

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Σημειώσεις από τις προφορικές παραδόσεις του μαθήματος

«Σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας:

από τη Λωζάνη έως σήμερα»

του Αγγέλου Συρίγου

επ. Καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου & της Εξωτερικής Πολιτικής

Αθήνα

Μάρτιος 2012

Μέρος Ι

Ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων: 1922-2012

A. Η περίοδος του μεσοπολέμου

1. Η ανακωχή των Μουδανιών και η ανατολική Θράκη

Το 1922 είναι μία από τις χρονολογίες ορόσημα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Τον Αύγουστο εκείνης της χρονιάς κατέρρευσε το ελληνικό μέτωπο στη Μικρά Ασία και ο ελληνικός στρατός υποχρεώθηκε σε άτακτη υποχώρηση. Ακολούθησε η κατάληψη από τα κεμαλικά στρατεύματα όλων των περιοχών που βρίσκονταν υπό ελληνική κατοχή από τον Μάιο του 1919, περιλαμβανομένης και της περιοχής της Σμύρνης που σύμφωνα με τη συνθήκη των Σεβρών βρισκόταν υπό την προσωρινή διοίκηση της Ελλάδος. Το τέλος της σφοδρότερης ελληνοτουρκικής συγκρούσεως στη σύγχρονη ιστορία είχε τραγικές συνέπειες για τον άμαχο πληθυσμό. Μέσα σε λίγες εβδομάδες η δυτική Μικρά Ασία είχε πλήρως εκκενωθεί από τον ελληνικό πληθυσμό ενώ δεκάδες χιλιάδες Έλληνες και Αρμένιοι που δεν κατόρθωσαν να φύγουν, βρήκαν το θάνατο.

Τα τραγικά γεγονότα ακολούθησε παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων. Στις 20 Σεπτεμβρίου/3 Οκτωβρίου 1922 συνεκλήθη στα Μουδανιά, μία κωμόπολη στη θάλασσα του Μαρμαρά, Στρατιωτική Σύσκεψη Ανακωχής. Σε αυτήν συμμετείχαν η Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Τουρκία. Η Ελλάδα προσκλήθηκε προς το τέλος της Συσκέψεως, όταν οι βασικές αποφάσεις για την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την Ανατολική Θράκη είχαν σχεδόν οριστικοποιηθεί.

Μοναδικό σημείο συμπτώσεως συμφερόντων και για τις τρεις μεγάλες δυνάμεις ήταν η διατήρηση της ελευθερίας της ναυσιπλοΐας δια μέσου των στενών. Για αυτό το λόγο εμπόδισαν την άμεση ανάπτυξη των τουρκικών δυνάμεων στις ουδέτερες ζώνες της Κωνσταντινουπόλεως και των στενών γύρω από τη θάλασσα του Μαρμαρά και τα Δαρδανέλια. Ο φόβος τους ήταν ότι σε περίπτωση που οι περιοχές αυτές περνούσαν στα χέρια των Τούρκων πριν την υπογραφή οριστικής συνθήκης ειρήνης, θα ήταν πολύ δύσκολο να επιβληθεί ένα καθεστώς που θα επέτρεπε την ελευθερία της ναυσιπλοΐας.

Από εκεί και πέρα υπήρχαν σοβαρές διαφοροποιήσεις. Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί ούτως ή άλλως είχαν στηρίξει τον κεμαλικό στρατό με εφόδια από το 1921. Επιπλέον οι Γάλλοι ενδιαφέρονταν να λήξει γρήγορα το θέμα της Θράκης με ικανοποίηση των τουρκικών θέσεων. Τη στάση αυτή πίστευαν ότι θα εξαργυρώσουν κατά τις διαπραγματεύσεις που προετοιμάζαν με τους Τούρκους για την οριοθέτηση της υπό γαλλική εντολή Συρίας. Η Βρετανία είχε απομείνει μόνη από τους συμμάχους να βλέπει εχθρικά τον Κεμάλ. Η πραγματικότητα όμως των νέων δεδομένων, η κυβερνητική αστάθεια που επικρατούσε στο Λονδίνο, η ουσιαστική παράλυση και

ανυποληψία των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων μετά την καταστροφή σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι θέσεις που κατείχε ο βρετανικός στρατός στη Μικρά Ασία κινδύνευαν μετά την κατάρρευση του ελληνικού στρατού και η εντελώς διαφορετική στάση των δύο άλλων συμμάχων της περιόριζαν πολύ τη Βρετανία. Στα Μουδανιά κινήθηκε με σκοπό να προετοιμάσει το έδαφος για τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στη Λωζάνη, να αποτρέψει έναν τρίτο ελληνοτουρκικό πόλεμο που θα μπορούσε να μεταβληθεί σε βαλκανικό, να διατηρήσει την ενότητα της συμμαχίας με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις και να κρατήσει την πρωτοβουλία των διπλωματικών κινήσεων.

Η πρόσκληση προς τον Κεμάλ για συμμετοχή στη Σύσκεψη αποτελούσε αφ' εαυτής μεγάλη επιτυχία για τον Τούρκο ηγέτη. Αντιμετωπίστηκε πλέον ως ο μοναδικός επίσημος αντιπρόσωπος του τουρκικού έθνους. Στη Σύσκεψη η Τουρκία, με τον αέρα και την αυτοπεποίθηση του νικητή, εμφανιζόταν να απειλεί ότι θα προχωρήσει σε πόλεμο, εάν δεν της δινόταν ολόκληρη η Ανατολική Θράκη το συντομότερο δυνατόν. Η ουσιαστική πρόσκτηση της περιοχής της Ανατολικής Θράκης έδωσε το δικαίωμα στην Τουρκία να θεωρείται έκτοτε γεωγραφικά ότι είναι και ευρωπαϊκό κράτος.

Αντιθέτως, η Ελλάδα, μετέβη στα Μουδανιά ηττημένη κατά κράτος. Αφού απέτυχε να αποτρέψει την αποχώρησή των ελληνικών στρατευμάτων από την ανατολική Θράκη μέχρι την υπογραφή οριστικής συνθήκης ειρήνης, στο τέλος της Συσκέψεως έδωσε έμφαση στις ομαλές συνθήκες εκκενώσεως της Ανατολικής Θράκης από τον ελληνικό πληθυσμό.

Η Σύμβαση Ανακωχής υπεγράφη τελικώς στις 26 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου 1922 χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδος που προσχώρησε δύο ημέρες μετά. Προέβλεπε την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης από τον ελληνικό στρατό μέχρι τον Έβρο. Οι ουδέτερες περιοχές των Στενών παρέμεναν μέχρι την υπογραφή οριστικής συνθήκης ειρήνης στα χέρια των Συμμάχων. Ταυτοχρόνως συνεκλήθη Συνδιάσκεψη Ειρήνης για την ελβετική πόλη της Λωζάνης. Αμέσως άρχισε η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την Ανατολική Θράκη που ολοκληρώθηκε στις 12/25 Νοεμβρίου 1922. Τον αποχωρούντα ελληνικό στρατό ακολούθησαν δεκάδες χιλιάδες Έλληνες κάτοικοι της περιοχής. Σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 6 της Συμφωνίας Ανακωχής η εξουσία μεταβιβάστηκε από την Ελλάδα στους Συμμάχους οι οποίοι στη συνέχεια τη μεταβίβασαν αυθημερόν στην Τουρκία.

Ένα από τα πρωθύστερα ερωτήματα που τίθενται σε σχέση με την Σύμβαση Ανακωχής των Μουδανιών αλλά και τη συνολική στάση της ελληνικής πλευράς είναι εάν θα μπορούσε να μην παραδοθεί η Ανατολική Θράκη στους Τούρκους. Θεωρείται ότι η παρουσία βρετανικών δυνάμεων στην περιοχή των Στενών μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού στρατού προσέφερε τη δυνατότητα στην ελληνική πλευρά να αρνηθεί να εγκαταλείψει την Ανατολική Θράκη. Οι Τούρκοι αφ' ενός θα απέφευγαν να συγκρουστούν με τους Βρετανούς, αφ' ετέρου δεν διέθεταν

ναυτικές δυνάμεις για να περαιωθούν στην ευρωπαϊκή ακτή, ενώ μετά τη σύγκρουσή τους με τους Βρετανούς θα ήταν δύσκολο να καταβάλουν και τους Έλληνες. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η απόφαση για εκκένωση της Ανατολικής Θράκης ελήφθη από τον Βενιζέλο για πολιτικούς και όχι στρατιωτικούς λόγους και πιο συγκεκριμένα για να μη συγκρουσθεί η Βρετανία με την Τουρκία.

Είναι γεγονός ότι ενώ ο ελληνικός στρατός ήταν σε μεγάλο βαθμός διαλυμένος και με καταρρακωμένο το ηθικό του, οι στρατιωτικές δυνάμεις της Θράκης δεν είχαν ζήσει τη μικρασιατική καταστροφή. Θα μπορούσαν σε περίπτωση που ενισχύονταν από τους Βρετανούς να αποτελέσουν ένα αξιόμαχο στράτευμα. Από εκεί και πέρα όμως θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι δεν ήταν κατ' αρχάς δεδομένο ότι οι Βρετανοί χωρίς τη βοήθεια των άλλων Συμμάχων θα παρενέβαιναν τελικώς υπέρ των Ελλήνων, σε περίπτωση που οι τελευταίοι είχαν αρνηθεί να παραδώσουν την Ανατολική Θράκη ή ότι θα εμπόδιζαν τους Τούρκους να μεταφέρουν τα στρατεύματά τους στην ευρωπαϊκή ακτή των Στενών. Αντιθέτως, είχαν επί τούτου δεχθεί τη συνέχιση της παρουσίας τεσσάρων ελληνικών πολεμικών πλοίων στη Θάλασσα του Μαρμαρά για να αποφύγουν ίδια εμπλοκή σε τυχόν απόπειρα των Τούρκων να περάσουν στην ευρωπαϊκή ακτή. Κατά δεύτερο λόγο η Ελλάδα σε εκείνη τη φάση περίμενε υλική βοήθεια από τις μεγάλες δυνάμεις για να αντιμετωπίσει τις τεράστιες ανάγκες που είχαν προκύψει με την έλευση περισσότερων από 1.200.000 προσφύγων και δεν είχε δυνατότητα να χειρισθεί διαφορετικά το θέμα. Επίσης, τυχόν συνέχιση των πολεμικών συγκρούσεων με ευθύνη της Ελλάδος θα είχε ως αποτέλεσμα οι Σύμμαχοι να τείνουν ευήκοον ους στις ιλιγγιώδεις πολεμικές αποζημιώσεις που θα διεκδικούσαν οι Τούρκοι. Αυτό θα είχε ως πιθανό αποτέλεσμα να παραδοθεί ο ελληνικός στόλος στην Τουρκία και να μείνουν ουσιαστικά ανυπεράσπιστα τα νησιά του Αιγαίου.

2. Η συνθήκη της Λωζάνης

Η Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, που ξεκίνησε τις εργασίες την 7/20 Νοεμβρίου 1923, ήταν το τελευταίο κεφάλαιο της διαδικασίας ειρηνεύσεως που συνδεόταν με τις ανακατατάξεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ακριβώς τέσσερα χρόνια μετά την ταπεινωτική για την Οθωμανική Αυτοκρατορία ανακωχή του Μούδρου, η νέα εθνικιστική Τουρκία, επαναδιαπραγματευόταν τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών από θέσεως στρατιωτικής ισχύος. Τα θέματα προς διαπραγμάτευση ήσαν πολλά.

Το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων εντοπιζόταν στο καθεστώς του διάπλου των Στενών Βοσπόρου-Θάλασσας Μαρμαρά-Δαρδανελίων, στη μερική διατήρηση του καθεστώτος των διομολογήσεων, στον έλεγχο του δημοσίου οθωμανικού χρέους και στην αποζημίωση των

συμμαχικών στρατευμάτων που βρίσκονταν στην Τουρκία μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Παράλληλα, οι Βρετανοί ενδιαφέρονταν για την ενσωμάτωση της πετρελαιοπαραγωγού περιοχής της Μοσούλης στο υπό βρετανική εντολή Ιράκ και οι Ιταλοί για τη διατήρηση των Δωδεκανήσων υπό τον έλεγχό τους.

Σε επίπεδο διμερών ελληνοτουρκικών θεμάτων εκκρεμούσαν η χάραξη νέων συνόρων μεταξύ των δύο χωρών, η διευθέτηση του ζητήματος των μειονοτήτων και των προσφύγων, οι αιχμάλωτοι πολέμου και οι πολεμικές αποζημιώσεις. Φυσικά οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν ενδιαφέρονταν ιδιαίτερος για την υποστήριξη των ελληνικών θέσεων. Συχνά ικανοποίησαν τους Τούρκους σε θέματα διμερούς ελληνοτουρκικού ενδιαφέροντος με στόχο να αποσπάσουν ανταλλάγματα σε κάποια από τα θέματα που τις ενδιέφεραν άμεσα. Σημαντικό διαπραγματευτικό όπλο της ελληνικής πλευράς απετέλεσε η Στρατιά του Έβρου που σχηματίστηκε στη Δυτική Θράκη μεταξύ Δεκεμβρίου 1922 και Απριλίου 1923 από τον στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο.

Σε κυρίαρχο πρόσωπο της Συνδιασκέψεως αναδείχθηκε ο πρόεδρος της, βρετανός υπουργός Εξωτερικών λόρδος Γεώργιος Ναθαναήλ Κώρζον, που συχνά πίεσε με έντονο τρόπο την τουρκική αντιπροσωπεία η οποία βρισκόταν γενικώς σε δύσκολη θέση. Ο αρχηγός της Ισμέτ Πασάς ήταν στρατιωτικός χωρίς διπλωματική εμπειρία. Η ίδια ανεπάρκεια χαρακτήριζε και τα λοιπά μέλη της τουρκικής αντιπροσωπείας. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η τουρκική πλευρά, αντιλαμβανόμενη ότι κινδύνευε να παρασυρθεί σε ακούσιες παραχωρήσεις, οχυρώθηκε πίσω από αδιάλλακτες θέσεις, αρνούμενη ουσιαστικά να λάβει μέρος στις συζητήσεις, εάν δεν υπήρχαν σχετικές οδηγίες από την Άγκυρα.

Το τελικό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάνης υπεγράφη στις 24 Ιουλίου 1923. Περιείχε εκτός από την καθεαυτή Συνθήκη Ειρήνης και δέκα επτά συμβάσεις, πρωτόκολλα και δηλώσεις. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ένα μία λεπτή αλλά ουσιώδης διάκριση. Συχνά από Τούρκους συγγραφείς δίνεται η εντύπωση ότι η Συνδιάσκεψη, όπως και το τελικό κείμενο της Συνθήκης, είχαν ως αντικείμενό τους την πλήρη διευθέτηση του καθεστώτος των τέως οθωμανικών εδαφών μεταξύ των χωρών που είχαν διαδεχθεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία, περιλαμβανομένης και της Τουρκίας. Στην πραγματικότητα η Συνθήκη της Λωζάνης αφορούσε αποκλειστικώς την Τουρκία και καθόριζε τα σύνορά της, τις οικονομικές και λοιπές εκκρεμότητές της με τα συμβαλλόμενα κράτη, τον διάπλου των Στενών, το καθεστώς των μειονοτήτων αλλά και ζητήματα πρακτικά που σχετίζονταν με το τέλος του πολέμου, όπως οι αιχμάλωτοι, οι αποζημιώσεις και τα στρατιωτικά νεκροταφεία.

Ακολούθως αναλύονται τα σημαντικότερα από τα θέματα διμερούς ελληνοτουρκικού ενδιαφέροντος που ρυθμίσθηκαν με τη Συνθήκη Ειρήνης.

α. Το εδαφικό ζήτημα

Το εδαφικό ζήτημα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας ήταν το πρώτο που απασχόλησε τη Συνδιάσκεψη. Τα πράγματα ήσαν ουσιαστικά προκαθορισμένα ως προς τις περιοχές της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης λόγω της μικρασιατικής καταστροφής με τη βίαιη έξοδο εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων και της Συμβάσεως Ανακωχής των Μουδανιών αντιστοίχως. Η τουρκική αντιπροσωπεία έθεσε όμως θέμα για το καθεστώς της Δυτικής Θράκης και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου.

Πιο συγκεκριμένα η τουρκική αντιπροσωπεία ζήτησε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος ανάμεσα στους κατοίκους της περιοχής για το τελικό καθεστώς της Δυτικής Θράκης, δηλαδή της περιοχής ανάμεσα στους ποταμούς Έβρο και Νέστο. Η θέση αυτή περιλαμβανόταν στο άρθρο 3 του «Εθνικού Συμβολαίου» (*Misak-i Milli*) που είχε υιοθετήσει το, ευρισκόμενο υπό την επιρροή των εθνικιστικών-κεμαλικών δυνάμεων, οθωμανικό κοινοβούλιο τον Ιανουάριο του 1920. Επίσης η τουρκική πλευρά ζήτησε την επαναφορά στα σύνορα του 1913 που είχαν χαραχθεί στη Θράκη μετά το τέλος του Β' Βαλκανικού Πολέμου με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολεως (1/14 Οκτωβρίου 1913). Με βάση τα σύνορα του 1913 η Τουρκία διεκδικούσε περιοχές που βρίσκονταν δυτικά του Έβρου και πιο συγκεκριμένα την περιοχή του Κάραγατς (Ορεστιάδα) και του Διδυμοτείχου.

Οι τουρκικές προτάσεις δεν έγιναν δεκτές. Τα βασικά επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν ήσαν ότι α) η Δυτική Θράκη είχε ήδη περιέλθει στην Ελλάδα από τη Βουλγαρία με το άρθρο 48 της συνθήκης του Νεϊγύ το 1919, β) η τουρκική πλευρά δεν είχε προηγουμένως εγείρει διεκδικήσεις εδαφών στη δυτική πλευρά του Έβρου και γ) η επίλυση εδαφικών ζητημάτων των δύο χωρών μέσω δημοψηφισμάτων δεν είχε υιοθετηθεί σε άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις. Από το σύνολο των τουρκικών αιτημάτων για τη Δυτική Θράκη η Τουρκία απέσπασε μόνον μία μικρή εδαφική περιοχή στο Κάραγατς (Ορεστιάδα) στη δυτική πλευρά του ποταμού για λόγους οικονομικούς (λόγω της υπάρχουσας σιδηροδρομικής γραμμής), στρατηγικούς (για την άμυνα της Αδριανουπόλεως) και για να εγκαταλείψει η Τουρκία της απαιτήσεις της για πολεμική αποζημίωση. Τα υπόλοιπα σύνορα ακολούθησαν τον ρου του ποταμού Έβρου μέχρι τις εκβολές του και σε απόσταση τριών μιλίων από τις ακτές. Παράλληλα με ειδική «Σύμβαση περί της μεθορίου της Θράκης», ουδετεροποιήθηκαν τα σύνορα Ελλάδος-Τουρκίας και Βουλγαρίας σε βάθους 30 χιλιομέτρων.

Ως προς τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου τα πράγματα ήσαν διαφορετικά. Όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου είχαν απελευθερωθεί από τον ελληνικό στόλο το 1912-13, με την εξαίρεση των Δωδεκανήσων που είχαν καταληφθεί κατά τη διάρκεια του ιταλοτουρκικού πολέμου το 1911-12 από την Ιταλία. Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης του Λονδίνου τον Μάιο του

1913, η τύχη «*πασών των οθωμανικών νήσων του Αιγαίου πελάγους, εκτός της Κρήτης*» είχε αφεθεί στην κρίση των Μεγάλων Δυνάμεων. Με διπλωματική διακοίνωση στις 1/14 Φεβρουαρίου 1914 οι Μεγάλες Δυνάμεις ζήτησαν από την Ελλάδα να επιστρέψει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την Ίμβρο και την Τένεδο και να διατηρήσει υπό την κυριαρχία της όλα τα άλλα νησιά του Αιγαίου που κατείχε. Πέραν της Ίμβρου και της Τενέδου, στην Τουρκία θα επιστρεφόταν και το Καστελόριζο. Η Τουρκία, ενθαρρυμένη από τη Γερμανία, αρνήθηκε να αποδεχθεί τη διακοίνωση με αποτέλεσμα να μείνει κενό γράμμα λόγω του επακολουθήσαντος Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Σύμφωνα με την ατυχή Συνθήκη των Σεβρών, όλα τα νησιά του Αιγαίου περιλαμβανομένης της Ίμβρου και της Τενέδου που βρίσκονταν υπό ελληνική κατοχή, πέρασαν υπό ελληνική κυριαρχία. Αντιστοίχως τα Δωδεκάνησα, περιλαμβανομένου του Καστελόριζου, εκχωρήθηκαν στην Ιταλία. Την ίδια ημέρα ο Βενιζέλος με τον ιταλό Υπουργό Εξωτερικών Τομάσο Τιτόνι υπέγραψαν συμφωνία για εκχώρηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, με την εξαίρεση της Ρόδου που θα παρέμενε τουλάχιστον άλλα πέντε έτη υπό ιταλική κυριαρχία.

Κατά τη διάρκεια της Συνδιασκέψεως στη Λωζάνη η τουρκική αντιπροσωπεία τόνισε ότι τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, αν και κατοικούνταν στο σύνολό τους από ελληνικό πληθυσμό, ήταν ζωτικής σημασίας για την ειρήνη και την ασφάλεια της Τουρκίας ενώ ήταν γεωγραφικά εξαρτημένα από τη Μικρά Ασία. Ακολούθως ζήτησε την αναγνώριση της τουρκικής κυριαρχίας στην Ίμβρο, την Τένεδο και τη Σαμοθράκη, απαίτησε ειδικό καθεστώς αυτονομίας για τη Λήμνο, τη Λέσβο, τη Χίο, τη Σάμο και την Ικαρία και διεκδίκησε την πλήρη αποστρατικοποίηση των συγκεκριμένων νησιών. Η ελληνική πλευρά αποδέχθηκε να συζητήσει την αποστρατικοποίηση των νησιών, αλλά τόνισε ότι όλα τα νησιά έπρεπε να παραμείνουν ελληνικά λόγω της πληθυσμιακής τους συνθέσεως. Η αντιπαράθεση των απόψεων της ελληνικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας είναι ενδεικτική του τρόπου που αντιμετώπιζαν το θέμα. Η ελληνική πλευρά χρησιμοποιούσε επιχειρήματα που συνδέονταν με την πληθυσμιακή σύσταση και την ιστορία των νησιών ενώ η τουρκική πλευρά αναφερόταν σε θέματα ασφάλειας.

Τελικώς, αποφασίσθηκε να δοθεί η Ίμβρος και η Τένεδος στην Τουρκία με τον όρο δημιουργίας ειδικού καθεστώτος αυτονομίας, λόγω του ελληνικού πληθυσμού που κατοικούσε στο σύνολό του στην Ίμβρο και κατά πλειοψηφία στην Τένεδο. Με την κίνηση αυτή οι Μεγάλες Δυνάμεις αποδέχθηκαν τις τουρκικές θέσεις επί ενός θέματος ελάσσονος, για αυτές, σημασίας. Απέκτησαν έτσι τη διπλωματική ευχέρεια να ασκήσουν ισχυρότερες πιέσεις στο ζωτικό για τα συμφέροντά τους θέμα του καθεστώτος των Στενών.

Με ανάλογο τρόπο προστατεύθηκαν τα ιταλικά συμφέροντα στα Δωδεκάνησα. Η μικρασιατική καταστροφή επέτρεψε στην Ιταλία να καταγγείλει τη συμφωνία Τιτόνι-Βενιζέλου

τον Οκτώβριο του 1922. Στη Συνδιάσκεψη η Τουρκία παραιτήθηκε υπέρ της Ιταλίας από τα δικαιώματά της επί των Δωδεκανήσων.

Παράλληλα με την οριστικοποίηση του εδαφικού καθεστώτος των νησιών του ανατολικού Αιγαίου αποφασίσθηκε και το θέμα των στρατιωτικών δυνάμεων που θα στάθμευαν επ' αυτών. Η Λέσβος, η Χίος, η Σάμος και η Ικαρία ετέθησαν υπό καθεστώς μερικής αποστρατικοποίησης. Αντιθέτως η Λήμνος και η Σαμοθράκη (όπως η Ίμβρος και η Τένεδος) συνδέθηκαν με το καθεστώς πλήρους ουδετεροποίησης της περιοχής των Στενών.

β. Η ανταλλαγή των πληθυσμών και οι μειονότητες

Ένα άλλο μεγάλο θέμα που ετέθη κατά τη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης ήταν η ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών από Ελλάδα και Τουρκία. Η ανταλλαγή μειονοτήτων δεν ήταν μία καινούργια ιδέα. Για πρώτη φορά είχε υπογραφεί το 1913 στην Αδριανούπολη σχετικό Πρωτόκολλο μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας που αναφερόταν σε μία ζώνη 15 χλμ. κατά μήκος των τότε βουλγαρο-τουρκικών συνόρων. Ο πόλεμος διέκοψε την εφαρμογή του. Το 1914 είχαν γίνει συζητήσεις για ανταλλαγή των Ελλήνων της Σμύρνης με τους Τούρκους της Μακεδονίας και είχε υπάρξει μία κατ' αρχήν συμφωνία που ποτέ δεν εφαρμόστηκε. Η Συνθήκη Ειρήνης του Νεϊγύ στις 14/27 Νοεμβρίου 1919 μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας περιελάμβανε σύμβαση εκούσιας ανταλλαγής πληθυσμών. Πρόκειται ιστορικά για την πρώτη πλήρη εφαρμογή παρόμοιας συνθήκης. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιπτώσεις, στη Λωζάνη συζητήσαν περί υποχρεωτικής και όχι περί εθελουσίας ανταλλαγής των μειονοτήτων που βρίσκονταν στο έδαφος Ελλάδος και Τουρκίας.

Η παρουσία ελληνορθόδοξων και τουρκο-μουσουλμανικών μειονοτικών πληθυσμών παρουσίαζε διαφορετικό βαθμό προτεραιότητας για τις δύο χώρες. Η μικρασιατική καταστροφή και η Συμφωνία Ανακωχής των Μουδανιών είχαν οδηγήσει την πλειοψηφία του ελληνικού μειονοτικού στοιχείου στην Ελλάδα. Παρέμεναν όμως θύλακες ελληνικής παρουσίας κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, στον Πόντο και στην Καισαρεία που ανέρχονταν σε 400.000 με 450.000 άτομα περίπου. Αντιστοίχως στην Ελλάδα παρέμεναν περίπου 460.000 μουσουλμάνοι από τη Μακεδονία, τη Θράκη και την Κρήτη.

Η ελληνική πλευρά επεδίωκε την ανταλλαγή των πληθυσμών για δύο λόγους. Η πολιτική του Κεμάλ, που αποτελούσε συνέχεια της πολιτικής της εθνικιστικής πτέρυγας των Νεοτούρκων, οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι ήταν απλώς ζήτημα χρόνου η εκδίωξη των εναπομεινάντων Ελλήνων από την Τουρκία. Σε μία τέτοια περίπτωση η Ελλάδα δεν θα είχε τη διαπραγματευτική ικανότητα να απαιτήσει τη μετανάστευση των τουρκο-μουσουλμανικών πληθυσμών της Ελλάδος. Η απομάκρυνση αυτών των πληθυσμών, που ήσαν κυρίως αγροτικοί, θα διευκόλυνε το τιτάνιο

έργο της αποκαταστάσεως των εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων στις γαίες που θα εγκαταλείπονταν. Η τουρκική πλευρά δέχθηκε κατ' αρχήν την ανταλλαγή των πληθυσμών χωρίς όμως να επείγεται για την επίλυση του θέματος. Ήταν προφανές ότι ο χρόνος ήταν πιεστικός για την ελληνική πλευρά.

Στη Συνδιάσκεψη, παράλληλα με την ανταλλαγή, ετέθη και η πιθανή εξαίρεση κάποιων πληθυσμών από αυτήν. Το πλέον ακμαίο και εύπορο τμήμα των Ελλήνων που παρέμεναν σε τουρκικά εδάφη ήσαν οι Κωνσταντινουπολίτες. Επειδή η Κωνσταντινούπολη ήταν ακόμη υπό διασυμμαχικό έλεγχο, οι Τούρκοι δεν μπορούσαν να εξωθήσουν άμεσα το ελληνικό στοιχείο σε φυγή με τις ίδιες βίαιες μεθόδους που είχαν ακολουθήσει στη δυτική Μικρά Ασία. Όταν συζητήθηκε το θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών στη Λωζάνη, ο Βενιζέλος ζήτησε ρητώς την εξαίρεση των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως. Θεωρούσε ότι τυχόν μετακίνησή τους θα δημιουργούσε πολιτική, κοινωνική και οικονομική καταστροφή, τη στιγμή που η Ελλάδα φιλοξενούσε ήδη ένα εκατομμύριο πρόσφυγες. Η αρχική τουρκική θέση απέναντι στο θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών ήταν ότι έπρεπε να εξαιρεθούν από την ανταλλαγή μόνον οι μουσουλμάνοι της Θράκης και να απομακρυνθούν πλήρως όλοι οι Έλληνες περιλαμβανομένων και των κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως. Συμβιβαστικώς ο Λόρδος Κώρζον πρότεινε να παραμείνει επ' αμοιβαιότητα προς τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Θράκης.

Τις πρώτες ημέρες των συζητήσεων για την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Τούρκοι παρέμεναν σταθεροί στις απόψεις τους. Τελικώς, μπροστά στην αντίδραση όλων σχεδόν των εκπροσώπων των χωρών που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη και στην απειλή αυτή να διαλυθεί, αναθεώρησαν τις απόψεις τους. Στις 13 Δεκεμβρίου του 1922 αποδέχθηκαν την παραμονή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως και των Μουσουλμάνων της Θράκης. Παράλληλα δέχθηκαν με δήλωσή τους στα πρακτικά και τη συνέχιση της παρουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην αρχαία έδρα του. Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπεγράφη η Σύμβαση της Λωζάνης «περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών». Στα δύο πρώτα άρθρα της οριζόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος. Η εξακρίβωση της ταυτότητας των πληθυσμών βασίσθηκε σε θρησκευτικά και όχι φυλετικά κριτήρια.

Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν ρητώς οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως της Ίμβρου και της Τενέδου και οι Μουσουλμάνοι της Θράκης. Οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής δεν αναφέρθηκαν στη Σύμβαση περί ανταλλαγής αλλά περιελήφθησαν στο καθαυτό κείμενο της συνθήκης της Λωζάνης που υπεγράφη τον Ιούλιο του 1923. Τα άρθρα περί μειονοτήτων αναφέρονται διεξοδικά στις υποχρεώσεις που ανέλαβε η

Τουρκία έναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων της χώρας. Στο άρθρο 45 της συνθήκης ορίστηκε ότι τα αναφερόμενα στα άρθρα 38 έως και 44 για τους μη μουσουλμανικές μειονότητες της Τουρκίας, θα ίσχυαν αντιστοίχως και για τους Μουσουλμάνους της Θράκης.

Τελικώς, στην ανταλλαγή περιελήφθησαν 190.000 Έλληνες έναντι 355.000 Τούρκων. Από πλευράς αριθμών η σύμβαση της Λωζάνης για την ανταλλαγή των πληθυσμών εμφανίζεται ετεροβαρής για την Τουρκία. Στην πραγματικότητα σε αυτούς τους αριθμούς πρέπει να προστεθούν και οι εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες που εγκατέλειψαν την Τουρκία για να αποφύγουν τη σφαγή. Για την Τουρκία το κέρδος ήταν ότι διασφάλιζε και νομικά ότι κανένας από τους Έλληνες πρόσφυγες της καταστροφής του 1922 δεν θα επέστρεφε πίσω. Παράλληλα η μεν Τουρκία αποκτούσε θρησκευτική ομοιογένεια, ενώ η Ελλάδα πέραν της θρησκευτικής αποκτούσε και φυλετική ομοιογένεια. Επιπλέον το ελληνικό κράτος είχε στη διάθεσή του εκτεταμένες γαίες να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες. Τα σημεία αυτά δεν μείωναν την τραγικότητα του γεγονότος της υποχρεωτικής ανταλλαγής, όπως την βίωσαν σε ατομικό επίπεδο εκατοντάδες χιλιάδες άτομα και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου.

γ. Η σημασία της συνθήκης της Λωζάνης

Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης έχει και ουσιαστική και συμβολική σημασία για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οι δύο λαοί που ζούσαν για αιώνες στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, χωρίστηκαν.

ι. Η συνθήκη της Λωζάνης για την Ελλάδα

Η Ελλάς, αν και στο πλευρό των νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, διατήρησε από τα εδαφικά κέρδη της Συνθήκης των Σεβρών μόνον τη δυτική Θράκη. Η απομάκρυνση των Ελλήνων από προαιώνιες εστίες στη Μικρά Ασία και την ανατολική Θράκη, περιόρισε δραματικά τους ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους.¹ Παρά την ακραία επιλογή της εκτελέσεως των «Εξ» φερόμενων ως πρωταίτιων της μικρασιατικής ήττας και της επακόλουθης καταστροφής, η δομή του ελληνικού πολιτικού συστήματος δεν άλλαξε. Επηρέασθη μόνον ένας βασικός άξονάς του: η Μεγάλη Ιδέα. Αυτή η πραγματικότητα σφραγίσθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης και απετέλεσε για την ελληνική εξωτερική πολιτική το ουσιαστικό τέλος της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας μετά από έναν αιώνα ζωής.

Η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού πολιτικού κόσμου αποδέχθηκε ως οριστικές τις διευθετήσεις και τα σύνορα του 1923 με την Τουρκία. Προτεραιότητα πλέον αποκτούσε η

¹ Συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί παρέμεναν πλέον στα Δωδεκάνησα που βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή, στην Κύπρο που είχε προσαρτηθεί από το 1914 στο βρετανικό θρόνο και στη Β. Ήπειρο.

διασφάλιση των ορίων του κράτους και η αποκατάσταση των εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων. Με τους πρόσφυγες η Ελλάδα πέραν της θρησκευτικής αποκτούσε και φυλετική ομοιογένεια. Αυτό ήταν ιδιαίτερος κρίσιμος στην περιοχή της Μακεδονίας. Το πρόβλημα ήταν επίσης κοινωνικό και οικονομικό. Η αποχώρηση των Μουσουλμάνων έδινε τη δυνατότητα στο ελληνικό κράτος να διαθέσει εκτεταμένες γαίες να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες.

ii. Η συνθήκη της Λωζάννης για την Τουρκία

Αλλά και για την Τουρκία η Συνθήκη της Λωζάννης αποτελεί ορόσημο. Με αυτήν οριστικοποιήθηκε ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανατράπηκε το καθεστώς που προέβλεπε η συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) και διασφαλίστηκε η Μικρά Ασία ως έδαφος του εθνικού τουρκικού κράτους και «μητέρα πατρίδα». Επρόκειτο περί τραυματικής εμπειρίας. Η Μικρά Ασία ήταν μία εξ ανάγκης «μητέρα πατρίδα» των Μουσουλμάνων των Βαλκανίων, του Ευξείνου Πόντου και του Καυκάσου. Τα κράτη που προέκυψαν από τις διαλύσεις των δύο αυτοκρατοριών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη βασίστηκαν θεωρητικώς στην αρχή των εθνοτήτων. Στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν εφαρμόστηκε κάποια αρχή των εθνοτήτων. Μέσα σε δέκα έτη η Τουρκία έχασε επαρχίες που για αιώνες ήταν οθωμανικές. Τα εδάφη της Μικράς Ασίας ήταν το μοναδικό τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας που κατόρθωσαν οι Οθωμανοί να διατηρήσουν εκτός ξένης κυριαρχίας. Για αυτό το λόγο πέραν των Τούρκων υπήρχαν και άλλες μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες όπως οι Κούρδοι και οι Άραβες. Η θρησκευτική ομοιογένεια εξασφαλίστηκε μέσα από μαζικές και βίαιες εθνοτικές εκκαθαρίσεις των μη μουσουλμανικών πληθυσμών.

Οι ίδιοι περίπου άνθρωποι που μετά το 1908 ήταν υπεύθυνοι για την τραγική διαχείριση των υποθέσεων της αυτοκρατορίας και συμμετείχαν ενεργά στις εθνοτικές εκκαθαρίσεις και σφαγές, βρέθηκαν με το φωτοστέφανο των ηρώων που έσωσαν τη χώρα από την ολοκληρωτική καταστροφή μετά το 1919. Η επιλογή να καθιερωθεί η επέτειος της υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάννης ως εορτή που συνδέεται με την ουσιαστική γένεση της σύγχρονης «Τουρκικής Δημοκρατίας» σηματοδοτούσε μία συμβολική (μόνον) ρήξη με το παρελθόν. Η αμέσως προηγούμενη δεκαετία κατά την οποία διαμόρφωναν τις εξελίξεις οι Νεότουρκοι, επίλεκτο στέλεχος των οποίων ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ, θεωρήθηκε ότι ανήκει στο οθωμανικό παρελθόν.

Ο Κεμάλ είχε κάθε λόγο να δώσει έμφαση στην αιματηρή διαδικασία ανατροπής της Συνθήκης των Σεβρών υπερτονίζοντας τον προσωπικό του ρόλο. Ήταν ένα γεγονός που έδινε έντονη αυτοπεποίθηση στους Τούρκους και δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού. Με αυτόν τον τρόπο ο Μουσταφά Κεμάλ βγήκε ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της χώρας. Εμφανίζοντας ως προσωπική του επιτυχία την ανατροπή του δυσμενούς καθεστώτος της Συνθήκης των Σεβρών, αποκτούσε το πολιτικό βάρος να προχωρήσει σε κοινωνικές και

πολιτικές ανατροπές που θα ήσαν αδιανόητες για οποιονδήποτε άλλο τούρκο ηγέτη. Το πολιτικό οικοδόμημα που υλοποίησε ήταν επισφαλές. Για τη διατήρησή του χρειάστηκαν τρεις δεκαετίες μονοκομματικής δικτατορίας και στη συνέχεια τέσσερα στρατιωτικά πραξικοπήματα² και παρεμβάσεις και διαρκείς περιορισμοί των ατομικών ελευθεριών.

iii. Η Συνθήκη της Λωζάννης σήμερα

Το 1950 η Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ εξέτασε τη νομική ισχύ των διεθνών κειμένων που αφορούσαν στην προστασία των μειονοτήτων κατά τον μεσοπόλεμο. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι αλλαγές λόγω του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήσαν τόσο ριζικές (αρχή *rebus sic stantibus*) που απ' όλο το σύστημα των συνθηκών προστασίας μειονοτήτων, μόνον δύο είχαν μείνει εν ισχύ. Η μία από αυτές ήταν η συνθήκη της Λωζάννης.

Για την Ελλάδα και την Τουρκία η σημασία της Συνθήκης της Λωζάννης δεν περιορίζεται μόνον στην προστασία των μειονοτήτων. Αν και η Συνθήκη εφαρμόστηκε από την πρώτη στιγμή πλημμελώς σε αρκετά θέματα, αποτελεί σημείο αναφοράς στις ελληνοτουρκικές σχέσεις που έχει προσλάβει διαστάσεις σχεδόν μυθικές. Είναι χαρακτηριστικό ότι και από τις δύο όχθες του Αιγαίου η συνήθης κατηγορία έναντι της άλλης πλευράς είναι ότι επιδιώκει παραβίαση και ανατροπή της Συνθήκης. Για την Τουρκία αυτό συνέβη επί παραδείγματι με την επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων πέραν των τριών μιλίων το 1936, με τη στρατικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, ακόμη και με την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα το 1947. Για την Ελλάδα οι προσπάθειες για επέκταση της τουρκικής υφαλοκρηπίδας ή των ορίων του FIR Κων/πόλεως στο μέσον του Αιγαίου και, μετά το 1996, η θεωρία περί «γκρίζων ζωνών» κυριαρχίας, αποτελούν εκφάνσεις της τουρκικής προσπάθειας για ανατροπή του καθεστώτος της Συνθήκης.

Και οι δύο χώρες πάντως εξακολουθούν με αξιοθαύμαστη συνέπεια να επικαλούνται τις διατάξεις της Συνθήκης. Δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι η επίκληση της έχει καταστεί αποκλειστικότητα των ελληνοτουρκικών δρώμενων αφού μόνον ιστορικοί ασχολούνται κυρίως με ένα διεθνές κείμενο που εγράφη σχεδόν πριν από έναν αιώνα ενός αιώνα. Οι περισσότερες διατάξεις του είναι πρακτικώς αδιάφορες σήμερα ή έχουν αντικατασταθεί από νεώτερα κείμενα ιδίως στο θέμα της προστασίας των μειονοτικών δικαιωμάτων. Η εμμονή των δύο χωρών στην επίκληση της Συνθήκης οφείλεται στο γεγονός ότι η Συνθήκη ρυθμίζει τα θέματα των συνόρων και των μειονοτήτων.

² Την 27 Μαΐου 1960 κατά της κυβερνήσεως Μεντερές· την 12 Μαρτίου 1971 κατά της κυβερνήσεως Ντεμιρέλ· την 12 Σεπτεμβρίου 1980 κατά της κυβερνήσεως Ντεμιρέλ και την 28 Φεβρουαρίου 1997 κατά της κυβερνήσεως Ερμπακάν (το λεγόμενο μεταμοντέρνο ή βελούδινο πραξικόπημα).

Πιο συγκεκριμένα όταν οι σχέσεις των δύο χωρών επιστρέφουν συνέχεια σε εντελώς βασικά και αυτονόητα θέματα, όπως τα σύνορα, η συζήτηση υποχρεωτικά αναφέρεται στη Συνθήκη της Λωζάννης. Εκεί έχουν προσδιορισθεί στο άρθρο 2 τα χερσαία σύνορα της Τουρκίας με τη χώρα μας. Επίσης έχει ρυθμισθεί το εδαφικό καθεστώς των νησιών του Αιγαίου αναφέροντας αφ' ενός σε ποιόν ανήκουν τα νησιά (άρθρα 12 και 15) και αφ' ετέρου προσδιορίζοντας περιοριστικά τα όρια της Τουρκίας στο Αιγαίο (άρθρα 12 και 16).

Επιπλέον, οι γραφειοκρατίες των δύο χωρών αυθαιρέτως αντιμετώπισαν τη Συνθήκη του 1923 ως παρέχουσα σε αυτές αφ' ενός το δικαίωμα να ενεργούν ως «εγγυήτριες δυνάμεις» των διατάξεων περί μειονοτήτων και αφ' ετέρου να εφαρμόζουν την αρχή της αμοιβαιότητας στην εσωτερική αντιμετώπιση των μειονοτήτων. Η ξένη κρατική εμπλοκή ήταν κάτι που επεδίωκαν και οι ηγεσίες της ελληνικής μειονότητας σε Κων/πολη, Ίμβρο και Τένεδο και των μουσουλμανικών μειονοτήτων στη Θράκη είτε διότι απέφευγαν την άμεση αντιπαράθεση με το κράτος στο οποίο ζούσαν και όπου οι συσχετισμοί ήσαν εκ προοιμίου αρνητικοί είτε διότι δημιουργούσαν στους μειονοτικούς πληθυσμούς το συναίσθημα της προστάτιδας «μητέρας πατρίδας» είτε τέλος διότι αγνοούσαν άλλες μεθόδους προστασίας. Έτσι, το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που απαιτούσε πρωτοβουλία σε ατομικό επίπεδο άργησε να ενεργοποιηθεί.

3. Παράλληλη απομόνωση: 1923-1926

Κατά την περίοδο μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης οι ηγεσίες των δύο χωρών ήσαν περισσότερο απασχολημένες με τα εσωτερικά παρά με τα εξωτερικά τους προβλήματα. Στην Ελλάδα από τη μικρασιατική καταστροφή μέχρι το Νοέμβριο του 1926 μία σειρά από ασταθείς και βραχύβιες κυβερνήσεις, διαδέχονταν η μία την άλλη, ενώ συχνά ήσαν τα στρατιωτικά κινήματα. Παράλληλα συνεχιζόταν το πρόβλημα της αποκαταστάσεως των προσφύγων. Στην Τουρκία ο Κεμάλ προσπαθούσε να επαναπροσδιορίσει την τουρκική ταυτότητα και να εκτουρκίσει τις μη τουρκικές μουσουλμανικές μειονότητες προβαίνοντας σε μεταρρυθμίσεις στο κοινωνικό, πολιτισμικό και νομικό πεδίο. Στις προσπάθειές του αυτές είχε να αντιμετωπίσει πλήθος αντιδράσεων από εκείνους που αρνούσαν να δεχθούν την κατάργηση του χαλιφάτου και τον παραμερισμό του Ισλάμ, από φιλελεύθερους αντικεμαλικούς κύκλους που περίμεναν να ιδρυθεί κοινοβουλευτική δημοκρατία αλλά και από κούρδους φυλάρχους. Τον Φεβρουάριο του 1925 κατεστάλη με άγριο τρόπο εξέγερση Κούρδων στην ανατολική Τουρκία.

Στο εξωτερικό πεδίο και οι δύο χώρες βρίσκονταν διεθνώς απομονωμένες, ενώ παράλληλα δεν έλειπαν τα διεθνή προβλήματα. Η Ελλάδα επεδίωκε συμμάχους για να διασφαλίσει πλέον την

εδαφική της ακεραιότητα και την αμυντική της ασφάλεια. Την ανησυχία της προκαλούσαν οι αναθεωρητικές τάσεις της Βουλγαρίας που οδηγούσαν σε συχνά συνοριακά επεισόδια. Παράλληλα και οι σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία δοκιμάζονταν. Οι δύο Μεγάλες Δυνάμεις, Βρετανία και Γαλλία, δεν ενδιαφέρονταν να εγγυηθούν εμπράκτως το *status quo* και την ειρήνη στην περιοχή. Σε αυτό το κλίμα η φασιστική Ιταλία, στα πλαίσια αναζητήσεως εύκολων διεθνών θριάμβων επί ασθενών αντιπάλων, κατέλαβε τον Αύγουστο του 1923 την Κέρκυρα με αφορμή τη δολοφονία ενός ιταλού αξιωματικού εντός ελληνικού εδάφους. Η απογοητευτική αντίδραση της Κοινωνίας των Εθνών ήταν προάγγελος της απαξίωσης που θα χαρακτήριζε αργότερα τον θεσμό.

Η Τουρκία επεδίωκε να επιβεβαιώσει την ανεξαρτησία της χωρίς τις παρεμβάσεις τρίτων κρατών στο εσωτερικό της, που ήσαν συνήθειες επί Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το μεγάλο πλεονέκτημα της ήταν ότι ο παραδοσιακός εχθρός της, η Ρωσία, βρισκόταν διεθνώς απομονωμένη και είχε να αντιμετωπίσει σοβαρά εσωτερικά προβλήματα. Η υπογραφή συνθήκης ουδετερότητας και φιλίας μεταξύ της Τουρκίας και του σοβιετικού καθεστώτος το 1925 διασφάλισε την ησυχία στα σύνορα των δύο χωρών ενώ ταυτόχρονα τόνιζε την καχυποψία με την οποία οι δύο χώρες αντιμετώπιζαν τόσο τις ευρωπαϊκές δυνάμεις όσο και την Κοινωνία των Εθνών. Η τουρκική καχυποψία και δυσπιστία υποδαυλιζόταν από τον τρόπο που αντιμετώπιζε η διεθνής κοινότητα τη διαμάχη της με τη Βρετανία σχετικά με το καθεστώς της Μοσούλης. Τελικώς το Νοέμβριο του 1925 το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης κατακύρωσε την περιοχή στο Ιράκ. Ήταν μία απόφαση που συχνά χρησιμοποιείται από αναλυτές για να εξηγήσει την απέχθεια με την οποία αντιμετωπίζουν έκτοτε οι Τούρκοι οποιαδήποτε πρόταση για επίλυση θεμάτων μέσω διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου.

Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας δοκιμάζονταν έντονα από μία σειρά προβλημάτων που σχετίζονταν με την εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάνης. Ένα μεγάλο πρόβλημα ήταν αυτό των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως που θα εξαιρούνταν της ανταλλαγής. Σύμφωνα με τη Σύμβαση περί ανταλλαγής πληθυσμών της 30^{ης} Ιανουαρίου 1923 θα παρέμεναν στην Τουρκία «πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30^{ης} Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφέρειά της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως». Προέκυψε όμως σοβαρό πρόβλημα ως προς την ερμηνεία του όρου «εγκατεστημένοι» ή “*établis*” όπως ήταν ο αντίστοιχος γαλλικός όρος. Η τουρκική πλευρά προσπάθησε να περιορίσει τον αριθμό των ατόμων που ενέπιπταν σε αυτή την κατηγορία συνδέοντας την ερμηνεία του όρου «εγκατεστημένοι», όχι με το πραγματικό γεγονός της εγκαταστάσεως αλλά με την πλήρωση κάποιων τυπικών προϋποθέσεων όπως την εγγραφή σε δημοτολόγια. Αντιστοίχως αρνήθηκε να περιλάβει στους εγκατεστημένους, όσους ομογενείς Κωνσταντινουπολίτες είχαν διαφύγει στο εξωτερικό αμέσως μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Το θέμα των «εγκατεστημένων» Ελλήνων στην Πόλη συνδέθηκε από τις τουρκικές αρχές και με το θέμα του Πατριαρχείου. Τον Δεκέμβριο του 1924 η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου εξέλεξε τον Μητροπολίτη Δέρκων ως τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντίνο Στ'. Ο νέος Πατριάρχης όμως δεν κατείχε τα τυπικά κριτήρια για να χαρακτηριστεί ως «εγκατεστημένος». Η αρμόδια Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών δεν είχε αποφανθεί περί της ανταλλαξιμότητας του λόγω ακριβώς της εκκλησιαστικής του ιδιότητας. Ενώ το θέμα εκκρεμούσε, οι τουρκικές αρχές συνέλαβαν και απέλασαν τον Πατριάρχη υπό εξαιρετικά μειωτικές συνθήκες. Ταυτοχρόνως απειλούσαν ότι θα προχωρήσουν σε απέλαση και άλλων μητροπολιτών που ήσαν τεχνικώς «ανταλλάξιμοι». Ζητήθηκε σχετική γνωμοδότηση από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης αλλά τελικώς η ελληνική πλευρά απέσυρε την αίτησή της. Είχε προηγηθεί συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών σύμφωνα με την οποία η Τουρκία θα αποδεχόταν όλους τους μητροπολίτες του Πατριαρχείου ως μη «ανταλλάξιμους». Παράλληλα ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος παραιτήθηκε εκτονώνοντας το κλίμα. Κατ' αυτό τον τρόπο χάθηκε μία εξαιρετική ευκαιρία διαπιστώσεως του ακριβούς νομικού καθεστώτος του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα προέκυψε με την εκτίμηση και αποζημίωση των περιουσιών που είχαν εγκαταλείψει διάφορες ομάδες προσφύγων. Σύμφωνα με τη Σύμβαση περί ανταλλαγής πληθυσμών ο κάθε ανταλλάξιμος θα ελάμβανε στη χώρα στην οποία μετανάστευε «περιουσίαν ίσης αξίας και της αυτής φύσεως οία η παρ' αυτού εγκαταλειφθείσα». Η χώρα στην οποία εγκατέλειπε την περιουσία του ήταν υποχρεωμένη να εκκαθαρίσει την περιουσία και να αποδώσει το ποσόν της εκκαθαρίσεως στην άλλη χώρα όπου είχε εγκατασταθεί ο ανταλλάξιμος ιδιοκτήτης. Σε περίπτωση που στο τέλος υπήρχε διαφορά μεταξύ των εκατέρωθεν εκκαθαρισθεισών περιουσιών, θα έπρεπε να καταβληθεί σε χρήμα η διαφορά. Η τουρκική θέση ήταν ότι οι εκατέρωθεν εγκαταλειφθείσες περιουσίες έπρεπε να συμψηφισθούν και επιπλέον να καταβάλλει η Ελλάδα στην Τουρκία 500.000 λίρες Αγγλίας. Η ελληνική πλευρά θεωρούσε ότι οι ελληνικές περιουσίες ήσαν πολλαπλάσιας αξίας από τις τουρκικές. Παρά την υπογραφή δύο συμφωνιών για το θέμα τον Ιούνιο του 1925 και τον Δεκέμβριο του 1926, στις οποίες συμφωνίες ρυθμίζονταν μερικώς και άλλα θέματα όπως αυτά της ερμηνείας του όρου «εγκατεστημένου», δεν κατέστη δυνατόν να βρεθεί λύση στο θέμα.

Και η τουρκική πλευρά όμως διαμαρτυρήθηκε για τον τρόπο εφαρμογής της Συμβάσεως περί ανταλλαγής ως προς τους Μουσουλμάνους της Θράκης. Κατά την πρώτη περίοδο μετά τη μικρασιατική καταστροφή η Δυτική Θράκη ήταν η είσοδος προς την Ελλάδα όλων των προσφύγων που έρχονταν από την Ανατολική Θράκη και την Κωνσταντινούπολη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να συνωστίζονται στην περιοχή μεγάλες ομάδες προσφύγων. Το ελληνικό κράτος επέταξε όσο περισσότερα οικήματα ήταν δυνατόν να στεγάσουν πρόσφυγες. Στα πλαίσια αυτά

είχαν καταληφθεί την περίοδο 1923-24 μεταξύ άλλων και μουσουλμανικά σχολεία, τζαμιά καθώς και περιουσίες μουσουλμάνων. Βεβαίως οι καταλήψεις στρέφονταν εις βάρος όλου του πληθυσμού της περιοχής, αδιακρίτως θρησκευματος. Ήταν όμως φυσιολογικό να υπάρχει μεγαλύτερη ενόχληση από πλευράς του μουσουλμανικού στοιχείου ενώ λόγω της μουσουλμανικής θρησκείας και της ιδιαίτερης θέσεως της γυναίκας σε αυτήν ήταν εξαιρετικά δύσκολη η συμβίωση στους ίδιους χώρους Χριστιανών με Μουσουλμάνους. Η τουρκική κυβέρνηση απαίτησε την αποκατάσταση των περιουσιών στους ιδιοκτήτες τους καθώς και το σεβασμό της πληθυσμιακής αναλογίας Χριστιανών-Μουσουλμάνων στην περιοχή. Με τη σταδιακή αποκατάσταση των προσφύγων όλες οι μουσουλμανικές περιουσίες που είχαν καταληφθεί, επεστράφησαν. Παράλληλα αποκαταστάθηκαν σε άλλες περιοχές εκτός Δυτικής Θράκης 40.000 από τους 100.000 συνολικά πρόσφυγες που είχαν αρχικά εγκατασταθεί στην περιοχή.

4. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση

Τον Δεκέμβριο του 1926 ανέλαβε το Υπουργείο Εξωτερικών ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος. Από τη θέση αυτή, που διατήρησε με μικρά διαλείμματα μέχρι τον Μάρτιο του 1933, ο Μιχαλακόπουλος έθεσε τις βάσεις για να διακοπεί η διεθνής απομόνωση της Ελλάδος. Προς το σκοπό αυτό βασίστηκε αφ' ενός στις συλλογικές διαδικασίες που είχαν εγκαινιασθεί με την Κοινωνία των Εθνών και αφ' ετέρου στην εξομάλυνση και ενίσχυση των διμερών σχέσεων της Ελλάδος με τις γειτονικές της κυρίως χώρες όπως και με τη Βρετανία και τη Γαλλία. Τις προθέσεις αυτές ενίσχυσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας το καλοκαίρι του 1928. Μία από τις πρώτες κινήσεις του Βενιζέλου ήταν η αποστολή επιστολών προς τον τούρκο πρωθυπουργό Ισμέτ πασά και τον υπουργό Εξωτερικών Τεφίκ Ρουσδή μπέη με τις οποίες ξεκίνησε η, αρκετά εξιδανικευμένη σήμερα, πρώτη περίοδος ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης. Στην επιστολή Βενιζέλου αναφέρονταν τα σημεία στα οποία θα μπορούσε να βασισθεί η βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών:

- αποδοχή των αποτελεσμάτων των Συνθηκών ειρήνης
- μη ύπαρξη εδαφικών βλέψεων έναντι αλλήλων
- υπογραφή συμφώνου φιλίας, μη επιθέσεως και διαιτησίας μεταξύ των δύο χωρών

Στην επιστολή απάντησε με θετικό τρόπο η τουρκική ηγεσία. Ο Βενιζέλος δεν βιάστηκε όμως να προχωρήσει. Προτίμησε να εξομαλύνει πρώτα τις σχέσεις της Ελλάδος με την Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία με την υπογραφή συμφώνων φιλίας, συνδιαλλαγής και δικαστικού διακανονισμού που ενίσχυσαν τη διπλωματική θέση της χώρας.

α. η Συμφωνία της Άγκυρας (1930)

Τον Οκτώβριο του 1928 επανελήφθησαν οι ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις για την οριστική επίλυση των θεμάτων που παρέμεναν τελματωμένα λόγω του διαφορετικού τρόπου ερμηνείας των σχετικών συμφωνιών του 1923. Παρά όμως το θετικό κλίμα που είχε εγκαινιάσει η αλληλογραφία Βενιζέλου-Ισμέτ η κατάσταση κατά τις διαπραγματεύσεις δεν άλλαξε. Το 1930 και μετά από δέκα εννέα μήνες άγονων συζητήσεων ο Βενιζέλος πήρε την πρωτοβουλία να κλείσει όλα τα θέματα που αποτελούσαν τροχοπέδη στην ανάπτυξη των διμερών σχέσεων. Στις 10 Ιουνίου 1930 υπεγράφη στην Άγκυρα μεταξύ των δύο πλευρών συμφωνία «περί του τρόπου εφαρμογής της συνθήκης Λωζάνης περί ανταλλαγής πληθυσμών και της υπ' αριθ. 9 δηλώσεως».

Στη συμφωνία γινόταν δεκτό ότι δεν ήταν δυνατός ο ακριβής υπολογισμός των ανταλλαξιμών περιουσιών. Για αυτό το λόγο οι δύο χώρες αποδέχονταν τον συμψηφισμό των εκατέρωθεν περιουσιών. Η Ελλάδα όμως ανελάμβανε επιπλέον να καταβάλλει 425.000 λίρες Αγγλίας για την αποζημίωση διαφορών κατηγοριών δικαιούχων για απώλειες των περιουσιών τους συνεπεία της Συνθήκης της Λωζάνης ως ακολούθως:

- 150.000 λίρες θα δίνονταν ως αποζημίωση σε μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης για περιουσίες τους που είχαν δημευθεί από το ελληνικό κράτος
- 150.000 λίρες θα δίνονταν ως αποζημίωση από την Ελλάδα σε ελληνορθόδοξους κατοίκους της Κωνσταντινουπόλεως που θεωρούνταν ως «εγκατεστημένοι», οι περιουσίες των οποίων βρίσκονταν εκτός των ορίων της Κωνσταντινουπόλεως και είχαν δημευθεί από το τουρκικό κράτος
- 125.000 λίρες θα καταβάλλονταν αφ' ενός σε Τούρκους που ήσαν ιδιοκτήτες περιουσιών στην Ελλάδα και διέμεναν πλέον στην Τουρκία, των οποίων οι περιουσίες είχαν δημευθεί από το ελληνικό κράτος και αφ' ετέρου σε ελληνορθόδοξους κατοίκους της Κωνσταντινουπόλεως που θεωρούνταν ως «εγκατεστημένοι» για περιουσίες που, αν και βρίσκονταν εντός των ορίων της Κωνσταντινουπόλεως, είχαν καταπατηθεί από το τουρκικό κράτος και δεν ήταν δυνατή η αποκατάστασή τους.

Αντιστοίχως η τουρκική πλευρά αποδέχθηκε ως «εγκατεστημένους» όλους τους Ελληνορθόδοξους που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη, ασχέτως της εξακριβώσεως της ημερομηνίας αφίξεώς τους εκεί ή του τόπου γεννήσεώς τους. Παράλληλα, αποδέχθηκε ως «εγκατεστημένους» μόνον εκείνους τους Ελληνορθόδοξους που είχαν φύγει από την Πόλη το 1922 εφοδιασμένοι με διαβατήρια της Τουρκικής Δημοκρατίας. Με δεδομένο ότι όλοι σχεδόν οι Κωνσταντινουπολίτες που είχαν διαφύγει το 1922 διέθεταν μόνον σουλτανικά διαβατήρια, αφού δεν υπήρχαν στην Πόλη αρχές της Τουρκικής Δημοκρατίας, ουσιαστικά η ομάδα αυτή εξαιρείτο ρητώς του δικαιώματος επιστροφής.

Οι όροι της συμφωνίας του Ιουνίου 1930 έκλιναν σαφώς υπέρ της τουρκικής πλευράς. Από πλευράς οικονομικών δεδομένων, αποτελούσε γενική εκτίμηση στην Ελλάδα ότι ακριβής υπολογισμός των περιουσιών 1.300.000 Ελλήνων που ζούσαν στην Τουρκία προ του 1922 θα ήταν κατά πολύ υπέρτερος της αξίας της περιουσίας που είχαν εγκαταλείψει στην Ελλάδα περίπου 400.000 Μουσουλμάνοι. Αντιθέτως, με τον διακανονισμό που έγινε και με την εξαίρεση της πρώτης κατηγορίας των αποζημιώσεων προς τους Μουσουλμάνους της Θράκης που ήταν λογικές και δίκαιες, ως προς τα υπόλοιπα ποσά, ανερχόμενα σε 275.000 λίρες Αγγλίας, ήταν προφανές ότι το ελληνικό κράτος ανελάμβανε υποχρεώσεις που κανονικά θα έπρεπε να φέρει το τουρκικό. Επίσης, η ελληνική κυβέρνηση αποδεχόταν ότι οι 30.000-40.000 Έλληνες που είχαν φύγει από την Κωνσταντινούπολη με σουλτανικά διαβατήρια τον Σεπτέμβριο του 1922 δεν θα επέστρεφαν, παρ' ότι ενέπιπταν στην κατηγορία των «εγκατεστημένων».

Σε αντάλλαγμα η τουρκική πλευρά αποδεχόταν να δοθούν πιστοποιητικά ανταλλαξιμότητας σε όσους Ελληνορθόδοξους παρέμεναν ακόμη στην Πόλη. Στην πράξη οι μόνοι ωφελημένοι από αυτή τη διευθέτηση ήταν οι ιεράρχες του Πατριαρχείου, αφού οι τουρκικές αρχές είχαν φροντίσει να εκκαθαρίσουν την Πόλη από όλους εκείνους που ουσιαστικά δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ως «εγκατεστημένοι».

Τον Οκτώβριο του 1930 ο Βενιζέλος μαζί με τον Μιχαλακόπουλο επισκέφθηκαν σε επίσημο ταξίδι την Άγκυρα. Η υποδοχή που επιφυλάχθηκε στον πρωθυπουργό που το 1919 είχε φέρει τον ελληνικό στρατό στη Μικρά Ασία ήταν ιδιαίτερος θερμής. Κατά τη διάρκεια της επισκέψεως υπεγράφησαν τρεις συμφωνίες. Η πιο σημαντική ήταν η «Συνθήκη Φιλίας, Ουδετερότητας, Διαλλαγής και Διαιτησίας». Το περιεχόμενό της Συνθήκης, πέραν των συνηθισμένων την εποχή εκείνη όρων, περιείχε διάταξη που εμπόδιζε τα δύο κράτη να συμμετάσχουν σε «συμφωνία πολιτικής ή οικονομικής φύσεως εστραμμένον εναντίον του ετέρου εξ αυτών». Παράλληλα υπεγράφη μία σύμβαση «περί εγκαταστάσεως εμπορίου και ναυτιλίας Ελλάδος-Τουρκίας», ενώ σημαντικό ήταν και το πρωτόκολλο περιορισμού των ναυτικών εξοπλισμών. Ήδη από το 1929 οι δύο χώρες είχαν εμπλακεί σε ανταγωνισμό ναυτικών εξοπλισμών. Σε μία περίοδο παγκόσμιας οικονομικής κρίσεως όπου οι οικονομικές ανάγκες ήταν πιεστικές, οι δύο χώρες συμφώνησαν να αλληλοενημερώνονται έξι μήνες νωρίτερα για τις παραγγελίες πολεμικών πλοίων «ίνα ούτω δοθή ευκαιρία εις τα δύο κυβερνήσεις να προλάβωσιν ενδεχομένως τον ανταγωνισμό εις τους ναυτικούς εξοπλισμούς δια φιλικής ανταλλαγής απόψεων». Την επίσκεψη Βενιζέλου ανταπέδωσε σε αντίστοιχο θριαμβευτικό κλίμα ο Ισμέτ Πασάς στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1931.

Με αυτό τον τρόπο ετέθησαν οι βάσεις της ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως. Ο Βενιζέλος θεώρησε ότι «πληρώνοντας» ουσιαστικά την Τουρκία διασφάλιζε το μέλλον τόσο της ελληνικής

μειονότητας στην Πόλη όσο και των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ως προς τη μειονότητα, όπως είχε αναφέρει ο ίδιος, η συνέχιση της εντάσεως στις σχέσεις των δύο χωρών συνέφερε μόνον την Τουρκία διότι της έδινε το περιθώριο να εξωθήσει όλους τους Έλληνες ομογενείς να φύγουν από την Πόλη. Η ιστορία κατέδειξε ότι παρά την προσωρινή ηρεμία που επέφερε η υπογραφή της συμφωνίας, επρόκειτο περί λανθασμένης εκτιμήσεως. Ως προς τις ευρύτερες ελληνοτουρκικές σχέσεις, η Ελλάδα εκείνη την εποχή, αντιμετώπιζε ως κύριο κίνδυνο τον αναθεωρητισμό της Βουλγαρίας στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης. Αυτό ήταν ένα σημείο όπου ταυτίζονταν τα ελληνικά και τουρκικά συμφέροντα. Και οι δύο χώρες αποδέχονταν το *status quo* της περιοχής, δεν επιθυμούσαν την αναθεώρησή των συνόρων, αισθάνονταν ανασφάλεια έναντι της Βουλγαρίας και ήθελαν να κρατήσουν τον πόλεμο μακριά από τα Βαλκάνια. Επομένως, υπήρχε ταύτιση συμφερόντων μεταξύ των δύο πλευρών σε ένα μείζον θέμα ασφάλειας. Η συνεργασία τους ή πιο σωστά ο άξονας Αθηνών-Αγκύρας λειτούργησε αποτρεπτικά στην εκδήλωση των βουλγαρικών αναθεωρητικών τάσεων την περίοδο του μεσοπολέμου. Παράλληλα, η φιλική σχέση μεταξύ των δύο χωρών βοηθούσε στην αποκλιμάκωση του ανταγωνισμού στους ναυτικούς εξοπλισμούς.

Από πλευράς Τουρκίας η ελληνική προσέγγιση ήταν επίσης ευπρόσδεκτη. Κατ' αρχάς, αυτή καθαυτή η συμφωνία του Ιουνίου 1930 ήταν καθ' όλα επωφελής για τα τουρκικά συμφέροντα. Κατά μείζονα λόγο, όμως, η Τουρκία μετά το τέλος της διαμάχης της με τη Βρετανία για την περιοχή της Μοσούλης, ήθελε να διακοπεί η διεθνής της απομόνωση. Επιθυμούσε να ξεκινήσει μία νέα περίοδος συνεργασίας με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Στα πλαίσια αυτής της λογικής υπέβαλε το 1932 αίτηση για να ενταχθεί στην Κοινωνία των Εθνών. Η προσέγγιση με την Ελλάδα αντιμετωπιζόταν θετικά από την Βρετανία και τη Γαλλία που την θεωρούσαν ως μερική αποδέσμευσή της Τουρκίας από τη Σοβιετική Ένωση. Ταυτοχρόνως και η Ιταλία έβλεπε την προσέγγιση ως τμήμα μίας ευρύτερης συμμαχίας στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Επομένως, η ελληνοτουρκική συμφωνία σηματοδοτούσε με τον καλύτερο τρόπο την ευρύτερη αλλαγή στην τουρκική εξωτερική πολιτική.

β. Η «εγκάρδια συνεννόηση» του 1933

Η πολιτική της ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως που ξεκίνησαν ο Βενιζέλος με τον Κεμάλ συνεχίστηκε και ενισχύθηκε από όλες τις ελληνικές κυβερνήσεις κατά τη δεκαετία του 1930 με υπογραφή συμφωνιών και συχνές εκατέρωθεν επίσημες επισκέψεις ανώτατων κυβερνητικών στελεχών. Η υπογραφή δεκαετούς «Σύμφωνου Εγκαρδίου Συνεννοήσεως» με την Τουρκία τον Σεπτέμβριο του 1933 από την κυβέρνηση Τσαλδάρη μπορεί να θεωρηθεί ως το απόγειο της ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως. Οι δύο χώρες εγγυούνταν αμοιβαίως τα κοινά τους σύνορα. Αν

και πρακτικώς, η εγγύηση αναφερόταν εδαφικά μόνον στην περιοχή της Θράκης, στην πραγματικότητα το Σύμφωνο κατεδείκνυε μία γενικότερη ενίσχυση των διμερών σχέσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ άλλων αναφερόταν ότι:

«Εις όλας τα διεθνείς συνδιασκέψεις με περιορισμένην αντιπροσώπευσιν, η Ελλάς και η Τουρκία είναι πρόθυμοι να θεωρούν ότι εκάστη εξ αυτών θα έχη αποστολήν να υπερασπίζεται τα κοινά και ιδιαίτερα συμφέροντα αμφοτέρων και υπόσχονται να ενώσουν τας προσπάθειάς των δια να διασφαλίζουν την κοινήν αυτήν αντιπροσώπευσιν».

Η ενίσχυση των ελληνοτουρκικών σχέσεων συνδεόταν άμεσα με το ασταθές περιβάλλον της μεσοπολεμικής Ευρώπης. Αναθεωρητικές τάσεις δεν είχε δείξει μόνον η Βουλγαρία. Στην ευρύτερη περιοχή της νοτιανατολικής Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου παρόμοιες τάσεις είχαν εκδηλώσει η Ουγγαρία και κυρίως η Ιταλία. Η διαμάχη της τελευταίας με τη Γιουγκοσλαβία, η πολιτική της σε σχέση με την Αλβανία και κυρίως η παρουσία του Μουσολίνι στην ηγεσία της χώρας, καθιστούσαν την Ιταλία –αν και με την πλευρά των νικητών στο τέλος του Πολέμου– κύρια αναθεωρητική δύναμη. Όλα αυτά τα στοιχεία είχαν ως αποτέλεσμα η ελληνοτουρκική προσέγγιση, που είχε ενθαρρυνθεί αρχικώς από την Ρώμη, να εξελιχθεί σε συμμαχία υπέρ της διατήρησης του *status quo* της περιοχής και κατά συνέπεια σε αντι-ιταλική συνεργασία. Σε αυτό συνέτεινε και η έντονη καχυποψία που δημιούργησε στις δύο χώρες η εκτέλεση εκτεταμένων στρατιωτικών έργων στα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα μετά το 1934.

γ. Η Βαλκανική Ομοσπονδία

Το 1934 Ελλάδα και Τουρκία, θεωρώντας ότι ήταν απαραίτητη για την ασφάλειά τους η δημιουργία ενός πολυμερούς βαλκανικού συμφώνου προχώρησαν σε διαβαλκανική συμμαχία με τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία. Τον Φεβρουάριο του 1934 υπέγραψαν το Βαλκανικό Σύμφωνο. Οι χώρες που έλαβαν μέρος σε αυτό υποστήριζαν ενθέρμως το *status quo* της περιοχής και εγγυήθηκαν «αμοιβαίως την ασφάλειαν όλων των βαλκανικών των συνόρων». Εξίσου ηχηρές με τη σύμπληξη του Συμφώνου ήσαν και οι απουσίες άλλων βαλκανικών κρατών. Η κατ' εξοχήν αναθεωρητική δύναμη των Βαλκανίων, η Βουλγαρία, δεν είχε πάρει μέρος. Το ίδιο συνέβαινε και με την Αλβανία που, λειτουργώντας στην πράξη ως ιταλικό προτεκτοράτο, εξέφραζε εμμέσως την έντονη ιταλική δυσφορία. Η ανησυχία ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο δημιουργούσε πρόσθετες υποχρεώσεις στα δύο κράτη και τα άφηνε εκτεθειμένα σε γενικότερες συρράξεις, οδήγησε Ελλάδα και Τουρκία σε ερμηνευτικές δηλώσεις με τις οποίες περιόριζαν τη σημασία του Συμφώνου αποκλειστικώς σε ενδοβαλκανική κρίση.

Την πρώτη συμφωνία ακολούθησαν και άλλες που είχαν ως στόχο να δώσουν συνέχεια και σταθερότητα στο θεσμό της διαβαλκανικής συνεργασίας. Το Νοέμβριο του 1934 υπεγράφησαν

στην Άγκυρα οι Κανονισμοί της Οργανώσεως της Βαλκανικής Συνεννοήσεως. Τρία χρόνια αργότερα αποφασίσθηκε η ρύθμιση της αεροναυτιλίας μεταξύ των τεσσάρων βαλκανικών κρατών, ενώ τον αμέσως επόμενο χρόνο υπεγράφη σύμφωνο για την ανάπτυξη του τουρισμού.

Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι στο ασταθές πολιτικό περιβάλλον τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η απομονωμένη προσπάθεια τεσσάρων βαλκανικών χωρών να αποτρέψουν τις εξωτερικές απειλές δεν είχε πιθανότητες να ευοδωθεί. Η τελευταία προσπάθεια επιβιώσεως της διαβαλκανικής συνεργασίας έγινε με την υπογραφή «Συμφώνου μη επιθέσεως μεταξύ της Βουλγαρίας και των κρατών της βαλκανικής συμμαχίας» τον Ιούλιο του 1938. Η αναθεωρητική δύναμη των Βαλκανίων, η Βουλγαρία, αποδεχόταν να συνεργασθεί με τα άλλα κράτη. Ως αντάλλαγμα οι λοιπές βαλκανικές χώρες αποδέχθηκαν και επισήμως να διακοπεί η εφαρμογή των διατάξεων της Συνθήκης του Νεϊγύ που περιόριζαν τους βουλγαρικούς εξοπλισμούς. Η συνεργασία υπήρξε βραχεία, διότι σύντομα η Βουλγαρία διευκρίνισε ότι δεν θεωρούσε δια της συμμετοχής της ότι αποδεχόταν το καθεστώς των συνθηκών.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, η ελληνοτουρκική συνεργασία αποτελούσε μοναδικό άξονα σταθερότητας στην περιοχή των Βαλκανίων. Επιπλέον, το «Σύμφωνο μη επιθέσεως» του 1938 μεταξύ της Βουλγαρίας και των κρατών της Βαλκανικής Συνεννοήσεως καταργούσε και τις διατάξεις της συνθήκης της Λωζάνης περί εκατέρωθεν αποστρατικοποιήσεως των θρακικών συνόρων σε έκταση 30 χιλιομέτρων. Κατ' αυτόν τον τρόπο Ελλάδα και Τουρκία μπορούσαν και πάλι να εξοπλίσουν τα σύνορά τους.

δ. Η Συνθήκη του Μοντρέ για τα Στενά

Αν και η Τουρκία συντασσόταν με τις χώρες που δεν επεδίωκαν αναθεώρηση του status quo της περιοχής, υπήρχε ένας τομέας στον οποίο ταυτιζόταν με τη στάση των κρατών που είχαν ηττηθεί στο Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Τουρκία επεδίωκε να επανεξοπλίσει τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, όπως ακριβώς είχε κάνει και η Γερμανία στην περιοχή της Ρηνανίας. Στην προσπάθειά της αυτή, που ξεκίνησε το 1933, είχε ως σημαντικό αρωγό την Ελλάδα. Η αρχική αντίδραση της Βρετανίας και της Γαλλίας ήταν αρνητική. Στη συνέχεια όμως αποδέχθηκαν την αλλαγή της συνθήκης. Δυστυχώς η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να περιλάβει τη ρητή αναφορά στην άρση αποστρατικοποιήσεως της Λήμνου και της Σαμοθράκης στο κείμενο στη συνθήκης του Μοντρέ.

4. Αποτίμηση τριών δεκαετιών ε/τ σχέσεων (1923-1955)

Η περίοδος του Μεσοπολέμου ξεκίνησε με τις χειρότερες προϋποθέσεις για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ο πλέον αιματηρός πόλεμος στη σύγχρονη ιστορία των δύο λαών είχε αφήσει δεκάδες χιλιάδες νεκρούς, εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, ερείπια και κατεστραμμένες οικονομίες. Η νέα κατάσταση «απήλασσε» τις πολιτικές ηγεσίες των δύο χωρών από κυρίαρχες σταθερές στην εσωτερική και εξωτερική τους πολιτική:

- Στην Ελλάδα το γένος είχε ταυτιστεί σε γενικές γραμμές με το έθνος-κράτος. Μοναδικές συμπαγείς ομάδες Ελλήνων εκτός του ελληνικού κράτους παρέμειναν στην Κύπρο, στη Βόρειο Ήπειρο και στα Δωδεκάνησα. Πλην της Βορείου Ηπείρου, οι άλλες περιοχές βρίσκονταν υπό την κυριαρχία Μεγάλων Δυνάμεων. Η πολιτική της Μεγάλης Ιδέας είχε σε μεγάλο βαθμό χάσει το νόημά της. Το ζητούμενο ήταν η προστασία της εδαφικής ακεραιότητας και εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας.
- Η Τουρκία είχε ακρωτηριασθεί από περιοχές στις οποίες κυριαρχούσε επί πέντε αιώνες. Παράλληλα είχε ακουσίως «απαλλαγεί» από την προσπάθεια διατήρησης μίας καταρρέουσας αυτοκρατορίας. Η Μικρά Ασία ήταν πλέον η κοιτίδα του εθνικού κράτους των Τούρκων. Το ζητούμενο για τον Μουσταφά Κεμάλ ήταν όλοι οι μουσουλμάνοι κάτοικοι του κράτους του να αποκτήσουν την τουρκική εθνική ιδεολογία μέσα από την πειθώ και τη βία του κρατικού μηχανισμού.

Όσο καλή και λεπτομερής και να είναι μία συνθήκη, δεν παύει να είναι απαραίτητη η καλή πίστη από πλευράς εκείνων που θα την εφαρμόσουν. Από αυτόν τον κανόνα δεν μπορούσε να εξαιρεθεί και η Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία, λόγω και της πρωτοφανούς προβλέψεως περί υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών, δεν ήταν ιδιαίτερα εύκολη στην εφαρμογή της. Οι παραβιάσεις προήλθαν σχεδόν αποκλειστικώς από την τουρκική πλευρά και είχαν ως στόχο την εναπομείνασα ελληνική μειονότητα και το Πατριαρχείο. Ήταν μοιραία συνέπεια της εγκαταλείψεως της αρχής της ενότητας των εθνικών στοιχείων (Ittihad-i anasir) που είχε εμφανισθεί στη οθωμανική αυτοκρατορία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και της αντικαταστάσεώς της από ένα μουσουλμανικό, αρχικώς, και μετά το 1923 από έναν τουρκικό εθνικισμό. Το έδαφος, άλλωστε υπήρχε. Ήταν η παράδοση της οθωμανικής δυσπιστίας έναντι των μη μουσουλμανικών λαοτήτων της αυτοκρατορίας. Η Τουρκία προσπάθησε να «διορθώσει» το καθεστώς που είχε εκχωρήσει κατά τη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης υπό την πίεση της διεθνούς κοινότητας, στην ελληνική μειονότητα (και δευτερευόντως στην αρμενική και την εβραϊκή).

Η προσέγγιση των δύο χωρών στις αρχές της δεκαετίας του 1930 υπήρξε θεαματική. Ξεκίνησε με πρωτοβουλία του Βενιζέλου ο οποίος, αφού πρώτα βελτίωσε τη θέση της Ελλάδος με

την απόκτηση ισχυρών ερεισμάτων, διευθέτησε στη συνέχεια τα εκκρεμή θέματα μεταξύ των δύο χωρών θυσιάζοντας μέρος των δίκαιων ελληνικών διεκδικήσεων και «πληρώνοντας» ουσιαστικά για την τουρκική συμμαχία. Αντάλλαξε τα περιουσιακά δικαιώματα ιδιωτών με την πολιτική συνεργασία της Τουρκίας.

Η συμμαχία των δύο χωρών ήταν στρατηγική επιλογή για τις πολιτικές ηγεσίες τους. Στην επιλογή αυτή βάρυναν:

- η άρνηση της Βουλγαρίας να αποδεχθεί το εδαφικό καθεστώς, όπως είχε προκύψει μετά τη Συνθήκη του Νειγύ (1919),
- η φυσική παρουσία της φασιστικής Ιταλίας στα Δωδεκάνησα
- ο φόβος συνδυασμένης πολεμικής επιχειρήσεως εις βάρος της εδαφικής τους ακεραιότητας.

Επιπλέον κάθε χώρα είχε ξεχωριστούς λόγους για να ανησυχεί. Αφ' ενός οι ιταλικές προκλήσεις έναντι της Ελλάδος δεν περιορίζονταν σε διπλωματικά διαβήματα αλλά είχαν μορφή και στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αφ' ετέρου η Τουρκία αισθανόταν ιδιαίτερα ευάλωτη στο ευρωπαϊκό τμήμα της, λόγω της αποστρατιωτικοποίησης των Στενών και του θρακικού συνόρου.

Ο άξονας Αθήνας-Άγκυρας απετέλεσε για κάποια χρονική περίοδο περιφερειακό παράγοντα ασφαλείας σε δύο επίπεδα. Σε διμερές επίπεδο η εγγύηση των κοινών συνόρων του 1933 έδινε την εντύπωση αμυντικής συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών, αν και στην πραγματικότητα μόνον πολιτικές δεσμεύσεις υπήρχαν, ενώ απουσίαζαν ρητές στρατιωτικές υποχρεώσεις. Στο επίπεδο των πολυμερών διαβαλκανικών σχημάτων, η κοινή στάση και συνεργασία των δύο χωρών λειτουργούσε σταθεροποιητικά έναντι των λοιπών Βαλκανίων. Βεβαίως, όταν οι ευρύτερες διεθνείς αναταράξεις έφθασαν και στη Βαλκανική, όλα αυτά απεδείχθησαν ανεπαρκή.

Στα χρόνια αυτά οι στενές και φιλικές ελληνοτουρκικές σχέσεις έφθασαν να θεωρούνται ως κάτι αυτονόητο από τις ελληνικές πολιτικές ηγεσίες. Δεν ήταν μόνον ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος που ξεκίνησαν την προσέγγιση. Στην ίδια κατεύθυνση συνέχισαν οι ιδεολογικοί τους αντίπαλοι Παναγής Τσαλδάρης και ο Ιωάννης Μεταξάς. Ενδεικτική αυτών των αντιλήψεων είναι η καταγραφή του ημερολογίου του Μεταξά, όταν διαπιστώνει σε μία διαβαλκανική διάσκεψη τον Φεβρουάριο του 1939 ότι οι Τούρκοι αφίστανται από την ελληνοτουρκική συνεργασία: *«Έμεινα κατάπληκτος! Και οι Τούρκοι!... Δεν έκλεισα μάτι όλην την νύκτα, τόσο ήμουν ταραγμένος με την πρότασιν Σαράτσογλου. Όλα καταρρέουν»*. Για αυτό το λόγο η ελληνική πλευρά αισθάνθηκε προδομένη βλέποντας την Τουρκία να αποφεύγει να αναλάβει τις ευθύνες της όταν ξεκίνησε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος και ακολούθησε η γερμανική εισβολή. Η

τραγικότητα του συγκεκριμένου πολέμου, στάθηκε, ως ένα βαθμό το ελαφρυντικό για την τουρκική στάση.

Στην Τουρκία ο Κεμάλ Ατατούρκ εμφανίζεται να εμφορείται από αντίστοιχες αντιλήψεις για τη στρατηγική σημασία της ελληνοτουρκικής συνεργασίας. Μετά το θάνατό του και την ανάληψη της προεδρίας από τον Ισμέτ Ινονού τα πράγματα άλλαξαν. Η πλήρης αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στα Στενά με τη Συνθήκη του Μοντραί και η επαναστρατικόποιηση του θρακικού συνόρου το 1938 επέτρεπαν στην Τουρκία να λάβει πιο αποτελεσματικά μέτρα για την προστασία της εδαφικής της ακεραιότητας και να μειωθεί αντιστοίχως η σημασία των ελληνοτουρκικών συμφωνιών. Η αλλαγή όμως με τον Ινονού ήταν βαθύτερη. Η υπνωτούσα οθωμανική αντίληψη των πραγμάτων, αναζωογονημένη από τον τουρκικό εθνικισμό, επανήλθε σταδιακά στην τουρκική γραφειοκρατία (όπου έπαιξαν και τον ρόλο τους οι Παντουρκιστές που διατηρούσαν αγαθές σχέσεις με τη χιτλερική Γερμανία). Αυτό κατέστη εμφανές κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στην Τουρκία επικρατεί η αντίληψη ότι ο Ισμέτ Ινονού κατάφερε να κρατήσει τη χώρα έξω από τον Πόλεμο. Στην πραγματικότητα ο Ισμέτ Ινονού, προσπάθησε καιροσκοπικά να διαπραγματευθεί με τις δύο πλευρές την πολεμική εμπλοκή της Τουρκίας με σειρά αιτημάτων που είχαν ως βάση τους την οθωμανική αντίληψη για τα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή. Απλώς οι συνθήκες ήσαν τέτοιες που δεν επέτρεψαν την ευόδωση των προσπαθειών του και η Τουρκία έμεινε έξω από τον πόλεμο.

Ο Ψυχρός Πόλεμος άλλαξε ριζικά τα δεδομένα που είχε διαμορφώσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Ελλάδα και Τουρκία ψηλάφισαν τη σοβιετική απειλή είτε στις εσωτερικές τους συγκρούσεις είτε κατά μήκος των συνόρων τους. Ο άξονας Ελλάδος-Τουρκίας κατέστη ζωτικός για τη δυτική ασφάλεια. Η πρόσδεσή των δύο χωρών στο δυτικό σύστημα ασφαλείας είχε ως κορυφαία στιγμή την είσοδο τους στο ΝΑΤΟ. Σε αντίθεση με την Ελλάδα, που επανειλημμένως απέδειξε ότι στην εξωτερική της πολιτική ήξερε να επιλέγει συμμαχίες (Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ένταξη στο ΝΑΤΟ, ένταξη στην ΕΟΚ/ΕΕ), για την Τουρκία ήταν η πρώτη και μόνη στρατηγική επιλογή στον 20^ο αιώνα που δικαιώθηκε από τις εξελίξεις. Η σοβιετική απειλή και οι παροτρύνσεις Αμερικανών και Βρετανών οδήγησαν σε αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Τα Δωδεκάνησα εκχωρήθηκαν στην Ελλάδα χωρίς εμφανείς αντιρρήσεις από την Τουρκία, που ανησυχούσε για την εδαφική της ακεραιότητα και πιθανή μείωση της εθνικής της ανεξαρτησίας λόγω του καθεστώτος των Στενών. Μία δεύτερη άνοιξη στις διμερείς σχέσεις ξεκίνησε που είχε ως άμεσο αποδέκτη την καθημερινότητα των πολιτών. Όπως και η πρώτη ελληνοτουρκική προσέγγιση, δεν μπόρεσε να κλείσει δεκαετία.

5. Αποτίμηση της περιόδου 1955-1973

Το Κυπριακό ζήτημα ανδρώθηκε κατά την περίοδο που ο Ψυχρός Πόλεμος βρισκόταν στο απόγειό του, σε μία περιοχή που βρισκόταν στο μεταίχμιο των δύο κόσμων που μάχονταν. Θεωρητικώς η Κυπριακή Δημοκρατία θα μπορούσε να αποτελέσει το πρότυπο συμβιώσεως Ελλήνων και Τούρκων. Τα στρατηγικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, η εθνικιστική απεισκειψία που κατέλαβε Έλληνες και Τούρκους και η καχυποψία της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής οδήγησε σε αποτυχία το πείραμα.

Η Βρετανία στην προσπάθειά της να διασφαλίσει τα στρατηγικά της συμφέροντα στο νησί, κατέστησε αρχικώς την Τουρκία ισότιμο συνομιλητή με την Ελλάδα. Στη συνέχεια οδήγησε την ελληνοκυπριακή πλειονότητα να διαρρήξει τις σχέσεις με την τουρκοκυπριακή μειονότητα. Με τις συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου διατήρησε στρατιωτικές στο νησί βάσεις, που ήταν και το ζητούμενο για τη στρατηγική της. Η ενδοκυπριακή σύγκρουση που συνεχίζεται από τον Δεκέμβριο του 1964, επιτρέπει στους Βρετανούς να αισιοδοξούν ότι κανείς δεν θα είναι σε θέση να απαιτήσει την επιστροφή του εδάφους των βάσεων στους Κυπρίους.

Η Τουρκία ως μεσογειακή χώρα είχε κατ' αρχήν στρατηγικό ενδιαφέρον για την Κύπρο. Η τουρκική μειονότητα του νησιού επέτρεψε να δοθεί ιδεολογικό περιτύλιγμα σε αυτό το ενδιαφέρον. Η βασική θέση ήταν ότι αποτελεί απειλή για την τουρκική ασφάλεια η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα που θα οδηγήσει σε «περικύκλωση» της Τουρκίας. Η ισχυρή γεωπολιτική θέση της χώρας προσέφερε τους συμμάχους που χρειαζόταν η Τουρκία για να μετατρέψει το τουρκοκυπριακό μειονοτικό θέμα σε κοινοτική αυτονομία και ακολούθως σε αίτημα για ομοσπονδία.

Για την Ελλάδα το Κυπριακό ήταν πρωτίστως πρόβλημα αυτοδιαθέσεως και απαλλαγής τμήματος του ελληνικού λαού από την αποικιοκρατία. Οι συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου ήσαν προϊόν ανάγκης, για να αποτραπούν τα διχοτομικά σχέδια της βρετανικής πολιτικής. Η προσπάθεια για συμβίωση με τους Τουρκοκυπρίους στο νέο κράτος αντιμετωπίστηκε ως μία μεταβατική κατάσταση πριν την ένωση. Τα γεγονότα του 1963-64 μετέτρεψαν την Κυπριακή Δημοκρατία σε ένα δεύτερο ελληνικό κράτος. Η κυριαρχία της ελληνικής πλευράς σε τοπικό επίπεδο τύφλωσε σε μεγάλο βαθμό τους υπευθύνους ως προς το εύθραυστο των ισορροπιών. Η μοναδική στρατιωτική δύναμη αποτροπής τυχόν τουρκικής αποβάσεως, η ελλαδική μεραρχία, απομακρύνθηκε όταν οι λοιπές ελληνικές δυνάμεις στο νησί υπερέβησαν το ρόλο τους. Ακολούθησε μία περίοδος συγχύσεως στην ελληνική εξωτερική πολιτική με διαφορετικούς στόχους από την Αθήνα και τη Λευκωσία και ιδεολογικές προκαταλήψεις που λειτούργησαν εις βάρος του εθνικού συμφέροντος.

Εκτός από τους Κυπρίους, το άλλο θύμα του Κυπριακού ήταν η ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη. Ο κρατικά οργανωμένος όχλος που δήλωνε τα πάντα κατά τα Σεπτεμβριανά του 1955 έστειλε το κεντρικό μήνυμα προς τους ομογενείς. Οι απελάσεις των ελλήνων υπηκόων το 1964 σήμαναν την έναρξη της μεγάλης φυγής. Αντιθέτως, προς τιμήν των ελληνικών κυβερνήσεων, οι μουσουλμανικές μειονότητες στην ελληνική Θράκη δεν αντιμετώπισαν ούτε λεηλασίες περιουσιών, ούτε κλείσιμο σχολείων, ούτε απελάσεις.

Β. Συνολική θεώρηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων στην περίοδο μετά το 1974

Στην ανάλυση που ακολουθεί δεν περιλαμβάνεται το Κυπριακό. Η σημασία του όμως είναι θεμελιώδης για οποιαδήποτε ουσιαστική πρόοδο στις ε/τ σχέσεις. Εάν δεν υπήρχε το πρόβλημα της Κύπρου, τα υπόλοιπα προβλήματα θα μπορούσαν να επιλυθούν σχετικά εύκολα.

1. Η ελληνική στάση μετά το 1974

Η επίσημη ελληνική θέση είναι ότι μόνον πρόβλημα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας είναι αυτό της οριοθέτησής της υφαλοκρηπίδας. Αντιθέτως η Τουρκία θέτει ως θέματα

- Την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου
- Την επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων πέραν του σημερινού ορίου των 6 μιλίων
- Το διαφορετικό εύρος του εναερίου χώρου (10 μίλια) εν σχέσει προς το εύρος των χωρικών υδάτων (6 μίλια)
- Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των ανατολικών νησιών του Αιγαίου
- Τα όρια του FIR Αθηνών και επανακαθορισμός εναέριων δρόμων
- Τα όρια της Ζώνης Έρευνας και Διασώσεως στο Αιγαίο
- Τα επιχειρησιακά όρια στα πλαίσια του ΝΑΤΟ
- Οι λεγόμενες «γκρίζες ζώνες» κυριαρχίας στο Αιγαίο
- Η απειλή χρήσεως βίας εκ μέρους της Τουρκίας σε περίπτωση ασκήσεως νομίμων δικαιωμάτων της Ελλάδος στο Αιγαίο και
- Η ελεύθερη και ακώλυτη ναυσιπλοΐα στην περιοχή του Αιγαίου (είναι πρόβλημα που αν και δεν έχει τεθεί ευθέως από την Τουρκία σχετίζεται με την αύξηση του εύρους των ελληνικών χωρικών υδάτων και τη δημιουργία διεθνών στενών ναυσιπλοΐας).

Δίπλα σε αυτά τα προβλήματα που αφορούν αποκλειστικώς το καθεστώς του Αιγαίου πρέπει να προστεθεί το θέμα

- της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη.

Έπί των θεμάτων του γιού και ιδίως της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας υπήρξαν τρεις περίοδοι διαπραγματεύσεων. Η πρώτη διεξήχθη επί Νέας Δημοκρατίας από το 1976 μέχρι το 1980, δεύτερη επί ΠΑΣΟΚ από τον Μάρτιο του 1987 μέχρι τον Οκτώβριο του 1988 και η τρίτη επί ΠΑΣΟΚ (2000-2004 & 2010-2011) και Νέας Δημοκρατίας (2004-2009) δια των διερευνητικών συνομιλιών. Και οι τρεις περίοδοι υπήρξαν άγονες. Παράλληλα προς τις διαπραγματεύσεις και από το 1975 η Ελλάδα ζήτησε την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για το μοναδικό θέμα που αποδέχεται ότι είναι εκκρεμές μεταξύ των δύο χωρών: την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.

Η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο χρησιμοποιήθηκε από ένα σημείο και εντεύθεν για τακτικούς λόγους από την ελληνική πλευρά. Όταν ο διεθνής παράγοντας πίεζε έντονα για κάποια διευθέτηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, η ελληνική πλευρά χρησιμοποιούσε το επιχείρημα του Διεθνούς Δικαστηρίου. Ήταν μία κίνηση που δεν δημιουργούσε προβλήματα στην ελληνική εξωτερική πολιτική, ούτε και άνοιγε νέα μέτωπα. Αντιθέτως διοχέτευε σε περιορισμένο βαθμό τη διεθνή πίεση προς την Τουρκία, η οποία εμφανιζόταν να μην αποδέχεται αυτό που είναι σε μεγάλο βαθμό αυτονόητο για τις χώρες του δυτικού κόσμου: την επίλυση των διαφορών μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου.

α. Αποδοχή της αρμοδιότητας του Διεθνούς Δικαστηρίου

Στα πλαίσια αυτά η Ελλάδα απεδέχθη περίπου εν λευκώ την αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Στις **10 Ιανουαρίου 1994** γνωστοποιήθηκε στο Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ ότι η χώρα μας αναγνωρίζει υποχρεωτική εξ αυτού του γεγονότος και χωρίς ειδική συμφωνία τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου, υπό την αίρεση της αμοιβαιότητας, έναντι όποιου άλλου κράτους αποδέχεται την ίδια υποχρέωση.

Αυτή η δήλωση στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων σημαίνει ότι, για όσο καιρό η Τουρκία δεν αναγνωρίζει την αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου ως υποχρεωτική, θα πρέπει να υπογραφεί συνυποσχετικό για την παραπομπή οποιουδήποτε θέματος στη Χάγη. **Η ελληνική κυβέρνηση πάντως εξαίρεσε από την αρμοδιότητα του δικαστηρίου οποιαδήποτε διαφορά συνδέεται με αμυντικά στρατιωτικά μέτρα που έχουν ληφθεί από την Ελλάδα για λόγους εθνικής άμυνας.** Στόχος ήταν να αποφευχθεί η υπαγωγή στην υποχρεωτική δικαιοδοσία του δικαστηρίου της Χάγης του θέματος της στρατικοποίησης των ανατολικών νήσων του Αιγαίου.

β. Μετά τα Ίμια

Μετά την κρίση των Ίμιων η ελληνική γραμμή που αποδεχόταν την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο μόνον για την υφαλοκρηπίδα άλλαξε. Στα θέματα που δεχόμαστε την παραπομπή στη Χάγη προστέθηκε και το θέμα της αμφισβητήσεως επί της κυριότητας των Ίμιων. Σε δήλωση του ο τότε υπουργός εξωτερικών Θ. Πάγκαλος στις 14 Φεβρουαρίου 1996 είπε ότι

«η ελληνική κυβέρνηση δεν προσφεύγει πουθενά γιατί δεν διεκδικεί τίποτε και δεν αμφισβητεί τίποτε, αλλά εάν κάποιος άλλος προσφύγει στη Χάγη τότε θα το αντιμετωπίσουμε, θα δούμε το αντικείμενο της προσφυγής, τους νομικούς κανόνες που επικαλείται και θα το αντιμετωπίσουμε».

Η δήλωση αυτή δεν καθιστά σαφές εάν αυτό σημαίνει αποδοχή της προσφυγής όχι μόνον για τα Ίμια αλλά και για όποιες βραχονησίδες οι Τούρκοι θεωρούν γκρίζες ζώνες.

Η ασάφεια σχετικώς με την ακριβή ελληνική θέση δεν αφορά μόνον το θέμα των Ίμιων ή και άλλων «γκρίζων ζωνών». Σε συνέντευξη του Θ. Πάγκαλου στην εφημερίδα Milliyet της Κων/πόλεως στις 25 Ιανουαρίου 1998 δεν ετέθη κανένας περιορισμός για τα θέματα για τα οποία θα μπορούσε να γίνει προσφυγή. Απαριθμήθηκαν με προτεραιότητα η υφαλοκρηπίδα, ο εναέριος χώρος, τα χωρικά ύδατα και ο εξοπλισμός των νησιών.

Η κίνηση Πάγκαλου, στο βαθμό που αποτελεί έκτοτε επίσημη θέση της Ελλάδος, συνιστά ως προς την ουσία της στροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε ένα θέμα επί του οποίου υπήρξε από το 1974 έως και το 1997 σχεδόν απόλυτη ταύτιση όλων των ελληνικών κυβερνήσεων για δύο λόγους:

- α. η πρόταση για παραπομπή στη Χάγη όλων των διμερών θεμάτων αποτελεί μίας άλλης μορφής συμφωνία πακέτο των ελληνοτουρκικών διαφορών και
- β. η παραπομπή όλων των θεμάτων στη Χάγη περιλαμβανομένης και αυτής ακόμη της αποστρατικοποιήσεως των ανατολικών νησιών του Αιγαίου έρχεται σε αντίθεση με την ελληνική δήλωση αποδοχής της αρμοδιότητας του Διεθνούς Δικαστηρίου το 1994. Βάσει αυτής της δηλώσεως είχε εξαιρεθεί οποιαδήποτε διαφορά συνδέεται με αμυντικά στρατιωτικά μέτρα που έχουν ληφθεί από την Ελλάδα για λόγους εθνικής άμυνας.

γ. Η βήμα προς βήμα προσέγγιση

Από τον Μάρτιο του 1997 η βασική ελληνική θέση για την περαιτέρω πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων επικεντρώθηκε στη λεγόμενη βήμα προς βήμα προσέγγιση. Η χώρα μας πρότεινε τότε τα δύο πρώτα βήματα. Το πρώτο ήταν η άρση της τουρκικής αμφισβητήσεως επί των Ίμιων ή η αποδοχή για προσφυγή στη Χάγη για το ίδιο θέμα. Το δεύτερο ήταν η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου μέσω των διαδικασιών του διεθνούς δικαστηρίου. Τη

λογική τής βήμα προς βήμα προσεγγίσεως είχαν ασπασθεί και οι ΗΠΑ. Αντιθέτως οι Τούρκοι δεν την είχαν αποδεχθεί μιλώντας για συμφωνία πακέτο. Πέραν της τουρκικής αρνήσεως τα προβλήματα με τη βήμα προς βήμα προσέγγιση ήσαν τα ακόλουθα:

- Ποτέ δεν έγινε γνωστό ποιό θα ήταν το τρίτο βήμα σε αυτού του είδους την προσέγγιση. Μία ολοκληρωμένη στρατηγική δεν εξαντλείται στα δύο πρώτα βήματα.
- Είχαμε εμπλακεί σε μία διαδικασία που δεν μπορούσαμε να ελέγξουμε. Δεν υπήρχε καμία εγγύηση ότι τα προτεινόμενα από εμάς θα ήσαν και τα πρώτα βήματα της προσεγγίσεως. Υπήρχε έντονος ο κίνδυνος να προτείνει η Τουρκία ως πρώτο βήμα την προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο για το θέμα της στρατικοποίησεως των ανατολικών νήσων του Αιγαίου. Από τη στιγμή που ως προς τη μέθοδο συμφωνούσαν και οι Αμερικανοί, η Ελλάδα θα βρισκόταν αυτομάτως σε δύσκολη θέση.

δ. Το ανακοινωθέν της Μαδρίτης

Στις 8 Ιουλίου 1997 συναντήθηκαν στη Μαδρίτη ο Κ. Σημίτης και ο Σ. Ντεμιρέλ και συμφώνησαν στο ακόλουθο κείμενο το οποίο είναι γνωστό ως ανακοινωθέν της Μαδρίτης:

Κοινό Ανακοινωθέν

Ο κ. Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ πρόεδρος της τουρκικής δημοκρατίας και ο κ. Σημίτης, πρωθυπουργός της ελληνικής δημοκρατίας, συναντήθηκαν την 8 Ιουλίου 1997 με την ευκαιρία της συνόδου κορυφής του ΝΑΤΟ στη Μαδρίτη. Σημείωσαν με ικανοποίηση τη σύγκλιση απόψεων που επετεύχθη μεταξύ του υπουργού των Εξωτερικών κ. Θεόδωρου Πάγκαλου και του υπουργού Εξωτερικών κ. Ισμαήλ Τζέμ κατά τη συνάντηση την οποία προσκάλεσε η υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ κ. Όλμπραϊτ. Και οι δύο χώρες θα αναλάβουν προσπάθεια να προωθήσουν διμερείς σχέσεις που θα βασίζονται σε

-Αμοιβαία δέσμευση για την ειρήνη, την ασφάλεια και τη συνεχή ανάπτυξη σχέσεων καλής γειτονίας

-Σεβασμό της κυριαρχίας της κάθε χώρας

-Σεβασμό των αρχών του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συνθηκών

-Σεβασμό στα νόμιμα ζωτικά συμφέροντα και ενδιαφέροντα της κάθε χώρας στο Αιγαίο, τα οποία έχουν μεγάλη σημασία για την ασφάλεια και την εθνική κυριαρχία τους

-Δέσμευση αποφυγής μονομερών ενεργειών στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού και της επιθυμίας ώστε να αποτραπούν συγκρούσεις οφειλόμενες σε παρεξήγηση και

-Δέσμευση διευθέτησης των διαφορών τους με ειρηνικά μέσα στη βάση της αμοιβαίας συναίνεσης και χωρίς τη χρήση βίας ή την απειλή βίας

Η νομική αξία του ανακοινωθέντος είναι περιορισμένη. Δεν φέρει υπογραφές των δύο επισήμων και είναι αμφίβολο εάν μπορεί ποτέ να χρησιμοποιηθεί σε Διεθνές Δικαστήριο. Ως προς την ουσία του ανακοινωθέντος πρέπει να αναφερθεί ότι αποτελεί ένα καλό δείγμα χρήσεως της διπλωματικής γλώσσας. Οι φράσεις και έννοιες που χρησιμοποιούνται έχουν διττή σημασία και μπορούν εύκολα να ερμηνευθούν κατά το δοκούν από τα ενδιαφερόμενα μέρη. Αναλύοντας κάθε ένα από τα έξι σημεία του ανακοινωθέντος διαπιστώνονται τα ακόλουθα:

Αμοιβαία δέσμευση για την ειρήνη, την ασφάλεια και τη συνεχή ανάπτυξη σχέσεων καλής γειτονίας

Η συγκεκριμένη αναφορά στερείται πρακτικής σημασίας και αποτελεί περισσότερο μία εισαγωγική ευχή για το επίπεδο που πρέπει να έχουν οι σχέσεις των δύο χωρών

Σεβασμός της κυριαρχίας της κάθε χώρας

Και αυτό το σημείο εμπεριέχει μία γενικόλογη αναφορά που σημαίνει σε απλά ελληνικά ότι η Τουρκία (και η Ελλάς αντιστοίχως) αποδέχεται την κρατική υπόσταση της άλλης χώρας, δεν αμφισβητεί δηλαδή την ύπαρξή της. Σημειώνεται η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην εδαφική ακεραιότητα που συνήθως συνοδεύει τέτοιου είδους κείμενα και είχε τεθεί ως όρος από την Ελλάδα εδώ και ένα περίπου χρόνο, όταν ο κ. Πάγκαλος είχε ζητήσει αποδοχή του απαραβίαστου των συνόρων.

Σεβασμός των αρχών του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συνθηκών

Αν και είναι αυτονόητος ο σεβασμός του διεθνούς δικαίου στα σύγχρονα κράτη, αυτό το σημείο εξελήφθη ως υποχώρηση της Τουρκίας, αφού η τελευταία αρνιόταν πεισματικά αναφορές στο διεθνές δίκαιο θεωρώντας ότι έχει πολιτικές διαφορές με την Ελλάδα που μπορούν να λυθούν μόνον με συμφωνία πακέτο. Βεβαίως η αναφορά στο διεθνές δίκαιο δεν σημαίνει και αποδοχή ότι αυτό θα αποτελέσει τη βάση για την επίλυση των ε/τ διαφορών.

Σεβασμός στα θεμιτά ζωτικά συμφέροντα και ενδιαφέροντα της κάθε χώρας στο Αιγαίο, τα οποία έχουν μεγάλη σημασία για την ασφάλεια και την εθνική κυριαρχία τους

Το αντάλλαγμα για την αναφορά στο διεθνές δίκαιο είναι η αποδοχή εκ μέρους της Ελλάδος του σεβασμού των ζωτικών συμφερόντων της Τουρκίας στο Αιγαίο. Η έκφραση «ζωτικά συμφέροντα» δεν έχει νομική ερμηνεία αλλά το περιεχόμενό της ορίζεται υποκειμενικά από το κάθε κράτος το οποίο επικαλείται τα ζωτικά του συμφέροντα. Ο κ. Πάγκαλος επιχείρησε να δώσει νομική χροιά στην έννοια των ζωτικών συμφερόντων συνδέοντας την με τη λέξη «νόμιμα» που προηγείται. Στο αγγλικό κείμενο όμως χρησιμοποιείται η λέξη legitimate που μεταφράζεται στα ελληνικά και ως νόμιμα αλλά και ως «θεμιτά» ζωτικά συμφέροντα.

Δέσμευση αποφυγής μονομερών ενεργειών στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού και της επιθυμίας ώστε να αποτραπούν συγκρούσεις οφειλόμενες σε παρεξήγηση

Η γενική δέσμευση αποφυγής μονομερών ενεργειών συνδέεται αναπόφευκτα με την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων που βάσει του διεθνούς δικαίου αποτελεί μονομερή ενέργεια ανήκουσα στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ενδιαφερομένου κράτους και ασκείται μόνον από αυτό. Βεβαίως ο κ. Πάγκαλος δήλωσε ότι το δικαίωμα των 12 μιλίων δεν ασκείται μονομερώς αλλά «σε συνεργασία με τις μεγάλες δυνάμεις και τις ενδιαφερόμενες χώρες». Αυτό φυσικά είναι καινοφανές. Ακόμη και εάν υπήρχαν διαφορετικές εκτιμήσεις για το ακριβές νόημα της εννοίας «δέσμευση αποφυγής μονομερών ενεργειών» ο κ. Πάγκαλος θεωρεί ότι η επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων θα πρέπει να γίνει ούτως ή άλλως κατόπιν συνεννοήσεως με άλλες χώρες περιλαμβανομένης φυσικά και της Τουρκίας. Προφανώς ο κ. Πάγκαλος συγχέει την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων με τις ρυθμίσεις για τη διευκόλυνση της ναυσιπλοΐας που πρέπει να ακολουθήσουν για τον διάπλου πλοίων μέσα από τα διεθνή στενά που θα δημιουργηθούν στο Αιγαίο.

Δέσμευση διευθέτησης των διαφορών τους με ειρηνικά μέσα στη βάση της αμοιβαίας συναίνεσης και χωρίς τη χρήση βίας ή την απειλή βίας

Αυτό το σημείο κρίθηκε ως το δεύτερο αντάλλαγμα το οποίο προσέφερε η Τουρκία η οποία από το 1974 και εντεύθεν επαναλάμβανε μονότονα ότι οποιαδήποτε αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων θα αποτελούσε αιτία πολέμου. Είναι οπωσδήποτε σημαντική διαφοροποίηση της τουρκικής πολιτικής η οποία συνδέεται άμεσα με την δέσμευση της Ελλάδος να αποφύγει μονομερείς ενέργειες. Αφού η Τουρκία πέτυχε το στόχο της δεν χρειάζεται πλέον και το *casus belli*. Σημειώνεται τέλος ότι η διευθέτηση των διαφορών δεν θα γίνεται επί τη βάση του διεθνούς δικαίου ενώ παράλληλα απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στο διεθνές δικαστήριο της Χάγης

Συμπερασματικά, η γλώσσα του ανακοινωθέντος είναι αρκετά ασαφής ούτως ώστε, εάν και καταδεικνύει τους στόχους του, δίνει ταυτοχρόνως τη δυνατότητα στον ενδιαφερόμενο να προβάλλει ισχυρά αντεπιχειρήματα. Πάντως σημειώνεται η νοοτροπία που αποπνέει το ανακοινωθέν. Έχουμε από τη μία πλευρά την Τουρκία να εμφανίζεται να υποχωρεί σε θέματα όπως η αποδοχή του διεθνούς δικαίου και η αποφυγή χρήσης ή απειλής βίας. Και τα δύο αυτά σημεία όμως είναι αυτονόητα για κάθε πολιτισμένο κράτος. Από την άλλη πλευρά η Ελλάς ως αντάλλαγμα προσφέρει την αποδοχή της αποχής από μονομερείς ενέργειες έστω και εάν αυτές είναι σύννομες, και την θεσμοθέτηση για πρώτη φορά μίας έννοιας με πολιτική σημασία όπως είναι τα ζωτικά συμφέροντα. Λείπουν οι αναφορές στο διεθνές δικαστήριο και στο απαραβίαστο των συνόρων.

2. Η νέα βάση των ε/τ σχέσεων

Αμέσως μετά τη σύλληψη Οτσαλάν και την οδυνηρή εμπλοκή της Ελλάδος σε αυτό το θέμα, η κατάσταση στις ε/τ σχέσεις υπήρξε ανεξέλεγκτη. Η εμφάνιση του όλου θέματος επέτρεπε στην Άγκυρα να καλλιεργήσει εντάσεις και να προχωρήσει σε τυχодιωκτισμούς. Υπ' αυτό το πρίσμα η στρατηγική που ακολουθήθηκε με την συζήτηση θεμάτων «χαμηλής πολιτικής» μεταξύ των δύο χωρών, ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση. Μείωνε τον τυχодιωκτισμό της Άγκυρας και απονομιμοποιούσε στρατιωτική δράση της Τουρκίας εις βάρος μας. Αυτή η απονομιμοποίηση στο επίπεδο της μαζικής ψυχολογίας του τουρκικού λαού έγινε περισσότερο από εμφανής μετά την ελληνική πολιτική κατά τους πρόσφατους σεισμούς στην Τουρκία.

α. Η απόφαση στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999

Στις 10 και 11 Δεκεμβρίου 1999 έγινε το ευρωπαϊκό συμβούλιο στο Ελσίνκι της Φινλανδίας. Το κύριο θέμα αφορούσε στην τουρκική υποψηφιότητα. Η ελληνική πλευρά διαβλέποντας υπαρκτό τον κίνδυνο να μη γίνουν δεκτές οι θέσεις της, απείλησε ότι δεν θα δεχόταν την ένταξη των υπολοίπων κρατών της κεντρικής Ευρώπης και της Μάλτας που ήσαν ήδη υποψήφια. Εάν και στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων δεν παρευρισκόταν η τουρκική αντιπροσωπεία, οι διαπραγματεύσεις των ελληνικών θέσεων γίνονταν αφ' ενός μεταξύ των μελών της ΕΕ, αφ' ετέρου μεταξύ της ευρωπαϊκής προεδρίας και της Άγκυρας που ήταν διαρκώς ενήμερη για την κατάσταση ενώ σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε στο παρασκήνιο και η Αμερική. Τελικώς, η διπλωματική προεργασία και οι ελληνικές απειλές έφεραν αποτελέσματα. Στο σημείο 12 των συμπερασμάτων αναφερόταν ρητώς ότι η *“Τουρκία είναι υποψήφιο κράτος που προορίζεται να προσχωρήσει στην Ένωση με βάση τα ίδια κριτήρια τα οποία ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη”*. Τρία ήσαν τα σημεία που ενδιέφεραν την ελληνική πλευρά στο τελικό κείμενο: Η Κύπρος, το Αιγαίο και ο *“χάρτης διαδρομής”* για την Τουρκία.

ι. Το Ελσίνκι για την Κύπρο

“9. ... (β) Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει ότι η πολιτική επίλυση του προβλήματος θα διευκόλυνε την προσχώρηση της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εάν μέχρι την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων προσχώρησης δεν έχει επιτευχθεί λύση, η απόφαση του Συμβουλίου όσον αφορά την προσχώρηση θα ληφθεί χωρίς το ανωτέρω να αποτελεί προϋπόθεση. Εν προκειμένω, το Συμβούλιο θα λάβει υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία.”

Η παράγραφος των συμπερασμάτων που αφορούσε στην Κύπρο αποτελούσε την αναμφισβήτητη μεγάλη επιτυχία της ελληνικής πλευράς. Χρόνια ολόκληρα η βασική θέση της Αθήνας ήταν ότι δεν έπρεπε να συνδέεται το θέμα της εντάξεως της Κύπρου στην ΕΕ με την επίλυση του

Κυπριακού. Σε άλλη περίπτωση η Κύπρος θα ήταν δέσμια της παράνομης εισβολής και κατοχής της Τουρκίας. Το Συμβούλιο αποδεχόταν (επιτέλους) αυτή τη θέση: η επίλυση του Κυπριακού δεν αποτελούσε προϋπόθεση εντάξεως. Βεβαίως, το κείμενο άφηνε ένα μικρό παράθυρο για διπλωματικά παιχνίδια εις βάρος της Κύπρου. Υπήρχε μία τελευταία αναφορά σε κάποια απροσδιόριστα “σχετικά στοιχεία”. Ήταν προφανές ότι κάποιες πλευρές μέσα στην ΕΕ επιθυμούσαν να κρατήσουν ένα διαπραγματευτικό όπλο πριν την τελική ένταξη της Κύπρου. Τη σημασία αυτής της προτάσεως παρ’ ολίγον να διαπιστώσει η ελληνική πλευρά στη Χάγη το 2003 κατά τις συζητήσεις του Σχεδίου Ανάν.

ii. Το Ελσίνκι για το Αιγαίο

“4. ... 13 υποψήφια κράτη ... συμμετέχουν στη διαδικασία προσχώρησης επί ίσοις όροις... το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει την αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και παροτρύνει τα υποψήφια κράτη να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για την επίλυση κάθε εκκρεμής συνοριακής διαφοράς και άλλων συναφών θεμάτων [to resolve any outstanding border disputes and other related issues]. Άλλως, θα πρέπει να φέρουν τη διαφορά ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Το αργότερο στα τέλη του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα επανεξετάσει την κατάσταση ως προς κάθε εκκρεμή διαφορά, ιδίως όσον αφορά τις επιπτώσεις στην ενταξιακή διαδικασία προκειμένου να προαγάγει την επίλυσή τους μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου”

Η παράγραφος 4 αφορούσε γενικώς στη διαδικασία προσχωρήσεως όλων των υποψηφίων κρατών. Δεν περιοριζόταν αποκλειστικώς στην Τουρκία. Η ανάγνωση της παραγράφου, όμως, φωτογράφιζε κυρίως το Αιγαίο (αν και είχε πεδίο εφαρμογής και στη διαμάχη της υποψηφίας Σλοβενίας με την Κροατία στην Αδριατική).

Κατ’ αντιδιαστολή προς την Κύπρο, τα συμπεράσματα του Συμβουλίου για το Αιγαίο ήσαν προβληματικά.

- Το πρώτο πρόβλημα δημιουργούσε ο όρος “κάθε εκκρεμής συνοριακή διαφορά και άλλα συναφή θέματα”. Ήταν προφανές από τη διατύπωση ότι δεν αναφερόταν σε ένα μόνον θέμα. Τα θέματα μπορούσαν να είναι πολλά. Αυτό συνιστούσε υποχώρηση από την πάγια ελληνική θέση σύμφωνα με την οποία στο Αιγαίο η μόνη διαφορά μεταξύ των δύο χωρών είναι αυτή της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας. Στον όρο “συνοριακή διαφορά” μπορούσε να περιληφθεί (α) η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, (β) η αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων (υπό την έννοια ότι μεταβάλλει τα όρια στο Αιγαίο), (γ) οι

“γκρίζες ζώνες” κυριαρχίας που είχε ανακαλύψει η Τουρκία στο Αιγαίο, (δ) η διαφορά μεταξύ των 10 μιλίων εθνικού εναερίου χώρου και των 6 μιλίων χωρικών υδάτων, (ε) τα όρια του FIR Αθηνών και (στ) τα όρια της ζώνης έρευνας-διασώσεως.

- Ο όρος “*άλλα συναφή θέματα*” επέτρεπε στην Τουρκία να απαιτήσει να συζητηθεί ακόμη και το θέμα της αποστρατιωτικοποίησης των ανατολικών νησιών του Αιγαίου. Υπενθυμίζεται ότι οι Τούρκοι, από τη δεκαετία του 1990 και εντεύθεν, θεωρούν ότι τα νησιά μεταβιβάστηκαν στην Ελλάδα υπό τον όρο της αποστρατιωτικοποίησης, αμφισβητώντας εμμέσως την ελληνική κυριαρχία λόγω της παραβίασεως των συνθηκών της Λωζάννης (1923) και των Παρισίων (1947). Προφανώς η ελληνική πλευρά δεν θα δεχόταν μία τέτοια συζήτηση. Η εμφιλοχώρηση, όμως, της ΕΕ ως άτυπου επιδιαιτητή της διαδικασίας, μπορεί να δημιουργούσε προβλήματα, εάν η Τουρκία στο τέλος έθετε και αυτό το ζήτημα ενώπιον του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Αν και υπήρχε η ελληνική δήλωση εξαιρέσεως της αρμοδιότητας του Διεθνούς Δικαστηρίου από το 1994 για την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών, τίποτε δεν εμπόδιζε την Τουρκία να αναδείξει το θέμα έστω και για να καταδείξει την ελληνική κακοπιστία.
- Θα ήταν διαφορετικό εάν η διατύπωση του κειμένου στην αγγλική γλώσσα αντί του όρου “*border dispute*” [différends frontaliers], χρησιμοποιούσε τους όρους “*boundary dispute*”. Εν αντιθέσει προς τον όρο “border” που περιλαμβάνει κάθε τύπο συνόρου (χερσαίο, θαλάσσιο ή εναέριο), ο όρος “boundary” (που μεταφράζεται ως όριο) είναι συνήθως συνδεδεμένος στο διεθνές δίκαιο με τις θαλάσσιες οριοθετήσεις (αν και όχι αποκλειστικώς). Με την υιοθέτηση αυτού του όρου θα ήταν πιο δύσκολο για την Τουρκία να ισχυρισθεί ότι περιλαμβάνονται και οι “γκρίζες ζώνες” στα προς διευθέτηση θέματα.
- Η δικαστική επίλυση θα ερχόταν μόνον αφού τα ενδιαφερόμενα μέρη κατέβαλαν κάθε προσπάθεια για να διευθετήσουν τα ίδια τις διαφορές τους. Αυτό στην πράξη σήμαινε ότι γινόταν δεκτή η πάγια τουρκική θέση για διάλογο. Λόγω της διατυπώσεως, ο διάλογος θα γινόταν ουσιαστικά εφ’ όλης της ύλης.
- Όπως επιθυμούσε η ελληνική πλευρά, υπήρχε ένα χρονικό σημείο πέραν του οποίου δεν θα μπορούσαν να συνεχισθούν οι διαπραγματεύσεις. Αυτό το σημείο ήταν η σύνοδος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου τον Δεκέμβριο του 2004. Το Συμβούλιο θα επανεξέταζε την πρόοδο για την επίλυση των συνοριακών και άλλων συναφών διαφορών, που θα έπρεπε να είχε επιτευχθεί κατά τα τέσσερα έτη που θα είχαν περάσει από τη σύνοδο στο Ελσίνκι. Ακολούθως θα προωθούσε την επίλυσή τους μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, όμως, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τα ενδιαφερόμενα κράτη ως προς την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Ό,τι και να αποφάσιζε το Ευρωπαϊκό

Συμβούλιο το 2004, θα έπρεπε να υπάρξει συνυποσχετικό. Κατά συνέπεια, η προσφυγή στο δικαστήριο δεν ήταν απαραίτητος μονόδρομος στη διαδικασία που ξεκίνησε το Ελσίνκι. Η ελπίδα της ελληνικής πλευράς ήταν ότι η επιθυμία της Τουρκίας να ενταχθεί στην ΕΕ, θα την υποχρεώνει να αποδεχθεί την υπογραφή συνυποσχετικού με την Ελλάδα.

iii. Το Ελσίνκι και ο “χάρτης διαδρομής” για την Τουρκία

Εάν η Τουρκία αποδεχόταν το κείμενο του Ελσίνκι, θα μπορούσε να ξεκινήσει ενταξιακές διαπραγματεύσεις μόλις εκπλήρωνε τις προϋποθέσεις που ρητά αναφέρονταν σε αυτό. Οι προϋποθέσεις προέρχονταν από τη συνδυασμένη ανάγνωση των παραγράφων 4, 9 και 12 και διακρίνονταν σε δύο επίπεδα: αφ’ ενός ως προς την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών και του Κυπριακού και αφ’ ετέρου ως προς τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις με έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ΕΕ θα συνέστηνε “μηχανισμούς παρακολούθησεως”. Επομένως, η ελληνική πλευρά είχε τη δυνατότητα στην πορεία της διαδικασίας να εξειδικεύσει θέματα που την απασχολούσαν, ιδίως ως προς τον σεβασμό των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία.

Από την άλλη πλευρά η έναρξη εταιρικής σχέσεως μεταξύ ΕΕ-Τουρκίας αφαιρούσε από την ελληνική πλευρά το δικαίωμα της αρνησικυρίας που έως τότε διέθετε. Ο έλεγχος ως προς τα περισσότερα θέματα θα γινόταν πλέον με ειδικές πλειοψηφίες.

iv. Εν κατακλείδι

Συμπερασματικά, το Ελσίνκι υπήρξε πολύ μεγάλη ελληνική επιτυχία ως προς το σκέλος της Κύπρου. Επιτυχής μπορούσε να θεωρηθεί και η δημιουργία “οδικού χάρτη” για τις τουρκικές υποχρεώσεις, ο οποίος, όμως, πλην της αναφοράς στο 2004 απαιτούσε διαρκή παρακολούθηση των μηχανισμών. Αντιθέτως, στο θέμα του Αιγαίου υπήρχαν σοβαρές ενστάσεις για το κατά πόσον συνιστούσε επιτυχία η όλη σύλληψη και διατύπωση. Πολύ σημαντικό είναι επίσης ότι η Ελλάς κατόρθωσε να εκμεταλλευθεί το κλίμα που είχε διαμορφωθεί υπέρ της αναβαθμίσεως της θέσεως της Τουρκίας στην ΕΕ και να περάσει δικές της θέσεις.

Θα πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι το κείμενο του Ελσίνκι δεν ήταν διεθνής συνθήκη ή απόφαση δικαστηρίου. Ήταν ένα πολιτικό κείμενο που αντανάκλούσε την δυναμική μέσα κι έξω από τους κόλπους της ΕΕ τη δεδομένη χρονική στιγμή. Εάν άλλαζαν οι ισορροπίες, θα μπορούσε το κείμενο να τροποποιηθεί σε επόμενο Συμβούλιο. Επιπλέον, κάποια σημεία του επέτρεπαν πολλαπλές ερμηνείες.

ν. Οι αντιδράσεις

Η ελληνική κυβέρνηση δέχθηκε τα συγχαρητήρια των ευρωπαίων εταίρων αλλά και του αμερικανού προέδρου για τη στάση της. Ήταν προφανές ότι η νέα ελληνική στρατηγική συμβάδιζε με τις βασικές επιλογές της Δύσεως έναντι της Τουρκίας.

Στο εσωτερικό της Ελλάδος οι αντιδράσεις ήταν μεικτές. Τα πρόθυμα ραδιοτηλεοπτικά ΜΜΕ απηχώντας τις κυβερνητικές απόψεις, διαλαλούσαν ότι επρόκειτο περί ανεπανάληπτης επιτυχίας. Η αντιπολίτευση κατηγόρησε την κυβέρνηση ότι δεν διαπραγματεύθηκε επαρκώς. Τα βασικά σημεία κριτικής ήταν τα ακόλουθα:

- Στόχος δεν θα έπρεπε να είναι η δημιουργία μίας διαδικασίας επιλύσεως των διαφορών αλλά η εγκατάλειψη των τουρκικών διεδικήσεων έναντι της Ελλάδος. Δεν νοείται μία υποψήφια χώρα να έχει διεκδικήσεις εις βάρος ενός κράτους-μέλους της ΕΕ.
- Το κείμενο του Ελσίνκι αποδέχθηκε τις βασικές τουρκικές θέσεις για ύπαρξη πολλών διαφορών στο Αιγαίο και για έναρξη διμερούς διαλόγου.
- Η Ελλάς διακινδύνευε να παραπεμφθούν στο Διεθνές Δικαστήριο θέματα που σχετίζονταν με την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια της χώρας
- Οι προϋποθέσεις που έθετε το κείμενο στο Ελσίνκι συνιστούσαν σημαντική υποχώρηση συγκριτικά με τις προϋποθέσεις που έθετε το κείμενο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1997

Παρά τις ενστάσεις της αντιπολιτεύσεως, η εντύπωση ήταν ότι το κείμενο του Ελσίνκι αποτελούσε επιτυχία. Παρέμεναν ερωτηματικά για Αιγαίο, αλλά δεν ήταν άμεσα.

Η γνωστοποίηση των συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου προκάλεσε έκρηξη οργής στην τουρκική κυβέρνηση, παρ' ότι η Τουρκία γινόταν πλέον υποψήφια χώρα. Η έμμεση πλην σαφής αναφορά στο Αιγαίο και η δυνατότητα εντάξεως της Κύπρου στην ΕΕ χωρίς προηγούμενη λύση του Κυπριακού θεωρήθηκαν απαράδεκτοι όροι. Αντιθέτως, έγινε αποδεκτή η ανάγκη εκδημοκρατισμού και ανθρωπίνων δικαιωμάτων της χώρας. Η ΕΕ αντιμέτωπη με την πιθανότητα η Τουρκία να απέρριπτε συνολικά τα συμπεράσματα, απέστειλε αντιπροσωπεία υψηλόβαθμων αξιωματούχων για να συνομιλήσουν με την κυβέρνηση. Η τουρκική ηγεσία επείσθη ότι έπρεπε να αποδεχθεί. Ο τούρκος πρωθυπουργός, Μπουλέντ Ετσεβίτ, αναχώρησε για το Ελσίνκι για να παρακολουθήσει την τελική φάση της συνόδου. Στην αποτίμηση που ακολούθησε τις επόμενες ημέρες το συνολικό αποτέλεσμα κρίθηκε ως τουρκική διπλωματική νίκη. Ο δρόμος προς την ευρώπη είχε ανοίξει. Οι όροι για το Αιγαίο ήταν διαχειρίσιμοι και εκινούντο στη λογική της Τουρκίας. Οι όροι για την Κύπρο ήταν σαφώς δυσμενείς. Υπήρχαν κάποιες προβλέψεις που έδιναν την πιθανότητα διπλωματικών χειρισμών. Η εντύπωση που

επικρατούσε στην Τουρκία ήταν ότι η Ελλάδα επιτέλους “εκλογικευόταν”. Τις επόμενες ημέρες ξανάρχισαν και οι παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου.

ΤΜΗΜΑ ΙΙ

Αιγαίο

Αιγαίο: εκκρεμότητες και διαφορές με την Τουρκία

1. Το πρόβλημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου Αρχιπελάγους από το 1974 έως το 1987

α. Ελληνικές και τουρκικές θέσεις:

Το πρώτο ερώτημα σχετικά με την υφαλοκρηπίδα αφορά την ακριβή έννοια του συγκεκριμένου όρου. Η υφαλοκρηπίδα ως δικαυκός θεσμός εμφανίστηκε σχετικά προσφάτως στο χώρο του διεθνούς δικαίου. Το 1945 ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Τρούμαν ανέφερε για πρώτη φορά το συγκεκριμένο όρο, ο οποίος δεν άργησε να γίνει αποδεκτός από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας. Λέγοντας υφαλοκρηπίδα εννοούμε το έδαφος και το υπέδαφος του πυθμένα των “ανοιχτών θαλασσών”. “Ανοιχτές θάλασσες” είναι οι θαλάσσιες εκείνες περιοχές του Αιγαίου Αρχιπελάγους που βρίσκονται εκτός των χωρικών υδάτων Ελλάδος και Τουρκίας.

Το πρόβλημα στο Αιγαίο Αρχιπέλαγος έχει τις ρίζες του στο γεγονός ότι το πρόσφατο του θεσμού της υφαλοκρηπίδας δεν επέτρεψε να συμπεριληφθεί η οριοθέτηση του συγκεκριμένου χώρου στο σύνολο των συνθηκών που ορίζουν τα όρια των ελληνοτουρκικών σχέσεων με κυριότερη αυτή της Λωζάνης του 1923. Η μη οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας είχε ως αποτέλεσμα να υπάρξουν περιοχές αμφισβητούμενης κυριότητας μεταξύ των δύο μερών. Των μονομερών πράξεων της Τουρκίας να οικειοποιηθεί το ήμισυ του εδάφους και υπεδάφους του Αιγαίου είχαν προηγηθεί επίσης μονομερείς ελληνικές εκχωρήσεις αδειών για εξερεύνηση της υφαλοκρηπίδας το 1959 και 1969, οι οποίες όμως δεν είχαν συναντήσει οποιαδήποτε αντίδραση από την τουρκική πλευρά.

Για να μπορέσει η Τουρκία να διεκδικήσει τη μισή υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου έλαβε ως βάσεις για τη μέτρηση τις ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδος και της χερσονήσου της Μικράς Ασίας αντιστοίχως. Αγνόησε πλήρως την ύπαρξη των ελληνικών νησιών του Αιγαίου θεωρώντας ότι αυτά δεν έχουν καθόλου υφαλοκρηπίδα. Επιπλέον τα γειτνιάζοντα προς τις μικρασιατικές ακτές του Αιγαίου νησιά τα θεώρησε ως απλές “προεξοχές” της δικής της υφαλοκρηπίδας. Όλη αυτή η προσέγγιση βασιζόταν στη θεωρία ότι ο πυθμένας του Αιγαίου αποτελούσε τη φυσική προέκταση της χερσονήσου της Μικράς Ασίας η οποία συναντούσε κάπου στη μέση τη φυσική προέκταση του πυθμένα της ηπειρωτικής Ελλάδος.

Από την πλευρά της Ελλάδας από την πρώτη στιγμή επικαλέσθηκε τα κείμενα των διεθνών συνθηκών και πιο συγκεκριμένα της Συμβάσεως της Γενεύης για την υφαλοκρηπίδα του 1958. Στο άρθρο 1 παρ. β της συμβάσεως ορίζεται ρητώς ότι ο όρος υφαλοκρηπίδα χρησιμοποιείται για να δηλώσει το βυθό της θάλασσας και το υπέδαφος των υποθαλάσσιων περιοχών που βρίσκονται

εκτός αιγιαλίτιδας ζώνης και παράκεινται/γειτονεύουν με τις ακτές των νησιών. Εξ' άλλου, η αποδοχή των απόψεων της Τουρκίας για δικαίωμα μόνον των ηπειρωτικών εδαφών να έχουν υφαλοκρηπίδα, θα είχε ως αποτέλεσμα νησιωτικές χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Μάλτα, η Ισλανδία και αυτή ακόμη η Νέα Ζηλανδία να αποξενωθούν από την όποια υφαλοκρηπίδα. Συνεπώς κατά την Ελλάδα είναι απαραίτητο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας να ληφθούν υπ' όψιν όλα τα νησιά του Αιγαίου. Σε αυτήν την περίπτωση η οριοθέτηση πρέπει να γίνει με βάση τις ακτογραμμές της Μικράς Ασίας από την τουρκική πλευρά και τις ανατολικές ακτές των ανατολικών ελληνικών νησιών του Αιγαίου από πλευράς Ελλάδος.

Η αποδοχή των ελληνικών θέσεων θα έχει ως αποτέλεσμα το μέγιστο μέρος της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου να περιέλθει στην Ελλάδα για εκμετάλλευση αφού τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου σχηματίζουν αλυσίδα καθ' όλο σχεδόν το μήκος των μικρασιατικών ακτών. Με αυτούς τους όρους η νησιωτική υφαλοκρηπίδα εμποδίζει την τουρκική υφαλοκρηπίδα να επεκταθεί ως τη μέση της θαλάσσιας περιοχής του Αιγαίου και την περιορίζει σε γενικές γραμμές σε μία ζώνη κατά μήκος των ακτών της Μικράς Ασίας.

Η Τουρκία προχώρησε σε δική της ερμηνεία στο συγκεκριμένο τρόπο οριοθέτησεως. Στα χρόνια μετά το 1969 ο τρόπος οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας απετέλεσε αντικείμενο οξύτατης διαμάχης τόσο μεταξύ νομικών όσο και μεταξύ κρατών. Ο λόγος της διαμάχης οφειλόταν στην απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης σχετικά με την υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας το 1969. Στην επιχειρηματολογία της η Τουρκία βασίσθηκε αφ' ενός στην αρκετά ασαφή σε ορισμένα σημεία απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου και αφ' ετέρου στο γεγονός ότι η ίδια δεν είχε επικυρώσει ποτέ τη Σύμβαση της Γενεύης του 1958. Χρησιμοποίησε επιλεκτικά το άρθρο 6 αυτής της συμβάσεως, το οποίο ορίζει ότι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας γίνεται στο μέσον της αποστάσεως μεταξύ δύο κρατών εκτός εάν ειδικές περιστάσεις [special circumstances] δικαιολογούν διαφορετικό καθορισμό ορίων. Η παρουσία τόσων νησιών και η ημίκλειστη φύση του Αιγαίου ερμηνεύθηκαν αυθαιρέτως από την Τουρκία ως οι παράγοντες εκείνοι που αποτελούν "ειδικές περιστάσεις". Συνεπώς στο Αιγαίο Αρχιπέλαγος δεν εφαρμόζονται οι γενικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου αλλά εξαιρετικοί, ιδιαίτεροι κανόνες που πρέπει να συνυπολογίζονται τις ειδικές συνθήκες αυτής της θάλασσας και να οδηγούν σε ένα «ευθύδικο» πιο «δίκαιο» αποτέλεσμα [equitable result]. "Δίκαιο" αποτέλεσμα κατά την Τουρκία είναι η μη εφαρμογή του άρθρου 1 παρ. β της Συμβάσεως του 1958 περί της υφαλοκρηπίδας των νησιών διότι στερεί τα παράλια της δυτικής Μικράς Ασίας από σημαντικές πηγές για την ανάπτυξή τους.

Για την Ελλάδα βεβαίως η αποδοχή των τουρκικών προτάσεων θα σήμαινε ότι όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου θα αποστερούνταν της υφαλοκρηπίδας που δικαιούνται κατά το διεθνές δίκαιο. Επιπλέον από πλευράς εθνικής κυριαρχίας όλα αυτά τα νησιά θα εγκλωβίζονταν σε

μία μεγάλη ζώνη τουρκικής δικαιοδοσίας θεωρούμενα απλές εξάρσεις του τουρκικού βυθού. Έχοντας υπ' όψιν την έως σήμερα τακτική της Τουρκίας μπορούμε βάσιμα να θεωρήσουμε ότι η ενθυλάκωση των ελληνικών νησιών σε περιοχές τουρκικής υφαλοκρηπίδας θα είχε με το πέρασμα του χρόνου ως βέβαιο αποτέλεσμα τη βαθμιαία εγκατάλειψή τους από τον ελληνικό πληθυσμό και την πλήρη φαλκίδευση της εθνικής ελληνικής κυριαρχίας. Η έννοια του ευθυδίκου αποτελέσματος για την Τουρκία θα συνεπαγόταν την απεμπόληση στοιχειωδών ελληνικών εθνικών συμφερόντων.

β. Το επεισόδιο του Σισμίκ το 1976.

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και η συνεχιζόμενη κατοχή του 38% του νησιού βάρυνε έντονα τις σχέσεις των δύο χωρών. Σταδιακά η ένταση μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας μεταφέρθηκε από την Κύπρο στο Αιγαίο, όπου η δημιουργία της 4ης Στρατιάς της αποκαλούμενης και “Στρατιάς του Αιγαίου” με μεγάλο αριθμό αποβατικών σκαφών και χωρίς νατοϊκές υποχρεώσεις συγκεκριμενοποιούσε τις επιθετικές προθέσεις της Τουρκίας και τους φόβους της Ελλάδος ότι επίκειται τουρκική επίθεση κατά των νησιών του Αιγαίου. Παρ’ όλα αυτά όταν στις 31 Μαΐου 1975 οι πρωθυπουργοί των δύο κρατών, Καραμανλής και Ντεμιρέλ, συναντήθηκαν στις Βρυξέλλες συμφώνησαν να οριοθετήσουν με ειρηνικό τρόπο την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου και να παραπέμψουν τη διαφορά στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Αυτή ήταν και η τελευταία φορά που η Τουρκία απεδέχθη χωρίς όρους την προσφυγή στη Χάγη για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας.

Στους μήνες όμως που ακολούθησαν η Τουρκία άλλαξε ριζικά τη στάση της και άρχισε να υποστηρίζει ότι προ της προσφυγής σε δικαστικό όργανο έπρεπε να προηγηθεί διάλογος. Η κατάσταση έδειξε ότι ξεφεύγει παντός ελέγχου όταν τον Αύγουστο του 1976 η Τουρκία έστειλε το ωκεανογραφικό σκάφος της Σισμίκ-I (που παλαιότερα ονομαζόταν Χόρα) στο Αιγαίο με σκοπό να “επιβεβαιώσει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Τουρκίας κατά τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισβήτηση”, όπως δήλωσε ο Τούρκος Υπουργός Ενέργειας κ. Kilic. Το προγραμματισμένο ταξίδι του Σισμίκ περιελάμβανε σεισμικές έρευνες στα τουρκικά χωρικά ύδατα καθώς και σε περιοχές της υφαλοκρηπίδας που δικαίως εθεωρούντο ότι θα περιέλθουν στην Ελλάδα όταν ο βυθός του Αιγαίου οριοθετηθεί.

Η ελληνική κυβέρνηση ευρισκόμενη υπό την ισχυρή πίεση της αντιπολιτεύσεως που χρησιμοποιούσε το σύνθημα “βυθίσατε το Χόρα”, κινητοποίησε τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και ταυτοχρόνως προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας και το διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Εάν ο ελληνικός στόχος ήταν να ληφθούν άμεσα μέτρα για να σταματήσει η κρίση τότε πρέπει να θεωρηθεί επιτυχημένη η επιλογή της προσφυγής και στα δύο όργανα. Εάν όμως στόχος ήταν η μακροχρόνια ειρηνική επίλυση της διαφοράς τότε η παράλληλη προσφυγή στο πιο πολιτικά από

τα όργανα του ΟΗΕ, το Συμβούλιο Ασφαλείας, και στο βασικό δικαιοδοτικό όργανο της διεθνούς κοινότητας, το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, υπήρξε χωρίς αμφιβολία λάθος.

Στις 24 Αυγούστου 1976 το Συμβούλιο Ασφαλείας συμφώνησε στο ψήφισμα 395 το οποίο δεν έκανε κάποια προσπάθεια να καταλογίσει ευθύνες, όπως επίσης δεν υπεισήλθε στην ουσία της διαφωνίας. Αντιθέτως κάλεσε τα δύο μέρη να σταματήσουν οποιαδήποτε πράξη μπορούσε να αυξήσει την ένταση στην περιοχή και να αρχίσουν συνομιλίες με στόχο την επίλυση των διαφορών. Οι εναπομείνουσες νομικές διαφορές θα μπορούσαν να επιλυθούν “με τη βοήθεια των κατάλληλων δικαιοδοτικών οργάνων και πιο συγκεκριμένα του διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης”.

Η συγκεκριμένη κατάληξη δεν ικανοποίησε ουσιαστικά καμία από τις δύο εμπλεκόμενες πλευρές. Η Ελλάδα περίμενε ότι θα υπήρχε ρητή καταδίκη της Τουρκίας για τη στάση της ενώ το Συμβούλιο Ασφαλείας κράτησε ίσες αποστάσεις. Ούτε και η Τουρκία ήταν ικανοποιημένη. Με την απόφασή του το Συμβούλιο αποδεχόταν ουσιαστικά ότι υπήρχε πρόβλημα και δεν απέρριπτε την ελληνική προσφυγή ως κενή περιεχομένου. Επίσης, αν και δινόταν προτεραιότητα στις απ’ ευθείας συνομιλίες μεταξύ των δύο χωρών, γεγονός που είχε αρχίσει να παγιώνεται ως τουρκική θέση, η λύση του Διεθνούς Δικαστηρίου που αποτελούσε σταθερό αίτημα της Ελλάδος δεν απορριπτόταν.

Από την πλευρά του το Διεθνές Δικαστήριο απέρριψε την ελληνική προσφυγή. Ο λόγος της απορρίψεως πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός της παράλληλης προσφυγής στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Ουσιαστικά επρόκειτο για την πρώτη φορά στην ιστορία του Διεθνούς Δικαστηρίου που υπήρχε αυτή η παράλληλη προσφυγή η οποία έθετε ερωτηματικά για τις αρμοδιότητες και τα όρια εξουσίας μεταξύ των δύο κύριων οργάνων του ΟΗΕ. Στην περίπτωση των ασφαλιστικών μέτρων που είχε ζητήσει η Ελλάδα στην υπόθεση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου το δικαστήριο βασίστηκε στο ψήφισμα 395 του Συμβουλίου καθώς και στις δηλώσεις των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών ευθύς μετά την ανακοίνωση του ψηφίσματος και θεώρησε ότι είχε παύσει πλέον να υφίσταται κίνδυνος για επιδείνωση της κρίσεως.

Κατά την εκδίκαση της υποθέσεως το 1978 η Τουρκία αρνήθηκε να λάβει μέρος στις διαδικασίες θεωρώντας ότι το δικαστήριο δεν είχε αρμοδιότητα βάσει του άρθρου 36 παρ.1 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου που απαιτεί συναίνεση και των δύο μερών. Επίσης ισχυρίστηκε ότι η ταυτόχρονη διεξαγωγή συνομιλιών μεταξύ των δύο χωρών εμπόδιζε τη διεξαγωγή δικαστικού αγώνα. Η Ελλάδα αντιθέτως προσπάθησε να αποδείξει ότι είχε κατά το παρελθόν εκδηλωθεί επανειλημμένως η συναίνεση της Τουρκίας για προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Τελικώς η ελληνική προσπάθεια απέβη άκαρπη αφού το δικαστήριο θεώρησε ότι δεν είχε αρμοδιότητα.

γ. Το συμφωνητικό της Βέρνης.

Την επαύριον της αποφάσεως του Διεθνούς Δικαστηρίου για τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων εκπρόσωποι Ελλάδος και Τουρκίας συναντήθηκαν στην Ελβετία το Νοέμβριο του 1976 και συνυπέγραψαν ένα κείμενο που έμεινε γνωστό ως το “Συμφωνητικό της Βέρνης”. Τα πλέον σημαντικά σημεία του συμφωνητικού εντοπίζονταν στις ακόλουθες παραγράφους:

6. Τα δύο Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση όπως απόσχουν από κάθε πρωτοβουλία ή πράξη σχετική προς την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, η οποία θα μπορούσε να παρενοχλήσει τη διαπραγμάτευση.
7. Τα δύο Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση όπως, καθ’ όσον αφορά τις διμερείς τους σχέσεις, απόσχουν από κάθε πρωτοβουλία ή πράξη η οποία θα έτεινε να μειώσει το κύρος του ετέρου
8. Τα δύο Μέρη συμφώνησαν όπως μελετήσουν την πρακτική των Κρατών και τους διεθνείς κανόνες επί του θέματος, προς τον σκοπό συναγωγής ορισμένων αρχών και πρακτικών κριτηρίων τα οποία θα μπορούσαν να εμφανισθούν στην περίπτωση της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας μεταξύ των δύο χωρών

Το συγκεκριμένο συμφωνητικό δεν σκόπευε να λύσει τα προβλήματα μεταξύ των δύο χωρών. Ήθελε απλώς να προσφέρει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσαν να κινηθούν οι συνομιλίες μεταξύ των δύο χωρών. Το πρόβλημα που δημιουργήθηκε σχετικώς με το κείμενο εντοπίστηκε στην παράγραφο 6 η οποία όριζε ότι οι δύο χώρες θα απέχουν από πρωτοβουλίες ή πράξεις σχετικώς με την αιγαιακή υφαλοκρηπίδα. Από τουρκικής πλευράς θεωρήθηκε ότι καλυπτόταν με αυτόν τον τρόπο όλη η υφαλοκρηπίδα του αιγαίου που βρισκόταν πέραν των χωρικών υδάτων των δύο μερών. Η Ελλάς από την πλευρά της εξέλαβε το συγκεκριμένο όρο ως δέσμευση μόνον για την περιοχή της αμφιλεγόμενης μεταξύ των δύο χωρών υφαλοκρηπίδας, όπως αυτή προέκυπτε από τις τουρκικές διεκδικήσεις το 1973 και 1974. Αν και η τουρκική προσέγγιση του κειμένου ήταν αντίθετη προς την καλή πίστη όπως αυτή ορίζεται στο διεθνές δίκαιο, η Τουρκία έκτοτε εμμένει πεισματικά στη θέση ότι η Ελλάς δεν έχει δικαίωμα να κάνει έρευνα οπουδήποτε επί της υφαλοκρηπίδας.

δ. Το επεισόδιο του 1987.

Στα χρόνια μεταξύ το 1977 και του 1980 υπουργοί και εμπειρογνώμονες των δύο πλευρών συναντήθηκαν αρκετές φορές. Το κορυφαίο γεγονός ήταν κατά πάσα πιθανότητα η συνάντηση των πρωθυπουργών Καραμανλή και Ετσεβίτ το Μάρτιο του 1978 στο Μοντρέ. Όπως αποκαλύφθηκε πολλά χρόνια αργότερα από τον κ. Ετσεβίτ, παρά το φιλικό κλίμα που υπήρξε οι δύο πρωθυπουργοί δεν συμφώνησαν σε τίποτα. Την ίδια περίοδο ετέθη μετ’ επιτάσεως το θέμα της κοινής έρευνας και εκμεταλλεύσεως της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Το θέμα είχε

πρωτοξεκινήσει το 1975 με τουρκική πρωτοβουλία αλλά η Ελλάς είχε αντιδράσει θέτοντας ως προαπαιτούμενα μίας τέτοιας κινήσεως τρεις όρους: α) η ζώνη κοινής εκμεταλλεύσεως θα περιοριζόταν σε ένα μόνον τμήμα του Αιγαίου και δεν θα κάλυπτε όλη την υφαλοκρηπίδα, β) οι πλουτοπαραγωγικές πηγές που θα ανακαλύπτονταν θα ήσαν εκ των προτέρων μοιρασμένες βάσει ποσοστών σε κάθε μία από τις δύο χώρες και γ) αυτό προϋπέθετε ότι η περιοχή της υφαλοκρηπίδας θα έπρεπε πρώτα να οριοθετηθεί μεταξύ των δύο πλευρών.

Το 1979 ο τότε έλληνας υπουργός Εθνικής Άμυνας Αβέρωφ ανακοίνωσε ότι η Ελλάς δεν αντιμετώπιζε πλέον την κομμουνιστική απειλή και ότι η κύρια απειλή προερχόταν πλέον από την Τουρκία. Οι συνομιλίες συνεχίζονταν μεταξύ των δύο χωρών μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1980 όταν ένα στρατιωτικό πραξικόπημα στην Τουρκία τις διέκοψε οριστικά. Έκτοτε και μέχρι την άνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στην εξουσία τον Οκτώβριο του 1981 δεν ξαναυπήρξαν συνομιλίες. Ένα περίπου χρόνο μετά την εκλογή του ως πρωθυπουργού ο πρόεδρος του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Ανδρέας Παπανδρέου, παρά την μέχρι τότε στάση του έναντι της Τουρκίας, πρότεινε ένα είδος άτυπης συμφωνίας αποφυγής προκλήσεων που ονομάστηκε moratorium. Η παραβίαση του εναερίου χώρου της Λήμνου από τουρκικά αεροσκάφη το Νοέμβριο του 1982 οδήγησε σε ματαίωση αυτού του moratorium. Γενικότερα πάντως κάθε είδος διαλόγου μεταξύ των δύο χωρών σταμάτησε μετά τον Νοέμβριο του 1983, όταν ο τουρκοκύπριος ηγέτης του κατεχομένου τμήματος της Κύπρου Ραούφ Ντενκτάς ανακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία των τουρκοκρατούμενων εδαφών ως κράτους υπό την ονομασία “Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου”.

Μέχρι το 1987 οι σχέσεις των δύο χωρών ήσαν στάσιμες με μόνιμες παραβιάσεις του ελληνικού εναερίου χώρου και φραστικές επιθέσεις που δεν οδηγούσαν όμως σε σύγκρουση. Το Μάρτιο του 1987 τα πράγματα οδηγήθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα σε οξεία κρίση η οποία λίγο έλειψε να καταλήξει σε πολεμικό επεισόδιο. Όλα ξεκίνησαν όταν η πολυεθνική εταιρεία που διαχειριζόταν το θαλάσσιο κοίτασμα του Πρίνου έξω από τη Θάσο ανακοίνωσε ότι προτίθεται να προβεί σε έρευνες για την ανεύρεση πιθανών πετρελαϊκών κοιτασμάτων έξω από τα ελληνικά χωρικά ύδατα. Η ελληνική κυβέρνηση, αν και δεν θεώρησε ότι δεσμεύεται από το συμφωνητικό της Βέρνης, αποφάσισε να εθνικοποιήσει την πολυεθνική εταιρεία για να αποφύγει προβλήματα με την Τουρκία.

Αυτή ακριβώς η απόφασή της έκανε την Τουρκία να ανακοινώσει ότι προτίθεται να στείλει τον ήρωα των προηγούμενων θερμών επεισοδίων, το Σισμίκ-Ι στο Αιγαίο για να “προστατεύσει τα τουρκικά οικονομικά συμφέροντα και δικαιώματα”. Η τουρκική ανακοίνωση προκάλεσε συναγερμό και στις δύο όχθες του Αιγαίου. Τόσον οι ελληνικές όσον και οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις άρχισαν να προετοιμάζονται για πολεμική σύγκρουση. Το μεγαλύτερο τμήμα του τουρκικού στόλου βγήκε στο Αιγαίο ενώ ο έλληνας πρωθυπουργός προειδοποιούσε ότι η Ελλάς

ήταν έτοιμη να υπερασπισθεί εμπράκτως τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Την ίδια στιγμή η ελληνική κυβέρνηση ανακοίνωνε ότι θα έκλινε την αμερικανική βάση της Νέας Μάκρης και έστελνε εσπευσμένως τον Έλληνα Υπουργό των Εξωτερικών στη Σόφια να συναντηθεί με τη βουλγαρική ηγεσία. Αυτή η τελευταία κίνηση υπήρξε πιθανόν η καθοριστικότερη της όλης κρίσεως. Οι σύμμαχοι της Ελλάδος και της Τουρκίας μπροστά στον κίνδυνο να διασπαστεί η νοτιανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ κινητοποιήθηκαν πιέζοντας να σταματήσουν οι προκλήσεις.

Τελικώς η Τουρκία υποχρεώθηκε να υποχωρήσει. Ο τούρκος πρόεδρος Οζάλ, ο οποίος ευρισκόταν στις ΗΠΑ για εγχείρηση ανοικτής καρδιάς με παρέμβασή του εμπόδισε τους πλέον θερμοκέφαλους από το πολιτικο-στρατιωτικό κατεστημένο της Τουρκίας που είχαν εν τοις πράγμασι αναλάβει την εξουσία στη χώρα να σταματήσουν τις προκλήσεις και συνακολούθως την έξοδο του Σισμίκ στο Αιγαίο. Στη δήλωσή του ανέφερε ότι το Σισμίκ θα έβγαινε στο Αιγαίο μόνον εάν οι Έλληνες προχωρούσαν σε διάνοιξη καινούργιων πετρελαιοπηγών. Την ίδια ημέρα η ελληνική κυβέρνηση καλούσε επισήμως για πρώτη φορά την Τουρκία να αποδεχθεί επίλυση του προβλήματος της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας δια της παραπομπής στο Διεθνές Δικαστήριο. Την τελευταία ημέρα της κρίσεως η τουρκική πετρελαϊκή εταιρεία χορήγησε νέες άδειες πετρελαίου στο Βόρειο Αιγαίο.

ε. Η συνάντηση στο Νταβός.

Κατά το αμέσως επόμενο της κρίσεως χρονικό διάστημα οι πρωθυπουργοί των δύο χωρών άρχισαν μία διαδικασία προσεγγίσεως. Η διαδικασία αυτή ξεκίνησε από τον κ. Οζάλ ο οποίος απέστειλε στις 28 Μαρτίου 1987 μία επιστολή στον έλληνα ομόλογό του. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου αντηλλάγησαν συνολικώς έξι επιστολές. Σε γενικές γραμμές η Τουρκία πρότεινε την επίλυση των διαφορών μεταξύ των δύο χωρών μέσω διαλόγου ο οποίος θα κατέληγε σε ένα “ευθύδικο” αποτέλεσμα. Η ελληνική πλευρά, αν και της ζητήθηκε επανειλημμένως, αρνήθηκε οποιαδήποτε αναφορά στο συμφωνητικό της Βέρνης και αποδέχθηκε ότι οποιαδήποτε αποχή από ενέργειες επί της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου θα συνδεόταν αποκλειστικά με τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο χωρών και θα περιοριζόταν στην περίοδο που αυτές θα διαρκούσαν. Αν και οι διαπραγματεύσεις δεν απερρίφθησαν εξ αρχής από την Ελλάδα, στόχος παρέμεινε η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο.

Τελικώς οι δύο πρωθυπουργοί προτίμησαν τη λύση των απ’ ευθείας συνομιλιών. Σε μία αναπάντεχη εξέλιξη συναντήθηκαν τον Ιανουάριο του 1988 στο Νταβός της Ελβετίας όπου και συμφώνησαν να συνεχίσουν τη διαδικασία διαλόγου. Ο έλληνας πρωθυπουργός με μία κίνησή του, την οποία αργότερα περιέγραψε ως λάθος, αποδέχθηκε να “μπουν στο ράφι” κατά δήλωσή του, όλα εκείνα τα σημεία που ενοχλούσαν τις δύο χώρες, όπως η υφαλοκρηπίδα και το κυπριακό, και να προσπαθήσουν τα δύο μέρη να αρχίσουν την επίλυση των άλλων θεμάτων.

Προαπαιτούμενο για αυτήν την προσέγγιση ήταν μία επιτροπή να αποφασίσει να καθορίσει τους τομείς όπου κάποια εκ των δύο χωρών είχε τη γνώμη ότι υφίστανται διαφορές.

Οι αποφάσεις στο Νταβός ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων στην Ελλάδα. Κατ' αρχάς η πρωτοβουλία του Έλληνα πρωθυπουργού είχε ληφθεί χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με το ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών. Περισσότερο προβληματική όμως αποδείχθηκε η απόφαση να τεθούν στο ράφι τα ακανθώδη και σημαντικά θέματα μεταξύ των δύο πλευρών. Με αυτόν τον τρόπο δινόταν ουσιαστικά στην Τουρκία η δυνατότητα να εγείρει το σύνολο των διεκδικήσεων της στο Αιγαίο (π.χ. αποστρατικοποίηση των ανατολικών νησιών του Αιγαίου, ο ελληνικός εναέριος χώρος, FIR Αθηνών) και να αναφερθεί σε θέματα όπως η μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, την ώρα που η αντίστοιχη ελληνική μειονότητα στην Κων/πολη, Ίμβρο και Τένεδο είχε ουσιαστικά εξαφανισθεί. Τελικώς το 1988 αποφύγαμε το σκόπελο της έμμεσης αποδοχής των τουρκικών διεκδικήσεων δηλώνοντας ότι δεν δεχόμαστε συζητήσεις επί θεμάτων σχετιζομένων με την εθνική κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα, στην παρούσα φάση τα περιθώρια ελιγμών δείχνουν περιορισμένα υπό την πίεση του χρόνου και το αιφνιδιαστικό των εξελίξεων.

Τα πρώτα αποτελέσματα του Νταβός φάνηκαν το Φεβρουάριο του 1988 όταν συναντήθηκαν οι υπουργοί Εξωτερικών των δύο χωρών και αποφάσισαν να σταματήσουν οι παραβιάσεις του εναερίου χώρου για όσο καιρό διαρκούν οι διαπραγματεύσεις και να σταματήσουν οι αεροπορικές προκλήσεις κατά την τουριστική περίοδο. Παρά τη συμφωνία όμως τα τουρκικά μαχητικά συνέχισαν τις καθημερινές σχεδόν παραβιάσεις. Τελικώς το Μάιο του 1988 οι ίδιοι υπουργοί συναντήθηκαν στη Βουλιαγμένη της Αθήνας όπου και υπέγραψαν ένα Μνημόνιο Μέτρων Οικοδομήσεως Εμπιστοσύνης. Στα μέτρα αυτά συμφωνήθηκε ρητώς η αποφυγή στρατιωτικών ασκήσεων κατά τους θερινούς, τουριστικούς μήνες.

Τον Ιούνιο του 1988 ο κ. Οζάλ επισκέφθηκε την Αθήνα. Τα αποτελέσματα της επισκέψεως υπήρξαν μάλλον πενιχρά. Οι Έλληνες διπλωμάτες είχαν κατορθώσει να ανακτήσουν και πάλι την πρωτοβουλία των κινήσεων και τελικώς όλα ανετέθησαν σε κάποιες επιτροπές οι οποίες θα συνεδρίαζαν και θα καθόριζαν τα εκκρεμή μεταξύ των δύο πλευρών θέματα. Η τελευταία πράξη της προσεγγίσεως διαδραματίστηκε στην Κωνσταντινούπολη το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Αποτέλεσμα εκείνης της συναντήσεως ήταν η υπογραφή μίας συμφωνίας οδηγιών για την αποφυγή ατυχημάτων στις Ανοιχτές Θάλασσες και το Διεθνές Εναέριο Χώρο του Αιγαίου. Η ασθένεια του κ. Παπανδρέου αμέσως μετά εμπόδισε την οποιαδήποτε πρόοδο στις συνομιλίες. Η μακρά προεκλογική περίοδος στην οποία εισήλθε η χώρα σταμάτησε παντελώς και το διάλογο. Το θέμα ξανάνοιξε για λίγο από το διάδοχο του κ. Παπανδρέου στην πρωθυπουργία της Ελλάδος, τον κ. Μητσοτάκη. Παρ' όλα αυτά και τότε δεν υπήρξε καμία πρόοδος. Έκτοτε πάγια θέση της ελληνικής πλευράς είναι ότι στο Αιγαίο το μόνο διμερές πρόβλημα που υπάρχει είναι αυτό της

οριοθετήσεως της υφαλοκρηπίδας το οποίο πρέπει να λυθεί με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.

2. Αιγιαλίτιδα ζώνη

Τα χωρικά ύδατα ή αιγιαλίτιδα ζώνη, όπως αλλιώς λέγονται είναι μία θαλάσσια ζώνη που ξεκινά από την ακτή και εκτείνεται ως ένα σημείο μέσα στη θάλασσα, όπου το παράκτιο κράτος έχει πλήρη κυριαρχία παρόμοια με την κυριαρχία που έχει πάνω στην ξηρά. Τα χωρικά ύδατα Ελλάδος-Τουρκίας εκτείνονται στο Αιγαίο στα έξι ναυτικά μίλια από το 1936. Το 1974 η Ελλάς εξέφρασε την πρόθεσή της να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα στα δώδεκα μίλια. Η Τουρκία αντέδρασε στο ενδεχόμενο αυτό λέγοντας ότι εάν γινόταν κάτι τέτοιο εκ μέρους της Ελλάδος θα εθεωρείτο ως αιτία πολέμου (casus belli). Έκτοτε η Ελλάς για να αποφύγει την κλιμάκωση της εντάσεως απέφυγε μέχρι και σήμερα να εκτείνει τα όρια των χωρικών υδάτων αν και εξακολουθεί να το θεωρεί αναφαίρετο δικαίωμά της.

Ο λόγος που η Τουρκία αντιδρά στο ενδεχόμενο της αυξήσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων είναι απλός. Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ.2 της Σύμβασης της Γενεύης του 1958 για τα χωρικά ύδατα, τα νησιά δικαιούνται πλήρους αιγιαλίτιδας ζώνης όπως και κάθε ηπειρωτικό έδαφος. Η Ελλάς έχει στο Αιγαίο τρεις χιλιάδες περίπου νησιά, νησίδες και βραχονησίδες τα οποία έχουν δικά τους χωρικά ύδατα.

Η επέκταση από τα έξι στα δώδεκα μίλια είναι καθ' όλα σύννομη. Αν και εδώ και πενήντα περίπου χρόνια υπήρχε μεγάλη δυσκολία καθιέρωσης ενός κοινά αποδεκτού πλάτους της αιγιαλίτιδας ζώνης, τα τελευταία χρόνια έχει γίνει κοινά αποδεκτή και έχει υιοθετηθεί στην πράξη από έναν μεγάλο αριθμό κρατών η απόσταση των 12 μιλίων. Αυτό οδήγησε στη σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας που ετέθη σε εφαρμογή το Νοέμβριο του 1994 να ορίζει στο άρθρο 3 ρητώς ότι το πλάτος επεκτάσεως των χωρικών υδάτων δεν πρέπει να ξεπερνά τα 12 μίλια. Εξ άλλου η ίδια η Τουρκία έχει κάνει χρήση αυτού του δικαιώματος στον Εύξεινο Πόντο και στη Μεσόγειο. Οι τουρκικές αντιρρήσεις δεν έχουν κανένα απολύτως νομικό έρεισμα

α. Η παρούσα κατάσταση

Από το 1936 τα ελληνικά χωρικά ύδατα εκτείνονται στα έξι ναυτικά μίλια. Για το χώρο του Αιγαίου αυτό σημαίνει ότι το 43,5% των υδάτων του ανήκει στην Ελλάδα, το 7,5% στην Τουρκία, ενώ το υπόλοιπο 50% αποτελεί τμήμα των ανοιχτών θαλασσών. Η συγκεκριμένη ρύθμιση είναι σημαντικότερη για τους πολεμικούς στόλους όσων χωρών διαπλέουν ή ευρίσκονται στην περιοχή διότι αφ' ενός υπάρχουν μεγάλες περιοχές στο Βόρειο και Νότιο Αιγαίο όπου μπορούν να διεξαχθούν χωρίς στενότητα χώρου πολεμικά γυμνάσια και αφ' ετέρου υφίστανται πολλοί

διάδρομοι, που παρά τη στενότητά τους αποτελούν διεθνή ύδατα και συνεπώς περάσματα της διεθνούς ναυσιπλοΐας. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα περάσματα βρίσκονται μεταξύ Αντικυθήρων και Κρήτης, Ρόδου-Καρπάθου και Κάσου-Κρήτης και συνδέουν το Αιγαίο με την υπόλοιπη Μεσόγειο. Επίσης μεταξύ Κυκλάδων και Δωδεκανήσων υπάρχει ένα στενό πέρασμα πλάτους δύο ναυτικών μιλίων που συνδέει το νότιο με το κεντρικό Αιγαίο.

β. Η ύπαρξη διεθνών στενών και ο διάπλους τους

Σε περίπτωση αυξήσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων στα δώδεκα μίλια κλείνουν τα περισσότερα από τα διεθνή περάσματα που υπάρχουν σήμερα στο Αιγαίο. Πιο συγκεκριμένα κλείνουν:

- όλα τα θαλάσσια περάσματα που βρίσκονται δυτικά και ανατολικά της Κρήτης
- το στενό θαλάσσιο πέρασμα μεταξύ Κυκλάδων και Δωδεκανήσων
- τα χωρικά ύδατα της νησίδας Καλόγηρος, που βρίσκεται στο κέντρο του Αιγαίου, ΒΑ της Άνδρου και ΝΔ της Χίου, θα ενωθούν με αυτά των Ψαρρών και των Κυκλάδων και θα κλείσουν τελείως άλλο ένα θαλάσσιο πέρασμα στο Κεντρικό Αιγαίο.

Όλα αυτά θα έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία «διεθνών στενών» μέσα από τα ελληνικά χωρικά ύδατα σύμφωνα με τα άρθρα 37 έως 44 της Διεθνούς συμβάσεως για το Δίκαιο της Θάλασσας.

Για να γίνει αντιληπτό τί σημαίνει αυτό πρέπει να διευκρινισθεί ότι παρόμοιο πρόβλημα με αυτό που υπάρχει στο Αιγαίο υφίσταται στις περισσότερες θάλασσες του κόσμου. Από την πρώτη στιγμή που στα τέλη της δεκαετίας του 1950 άρχισαν κάποια κράτη να συζητούν για νομιμοποίηση της επεκτάσεως των χωρικών υδάτων στα 12 μίλια προέκυψε αυτομάτως πρόβλημα με τη διέλευση της ναυσιπλοΐας, διότι η υιοθέτηση ενός τέτοιου κανόνα θα σήμαινε ότι τα περισσότερα διεθνή περάσματα θα καθίσταντο χωρικά ύδατα. Εντός των χωρικών υδάτων υπήρχε και εξακολουθεί να υφίσταται το δικαίωμα αβλαβούς διελεύσεως (innocent passage) το οποίο όμως μπορεί σε περιπτώσεις πολεμικών σκαφών να θεωρηθεί ότι δεν καλύπτει τις ανάγκες των ενδιαφερομένων ναυτικών κρατών. Ο λόγος είναι ότι η αβλαβής διέλευση ενός πλοίου μέσα από χωρικά ύδατα υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς με βασικότερο το δικαίωμα του παράκτιου κράτους να αναστέλλει προσωρινά εντός καθορισμένων περιοχών της χωρικής θάλασσας την διέλευση ξένων πλοίων. Επί πλέον περιορισμοί αφορούν τα υποβρύχια που είναι υποχρεωμένα να πλέουν στην επιφάνεια.

Για αυτούς τους λόγους στη νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας δημιουργήθηκε ένας νέος θεσμός ο οποίος ισχύει παράλληλα με την αβλαβή διέλευση. Είναι ο θεσμός του πλου διελεύσεως (transit passage) και εφαρμόζεται μόνον στα στενά διεθνούς ναυσιπλοΐας. Στην περίπτωση του Αιγαίου στενά διεθνούς ναυσιπλοΐας είναι εκείνα τα στενά που βρίσκονται εντός

των χωρικών υδάτων και συνδέουν ένα τμήμα της ανοικτής θάλασσας με ένα άλλο τμήμα της ανοικτής θάλασσας δηλαδή πρακτικά όλες οι περιοχές που θα συνδέουν το βόρειο με το νότιο Αιγαίο και τα περάσματα γύρω από την Κρήτη.

Σε αυτές τις περιοχές η διέλευση των σκαφών ασκείται χωρίς κανένα κώλυμα εκ μέρους του παράκτιου κράτους το οποίο δεν μπορεί να απαγορεύσει γενικά τη διέλευση πλοίων. Οι μοναδικοί περιορισμοί αφορούν την υποχρέωση των παραπλεόντων σκαφών να μην πλέουν κατά τρόπο που μπορεί να απειλήσει την ασφάλεια του παράκτιου κράτους, να μην μολύνουν τη θάλασσα, να συμμορφώνονται προς τους κανόνες ναυσιπλοΐας και να μην ασκούν αλιευτικές και ερευνητικές δραστηριότητες και λαθρεμπόριο. Γίνεται αποδεκτό ότι τα υποβρύχια μπορούν να διαπλέουν τα διεθνή στενά βυθισμένα. Επιπλέον η νέα σύμβαση δίνει το δικαίωμα σε αεροσκάφη να υπερίπτανται και να διασχίζουν ελεύθερα τα διεθνή στενά, δικαίωμα το οποίο φυσικά δεν υπήρχε κατά την αβλαβή διέλευση μέσα από χωρικά ύδατα.

3. Εναέριος χώρος και FIR Αθηνών

Τα προβλήματα που υπάρχουν στον εναέριο χώρο του Αιγαίου είναι δύο. Το πρώτο σχετίζεται με τον ελληνικό εναέριο χώρο και δεύτερο με το FIR Αθηνών. Το πρόβλημα στον ελληνικό εναέριο χώρο έγκειται στο ότι αυτός εκτείνεται στα δέκα μίλια για ζητήματα αεροπορίας και αστυνομίας, ενώ ο θαλάσσιος χώρος είναι μόνον έξι. Οι Τούρκοι ισχυρίζονται ότι οι δύο χώροι πρέπει να συμπίπτουν στα έξι μίλια. Από το 1974 και μετά επί μονίμου βάσεως δεν αναγνωρίζουν τη διαφορά των τεσσάρων μιλίων.

Κατά το διεθνές δίκαιο δεν είναι επιτρεπτή η κατοχή εθνικού εναέριου χώρου πέραν της αιγιαλίτιδας ζώνης. Από ελληνικής πλευράς υποστηρίζεται ότι σύμφωνα με το Προεδρικό διάταγμα του 1931 με το οποίο θεσπίσθηκε η αιγιαλίτιδα ζώνη, τα 10 ναυτικά μίλια ορίζονται ως η έκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης μόνον για θέματα αστυνομίας και αεροπορίας. Συνεπώς τη στιγμή που η Ελλάδα έχει δικαίωμα αιγιαλίτιδας ζώνης 12 μιλίων, μπορεί βάσει της αρχής “ο δυνάμενος το μείζον δύναται το έλασσον” να έχει μία πιο περιορισμένη ζώνη 10 μιλίων για τις δύο χρήσεις που ορίζει το διάταγμα του 1931. Ένα δεύτερο σημείο που επικαλείται η Ελλάδα είναι το γεγονός ότι η Τουρκία επί 43 χρόνια δεν είχε προβάλλει αντιρρήσεις αλλά αποδεχόταν, όταν έκανε ασκήσεις, το καθεστώς των 10 μιλίων.

Το άλλο πρόβλημα του εναερίου χώρου του αιγαίου έχει σχέση με τον έλεγχο της εναέριας κυκλοφορίας. Η Περιοχή Πληροφορήσεως Πτήσεων, το FIR Αθηνών, περιλαμβάνει εκτός από όλο τον ελληνικό εναέριο χώρο και τμήματα του διεθνούς χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα τμήματα αυτά αποτελούν ζώνης εθνικής κυριαρχίας. Απλώς στην περιοχή αυτή η Ελλάδα κατέχει τις

συντονιστικές και ρυθμιστικές αρμοδιότητες που είναι απαραίτητες για την ασφάλεια των πτήσεων σε αυτήν την περιοχή. Η ζώνη αυτή καθιερώθηκε με διεθνείς συμφωνίες που είχε αποδεχθεί και η Τουρκία το 1952 και 1958. Παρ' όλα αυτά το 1974 η Τουρκία με μονομερή και παράνομη ενέργειά της προσπάθησε να μεταθέσει τα όρια της δικής της περιφερειακής αρμοδιότητας στη μέση του Αιγαίου, προσπαθώντας έτσι να αναλάβει και τον έλεγχο της εναέριας κυκλοφορίας πάνω από ελληνικές περιοχές. Η τουρκική ενέργεια δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα αποδεκτή από κανένα κράτος ή αρμόδιο διεθνή οργανισμό και ως εκ τούτου έχει πέσει το κενό.

4. Η άμυνα των νήσων του Αιγαίου

Από το 1974 η Τουρκία ισχυρίζεται επίμονα ότι η Ελλάς δεν έχει το δικαίωμα και παρανομεί όταν οχυρώνει τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και ειδικότερα τη Λήμνο, τη Σαμοθράκη, τη Λέσβο, τη Χίο της Σάμο, την Ικαρία και τη Δωδεκάνησο. Ως προς μεν τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη επικαλείται τη συνθήκη της Λωζάνης, η οποία περιελάμβανε τα δύο ελληνικά νησιά στο σύστημα ασφαλείας των στενών του Ελλησπόντου. Τα στενά καθώς και τα στην είσοδό τους είχε ορισθεί να είναι αποστρατικοποιημένα. Ως προς τα Δωδεκάνησα η Τουρκία αναφέρεται στη συνθήκη εκχωρήσεώς τους στην Ελλάδα από την Ιταλία το 1947, άρθρο της οποίας όριζε την αποστρατικοποίησή τους. Τέλος ως προς τα υπόλοιπα νησιά του βορειανατολικού και κεντρικού Αιγαίου οι Τούρκοι αναφέρονται στο άρθρο 13 της συνθήκης της Λωζάνης, που απαγόρευε την οχύρωσή τους καθώς και την παρουσία στρατού πέραν ενός ορισμένου, μικρού πάντως, αριθμού.

Στα τουρκικά επιχειρήματα η Ελλάς αντιτάσσει ότι όσον αφορά τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη δεν υπάρχει πλέον καμία δέσμευση από τη Συνθήκη της Λωζάνης διότι το καθεστώς αυτών των δύο νησιών παρακολουθεί το καθεστώς του συνόλου της περιοχής των Στενών. Με τη Συνθήκη του Μοντρέ το 1936 καταργήθηκαν τα άρθρα της συνθήκης της Λωζάνης που αφορούσαν τα δύο αυτά νησιά και ήρθη το καθεστώς ουδετεροποίησης τόσο των στενών όσο και της γύρω περιοχής. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει ρητή αναφορά στα συγκεκριμένα νησιά μέσα στη Συνθήκη του Μοντρέ δεν θεωρείται από την Ελλάδα ως ουσιώδες αφού την ελληνική θέση αποδεικνύουν πέραν των άλλων επίσημη δήλωση του τούρκου υπουργού των Εξωτερικών Rusdu Aras προς την τουρκική Βουλή, οι προεργασίες της συνδιασκέψεως και η επίσημη αλληλογραφία Ελλάδος-Τουρκίας της εποχής εκείνης.

Για τα Δωδεκάνησα παρατηρείται ότι, αφού η Τουρκία δεν υπήρξε συμβαλλόμενο μέρος στη συνθήκη εκχωρήσεως, δεν μπορεί να επικαλείται κανένα άρθρο της. Μόνον η Ιταλία θα μπορούσε να επικαλεσθεί κάτι τέτοιο. Τέλος για τα νησιά Χίο, Λέσβο, Σάμο και Ικαρία που οχυρώθηκαν αμυντικά μετά το 1974 καθώς και για όλα τα νησιά του Αιγαίου η Ελλάς υποδεικνύει

την ύπαρξη και απειλή της λεγόμενης τουρκικής “Στρατιάς του Αιγαίου” η οποία δεν έχει νατοϊκές υποχρεώσεις ενώ αντιθέτως διαθέτει μεγάλο και ισχυρότατο στόλο αποβατικών πλοίων προσανατολισμένων επιθετικά έναντι των νήσων του Αιγαίου. Κατόπιν αυτού η Ελλάδα υπογραμμίζει το δικαίωμα και καθήκον της να προστατεύσει τα νησιά αυτά και επικαλείται το άρθρο 51 του Χάρτη του ΟΗΕ για δικαίωμα νόμιμης άμυνας που σύμφωνα με το άρθρο 103 του ιδίου χάρτη παραμερίζει κάθε αντίθετη συμβατική δέσμευση.

5. Αμφισβήτηση εδαφικής κυριαρχίας

Από το 1974 μέχρι το 1996 η Τουρκία δεν αμφισβήτησε εμπράκτως την ελληνική κυριαρχία επί των νήσων του Αιγαίου. Είχαν υπάρξει βεβαίως κατά καιρούς απειλητικές δηλώσεις τούρκων επισήμων περί επιθέσεως σε νησιά του Αιγαίου όπως και η δήλωση του Τουργκούτ Οζάλ, που αναφέρθηκε στο λάθος της Τουρκίας να αφήσει τα Δωδεκάνησα να υπαχθούν στην Ελλάδα το 1947 χωρίς η ίδια να προβάλλει κάποια αντίστοιχη απαίτηση. Όλες αυτές οι δηλώσεις θα μπορούσαν να ενταχθούν στα πλαίσια του κλίματος ψυχρού πολέμου που επικρατεί μεταξύ των δύο χωρών. Για πρώτη φορά αυτή η κατάσταση άλλαξε με το επεισόδιο που δημιουργήθηκε γύρω από δύο βραχονησίδες στην περιοχή της Δωδεκανήσου.

Στις 25 Δεκεμβρίου 1995 ένα τουρκικό εμπορικό σκάφος εξόκειλε πάνω σε μία βραχονησίδα που βρίσκεται μεταξύ των μικρασιατικών ακτών και της Καλύμνου και είναι γνωστή μαζί με τη διπλανή της βραχονησίδα ως Ίμια ή Λιμνιά. Το επεισόδιο θα περνούσε απαρατήρητο εάν ο Τούρκος πλοίαρχος δεν αρνιόταν την ελληνική βοήθεια με το επιχείρημα ότι η συγκεκριμένη βραχονησίδα είναι τουρκική. Τελικώς το επεισόδιο τελείωσε με τη μεταφορά του εμπορικού πλοίου με ελληνικό ρυμουλκό σε κάποιο τουρκικό λιμάνι. Στις 29 Δεκεμβρίου 1995 το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών απέστειλε διπλωματική διακοίνωση προς την Ελλάδα στην οποία έλεγε ότι οι βραχονησίδες Ίμια ή Καρντάκ, όπως τις αποκαλούν οι Τούρκοι, ανήκουν στην Τουρκία.

Το ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών απέρριψε το τουρκικό διάβημα με το επιχείρημα ότι οι συγκεκριμένες βραχονησίδες ανήκουν στα Δωδεκάνησα, όπως φαίνεται και από μία οριοθέτηση του 1932 που είχε γίνει μεταξύ της τότε κατόχου των Δωδεκανήσων Ιταλίας και της Τουρκίας. Με τη συνθήκη των Παρισίων του 1947 η Ελλάδα αποκτούσε όλα τα δικαιώματα που είχε η Ιταλία επί των Δωδεκανήσων και συνεπώς αποκτούσε και τις συγκεκριμένες βραχονησίδες. Η ανταλλαγή μηνυμάτων διέρρευσε στον τύπο και στις 25 Ιανουαρίου 1996 ο Δήμαρχος Καλύμνου στην αρμοδιότητα του οποίου ανήκουν οι συγκεκριμένες βραχονησίδες πήγε στη μεγαλύτερη Ίμια και τοποθέτησε την ελληνική σημαία. Δύο ημέρες αργότερα δημοσιογράφοι της

τουρκικής εφημερίδας *Hurriyet*, αντικατέστησαν την ελληνική σημαία με μία τουρκική. Την επομένη 28 Ιανουαρίου άγημα του ελληνικού πολεμικού ναυτικού αποβιβάστηκε στο νησί. Κατά τις επόμενες τρεις ημέρες οι κατά τα άλλα ξεχασμένες βραχονησίδες βρέθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των δύο χωρών. Πολεμικά πλοία όλων των τύπων τις περικύκλωσαν ενώ αεροσκάφη διέσχίζαν τον εναέριο χώρο γύρω από αυτές. Ταυτοχρόνως οι πολεμικές δυνάμεις Ελλάδος και Τουρκίας βρέθηκαν σε κατάσταση συναγερμού.

Οι ΗΠΑ και το NATO έκαναν έντονες προσπάθειες να εκτονώσουν την κρίση. Τελικώς το βράδυ της 31 Ιανουαρίου και οι δύο πλευρές συμφώνησαν να απομακρύνουν τους στρατιώτες και τα πολεμικά τους σκάφη και να κατεβάσουν τις σημαίες σε μία προσπάθεια για επιστροφή στο *status quo ante*. Λίγη ώρα μετά την επίτευξη της συμφωνίας μία ομάδα των τουρκικών ειδικών δυνάμεων αποβιβάστηκε απαρατήρητη μέσα στο σκοτάδι στη δεύτερη Ίμια. Ένα ελληνικό ελικόπτερο που μετέβη στην περιοχή για να διαπιστώσει τί ακριβώς συμβαίνει κατέπεσε στη θάλασσα κατά της επιστροφής του με αποτέλεσμα οι τρεις επιβαίνοντες σε αυτό να βρουν το θάνατο. Υπ' αυτές τις αρνητικές για το κύρος του ελληνικού στρατού συνθήκες έγινε η απομάκρυνση όλων των δυνάμεων από τα δύο νησιά.

Την ίδια ημέρα ο εκπρόσωπος του τουρκικού Υπουργείου των Εξωτερικών ανέφερε ότι το πρόβλημα των Ιμίων δεν αφορούσε μόνον τις συγκεκριμένες βραχονησίδες αλλά και μία πλειάδα άλλων νησιών παρόμοιου μεγέθους το ιδιοκτησιακό καθεστώς των οποίων ήταν αδιευκρίνιστο. Τις επόμενες ημέρες και μήνες η αμφισβήτηση της ελληνικότητας των νησίδων και βραχονησίδων του Αιγαίου συνεχίστηκε. Η τουρκική πλευρά σε όλους τους τόνους επέμενε ότι στο Αιγαίο υπάρχουν γκρίζες ζώνες κυριαρχίας. Το αποκορύφωμα αυτής της προσπάθειας ήταν η αμφισβήτηση τον Μάιο του 1996 της ελληνικότητας της νήσου Γαύδου η οποία δεν βρίσκεται στο Αιγαίο αλλά νοτίως της Κρήτης.

Η Ελλάδα αρχικώς απεδέχθη την προσφυγή στη Χάγη για το θέμα της διακριβώσεως της κυριότητας των Ιμίων. Αρνείται όμως κατηγορηματικά την προσφυγή στη Χάγη για όλες τις νησίδες και βραχονησίδες την κυριότητα επί των οποίων αμφισβητεί η Τουρκία. Σε γενικές γραμμές πάντως η Ελλάδα καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα παρέμεινε σταθερά προσηλωμένη στο γράμμα και στο πνεύμα των διεθνών συμβάσεων οι οποίες ρυθμίζουν το νομικό καθεστώς του Αιγαίου. Βάσει αυτών των συμβάσεων τα νησιά του Αιγαίου χωρίζονται σε τρεις ομάδες: α. στα νησιά εκείνα που περιελήφθησαν στο ελληνικό κράτος ευθύς μετά την ανεξαρτησία του και τα οποία δεν αμφισβητήθηκαν ποτέ μέχρι σήμερα από την Τουρκία. β. στη νησιά εκείνα που απελευθερώθηκαν από τον ελληνικό στρατό στην περίοδο 1912-13 και περιελήφθησαν οριστικώς στην Ελλάδα με τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923. γ. στα Δωδεκάνησα τα οποία περιελήφθησαν στην Ελλάδα με τη συνθήκη των Παρισίων το 1947.

α. Η συνθήκη της Λωζάνης.

Η Τουρκία προσπαθεί να θεμελιώσει τις απόψεις της στο γεγονός ότι η συνθήκη της Λωζάνης αναφέρει μόνον τα ονόματα των μεγαλύτερων νησιών χωρίς να αναφέρει τίποτα για τα νησάκια που τα περιβάλλουν. Στην πραγματικότητα αυτή η άποψη αποτελεί νομικισμό χαμηλού επιπέδου που επιχειρεί να δημιουργήσει εντυπώσεις σε όσους δεν θέλουν να υπεισέλθουν λίγο στην ουσία του θέματος. Κατ' αρχάς είναι αυτονόητο στο διεθνές δίκαιο ότι όταν μεταβιβάζεται ένα νησί ή μία περιοχή μαζί της μεταβιβάζονται και τα μικρότερα νησάκια και βράχια. Ειδικά στην περίπτωση του αιγαίου και μόνον για τα νησιά που περιελήφθησαν στην Ελλάδα με τη συνθήκη της Λωζάνης θα έπρεπε να αναγραφούν 440 ονόματα. Πολύ πιο σημαντικό όμως είναι ότι η συνθήκη της Λωζάνης αναφέρει ότι το άρθρο που μεταβιβάζει οριστικώς την κυριαρχία επί των νήσων του αιγαίου στην Ελλάδα επιβεβαιώνει προηγούμενη απόφαση του 1914 των Μεγάλων Δυνάμεων. Στη συγκεκριμένη απόφαση οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν είχαν αναφέρει συγκεκριμένα ονόματα νησιών αλλά μίλησαν γενικά για «όλα τα νησιά του Αιγαίου» που κατέχονταν από την Ελλάδα. Σε αυτά τα νησιά επί παραδείγματι περιλαμβάνονταν οι Φούρνοι, τα Ψαρά, ο Άγιος Ευστράτιος και οι Οινούσες οι οποίες δεν αναφέρονται ρητώς στη συνθήκη της Λωζάνης.

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι βάσει της συνθήκης της Λωζάνης η τουρκική κυριαρχία περιορίζεται ρητώς στις μικρασιατικές ακτές και στα νησάκια που βρίσκονται μέχρι τρία μίλια από τις τουρκικές ακτές. Τα νησάκια αυτά φθάνουν μαζί με την Ίμβρο και την Τένεδο στο αριθμό των 64.

β. Το καθεστώς των Δωδεκανήσων.

Βάσει της συνθήκης της Λωζάνης τα Δωδεκάνησα πέρασαν υπό την ιταλική κυριαρχία. Η πληθώρα νησίδων σε αρκετά στενή γειτνίαση προς τις μικρασιατικές ακτές είχε δημιουργήσει αρκετά προβλήματα μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας για θέματα κυριαρχίας. Για αυτόν τον λόγο το 1929 οι δύο χώρες αποφάσισαν να προσφύγουν στο Διεθνές δικαστήριο της Χάγης με στόχο να εξακριβωθεί η κυριαρχία επί των νησίδων που βρίσκονται στην περιοχή του Καστελόριζου. Τελικώς τον Ιανουάριο του 1932 τα δύο μέρη προχώρησαν σε συμφωνία με την οποία οριοθετούσαν τα νησιά της συγκεκριμένης περιοχής. Την ίδια ημέρα και με τουρκική πρωτοβουλία αποφασίσθηκε η οριοθέτηση και των υπολοίπων περιοχών των Δωδεκανήσων και των μικρασιατικών ακτών. Στο τέλος του ιδίου χρόνου μία επιτροπή Ιταλών και Τούρκων εμπειρογνομόνων υπέγραψε μία συμφωνία με την οποία οριοθετείτο όλη η περιοχή μέχρι το ύψος της Σάμου. Σε ανταλλαγή διακοινώσεων μεταξύ των δύο χωρών κατά τα έτη 1933-36 και τα δύο μέρη αποδέχθηκαν ότι οι συγκεκριμένες συμφωνίες ήσαν απολύτως δεσμευτικές.

Το 1946 κατά τη Συνδιάσκεψη της ειρήνης στο Παρίσι η Ελλάς ζήτησε μεταξύ άλλων και την προσάρτηση των Δωδεκανήσων. Οι περισσότερες αντιρρήσεις εγέρθησαν από τη σοβιετική

πλευρά αλλά τελικώς αφ' ενός λόγω του ότι τα Δωδεκάνησα κατοικούνται από Έλληνες και αφ' ετέρου σε αντάλλαγμα των θυσιών της Ελλάδος κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα νησιά αυτά έγιναν τμήμα της ελληνικής επικράτειας. Η Ελλάς κληρονόμησε μαζί με τα Δωδεκάνησα και όλες τις συμφωνίες που ακολουθούσαν το καθεστώς τους περιλαμβανομένης και αυτής του 1932 που οριοθετούσε τα νησιά μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας. Συνεπώς στο Αιγαίο δεν υπάρχουν γκρίζες ζώνες κυριαρχίας.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ Ε/Τ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ 1974

“Δεν πρέπει να αφήνεις να χρονίζει ένα πρόβλημα προκειμένου να αποφύγεις έναν πόλεμο, γιατί, έτσι, ούτε τον πόλεμο τελικώς θα αποφύγεις και το πρόβλημα θα σε έχει αποδυναμώσει μέχρι να φτάσει η ώρα που θα ξεκινήσει ο πόλεμος”³

1. Η ελληνική στάση (1974-2012)

Το τραγικό πέρασμα της χούντας οδήγησε στην εμπέδωση των βασικών δημοκρατικών λειτουργιών στην Ελλάδα μετά το 1974. Ο ελληνικός στρατός, η παρέμβαση του οποίου το 1967 οδήγησε στην κυπριακή τραγωδία, έχασε κάθε νομιμοποίηση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Ο αυξημένος ρόλος που είχε τουλάχιστον μετά το 1909, τερματίστηκε. Έκτοτε, το στράτευμα τελεί υπό απόλυτο πολιτικό έλεγχο. Μετά το 1974 τα δύο κόμματα εξουσίας εναλλάχθηκαν ομαλά στη διακυβέρνηση της χώρας. Η ποιότητα των δημοκρατικών θεσμών παρέμεινε προβληματική. Η αδυναμία θεσμικού ελέγχου της εκτελεστικής εξουσίας, η διαφθορά και ο λαϊκισμός ήσαν κύρια προβλήματα. Υπ’ αυτές τις συνθήκες πώς αντιμετώπισε το ελληνικό πολιτικό σύστημα τις σχέσεις με την Τουρκία; Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο μεγάλες περιόδους. Η πρώτη περίοδος ξεκινά το 1974 με την εισβολή στην Κύπρο και η δεύτερη το 1997 με το ανακοινωθέν της Μαδρίτης.

a. Πρώτη περίοδος 1974-1997

Η εισβολή του 1974 και η κατοχή του 37% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας τάραξε βίαια τον ελληνισμό. Για πρώτη φορά μετά το 1922 η Τουρκία είχε καταλάβει εδάφη στα οποία κατοικούσαν για χιλιετίες Έλληνες τους οποίους εξεδίωξε. Η ελληνική πολιτική ηγεσία είχε να αντιμετωπίσει δύο σοβαρά προβλήματα: αφ’ ενός τις συνέπειες της τουρκικής εισβολής και αφ’ ετέρου το δεύτερο μέτωπο μεταξύ των δύο χωρών στο Αιγαίο που είχαν έξυπνα ανοίξει οι Τούρκοι. Στην περίπτωση της Κύπρου η ελληνική πλευρά επιθυμούσε την ανατροπή της παράνομης καταστάσεως που δημιουργήθηκε το 1974. Στο Αιγαίο ζητούσε τη διατήρηση της νομιμότητας. Προτεραιότητα της ελλαδικής πλευράς ήταν η αναζήτηση συμμαχιών που θα

³ Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμόνας*, Κεφάλαιο III “Περί των μεικτών ηγεμονιών”.

δημιουργούσαν μεγάλο πολιτικό κόστος στην επεκτατική πολιτική της Τουρκίας. Η ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ το 1980 υπήρξε στρατηγική κίνηση μακράς πνοής.

i. Το Κυπριακό

Ός προς τη διαχείριση των δύο προβλημάτων, στο μεν Κυπριακό υπήρχε το χάος που δημιούργησε η τουρκική εισβολή και η προσφυγιά. Τα άνισα στρατιωτικά μεγέθη μεταξύ επιτιθεμένου και αμυνομένου δεν επέτρεπαν τη βίαιη ανταπάντηση με σκοπό την αποκατάσταση της νομιμότητας. Ταυτοχρόνως, ο κυπριακός ελληνισμός μετατρέποταν σε όμηρο του τουρκικού στρατού που μπορούσε να προχωρήσει σε κατάληψη και του υπολοίπου τμήματος.

Η ελληνική πλευρά επικαλέσθηκε το διεθνές δίκαιο (το οποίο από μόνο του δεν αρκούσε να πείσει μία χώρα όπως η Τουρκία) και προσπάθησε με ειρηνικά μέσα να βρεθεί λύση. Έτσι επελέγη η πολιτική της διεθνοποίησης του ζητήματος. Η πολιτική αυτή απέβλεπε στη μεσολάβηση πρωτίστως του ΟΗΕ αλλά και των ΗΠΑ, της Δύσεως, της ΕΣΣΔ ή τέλος πάντων όποιου είχε τη δυνατότητα να επηρεάσει τους Τούρκους για να αλλάξει κάπως η κατάσταση. Η προσπάθεια διεθνοποίησης του Κυπριακού απέτυχε για σωρεία λόγων (ατελής μηχανισμός των Ηνωμένων Εθνών· ψυχρός πόλεμος· γεωπολιτική αξία της Τουρκίας για την άμυνα της Δύσεως).

Την όποια δυναμική θα μπορούσε να έχει η διεθνοποίηση του Κυπριακού ανέτρεψε και η ίδια η ελληνοκυπριακή πλευρά αποδεχόμενη διακοινοτικές συνομιλίες. Επρόκειτο περί αντιφατικής πολιτικής. Οι διακοινοτικές συνομιλίες ως εκ της φύσεως τους περιόριζαν τη διαφορά στο επίπεδο των δύο κοινοτήτων του νησιού και ανέτρεπαν τον διακρατικό χαρακτήρα που είχε η διεθνοποίηση. Τελικώς, όσα δεν έκαναν δεκαετίες διεθνοποίησης του Κυπριακού και διακοινοτικών συνομιλιών, το έκανε η αίτηση της Κύπρου για ένταξη στην ΕΟΚ/ΕΕ.

ii. Το Αιγαίο

Στο μέτωπο του Αιγαίου προτεραιότητα της ελληνικής πλευράς ήταν η αποφυγή άμεσης συγκρούσεως με την Τουρκία. Παρά τις κατά καιρούς λαϊκιστικές εξάρσεις (το θέμα των ελληνοτουρκικών παρείχε συχνά τέτοιες δυνατότητες) η ελληνική πλευρά ακολούθησε αμυντική πολιτική στα θέματα του Αιγαίου. Όλες οι ελληνικές επιδιώξεις περιορίζονταν στην επαναφορά του *status quo ante* 1974, του καθεστώτος δηλαδή που ίσχυε στον αιγαιακό χώρο πριν από την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο. Μοναδικό νέο σημείο ήταν αυτό της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.

Η ελληνική στάση ήταν απότοκος της αντιλήψεως που θεωρεί ότι το *status quo* στο Αιγαίο είναι σε γενικές γραμμές θετικό για την Ελλάδα. Οποιαδήποτε έστω και μικρή διαταραχή της ισορροπίας που διαμορφώθηκε στα χρόνια μέχρι το 1973, θα απέβαινε εις βάρος της χώρας μας,

διότι αυτομάτως θα έφερνε στην επιφάνεια όλα τα αιτήματα των Τούρκων. Παράλληλα προχώρησε η ανασυγκρότηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και η συστηματική οχύρωση των ανατολικών νησιών του Αιγαίου.

Το απρόβλεπτο γεγονός ήταν η κρίση του Σεισμικ το καλοκαίρι του 1976. Κατά τη διαχείρισή της αναδύθηκαν δύο δεδομένα: α. η δικαστική διευθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου δεν ήταν εφικτή με μονομερή ελληνική προσφυγή και β. αντί της έγκυρης διεθνούς διαμεσολαβήσεως, ο ΟΗΕ, δια του ψηφίσματος 395/1976 του Συμβουλίου Ασφαλείας, συμβούλευε διμερείς διαπραγματεύσεις.

Επελέγη η οδός των διαπραγματεύσεων εντός του πλαισίου του πρακτικού της Βέρνης. Το συγκεκριμένο πρακτικό επρόκειτο να σφραγίσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις για πολλές δεκαετίες. Το πρακτικό ήταν ένα κείμενο διαδικαστικό. Είχε νόημα μόνον κατά την περίοδο που διεξάγονταν ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις. Όταν, όμως, αυτές διεκόπησαν τη δεκαετία του 1980, η ελληνική πλευρά δεν διέβη τα αμφίσημα όρια του πρακτικού. Από τυπικής πλευράς μπορεί να έγιναν τα απαραίτητα διαβήματα και οι καταγγελίες προς την Τουρκία. Από ουσιαστικής πλευράς, όμως, απετράπησαν με εξαιρετική επιμέλεια έρευνες επί της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Η φοβική στάση της ελληνικής πλευράς φάνηκε από το γεγονός ότι προκειμένου να αποφύγει εντάσεις με την Τουρκία, αποδέχθηκε την τουρκική ερμηνεία του πρακτικού που επεξέτεινε την αποχή από πρωτοβουλίες ή πράξεις σε όλη την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο επέλεξε την πλήρη αποχή από κάθε δραστηριότητα πέραν των ελληνικών χωρικών υδάτων.

Κάτι αντίστοιχο συνέβη και με την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων. Μπορεί οι έλληνες πολιτικοί να απέτασαν μετά βδελυγμίας το *casus belli* που είχε εκφράσει η Τουρκία σε περίπτωση επεκτάσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων. Στην πράξη ήσαν εξαιρετικά προσεκτικοί να αποφύγουν την άσκηση ενός τέτοιου δικαιώματος. Η χαρακτηριστική φράση της ελληνικής αμφιθυμίας είναι ότι η Ελλάς θεωρεί ότι το συγκεκριμένο της δικαίωμα είναι «αδιαπραγμάτευτο» αλλά θα το ασκήσει «όταν και όποτε» κρίνει σκόπιμο. Αφορμές για κωλυσιεργία υπήρχαν πολλές:

- Το 1973 που πρωτοσυζητήθηκε το θέμα, είχαν μόλις ξεκινήσει οι εργασίες της τρίτης συνδιασκέψως για το δίκαιο της θάλασσας. Η ρύθμιση αφέθηκε να ωριμάσει παράλληλα με τις διεργασίες της συνδιασκέψεως.
- Η σύμβαση υπεγράφη το 1982 αλλά ετέθη εν ισχύ μόλις το 1994

Το αποτέλεσμα της ελληνικής σκόπιμης κωλυσιεργίας είναι ότι από τα 152 παράκτια κράτη του πλανήτη, τα 148 έχουν επεκτείνει τα χωρικά τους ύδατα στα 12 μίλια. Η Ελλάς αποτελεί

ουσιαστικά τη μοναδική εξαίρεση διότι τα άλλα τρία κράτη για γεωγραφικούς λόγους δεν έχουν δυνατότητα να επεκτείνουν τα χωρικά τους ύδατα.

Φραστικοί λεονταρισμοί συνόδευσαν και το θέμα των παραβιάσεων του ελληνικού εναερίου χωρου. Ενώ οι έλληνες πιλότοι έφθαναν στα όριά τους προκειμένου να αναχαιτίσουν τους Τούρκους και σε κάποιες περιπτώσεις έδιναν και τη ζωή τους, η ελληνική πολιτική ηγεσία απέφυγε να διαμηνύσει ποιά ήταν τα όρια της ανοχής της. Πιο συγκεκριμένα δεν εξήγησε υπό ποιές σαφείς προϋποθέσεις οι παράνομες πτήσεις πάνω από το Αιγαίο θα οδηγούσαν σε κατάρριψη του ξένου αεροσκάφους. Με το πέρασμα των ετών ήταν μοιραίο τα πράγματα να διολισθήσουν από λίγες παραβιάσεις το χρόνο σε κάποιες παραβιάσεις την ημέρα που περιλαμβάνουν και υπερπτήσεις κατοικημένων εδαφών.

Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα ο χρόνος να παγώσει στη δεκαετία του 1970. Εξέλιξη υπήρξε μόνον στα θέματα του ΝΑΤΟ, λόγω της αλλαγής των δεδομένων στους σχεδιασμούς της συμμαχίας και στην άρση της απαγορεύσεως διεθνών πτήσεων πάνω από το Αιγαίο που έπληττε κυρίως την Τουρκία. Σε όλα τα υπόλοιπα θέματα υπήρξε αδράνεια. Έλληνες (αλλά και τούρκοι) πολιτικοί και διπλωμάτες επανελάμβαναν μηχανικά θέσεις που είχαν εκφρασθεί επανειλημμένως κατά τη δεκαετία του 1970. Δεν προχωρούσαν, όμως, πέραν από αυτές. Η γενιά διπλωματών και νομικών που είχε επεξεργασθεί τα θέματα τη δεκαετία του 1970, έφυγε σταδιακά από το προσκήνιο. Σιγά-σιγά ξεχάσθηκε εάν οι εκφραζόμενες θέσεις ήσαν αδιαπραγμάτευτες ή αποτελούσαν σημείο ενάρξεως των διαπραγματεύσεων. Σε κάποιες περιπτώσεις ξεχάσθηκαν και αυτές οι θέσεις.

Η κατάληξη ήταν ότι σταδιακά μετά το 1974 το Αιγαίο μετεβλήθη σε μία *sui generis* περιοχή ελληνικής περιορισμένης κυριαρχίας ή ψιλής κυριότητας. Η ελληνική πλευρά μπορούσε να σεμνύνεται ότι είχε πετύχει (α) να αποφύγει πραγματικό πολεμικό επεισόδιο και (β) να διατηρήσει το νομικό καθεστώς περίπου όπως ήταν το 1974.

Η τουρκική πλευρά αντιστοίχως μπορούσε να είναι ικανοποιημένη επειδή (α) είχε εν τοις πράγμασι «φινλανδοποιήσει» το Αιγαίο και (β) είχε δημιουργήσει την εντύπωση ότι στο Αιγαίο δεν υπάρχει ένα καθεστώς καθαρό και αδιαμφισβήτητο γεγονός που της επέτρεπε νομιμοφανώς να δημιουργεί προβλήματα.

β. Η περίοδος μετά το 1997

Η περίοδος αυτή έχει ως σημείο αφετηρίας το ανακοινωθέν της Μαδρίτης. Στη Μαδρίτη έγινε αποδεκτός ένας καθαρά πολιτικός όρος στην ελληνοτουρκική διαμάχη: τα ζωτικά συμφέροντα της Τουρκίας στο Αιγαίο. Δεν ήταν, βεβαίως, η πρώτη φορά που η ελληνική πλευρά υποχωρούσε σε ένα μείζον θέμα. Και στο παρελθόν είχαν υπάρξει υποχωρήσεις ή διαφοροποιήσεις από τις πάγιες

ελληνικές θέσεις (π.χ. Νταβός 1988). Στη Μαδρίτη, όμως, εγκαινιάστηκε μία πολιτική που συνεχίστηκε με συνέπεια τα επόμενα χρόνια. Η πολιτική αυτή είχε περίπου το ακόλουθο σκεπτικό:

- Η Ελλάδα είχε μπροστά της μεγάλες προκλήσεις και έπρεπε να εκσυγχρονισθεί. Η διαμάχη με την Τουρκία ήταν μία δαπανηρή διαμάχη που γύριζε τη χώρα πίσω και εμπόδιζε τον εκσυγχρονισμό της. Επιπλέον ήταν μια διαμάχη που διεξήγετο με όρους άλλων εποχών, τότε που ξεκινούσαν με τους κανονιοφόρους για να κάνουν επίδειξη σημαίας. Η ένταξη της Τουρκίας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο θα οδηγούσε στη σταδιακή «εξημέρωση του θηρίου»
- Παράλληλα θα ξεκινούσε η συνολική διευθέτηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων περιλαμβανομένης της Κύπρου στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Οι υποχωρήσεις από πάγιες θέσεις της ελληνικής πλευράς θα αντισταθμιζόνταν από τον τερματισμό της μακροχρόνιας ε/τ διαμάχης.

Οι δύο αυτές επιλογές ταυτίζονταν με τις αμερικανικές επιδιώξεις στην περιοχή. Η ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ αποτελούσε παλιά αμερικανική θέση. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν με ανησυχία την ενωμένη Ευρώπη. Η παρουσία μίας ογκώδους Τουρκίας στην ΕΕ, με τη σημαντική υστέρηση που παρουσίαζε η χώρα σε όλους σχεδόν τους τομείς (από τις τεράστιες οικονομικές ανισότητες μέχρι τον εθνικισμό και την πολιτική ανωριμότητα), θα κλόνηζε το ευρωπαϊκό οικοδόμημα μέχρι αναιρέσεώς του. Επίσης, σύμφωνη με τις αμερικανικές αντιλήψεις ήταν και η συνολική διευθέτηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων ή η με κάποιο τρόπο υπερπήδησή τους. Δεν είναι σαφές εάν η ελληνική κυβέρνηση υιοθέτησε αυτές τις δύο παράλληλες πολιτικές επειδή επηρεάστηκε από τον αμερικανικό παράγοντα ή απλώς έτυχε να συγκλίνουν οι ελληνικές με τις αμερικανικές απόψεις. Το βέβαιον είναι ότι η αμερικανική πλευρά στήριξε αυτές τις δύο επιλογές ιδεολογικά και απ' ό,τι φαίνεται (στην περίπτωση του Σχεδίου Ανάν) και οικονομικά.

Η εφαρμογή των δύο αυτών πολιτικών αντιμετώπιζε δύο σοβαρά προβλήματα: (α) είχε μία αρνητική κοινή γνώμη στην Ελλάδα και (β) απαιτούσε να αποδεχθεί και η Τουρκία να μετριάσει τις διεκδικήσεις της προκειμένου να γίνει μέλος της ΕΕ. Επιπλέον από εκείνη την περίοδο και μετά γίνεται σαφές ότι υπάρχει πρόβλημα στην ποιότητα των δημοκρατικών θεσμών που επιδρά άμεσα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις:

- Ο ήδη ισχυρός πρωθυπουργικός θεσμός έδωσε μετά το 1986 τη θέση του σε ένα πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα που λειτούργησε πρακτικώς ανέλεγκτο. Μετά την εκλογή του ο πρωθυπουργός καθόριζε την εξωτερική πολιτική της αρεσκείας του χωρίς δημοκρατική νομιμοποίηση. Οι συνέπειες υτής της καταστάσεως κατέστησαν ιδιαίτερες

εμφανείς στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του Γιώργου Παπανδρέου (Σεπτέμβριος 2009-Νοέμβριος 2011).

- Το πολιτικό σύστημα (που πάντοτε είχε ως βάση του τις πελατειακές σχέσεις) βυθίστηκε στη συναλλαγή, στο ρουσφέτι και στη διαφθορά. Ιδίως ο τελευταίος παράγοντας είχε άμεσες συνέπειες στην αμυντική ικανότητα της χώρας.
- Ισχυροί οικονομικοί παράγοντες, διαπλεκόμενοι με την εξουσία, προσπάθησαν να χειραγωγήσουν την κοινή γνώμη δια των μέσων μαζικής ενημερώσεως που είχαν στην ιδιοκτησία τους

ι. Χειραγώγηση της κοινής γνώμης

Κατ' αρχάς, η εφαρμογή αυτών των πολιτικών από την Ελλάδα απαιτούσε να έχουν στοιχειώδη λαϊκή νομιμοποίηση ή έστω ανοχή. Αυτό ήταν δύσκολο. Επί δεκαετίες η ελληνική κοινή γνώμη αντιμετώπιζε την Τουρκία ως επεκτατική δύναμη. Από το 1999 και εντεύθεν επιχειρήθηκε να «διαπαιδαγωγηθεί» εκ νέου ο ελληνικός λαός. Το θέμα δεν περιορίστηκε στην βελτίωση της εικόνας της Τουρκίας στην ελληνική κοινή γνώμη. Προχώρησε πολύ πιο βαθιά. Προσπάθησε να εξισώσει θύτη και θύμα με απώτερο σκοπό να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι Έλληνες και Τούρκοι έχουν ίσες ευθύνες. Κατά συνέπεια η ελληνική πλευρά δεν μπορεί να έχει επιπλέον αξιώσεις. Η προσπάθεια αυτή πήγε πολύ πιο βαθιά από τα γεγονότα της τελευταία πενηνταετίας. Θέλησε να αποσυνθέσει τις εθνικές αφηγήσεις και να διαστρεβλώσει ιστορικά γεγονότα (εξιδανίκευση της Τουρκοκρατίας, εθνοκαθάρσεις μουσουλμανικών πληθυσμών από τους Έλληνες το 1821 ή το 1922 στη Μικρά Ασία, «συνωστισμός» στη Σμύρνη κ.ο.κ.). Απώτερος στόχος ήταν η αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας και η απαξίωση του πατριωτισμού.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσπάθειας χειραγωγήσεως της ελληνικής κοινής γνώμης ήταν το θέμα της επεκτάσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων στα 12 μίλια. Η άσκηση αυτού του δικαιώματος ακυρώνει αυτομάτως τις περισσότερες από τις τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο (πλην της αποστρατιωτικοίσεως των ανατολικών νησιών). Μετά τη θέση εν ισχύ της Συμβάσεως για το Δίκαιο της Θάλασσας το 1994 και την κύρωσή της από την ελληνική βουλή το 1995, δεν υπήρχε άλλη δικαιολογία για τη μη άσκηση του δικαιώματος επεκτάσεως των. Το μήνυμα προς την ελληνική κοινή γνώμη ήταν ότι η επέκταση των χωρικών υδάτων (δηλ. το δικαίωμα που μας δίνει το δίκαιο της θάλασσας) συνιστούσε ακραία, εθνικιστική ενέργεια.

Σε αυτο το σημείο φάνηκαν οι αδυναμίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Πρόθυμοι βαρόνοι των μέσων μαζικής ενημερώσεως συνεισέφεραν στη συστηματική προπαγάνδα της κοινής γνώμης. Η πλέον χαρακτηριστική περίοδος ήταν με τους σεισμούς του 1999 όταν τα ΜΜΕ βομβάρδιζαν με δακρύβρεχτες ιστορίες αδελφωσύνης Ελλήνων και Τούρκων. Μια άλλη σοβαρή

αδυναμία ήταν ότι, ενώ χαρακτηριζόταν ως εθνικιστική η αντιμετώπιση της Τουρκίας ως επεκτατικής δυνάμεως, την ίδια περίοδο οι αμυντικές δαπάνες της χώρας εκτινάσσονταν στα ύψη. Το διεφθαρμένο πολιτικό σύστημα παραδοσιακά χρησιμοποιούσε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις ως ιδεολογική πρόφαση για την αγορά ακριβών αμυντικών συστημάτων. Η κρίση των Ιμίων απετέλεσε την αφορμή για την αγορά νέων και σε πολλές περιπτώσεις άχρηστων όπλων.

ii. Το θηρίο δεν θέλει να εξημερωθεί

Πλέον σοβαρό πρόβλημα ήταν η στάση της ίδιας της Τουρκίας. Για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων απαιτείτο η σύμφωνη γνώμη και των δύο κρατών. Η Τουρκία δεν έδειχνε (και ουδέποτε έδειξε, έκτοτε) ότι ήταν διατεθειμένη να ακυρώσει τις επεκτατικές της διεκδικήσεις προκειμένου να ενταχθεί στην ΕΕ. Αντιθέτως, ήταν σαφές ότι επεδίωκε (και επιδιώκει) να γίνει αποδεκτή στην ΕΕ ως έχει, με τις ιδιαιτερότητές της μία εκ των οποίων είναι και οι διεκδικήσεις έναντι της Ελλάδος. Βεβαίως αυτά τα χαρακτηριστικά της τουρκικής στάσεως δεν μπορούσαν να είναι γνωστά όταν ξεκίνησε η συγκεκριμένη πολιτική. Κατέστησαν, όμως σαφή σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το ελληνικό πολιτικό σύστημα αρνήθηκε να αντικρύσει την πραγματικότητα. Διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις μετέτρεψαν τους ευσεβείς τους πόθους σε δόγμα σύμφωνα με το οποίο νομοτελειακά θα υπήρχαν θετικές αλλαγές από την ενταξιακή πορεία της τουρκίας στην ΕΕ. Τη λογική της εξημερώσεως του θηρίου την οποία υιοθέτησαν οι κυβερνήσεις Σημίτη και Γιώργου Παπανδρέου, αποδέχθηκε και η κυβέρνηση Καραμανλή. Κορυφαία (και ατυχής) στιγμή αυτής της λογικής ήταν τον Δεκέμβριο του 2004, όταν η Ελλάς ψήφισε άνευ όρων, να ξεκινήσει η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας.

Η ουσιώδης διαφορά μεταξύ των κυβερνήσεων Σημίτη, Καραμανλή και Παπανδρέου ήταν ότι ο Καραμανλής απέρριψε τη συνολική διευθέτηση των διαφορών με την Τουρκία. Η πρώτη εφαρμογή αυτής της αντιλήψεως ήταν το Σχέδιο Ανάν. Η έμμεση ενθάρρυνση του ήδη πλειοψηφικού ρεύματος στην Κύπρο που απέρριπτε το Σχέδιο οδήγησε σε συντριπτικά ποσοστά και απέτρεψε προσπάθειες επαναφοράς του. Η δεύτερη εφαρμογή ήταν η απονεύρωση του μηχανισμού που προέβλεπε το Έλσίνκι. Δεν αρθρώθηκε, όμως, κάποια άλλη πολιτική σε αυτό το διάστημα (ή εάν η άλλη πολιτική ήταν μέσω των ενεργειακών αγωγών και της προνομιακής σχέσεως με Γαλλία και Ρωσία, δεν μπόρεσε να δείξει καρπούς). Το σύντομο διάστημα στο οποίο παρέμεινε στην εξουσία η κυβέρνηση του Γιώργου Παπανδρέου απέτρεψε την εφαρμογή της συνολικής διευθετήσεως.

Η ανεύρεση ενεργειακών κοιτασμάτων νοτίως της Κύπρου και η αλλαγή στις σχέσεις Ισραήλ-Τουρκίας είναι παράγοντες που μπορεί να ξαναφέρουν την Ελλάδα στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Η οικονομική κρίση της χώρας περιορίζει αυτές τις δυνατότητες.

iii. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και η Κύπρος

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι δεν πρέπει να υποτιμάται η σημασία του Κυπριακού για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Το Κυπριακό είναι το μοναδικό θέμα που απασχολεί συνεχώς από το 1955 την ελληνική εξωτερική πολιτική. Αν και τα τελευταία χρόνια μοιάζει απομονωμένο από τις διεκδικήσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο και τη Θράκη, στην πραγματικότητα είναι άμεσα συνδεδεμένο με αυτές. Δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι η Τουρκία αμφισβήτησε όλο το νομικό καθεστώς του Αιγαίου μόλις το 1974 και σε άμεση συνάρτηση με την εισβολή στην Κύπρο. Τα θέματα του Αιγαίου ετέθησαν ως αντίβαρο στις εξελίξεις στο νησί. Μπορεί αργότερα να απέκτησαν τη δική τους αυτονομία, αλλά στη βάση τους εξακολουθούν να συνδέονται άρρηκτα με το Κυπριακό. Θα είναι αδύνατον να υπάρξει οριστική διευθέτηση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων χωρίς λύση και του Κυπριακού. Η ειρήνη στο Αιγαίο περνάει από την ειρήνη στην Κύπρο. Αντιστοίχως μία κακή λύση στην Κύπρο, θα έχει άμεσες συνέπειες στο Αιγαίο και στη Θράκη.

2. Η τουρκική στάση (1974-2012)

a. Από το βαθύ κράτος στον Ερντογάν

Το 1974 η Τουρκία βρήκε πρόσφορες τις συνθήκες για να λύσει το Κυπριακό με τρόπο που ικανοποιούσε σχεδόν πλήρως τα εθνικά της συμφέροντα. Η κατάληψη του 37% του νησιού κατέστησε και τις ελεύθερες περιοχές όμηρο των διαθέσεών της. Επιπλέον, πέτυχε την διαρκώς ποθούμενη από τις μεγάλες δυνάμεις σταθερότητα στην περιοχή. Η φράση των Τούρκων ότι «μετά το 1974 δεν υπάρχει αιματοχυσία στο νησί» ακούγεται κυνική και δυσάρεστη στους Έλληνες. Για τις μεγάλες δυνάμεις εσήμαινε, όμως, ότι οι εξελίξεις στην Κύπρο ήταν προβλέψιμες και δεν επεφύλασσαν εκπλήξεις για την ασφάλεια των δικών τους συμφερόντων.

Παράλληλα η Τουρκία προχώρησε και σε μία εξαιρετική στρατηγική κίνηση απέναντι στην Ελλάδα. Άνοιξε με επιτυχία ένα δεύτερο μέτωπο διεκδικήσεων στο Αιγαίο. Αυτό διέσπασε τον ελληνικό διπλωματικό αγώνα που έως τότε κατευθυνόταν κατ' αποκλειστικότητα στο Κυπριακό.

Τις επιτυχίες αυτές κινήσεις ακολούθησε διπλωματική ακαμψία. Η Τουρκία έκανε το θεμελιώδες λάθος να θεωρήσει πως με την εισβολή και κατοχή είχε λύσει το Κυπριακό. Ένα διεθνές ζήτημα, στο οποίο περιλαμβάνεται και παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου, λύνεται οριστικά μόνον με συναίνεση μεταξύ των ενδιαφερομένων πλευρών, η οποία λαμβάνει συνήθως τη μορφή συμφωνίας ειρήνης. Η Τουρκία ουδέποτε συζήτησε σοβαρά την υπογραφή

συμφωνίας ειρήνης μεταξύ των δύο πλευρών, μίας συμφωνίας που μάλλον θα της διασφάλιζε μεγάλο τμήμα όσων κέρδισε το 1974. Έκτοτε, βρίσκεται αντιμέτωπη με το Κυπριακό σε μείζονες επιλογές της. Κατ' αντίστοιχο τρόπο, μεταξύ των θεμάτων που ήγειρε η το Αιγαίο περιλαμβάνεται και η αποστρατιωτικοποίηση των ανατολικών νησιών. Τυχόν ικανοποίηση του τουρκικού αιτήματος δεν προσφέρει κάποιο λειτουργικό όφελος στην Τουρκία (εκτός εάν στόχος είναι η κατάληψη αυτών των νησιών κάποια στιγμή στο μέλλον). Από την Τουρκία, όμως, δεν αντιμετωπίζεται ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα αλλά ως αδιαπραγμάτευτη απαίτηση.

Ο λόγος της διπλωματικής ακαμψίας οφειλόταν στον τρόπο λειτουργίας του τουρκικού πολιτικού συστήματος. Σε αντίθεση με την Ελλάδα που έχει παράδοση στους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, στην Τουρκία υπάρχει μεγάλο δημοκρατικό έλλειμμα. Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που η χώρα απέκτησε πολυκομματικό κοινοβούλιο, κυβερνήθηκε παράλληλα από τους αιρετούς ηγέτες και από ένα σύστημα που αντλούσε τη νομιμοποίησή του από την υπεράσπιση κάποιων υπέρτερων αξιών. Τα εθνικά θέματα μετατρέπονται αργά ή γρήγορα στην Τουρκία σε εθνικά ταμπού. Θεματοφύλακας της «εθνικής ορθοδοξίας» ήταν για πολλά χρόνια το βαθύ κράτος. Επρόκειτο για ένα παράλληλο σύστημα, με απρόσιτο από την εκάστοτε πολιτική εξουσία μηχανισμό, που έδινε τις τελικές κατευθύνσεις. Το βαθύ κράτος δεν ήταν παρακράτος με την πλήρη έννοια του όρου διότι είχε θεσμική υπόσταση και έκφραση. Είχε, όμως, υπό την εξουσία του και παρακρατικούς μηχανισμούς που δρούσαν πέραν των νόμων άλλοτε συμπληρώνοντας την πολιτική εξουσία και άλλοτε πολεμώντας τις επιλογές της. Ήταν εξαιρετικά δύσκολο για κάποιον τούρκο πολιτικό να προσπαθήσει να διαφοροποιηθεί από την εθνική γραμμή, να ελιχθεί και να βρει μία λύση επί τη βάση των συμφερόντων και των πραγματικών οφελών που θα απεκόμιζε η χώρα του και όχι επί τη βάση εθνικιστικών και άκαμπτων ιδεολογημάτων.

Για δεκαετίες, πονοκέφαλος της ελληνικής πλευράς κατά τις εκάστοτε συνομιλίες με την Τουρκία ήταν η ανεύρεση του πραγματικού συνομιλητή. Ποιός ήταν αυτός; Ήταν ο υψηλόβαθμος πολιτικός ή ο στρατιωτικός και ο διπλωμάτης που ήσαν στη συνοδεία του; Αναφέρονται σε άλλες σελίδες κάποια περιστατικά με πιο χαρακτηριστικό αυτό του Ερντογάν που ως πρωθυπουργός της χώρας δεν τολμούσε να συζητά για θέματα ουσίας παρουσία των υφισταμένων του διπλωματικών. Πρόθυμοι πολιτικοί (με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του Τουργκούτ Οζάλ) συνομιλούσαν και έδιναν υποσχέσεις, αλλά τα πράγματα δεν προχωρούσαν. Τα περισσότερα πολιτικά κόμματα της Τουρκίας αποδέχονταν αυτή την πραγματικότητα. Μία σειρά πρωθυπουργών συνεργάστηκε στενά με το βαθύ κράτος. Η πιο εμφανής περίοδος της δράσεως του βαθύς κράτους στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ήταν από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, οπότε δολοφονήθηκαν Έλληνες αλλά και Τούρκοι «εχθροί της Τουρκίας» και σημειώθηκαν εμπρησμοί σε ελληνικά δάση.

Η δομή του πολιτικού συστήματος στην Τουρκία άρχισε να διαταράσσεται μετά την εκλογή του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην πρωθυπουργία της χώρας. Είναι ενδιαφέρον ότι ο νέος, τότε, πρωθυπουργός επέλεξε να συγκρουσθεί με το βαθύ κράτος στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής (προνομιακό πεδίο εώς τότε των αντιπάλων του) και μάλιστα στο Κυπριακό που ήταν το πιο δύσκολο από τα ελληνοτουρκικά θέματα. Ο Ερντογάν σταμάτησε τη μονολιτικά αρνητικά πολιτική του Ραούφ Ντενκτάς και του κεμαλικού κατεστημένου και εμφανίσθηκε με επιτυχία υπέρμαχος ενός σχεδίου λύσεως που ήταν εμφανές ότι θα καταψηφιζόταν από τους Ελληνοκυπρίους. Η κίνηση του Ερντογάν απευθυνόταν εξ ίσου στη διεθνή εικόνα της Τουρκίας όσο και στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Μέσα από την πρωτοβουλία του, η Τουρκία πέρασε από τη λυτρωτική κάθαρση που ήταν απαραίτητη για να συνεχίσει την ευρωπαϊκή της πορεία. Παράλληλα ο Ερντογάν κέρδισε στα σημεία τους κεμαλικούς και το βαθύ κράτος αποδεικνύοντας ότι υπερασπίζεται εξ ίσου καλά, εάν όχι καλύτερα, τα εθνικά συμφέροντα και αποκτώντας έναν χρήσιμο σύμμαχο, την ΕΕ.

Έκτοτε ο Έρντογάν απέφυγε να ξαναπροβεί σε παρόμοιες ρηζικέλευθες ενέργειες στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Επέλεξε να συγκρουσθεί με το βαθύ κράτος στο εσωτερικό πεδίο. Η αποκάλυψη μηχανισμών που χρησιμοποιούσαν και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στη διαπάλη που είχαν με τους Ισλαμιστές για την εξουσία, οδήγησε τους αντιπάλους του Ερντογάν στις φυλακές. Ο Ερντογάν απέφυγε να διαλευκάνει όλα αυτά τα περιστατικά. Η μάχη, πάντως που έδωσε με το βαθύ κράτος πριν και κυρίως μετά την θριαμβευτική επανεκλογή του το 2011 δείχνει πόσο λίγο μπορούσε να ελέγξει τα πράγματα σε πολλούς τομείς.

Δίπλα στην παραδοσιακή αντίληψη της Τουρκίας για χρήση βίας ξεπήδησε ο νεοοθωμανισμός. Το δόγμα των μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες άφησε εκτός την Ελλάδα και την Κύπρο. Το Κυπριακό και το θέμα της μειονότητας στη Θράκη αφέθηκαν στην διαχείριση κύκλων που σχετίζονταν με τους γκριζούς λύκου; ή τον στρατό. Εν σχέσει προς τους προκατόχους του ο Ερντογάν διαφοροποιήθηκε μόνον σε θέματα μειονοτικών δικαιωμάτων μέσα στην ίδια την Τουρκία. Η μέχρι εξαφανίσεως μείωση του αριθμού των ελλήνων ομογενών στην Τουρκία κατέστησε αυτές τις κινήσεις συμβολικές με σχεδόν αποκλειστικό ακροατήριο τους φορείς που συγγράφουν εκθέσεις για την κατάσταση των μειονοτικών δικαιωμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αν και η παρουσία Ερντογάν θα μπορούσε να αποτελέσει τομή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ουσιαστικά οδήγησε στην αποδοχή των βασικών παραδοχών της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

β. Οι βασικές τουρκικές θέσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις

Οι τουρκικές θέσεις για τα προβλήματα στο Αιγαίο θα μπορούσαν να συνοψισθούν ως εξής:

1. Στο Αιγαίο η ελληνική πλευρά προχώρησε σταδιακά από το 1931 και εντεύθεν σε διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ των δύο χωρών που είχε κατοχυρωθεί με τη συνθήκη της Λωζάννης.
2. Λόγω της ελληνικής στάσεως στο Αιγαίο σωρεύθηκαν πολλές διαφορές μεταξύ των δύο χωρών. Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας που αποδέχεται η ελληνική πλευρά είναι μόνον μία από τις πολλές διαφορές.
2. Οι διαφορές είναι κυρίως πολιτικές. Οι πολιτικές διαφορές πιθανόν να εμπεριέχουν και νομικές πτυχές. Η λύση, όμως, θα πρέπει να είναι πολιτική.
4. Για τους λόγους αυτούς δεν χωρεί μεμονωμένη αντιμετώπιση του καθενός από τα προβλήματα του Αιγαίου. Πρέπει να υπάρξει «συνολική συμφωνία» (package deal) για όλα τα θέματα. Η συνολική συμφωνία θα πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν αφ' ενός τα ζωτικά συμφέροντα της Τουρκίας στην περιοχή και αφ' ετέρου το γεγονός ότι οι γεωγραφικές συνθήκες του Αιγαίου είναι μοναδικές σε όλο τον κόσμο. Επομένως, στο Αιγαίο δεν μπορούν να ισχύσουν κανόνες ή λύσεις που εφαρμόστηκαν σε άλλες περιοχές.
5. Η επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων θα αποτελέσει αιτία πολέμου.
6. Το Κυπριακό έχει λυθεί από το 1974.
7. Στη Θράκη κατοικεί μία τουρκική (ή τουρκο-μουσουλμανική) μειονότητα που καταπιέζεται συστηματικά από το ελληνικό κράτος. Παράλληλα η Ελλάς δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη μειονότητας στα Δωδεκάνησα.

3. Ανισοβαρή θέματα Ελλάδος-Τουρκίας

Ένα μεγάλο πρόβλημα για την ελληνική πλευρά είναι ότι τα θέματα που θέτουν οι δύο χώρες ως προτεραιότητες στις μεταξύ τους σχέσεις είναι εξαιρετικά ανισοβαρή. Μετά το 1974 η θεματολογία στις ελληνοτουρκικές σχέσεις άλλαξε ριζικά. Το πιο σοβαρό θέμα, το Κυπριακό, εξακολούθησε να περιλαμβάνεται στις ελληνοτουρκικές συζητήσεις. Με πρωτοβουλία, όμως, της ελληνικής πλευράς οι συζητήσεις περιλαμβάνουν έκτοτε μόνον ανταλλαγή απόψεων επί πρωτοβουλιών που έχουν αναπτυχθεί από τρίτα μέρη, όπως ο ΟΗΕ. Επίσης παρέμειναν στη θεματολογία θέματα σχετικά με την ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη και τη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη καθώς και το Πατριαρχείο.

Τα υπόλοιπα θέματα που εμφανίσθηκαν για πρώτη φορά ήσαν διεκδικήσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο. Επρόκειτο κυρίως περί αμφισβητήσεων του *status quo* του Αιγαίου, όπως αυτό καθιερώθηκε μέσα από τις διεθνείς συνθήκες και τη μακρόχρονη πρακτική. Οι περισσότερες από τις τουρκικές διεκδικήσεις ήσαν εξαιρετικά σοβαρές διότι έθιγαν τα όρια της ελληνικής κυριαρχίας. Σε αντίθεση με την Τουρκία, η Ελλάδα εξακολούθησε σε γενικές γραμμές να θέτει τα

ίδια θέματα που έθετε και πριν το 1974. Στην αυγή του 21^{ου} αιώνα προστέθηκε σε αυτά και το πρόβλημα της λαθρομεταναστεύσεως.

α. Θέματα που θέτει η Τουρκία

Τα θέματα που θέτει μονομερώς η Τουρκία σχετίζονται κυρίως με το Αιγαίο. Η Τουρκία αναπτύσσει μία επιχειρηματολογία η οποία κινείται σε πολλά επίπεδα τα οποία φαινομενικώς δεν είναι όλα διμερή. Έτσι ο κατάλογος των προβλημάτων που θέτουν οι Τούρκοι περιλαμβάνει θέματα παραβιάσεως διεθνών συνθηκών (αποστρατιωτικοποίηση νησιών του Αιγαίου λόγω της υποτιθέμενης παραβιάσεως των συνθηκών της Λωζάννης του 1923 και των Παρισίων του 1947), εφαρμογής κανόνων διεθνούς δικαίου (μοναδική περίπτωση διαφορετικού εύρους χωρικών υδάτων και εναερίου χώρου), ερμηνείας κανόνων διεθνούς δικαίου (οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας και «γκρίζες» ζώνες) και διεθνών διακανονισμών (όρια FIR Αθηνών-ζώνης έρευνας και διασώσεως) και παραβιάσεως ανθρωπίνων δικαιωμάτων (μουσουλμανικής μειονότητα Θράκης).

Αυτά περιλαμβάνουν:

- Την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου (που αποδέχεται επισήμως και η Ελλάς ως μοναδικό υπαρκτό θέμα)
 - Την επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων πέραν του σημερινού ορίου των 6 μιλίων.
 - Την απειλή χρήσεως βίας (casus belli) εκ μέρους της Τουρκίας σε περίπτωση ασκήσεως του δικαιώματος επεκτάσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων
 - Το διαφορετικό εύρος του εναερίου χώρου (10 μίλια) εν σχέσει προς το εύρος των χωρικών υδάτων (6 μίλια)
 - Το καθεστώς αποστρατιωτικοίσεως των ανατολικών νησιών του Αιγαίου
 - Τα όρια του FIR Αθηνών
 - Τα όρια της Ζώνης Έρευνας και Διασώσεως στο Αιγαίο
 - Τις λεγόμενες «γκρίζες ζώνες» κυριαρχίας στο Αιγαίο
 - Τα επιχειρησιακά όρια στο πλαίσιο του NATO
 - Την ελεύθερη και ακώλυτη ναυσιπλοΐα στην περιοχή του Αιγαίου και τη διατήρηση των σημερινών περιοχών ανοιχτής θαλάσσης στο Αιγαίο όπου η Τουρκία διεξάγει στρατιωτικά γυμνάσια (είναι πρόβλημα που αν και δεν έχει τεθεί ευθέως από την Τουρκία σχετίζεται με την αύξηση του εύρους των ελληνικών χωρικών υδάτων και τη δημιουργία διεθνών στενών ναυσιπλοΐας).
 - Τη μη αναγνώριση υφαλοκρηπίδας στα νησιά του συμπλέγματος της Μεγίστης (Καστελόριζο)
- Δίπλα σε αυτά τα προβλήματα που αφορούν αποκλειστικώς το καθεστώς του Αιγαίου πρέπει να προστεθεί το θέμα

- της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη (συλλογικός αυτοπροσδιορισμός, εκπαίδευση, θρησκευτικά δικαιώματα)

β. Θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος

Η ελληνική πλευρά είναι εγκλωβισμένη σε αυτό που παραστατικά είχε περιγράψει ο Ανδρέας Παπανδρέου το 1981: «η Ελλάδα δεν διεκδικεί τίποτα αλλά και δεν εκχωρεί ούτε σπιθαμή των κυριαρχικών της δικαιωμάτων». Αυτή την πολιτική έχουν ακολουθήσει ουσιαστικά όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις μετά το 1974. Η πολιτική αυτή κρύβει από πίσω της τρεις βασικές αντιλήψεις της ελληνικής πολιτικής και διπλωματικής ηγεσίας:

- Η παρούσα ισορροπία δυνάμεων ευνοεί την Τουρκία.
- Το *status quo* στο Αιγαίο είναι ευνοϊκό υπέρ των ελληνικών συμφερόντων.
- Οποιαδήποτε αλλαγή θα αποβεί εις βάρος της παρούσης καταστάσεως. Συνεπώς, στόχος μας είναι η διατήρηση του παρόντος ευνοϊκού καθεστώτος.

Το αποτέλεσμα της πολιτικής τού «δεν διεκδικούμε τίποτα» ήταν να λησμονηθούν επί χρόνια διάφορα θέματα άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος. Τα περισσότερα από αυτά μπορεί να ήσαν ήσσονος σημασίας. Καμία κυβέρνηση δεν τα έθεσε με πρόθεση επιλύσεως. Άλλοτε ετέθησαν εξ υπηρεσιακού καθήκοντος και άλλοτε αποτελούσαν περιστασιακές κινήσεις αντιπερισπασμού απέναντι σε τουρκικές διεκδικήσεις. Αφορούν κυρίως στην αντιμετώπιση μειονοτήτων. Αυτά τα θέματα θα μπορούσαν να συνοψισθούν ως ακολούθως:

Θέματα σχετικά με το Πατριαρχείο

- Εκλογή Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Πρόκειται το πιο σημαντικό από τα προβλήματα του ελληνισμού με την Τουρκία. Σχετίζεται άμεσα με την ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού του Οικουμενικού Πατριαρχείου που έχει μετατραπεί σε οργανισμό που πνέει τα λοίσθια. Είναι αμφίβολη η δυνατότητα εκλογής δευτέρου ή τρίτου διαδοχού του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου του Α΄.
- Μη αναγνώριση διεθνούς προσωπικότητας Πατριαρχείου.
- Λειτουργία Θεολογικής Σχολής Χάλκης. Θέμα που μετά την αποχώρηση του εναπομείναντος τμήματος του ελληνισμού της Κωνσταντινουπόλεως της δεκαετίας του 1970 έχει κυρίως συμβολική σημασία.

Μειονοτικά ζητήματα

- Απόδοση δημοθεισών περιουσιών και περιουσιακά δικαιώματα ομογενών Κωνσταντινουπόλεως, Ελλήνων υπηκόων Κωνσταντινουπόλεως, ομογενειακών ιδρυμάτων Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου, Ελλήνων ομογενών Ίμβρου και Τενέδου, κοινοτήτων Ίμβρου και Τενέδου

- Πλήρης αποκατάσταση αστικών (κληρονομικών) δικαιωμάτων Ελλήνων (ομογενών-Ελλήνων υπηκόων)
- Ελεύθερη λειτουργία ελληνικών μειονοτικών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη με ελεύθερη εγγραφή όσων μαθητών ενδιαφέρονται να παρακολουθήσουν εκεί μαθήματα
- Επαναλειτουργία μειονοτικού σχολείου σε Ίμβρο
- Προστασία δικαιωμάτων αραβόφωνων ελληνορθόδοξων Αλεξανδρέτας (Αντιοχειτών) στις περιοχές καταγωγής τους

Λαθρομετανάστευση

- Προβλήματα με τη λαθρομετανάστευση-εφαρμογή συμφωνίας 2001 για επανεισοχή λαθρομεταναστών

Θέματα διπλωματικής και προξενικής εκπροσώπησης

- Άρση της ανισότητας που υπάρχει μεταξύ των προξενείων Ελλάδος-Τουρκίας με δημιουργία προξενείου στην Τραπεζούντα.
- Λειτουργία προξενικού γραφείου στην Ίμβρο
- Ανέγερση πρεσβείας σε οικόπεδο στην Άγκυρα

Θέματα δικαίου της θάλασσας

- Διάπλους των στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων
- Πρόβλημα χρήσεως ευθειών γραμμών βάσεως από την Τουρκία στις περιοχές Ίμβρου και Τενέδου και στην περιοχή της βόρειας ακτής της Λέσβου.

Άλλα θέματα

- Μη ανταλλάξιμες περιουσίες Ελλήνων Δωδεκανήσου

Η ελληνική πλευρά ουδέποτε έθεσε άλλα θέματα που είτε την ενδιαφέρουν άμεσα είτε θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για διαπραγματευτικούς σκοπούς. Στην πρώτη κατηγορία υπάγεται η αρχαιολογική ζώνη και στη δεύτερη η συνορεύουσα ζώνη. Ιδίως η τελευταία, θα εκτόξευε τις περιοχές υπό ελληνικό “έλεγχο” στα 24 μίλια από τις ακτές. Επίσης, παρ’ ότι έγιναν επανειλημμένες συσκέψεις και μελέτες (από τη δεκαετία του 1980), απέφυγε να προχωρήσει ακόμη και στην υιοθέτηση συστήματος “ευθειών γραμμών βάσεως” προς αντικατάσταση του σημερινού συστήματος της κατώτατης ρηχιάς που χρησιμοποιείται για τον υπολογισμό των “κανονικών γραμμών βάσεως”.

4. Πιθανές προοπτικές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις

Έχοντας υπ' όψιν όλα αυτά που αναπτύχθηκαν για την ελληνική εθνική πολιτική και στρατηγική, πώς θα μπορούσαν να βελτιωθούν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις; Θεωρητικώς η απάντηση κινείται ανάμεσα στις ακόλουθες επιλογές:

- α. Να πάψει η τουρκική πλευρά να ακολουθεί την αναθεωρητική στάση του καθεστώτος στο Αιγαίο και στη Θράκη και να προσεγγίσει το Κυπριακό μέσα από το πρίσμα των Τουρκοκυπρίων και όχι ως στρατηγικό πλεονέκτημα.
- Να επιλυθούν όλα τα εκκρεμή θέματα μεταξύ των δύο χωρών μέσα από διαπραγματεύσεις ή/και δικαστική επίλυση
- Η αναθεωρητική στάση του καθεστώτος να καταστεί δευτερεύουσα σε σχέση με άλλους παράγοντες (π.χ. οικονομική ανάπτυξη, μείωση της σημασίας των διακυβευομένων στο Αιγαίο κ.λ.π.).
- Οι ελληνοτουρκικές διαφορές να επιλυθούν μέσω προσφυγής σε κάποιο διεθνές δικαιοδοτικό όργανο
- Κάποια από τα «ανοιχτά» (είτε πραγματικά είτε δημιουργούμενα από την Τουρκία) θέματα στο Αιγαίο να επιλυθούν και τα υπόλοιπα να υποβαθμισθούν μη δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για σοβαρές εντάσεις.
- Η Ελλάδα να υποταχθεί στις τουρκικές απόψεις ασκώντας οιονεί κυριαρχία σε όποιον τομέα ενοχλεί την Άγκυρα.

Η πρώτη και η τελευταία περίπτωση είναι προφανές ότι δεν έχουν σοβαρές ελπίδες να προχωρήσουν. Απλώς προσδιορίζουν τα ακραία όρια εντός των οποίων θα κινηθούν οι υπόλοιπες επιλογές. Ως προς την πρώτη περίπτωση, η αντίληψη και της κεμαλικής και της ισλαμικής ηγεσίας για το ρόλο της Τουρκίας στην περιοχή δεν δίνει ελπίδες να διακοπεί ο τουρκικός αναθεωρητισμός (τουλάχιστον στο άμεσο μέλλον). Επιπλέον, στο Κυπριακό η ανεύρεση ενεργειακών κοιτασμάτων απομακρύνει το ενδεχόμενο συμφωνίας των δύο εθνότητων του νησιού. Αντιστοίχως, η τελευταία περίπτωση ακυρώνει την έννοια της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας ενός κράτους. Παρ' ότι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις έχουν αποδεχθεί εν τοις πράγμασι τη μετατροπή του Αιγαίου σε μία γκρίζα περιοχή ασκήσεως των ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων, είναι βέβαιον ότι καμία κυβέρνηση δεν θα αποδεχόταν συνειδητά μία τέτοια κατάσταση.

Ακολούθως, εξετάζονται οι υπόλοιπες, πραγματικές επιλογές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

α. Συνολική επίλυση

Η συνολική επίλυση θεωρητικώς αποτελεί τη βέλτιστη λύση. Είναι κάτι που ρητορικώς επιδιώκει η Τουρκία η οποία εμφανίζεται υπέρμαχος της «συνολικής συμφωνίας» (package deal).

Ακολουθώντας και η Ελλάδα ενδιαφέρεται να προσδιορισθεί το καθεστώς που αμφισβητείται (κυρίως στο Αιγαίο) με όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρο και αδιαμφισβήτητο τρόπο για να μην μπορεί νομιμοποιημένα ή νομιμοφανώς η Τουρκία να θέτει θέματα. Είναι όμως εφικτή η συνολική επίλυση;

i. Η συνολική συμφωνία

Πάγια θέση της Τουρκίας από τον Φεβρουάριο του 1976 είναι ότι τα θέματα που θεωρεί ως ελληνοτουρκικές διαφορές πρέπει να διακανονισθούν όλα μαζί με μία συνολική συμφωνία (package deal).

Τα περισσότερα από τα θέματα σχετίζονται άμεσα με το διεθνές δίκαιο και μπορούν να αντιμετωπισθούν πλήρως εντός του νομικού πλαισίου. Με την επιλογή της συνολικής συμφωνίας η Τουρκία επιδιώκει να προχωρήσει σε πολιτική διαπραγμάτευση. Σε μία πολιτική διαπραγμάτευση το διεθνές δίκαιο θα είναι μόνον ένας από τους παράγοντες που θα ληφθούν υπ' όψιν. Η λύση θα είναι κατ' ουσίαν πολιτική. Τα δύο μέρη θα προβούν σε αμοιβαίες υποχωρήσεις. Εν μέρει σε αυτό το λόγο οφείλεται η έγερση τόσων θεμάτων από την Τουρκία. Την διευκολύνει κατά τις διαπραγματεύσεις να εμφανίζεται πιο υποχωρητική σε κάποια θέματα με την βάσιμη ελπίδα ότι στο τέλος θα αποκομίσει περισσότερα απ' όσα δικαιούται

Η ελληνική πλευρά απεχθάνεται την ιδέα της συνολικής συμφωνίας λόγω του ότι θα οδηγήσει σε πολιτική διαπραγμάτευση. Γνωρίζει το ανισοβαρές των εκατέρωθεν απαιτήσεων και αντιλαμβάνεται πλήρως ότι σε μία τέτοια διαπραγμάτευση θα βρεθεί σε μειονεκτική θέση. (Ως προς τη δικαστική επίλυση όλων των εκκρεμών θεμάτων, βλ. κατωτέρω ????)

ii. Η Τουρκία και η έντιμη συνολική επίλυση

Ευρύτερα, όμως τίθεται το ερώτημα εάν η Τουρκία επιθυμεί ή δύναται να προχωρήσει σε μία έντιμη και καλόπιστη συνολική επίλυση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων. Επί του ερωτήματος έχουν διαμορφωθεί δύο σχολές σκέψης στην Ελλάδα που δίνουν διαφορετικές απαντήσεις:

- Η Τουρκία θέτει όλα αυτά τα ζητήματα στο πλαίσιο της διαπραγματευτικής της τακτικής και θα μπορούσαν να βρεθούν μέσα από το διάλογο λύσεις με αμοιβαίες υποχωρήσεις.
- Η Τουρκία είναι ένα επιθετικό κράτος που θα συνεχίσει να επιδιώκει την ανατροπή του νομικού και πραγματικού καθεστώτος ακόμη και εάν βρεθούν λύσεις σε κάποια σημεία.

Σύμφωνα με την πρώτη σχολή η Τουρκία έθεσε όλα αυτά τα θέματα σε μία εποχή οξύτητας των διμερών σχέσεων. Θα μπορούσε, όμως μέσα από ένα μακροχρόνιο διάλογο να τα διαχωρίσει σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα θέματα εκείνα που συνδέονται άμεσα με τα συμφέροντα της Τουρκίας. Σε αυτά περιλαμβάνονται η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη

ελευθερία της ναυσιπλοΐας και των υπερπτήσεων στο Αιγαίο και η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Στη δεύτερη κατηγορία υπάγονται θέματα που δεν επηρεάζουν άμεσα αυτά τα συμφέροντα. Τέτοιο θέμα είναι η αποστρατικόποιηση των ανατολικών νησιών του Αιγαίου και οι γκρίζες ζώνες κυριαρχίας σε νησιά του Αιγαίου. Εάν γινόταν αυτός ο διαχωρισμός η Ελλάδα θα μπορούσε να προσεγγίσει το θέμα με καλή πίστη και να βρεθούν αμοιβαίως αποδεκτές λύσεις με εκατέρωθεν έντιμες υποχωρήσεις. Όλα αυτά συνδέονται και με την ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας.

Σύμφωνα με τη δεύτερη σχολή κάθε ικανοποίηση των τουρκικών απαιτήσεων απλώς θα ανοίξει τον ασκό του Αιόλου για νέες διεκδικήσεις. Η Τουρκία κινείται με τη λογική της ισχύος και ο συσχετισμός των δυνάμεων είναι αρνητικός για τη χώρα μας. Στόχος της δεν είναι απλώς να δώσει λύσεις σε επιμέρους θέματα αλλά να επιβάλλει, όποτε επιθυμεί, τους όρους της στην Ελλάδα. Για αυτό το λόγο πρέπει πρώτα να αυξηθεί η αποτρεπτική ικανότητα της Ελλάδος. Αυτό θα καταστήσει το κόστος για την Τουρκία σε περίπτωση επιθετικής ενέργειας μεγαλύτερο από το όφελος. Μόνον έτσι η Τουρκία μπορεί να πεισθεί να προχωρήσει σε ένα έντιμο συμβιβασμό με την Ελλάδα που θα διασφαλίζει μακροπρόθεσμα την ειρήνη.

Οι αντιλήψεις της πρώτης σχολής δεν έχουν επαληθευθεί από τις διαπραγματεύσεις μετά το 1999. Η Τουρκία δεν έχει υποχωρήσει σε κάποια από τις διεκδικήσεις. Κάποιες συζητήθηκαν και οι υπόλοιπες παραμένουν υπνωτούσες στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Παρ' όλα αυτά είναι σωστή η άποψη ότι κάποια θέματα δεν θίγουν άμεσα τουρκικά συμφέροντα. Πλέον χαρακτηριστική περίπτωση είναι η αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Αιγαίου. Θα μπορούσαν οι Τούρκοι να δουν αυτή τη διάσταση;

Απάντηση 1: Ίσως, εάν οι Τούρκοι έθεσαν την αποστρατιωτικοποίηση ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα.

Απάντηση 2: Κατ' ουδένα τρόπο, εάν όντως εποφθαλμιούν κάποια από τα ελληνικά νησιά του Αιγαίου.

Πρέπει να παρατηρηθεί ότι ακόμη και εάν η αποστρατιωτικοποίηση ετέθη ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα, οι κατα καιρούς δηλώσεις ανώτατων τούρκων επισήμων (π.χ πρωθυπουργού Οζάλ για τα Δωδεκάνησα το 1991) καταδεικνύουν ότι υπάρχουν και δεύτερες σκέψεις ότι υπό ορισμένες συνθήκες θα μπορούσαν να αποτελέσουν τμήμα της τουρκικής επικράτειας.

Ούτε, όμως, και οι αντιλήψεις της δεύτερης σχολής έχουν επαληθευθεί στο τμήμα της επιλύσεως των διαφορών. Η αγορά πολλών και σύγχρονων οπλικών συστημάτων και η συντήρηση ενός πολυδάπανου στρατού δεν έχει πείσει την Τουρκία ότι την συμφέρει ένας έντιμος και κυρίως λογικός συμβιβασμός. Η αποτροπή ενός ελληνοτουρκικού πολέμου μετά το 1974 οφείλεται και στην ελληνική αποτρεπτική ικανότητα αλλά και στην ελληνική υποχωρητικότητα.

Η συνολική επίλυση δεν δείχνει ότι μπορεί να προχωρήσει για τους ακόλουθους λόγους. Κατ' αρχάς η Τουρκία έχει θέσει πάρα πολλά θέματα προς διαπραγμάτευση. Για οποιαδήποτε χώρα θα ήταν δύσκολο να αρχίσει να τα αποσύρει, ακόμη και εάν υποθεθεί ότι ετέθησαν για διαπραγματευτικούς λόγους. Αυτό το πρόβλημα είναι πιο έντονο στην εθνικιστική Τουρκία. Επομένως, και να υπήρχε τουρκική ηγεσία που να ήθελε γνησίως την αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να προχωρήσει σε αυτή την πορεία.

Κατά δεύτερο λόγο η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι συνολικές συμφωνίες επετεύχθησαν μετά από βίαιες συγκρούσεις, όπου και οι δύο πλευρές αντελήφθησαν πως είχαν εξαντληθεί τα οφέλη που προσδοκούσαν από το πόλεμο. Της συνολικής συμφωνίας Αιγύπτου-Ισραήλ στο Καμπ Ντέιβιντ είχε προηγηθεί ο πόλεμος του Γιομ Κιούρ. Οι αντιμαχόμενες πλευρές στη γιουγκοσλαβική κρίση αποδέχθηκαν τη συμφωνία του Ντέητον αφού είχαν γίνει αντεπιθέσεις των Κροατών κατά των Σέρβων στην Κράινα και των Μουσουλμάνων και Κροατών κατά των Σέρβων στη Βοσνία. Ευτυχώς στις ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν έχει μεσολαβήσει μετά το 1974 κάποια τέτοια εξέλιξη. Αντιθέτως, η Τουρκία έχει πεισθεί ότι μέσω εχθρικών κινήσεων χαμηλής εντάσεως, όπως το *casus belli* και οι εικονικές αερομαχίες μπορεί να πιέσει την Ελλάδα να αναστείλει την άσκηση των δικαιωμάτων της στο Αιγαίο ή στην ανατολική Μεσόγειο.

Κατά τρίτο λόγο μία συνολική συμφωνία θα πρέπει να περιλαμβάνει την Κύπρο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το Κυπριακό έχει εισέλθει σε μία νέα φάση. Καμία από τις εμπλεκόμενες πλευρές δεν έχει ιδιαίτερους λόγους να υποχωρήσει από την παρούσα κατάσταση διότι το νέο κράτος θα απέχει πολύ από τις αξιώσεις που έχει για την περιοχή. Η μεν Τουρκία δεν θα μπορεί να ελέγχει αμέσως τα ενεργειακά αποθέματα. Ο ελληνικός παράγοντας δεν έχει λόγο να απωλέσει τη στρατηγική σημασία του ενεργειακού άξονα Ελλάδος-Κύπρου έναντι μίας λύσεως που αποτελεί παραλλαγή του Σχεδίου Ανάν.

β. Ανάδειξη άλλων τομέων ελληνοτουρκικής συνεργασίας

«Σημαντικότερη θέση στις σχέσεις των δύο χωρών κατέχουν η ανάπτυξη των διμερών οικονομικών και εμπορικών σχέσεων και η προώθηση των επενδύσεων στις δύο χώρες, καθώς η επίτευξη των στόχων αυτών επηρεάζει ευνοϊκά όλα τα επίπεδα συνεργασίας των δύο χωρών και συντελεί στη συνεχή εμβάθυνση των διμερών σχέσεων. Η γέφυρα συνεργασίας μεταξύ των αγορών ενισχύει την πολιτική προσπάθεια μεταξύ των κυβερνήσεων για ουσιαστική προσέγγιση, δημιουργώντας και στο εσωτερικό των χωρών πιέσεις προς την σωστή κατεύθυνση»

Επί δεκαετίες οι ελληνοτουρκικές σχέσεις περιστρέφονταν αποκλειστικώς γύρω από τις νομικές και πολιτικές διαφορές των δύο χωρών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αδιαφορίας για άλλα θέματα ήταν η αντιμετώπιση της συμβάσεως για την αποφυγή διπλής φορολογίας. Μία τέτοια σύμβαση είναι απαραίτητη για τη διευκόλυνση των επενδύσεων. Οι σχετικές συζητήσεις είχαν ξεκινήσει το 1983 και ολοκληρώθηκαν ύστερα από 16 χρόνια, το 1999. Ήταν η χρονιά που το τοπίο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις άλλαξε με την ταχεία ανάπτυξη εμπορικών και οικονομικών σχέσεων. Επενδύσεις έγιναν εκατέρωθεν. Επίσης αυξήθηκε θεαματικά ο αριθμός των τουριστών που επισκέπτονταν την άλλη χώρα (κυρίως από την Ελλάδα προς την Τουρκία). Παρ' όλα αυτά η Τουρκία δεν εγκατέλειψε τις αναθεωρητικές της απόψεις. Ούτε σταμάτησαν οι παραβιάσεις του εναερίου χώρου και οι προκλητικές ενέργειες.

Κατά συνέπεια, μόνον η ανάπτυξη των εμπορικών και οικονομικών σχέσεων δεν αρκεί για να καταστήσει δευτερεύουσες τις νομικές και πολιτικές διαφορές. Ίσως να είναι διαφορετικά τα πράγματα, εάν στο μέλλον οι δύο χώρες συνειδητοποιήσουν έχουν κοινά συμφέροντα εν σχέσει προς την ασφάλεια και τη σταθερότητα στα Βαλκάνια και στην ανατολική Μεσόγειο. Προς το παρόν η ανάπτυξη άλλων τομεών δεν καθιστά δευτερεύουσα την αναθεωρητική στάση της Τουρκίας. Παραμένει παραπληρωματικός παράγοντας δημιουργώντας ευνοϊκό κλίμα μέσα στο οποίο θα διευκολυνθούν προσπάθειες σε άλλους τομείς.

γ. Η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο

Πάγια θέση της ελληνικής πλευράς είναι ότι το πρόβλημα της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου (που είναι η μόνη αποδεκτή διαφορά μεταξύ των δύο πλευρών) μπορεί να επιλυθεί μόνον με προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο της Χάγης (ή σε άλλο διεθνές δικαιοδοτικό όργανο). Το 1996, μετά την κρίση των Ιμίων η τότε ελληνική κυβέρνηση δεσμεύθηκε πολιτικά ότι θα αποδεχόταν προσφυγή της Τουρκίας για το καθεστώς των δύο συγκεκριμένων νησίδων (ή γενικότερα για τις γκρίζες ζώνες), αρκεί να είχε την πρωτοβουλία η τουρκική πλευρά. Παράλληλα το 1994 η Ελλάς με δήλωσή της αποδέχθηκε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας τη δικαιοδοσία του διεθνούς δικαστηρίου. Εξαιρέθηκε ρητώς από την αρμοδιότητα του δικαστηρίου οποιαδήποτε διαφορά συνδέεται με στρατιωτικά μέτρα αμυντικού χαρακτήρα που ελήφθησαν από την Ελλάδα για λόγους εθνικής άμυνας, δηλαδή εξαιρέθηκε το θέμα της στρατιωτικοποίησης των νησιών του Αιγαίου.

Η τουρκική πλευρά αντιστοίχως προκρίνει τις διμερείς διαπραγματεύσεις οι οποίες θα οδηγήσουν σε «συνολική συμφωνία» για όλα τα θέματα που θέτει στο Αιγαίο. Μέχρι το 1996 η Τουρκία απέρριπτε τη λογική της προσφυγής σε διεθνές δικαιοδοτικό όργανο. Μετά την κρίση στα Ίμια εμφανίζεται να αποδέχεται τη δικαστική επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών

περιλαμβανομένης και της υφαλοκρηπίδας αλλά ως μέρος μίας ευρύτερης διαπραγματευτικής διαδικασίας.

Τί ακριβώς θα μπορούσε να περιμένει κάποιος από την προσφυγή σε ένα δικαιοδοτικό όργανο, όπως είναι το διεθνές δικαστήριο; Θεωρητικώς οι απαντήσεις είναι οι ακόλουθες:

- Να επιλύσει άπαξ δια παντός τις ελληνοτουρκικές διαφορές
- Να επιλύσει το θέμα της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ
- Να νομιμοποιήσει μία ειλημμένη απόφαση που δεν μπορεί να παρουσιασθεί στην κοινή γνώμη ως αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων
- Να λειτουργήσει ως εναλλακτική λύση στο αδιέξοδο των διαπραγματεύσεων

ι. Επίλυση όλων των ελληνοτουρκικών διαφορών

Θα μπορούσαν να παραπεμφθούν συλλήβδην στο διεθνές δικαστήριο όλα τα διμερή θέματα Ελλάδος-Τουρκίας; Θεωρητικώς, ναι. Άλλωστε, κατ' αρχήν η Ελλάς έχει επιλέξει να κινηθεί με γνώμονα το διεθνές δίκαιο.

Θα αποτελούσε μίας άλλης μορφής «συνολική συμφωνία»; Η δικαστική προσφυγή θεραπεύει το βασικό πρόβλημα της «συνολικής συμφωνίας». Διατηρεί το πλαίσιο επιλύσεως εντός του διεθνούς δικαίου (εκτός εάν κατά την προσφυγή τα δύο μέρη ζητήσουν από το δικαστήριο να αποφασίσει εκτός δικαϊκού πλαισίου, κατά το ορθό και το ίσο-*ex aequo et bono*, πράγμα απίθανο).

Στο επιχείρημα ότι η δικαστική προσφυγή θα επιβράβευε την τουρκική κακοπιστία για έγερση ενός τόσο μεγάλου φάσματος θεμάτων θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί ότι ταυτοχρόνως θα ακύρωνε την τουρκική τακτική.

Το πιο σημαντικό πρόβλημα είναι ότι ακόμη και εάν η ελληνική πλευρά αποδεχόταν την παραπομπή όλων των θεμάτων, θα παρέμενε μία εξαίρεση. Ως γνωστόν, από το 1994 η Ελλάς έχει εξαιρέσει από την αρμοδιότητα του διεθνούς δικαστηρίου τη στατιωτικοποίηση των ανατολικών νησιών του Αιγαίου. Είναι ένα θέμα για το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει υποχώρηση. Ενώ τα υπόλοιπα θέματα αφορούν στην έκταση της ελληνικής δικαιοδοσίας (*dominium*), η ύπαρξη στρατού πάνω στα ανατολικά νησιά του Αιγαίου αναφέρεται στην άσκηση εξουσίας (*imperium*). Άπτεται των ζωτικών συμφερόντων της χώρας. Επομένως, η Τουρκία θα κληθεί να προσφύγει στο διεθνές δικαστήριο αφήνοντας εκκρεμές ένα σημαντικό θέμα. Υπενθυμίζεται ότι ως υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας, ο Ισμαήλ Τζέμ είχε δηλώσει ότι η Τουρκία δεν μπορεί να δεχθεί την παραπομπή του ζητήματος των Ιμίων στο Διεθνές Δικαστήριο, εάν δεν παραπεμφθεί παραλλήλως και το θέμα της στρατιωτικοποιήσεως των Δωδεκανήσων, που έχει γίνει κατά παράβαση διεθνών συνθηκών. Επιπλέον, σε πρόσφατα αμερικανικά τηλεγραφήματα η Τουρκία εμφανίζεται πρόθυμη

να προσφύγει ακόμη και στο Διεθνές Δικαστήριο προκειμένου να επιλυθούν τα ελληνοτουρκικά προβλήματα “αρκεί να παραπεμφθούν όλα τα θέματα και όχι μόνον αυτό της υφαλοκρηπίδας”.

Ακόμη, όμως και εάν η Τουρκία αποδεχόταν την προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο με την εξαίρεση της στρατιωτικοποίησης των νησιών, ποιές είναι οι πιθανότητες δικαίωσης των ελληνικών θέσεων επί τη βάση του διεθνούς δικαίου;

- Δικαίωμα επεκτάσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων: περίπου βεβαιότητα για ικανοποίηση των ελληνικών θέσεων
- Απειλή βίας ή χρήσεως βίας: περίπου βεβαιότητα για ικανοποίηση των ελληνικών θέσεων
- FIR Αθηνών-Ζώνες Έρευνας και Διασώσεως (στο βαθμό που θα εξακολουθήσουμε να κατέχουμε τα απαραίτητα τεχνικά μέσα για να ελέγχουμε το χώρο ευθύνης μας): περίπου βεβαιότητα για ικανοποίηση των ελληνικών θέσεων
- Γκρίζες ζώνες: πολύ ισχυρή πιθανότητα ικανοποίησης των ελληνικών θέσεων
- Οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας Αιγαίου: ισχυρή πιθανότητα ικανοποίησης των ελληνικών θέσεων
- Ορισμός συγκεκριμένων περασμάτων ως διεθνών στενών ναυσιπλοΐας από τα πολλαπλά που υπάρχουν: σημαντική πιθανότητα ικανοποίησης των ελληνικών θέσεων
- Εναέριος χώρος 10 μιλίων ενώ τα χωρικά ύδατα παραμένουν 6 μίλια: μικρή πιθανότητα ικανοποίησης των ελληνικών θέσεων
- Τα επιχειρησιακά όρια NATO (αντικείμενο διαπραγματεύσεως μόνον εντός NATO)

ii. Οριοθέτηση μόνον της υφαλοκρηπίδας/AOZ

Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου είναι πράγματι ένα θέμα με το οποίο θα μπορούσε να ασχοληθεί το διεθνές δικαστήριο της Χάγης. Το συγκεκριμένο δικαστήριο έχει άλλωστε πολύ μεγάλη εμπειρία από ανάλογες οριοθετήσεις. Επειδή, προφανώς, εκτός από την υφαλοκρηπίδα θα υπάρχει πρόβλημα και με την ΑΟΖ του Αιγαίου (όταν αυτή κηρυχθεί), στο δικαστήριο μπορεί να παραπεμφθεί και η οριοθέτηση της ΑΟΖ.

Μετά την κρίση των Ιμίων και τη θεωρία των γκρίζων ζωνών που ανέπτυξε η Τουρκία, το θέμα υποκρύπτει μία σοβαρή παγίδα για την ελληνική πλευρά. Πιο συγκεκριμένα η Τουρκία αμφισβητεί τις γραμμές βάσεως από τις οποίες θα χαραχθεί η υφαλοκρηπίδα/AOZ. Πρόκειται για άγνωστο αριθμό νησίδων, οι οποίες δεν αναφέρονται ούτε ρητώς ούτε εμμέσως στις συνθήκες ειρήνης. Κατά την Τουρκία ούτε γειτνιάζουν ούτε εξαρτώνται οικονομικά από νησιά τα οποία κατονομάζονται στις διεθνείς συνθήκες. Επομένως, πρώτο θέμα της δικαστικής επιλύσεως θα πρέπει να είναι η διαπίστωση της κυριαρχίας σε αυτές τις νησίδες. Από εκεί θα ξεκινούν οι γραμμές βάσεως για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Μόνον μετά από αυτήν τη διαπίστωση

θα μπορεί το δικαστήριο να προχωρήσει στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας/AOZ. Έτσι η Τουρκία καλυπτόμενη πίσω από το θέμα της υποτιθέμενης ασάφειας της κυριότητας επί κάποιων νησίδων θα έχει διασφαλίσει ότι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας/AOZ θα έλθει ως δεύτερο θέμα στην κρίση του δικαστηρίου μετά τη διαπίστωση της κυριότητας επί των νησίδων.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί στο σχετικό κεφάλαιο για τις συνέπειες της κρίσεως των Ιμίων, το διεθνές δικαστήριο έχει την τάση –αλλά και τη δεξιοτεχνία- να καταλήγει σε δίκαιες αλλά ταυτοχρόνως ισορροπημένες αποφάσεις. Η έννοια της ισορροπίας έγκειται στο ότι πολλές φορές εξαντλεί τα όρια της διακριτικής ευχέρειας εντός του νόμου για να δώσει τη δυνατότητα ακόμη και στην κατ' ουσίαν ηττημένη πλευρά να εντοπίσει κάποια θετικά σημεία στην τελική απόφαση. Η τάση αυτή του διεθνούς δικαστηρίου διευκολύνεται εάν η προσφυγή αφορά σε δύο θέματα: (α) στην τύχη δεκάδων νησιωτικών εδαφών και (β) στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Το δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να δικαιώσει πλήρως την ελληνική πλευρά στο θέμα των γκρίζων ζωνών, όπου τα ελληνικά νομικά επιχειρήματα είναι εξαιρετικά ισχυρά. Παράλληλα μπορεί να εξισορροπήσει την απόφαση κατά της Τουρκίας αποδίδοντας μεγαλύτερη υφαλοκρηπίδα στις τουρκικές ακτές απ' όση αναμένεται ότι δικαιούνται, δεδομένου ότι στο συγκεκριμένο θέμα έχει μεγάλη διακριτική ευχέρεια με την επίκληση των ασαφών «σχετικών περιστάσεων».

Πέραν αυτού, είναι εξαιρετικά σημαντικό για την Ελλάδα να μην προσφύγει στο δικαστήριο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας/AOZ με το παρόν εύρος των χωρικών υδάτων. Η αύξηση των χωρικών υδάτων είναι απαραίτητη για δύο λόγους:

- Το δικαστήριο θα αποφασίσει με τα δεδομένα της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής. Εάν η Ελλάς έχει χωρικά ύδατα 6 μιλίων το δικαστήριο θα προχωρήσει στην οριοθέτηση με αυτή την παραδοχή. Θεωρητικώς, το δικαστήριο δύναται κατά τη διαδικασία οριοθετήσεως να λάβει υπ' όψιν του την ύπαρξη δικαιώματος επεκτάσεως των ελληνικών χωρικών υδάτων. Αυτό όμως δεν είναι υποχρεωτικό. Η πιθανή αύξηση των χωρικών υδάτων είναι μία από τις «σχετικές περιστάσεις» που εναπόκειται στην κρίση του δικαστηρίου κατά πόσον θα ληφθούν υπ' όψιν. Αντιθέτως, το δικαστήριο θα λάβει υποχρεωτικώς υπ' όψιν του το όποιο εύρος των χωρικών υδάτων των δύο πλευρών έχει ήδη θεσμοθετηθεί. Μετά την απόφαση θα είναι πρακτικώς αδιάφορη η επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων, αφού η υφαλοκρηπίδα/AOZ θα έχει οριοθετηθεί.
- Επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων θα μειώσει τις περιοχές των ανοιχτών θαλασσών που προορίζονται προς οριοθέτηση. Το δικαστήριο σε κάποια φάση της διαδικασίας εξετάζει πάντα το λόγο μεταξύ των μήκους των ακτών και των προς οριοθέτηση θαλασσιών περιοχών που αποδίδονται σε κάθε κράτος επί τη βάση της προσωρινής εφαρμογής της μέσης γραμμής. Αυτή η αναλογία είναι μία από τις «σχετικές

περιστάσεις» που συνυπολογίζει το δικαστήριο για την τελική χάραξη, ίσως η πλέον σημαντική, Σε περίπτωση που υπάρχει σοβαρή δυσαναλογία αυτού του λόγου, το δικαστήριο προχωρά σε διορθωτικές κινήσεις. Με την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων οι περιοχές ανοιχτών θαλασσών που θα απομείνουν προς οριοθέτηση θα μειωθούν από το 49,2% στο 20,1%. Εάν θεωρήσουμε ότι οι τουρκικές ακτές αναλογούν στο ¼ του συνολικού μήκους των ακτών τότε μία «δίκαιη» αναλογία στις περιοχές των ανοιχτών θαλασσών θα απέδιδε στην Τουρκία περίπου στο 5% των ανοιχτών θαλασσών και στην Ελλάδα το υπόλοιπο 15%.

iii. Νομιμοποίηση ειλημμένης απόφασεως

Είναι βέβαιον ότι οποιαδήποτε διμερής συμφωνία είτε για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας είτε για κάποιο από τα θέματα που θέτει μονομερώς η Τουρκία, θα απέχει από τις εκατέρωθεν εκπεφρασμένες διαπραγματευτικές θέσεις των δύο χωρών. Οι διαπραγματευτικές θέσεις εκφράζουν το μάξιμουμ των απαιτήσεων. Επί παραδείγματι, στο θέμα της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας η οριοθέτηση, σύμφωνα με την Ελλάδα, πρέπει να λάβει χώρα ανάμεσα στις ανατολικές ακτές των ελληνικών νησιών του Αιγαίου και τις έναντι κείμενες μικρασιατικές ακτές. Σύμφωνα με την Τουρκία η οριοθέτηση θα πρέπει να της αποδώσει τις θαλάσσιες περιοχές για τις οποίες είχε εκχωρήσει άδειες διερευνήσεως και εκμεταλλεύσεως το 1973, 1974 και 1987 στην τουρκική κρατική εταιρεία πετρελαίου ΤΡΑΟ (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı). Οι περιοχές αυτές εκτείνονται μέχρι τον 25ο μεσημβρινό, δηλαδή περίπου το ήμισυ του βόρειου Αιγαίου.

Είναι πολύ πιθανόν ότι τμήμα της κοινής γνώμης των δύο χωρών θα αντιδράσει, εάν διαπιστώσει, ότι με τη συμφωνία υπάρχει μείωση της εκτάσεως της υφαλοκρηπίδας που διεκδικείται με βάση τις μαξιμαλιστικές διαπραγματευτικές θέσεις. Η προσφυγή στο δικαστήριο θα επέτρεπε στις δύο κυβερνήσεις να εμφανίσουν στη συνήθως δύσπιστη κοινή γνώμη των χωρών τους, την μεταξύ τους συμφωνία ως “υποχρεωτική” απόφαση ενός δικαιοδοτικού οργάνου. Προϋπόθεση για αυτό είναι η υπογραφή ενός συνυποσχετικού το οποίο με τη διατύπωση του ουσιαστικά θα κατευθύνει το δικαστήριο να υιοθετήσει λύση όμοια με αυτή στην οποία κατέληξαν οι δύο κυβερνήσεις.

Κάτι τέτοιο είχε προδιαγραφεί το Νοέμβριο του 1976 όταν παράλληλα με το πρακτικό της Βέρνης είχε συνυπογραφεί και ένα σύντομο εμπιστευτικό πρακτικό. Ελλάδα και Τουρκία συμφωνούσαν να “υποβάλουν προς έγκριση” στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ή σε άλλο δικαιοδοτικό όργανο, οποιαδήποτε συμφωνία στην οποία θα κατέληγαν. Ήταν προφανές ότι τα δύο μέρη επιθυμούσαν να μεταφέρουν το βάρος της αποδοχής μίας τέτοιας συμφωνίας σε ένα δικαιοδοτικό όργανο.

iv. Εναλλακτική λύση στο αδιέξοδο των διαπραγματεύσεων

Τέλος, θα μπορούσε η προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο να λειτουργήσει ως διέξοδος στην περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις σε κάποιο θέμα αποτύχουν. Κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε την ύπαρξη διαπραγματευτικής στρατηγικής εκ μέρους της Ελλάδος. Αυτό θα εσήμαινε ότι έχουμε επιλέξει το πεδίο στο οποίο θα διαπραγματευθούμε. Το δικαστήριο θα λειτουργήσει ως εναλλακτική λύση σε περίπτωση αποτυχίας των διαπραγματεύσεων στο συγκεκριμένο πεδίο και μόνον.

v. Συμπέρασμα

Η «δικαστικολογία» επί παντός θέματος που αναφέρεται τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ανοίγει την πόρτα για συνολική διαπραγμάτευση του Αιγαίου είτε στις αίθουσες του Διεθνούς Δικαστηρίου στην καλύτερη περίπτωση, είτε σε διμερές επίπεδο υπό την τουρκική στρατιωτική απειλή και την πίεση τρίτων χωρών. Η θέση ότι επιθυμούμε την προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου (και στο μέλλον της ΑΟΖ) είναι αξιοπρεπής και εύσημη. Χρειάζεται, όμως προσοχή διότι κρύβει παγίδες. Η συνολική δικαστική επίλυση δεν είναι εφικτή λόγω του εύρους των θεμάτων που θέτει η Τουρκία. Η δικαστική διευθέτηση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο μίας γενικότερης διαπραγματεύσεως με την Τουρκία.

Πιο συγκεκριμένα, η πιθανότητα προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης απαιτεί ολοκληρωμένη στρατηγική διαπραγματεύσεων που θα καθοδηγεί τα βήματά μας σε περίπτωση προσφυγής στη Χάγη. Όποια χώρα πάρει την πρωτοβουλία, η άλλη θα υποχρεωθεί να την παρακολουθήσει. Για να μπορούμε να διαπραγματευθούμε πρέπει να γνωρίζουμε καλά τα ακόλουθα σημεία:

- α. Σε ποιο πεδίο [επιθυμούμε να] θα διαπραγματευθούμε (π.χ. δεν συμφέρει να διαπραγματευθούμε για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, διότι ενώ η συζήτηση θα είναι αδιέξοδη, αφού οι θέσεις των δύο χωρών δεν έχουν αλλάξει, θα δίνει τη δυνατότητα στην άλλη πλευρά να θέσει θέματα κυριαρχίας (γκρίζες ζώνες). Θα πρέπει να απεμπλακούμε από τη λογική της υφαλοκρηπίδας.)
- β. Ποιά είναι τα διαπραγματευτικά μας όπλα που καλό είναι υποστηρίζονται από τη διεθνή πρακτική χωρίς εξαιρέσεις και δεν επιτρέπουν στην άλλη πλευρά να θέσει παρεπόμενα θέματα
- γ. Ποιό είναι το έσχατο σημείο υποχωρήσεων και τι δεν διαπραγματευόμαστε.

δ. Μερική επίλυση σοβαρών προβλημάτων

Ως πλέον ρεαλιστική φαίνεται να είναι η επιλογή της επιλύσεως κάποιων σοβαρών ζητημάτων που θέτει η Τουρκία κυρίως στο Αιγαίο. Κάποια άλλα θέματα θα παραμείνουν εκκρεμή για πολλά χρόνια. Δεν είναι απαραίτητο να λυθούν όλα τα θέματα σε μία μακροχρόνια διένεξη. Στόχος πρέπει να είναι όσα θέματα μείνουν εκκρεμή να μη θίγουν (κατά το δυνατόβ) άμεσα τα συμφέροντα της Τουρκίας· να είναι υψηλής συμβολικής αλλά μικρής πρακτικής σημασίας για την Τουρκία. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν θα δημιουργούν εντάσεις τέτοιες που θα μπορούν να οδηγήσουν σε πολεμική σύγκρουση.

ι. Αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων

Σπάνια μία κίνηση μπορεί να αλλάξει τόσο ριζικά τα δεδομένα στις σχέσεις των δύο χωρών. Αυτό ισχύει με την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων στα 12 μίλια. Πρόκειται για μονομερές ελληνικό δικαίωμα. Έχει ασκηθεί από όλα τα παράκτια κράτη στον κόσμο πλην της Ελλάδος.

Η αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων δεν πρόκειται να επηρεάσει τους πλόες των εμπορικών πλοίων. Ούτως η άλλως τα εμπορικά πλοία ακολουθούν πάντα τη συντομότερη οδό και δεν ενδιαφέρονται εάν πλέουν σε χωρικά ύδατα ή ανοιχτές θάλασσες. Η συντριπτική πλειοψηφία τους σήμερα προτιμά να ασκεί το δικαίωμα αβλαβούς διελεύσεως διαπλέοντας το στενό του Καφηρέως ανάμεσα στην Άνδρο και την Εύβοια (Κάβο Ντόρο) παρά να πηγαίνει από το μοναδικό πέρασμα ανοιχτής θάλασσας που συνδέει το βόρειο με το νότιο Αιγαίο ανάμεσα στις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα. Οι συνέπειες ως προς τα πολεμικά πλοία (και τα πολεμικά αεροσκάφη) θα περιλάβουν τη δραματική μείωση των διεθνών υδάτων στο Αιγαίο, όπου μπορούν να διεξαχθούν πολεμικά γυμνάσια. Στα χωρικά ύδατα τα πολεμικά πλοία θα ασκήσουν είτε το δικαίωμα της αβλαβούς διελεύσεως είτε, στην περίπτωση των διεθνών στενών, το δικαίωμα του πλού διελεύσεως.

Ακούγεται συχνά ότι θα πρέπει να αποφύγει η Ελλάς την επέκταση των χωρικών υδάτων για να μη μετατραπεί το Αιγαίο σε “ελληνική λίμνη”. Είναι ενδιαφέρον ότι σε οποιονδήποτε τρίτο αυτή η επιχειρηματολογία περί «ελληνικής λίμνης» είναι ακατανόητη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η διεθνής μη κυβερνητική οργάνωση International Crisis Group. Θεωρείται ότι οι αναλύσεις της (ιδίως στο Κυπριακό) απέχουν του διεθνούς δικαίου και προσεγγίζουν περισσότερο τις τουρκικές αντιλήψεις. Παρ' όλα αυτά σχετική έκθεσή της τον Ιούνιο του 2011 έχει ως βασική θέση ότι η Ελλάς έχει δικαίωμα επεκτάσεως των χωρικών της υδάτων στα 12 μίλια. Μοναδική προϋπόθεση κατά την οργάνωση είναι η δημιουργία διαδρόμων ανοιχτής θάλασσας που θα οδηγούν στα μεγάλα τουρκικά λιμάνια και στον Ελλήσποντο.

Επίσης, πρέπει να παρατηρηθεί ότι σε λίμνες δεν υπάρχει ούτε αβλαβής διέλευση, ούτε πλους διελεύσεως, ούτε διεθνή στενά. Το Αιγαίο είναι θάλασσα. Η σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας θεσπίστηκε ακριβώς για να αντιμετωπίσει τέτοιες καταστάσεις. Σε τελική ανάλυση το Αιγαίο δεν μπορεί να έχει πιο στρατηγική σημασία από το θαλάσσιο στενό του Ορμούζ από τα οποία περνά καθημερινώς ο μεγαλύτερος όγκος πετρελαίου προς τη Δύση. Το στενό του Ορμούζ ανήκει καθ' ολοκληρίαν στα χωρικά ύδατα του Ιράν και του Ομάν. Όταν το Ιράν και το Ομάν επέκτειναν το 1978 τα χωρικά τους ύδατα στα 12 μίλια κανείς δεν εναντιώθηκε σε αυτή την κίνηση. Στο Αιγαίο πιθανόν να ισχύουν ειδικές ή σχετικές περιστάσεις. Αυτές, όμως, συνδέονται με τις μακριές αλυσίδες (ελληνικών) νησιών που εκτείνονται σε μεγάλη απόσταση από τις ακτές.

ii. Επιπτώσεις της αύξησεως των χωρικών υδάτων στα ε/τ ζητήματα

Με την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων 12 μίλια οι περισσότερες από τις τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο θα τερματισθούν ή θα καταστούν άνευ σημασίας. Πιο συγκεκριμένα

- Το σοβαρότατο πρόβλημα του διαφορετικού εύρους του εναερίου χώρου (10 μίλια) εν σχέσει προς το εύρος των χωρικών υδάτων (6 μίλια) θα πάψει να υφίσταται. Ο εναέριος χώρος θα ταυτισθεί με τα χωρικά ύδατα με έκταση 12 ν. μίλια.
- Η περιοχή της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου προς οριοθέτηση μετά την επέκταση θα περιορισθεί σε σημείο που θα καταστεί άνευ σημασίας. Πιο συγκεκριμένα η θαλάσσια περιοχή του Αιγαίου υπό ελληνική κυριαρχία θα ανέλθει από το 43% στο 72%. Η τουρκική περιοχή θα ανέλθει στο 8,7% αυξανόμενη μόνον κατά 1,2%. Από το 19% που απομένει ως ανοιχτή θάλασσα, μόνον το 5,1% διεκδικείται και από τις δύο χώρες ως υφαλοκρηπίδα. Αυτό οφείλεται διότι το 19% καλύπτει και περιοχές ανοιχτής θάλασσας που είναι μακράν κάθε τουρκικής διεκδικήσεως (π.χ. έξω από τον Θερμαϊκό ή ανάμεσα στις Κυκλάδες και την Πελοπόννησο ή την Κρήτη). Η λύση από εκεί και πέραν είναι απλή και μπορεί να γίνει μέσω διαπραγματεύσεων και χωρίς προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο.
- Οι λεγόμενες «γκρίζες ζώνες» κυριαρχίας στο Αιγαίο θα χάσουν την πρακτική σημασία τους. Η Τουρκία έχει θέσει αυτό το θέμα για να «φορτώσει» ένα ακόμη ζήτημα στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και να καταστήσει τη δικαστική οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας δεύτερο κατά σειράν θέμα μετά τη διαπίστωση της κυριότητας επί κάποιων νησιών στο Αιγαίο. Μετά την αύξηση των χωρικών υδάτων η τουρκική αμφισβήτηση θα έχει μόνον συμβολικό χαρακτήρα.
- Τα όρια του FIR Αθηνών και τα όρια της Ζώνης Έρευνας και Διασώσεως στο Αιγαίο θα περιλαμβάνουν περιοχές ελληνικής κυριαρχίας σε ποσοστό 72% από τη θαλάσσια επιφάνεια

του Αιγαίου. Η Τουρκία θα απονομιμοποιηθεί εντελώς στην προσπάθειά της να αλλάξει τα όρια.

- Η ελεύθερη και ακώλυτη ναυσιπλοΐα στην περιοχή του Αιγαίου και η διατήρηση των σημερινών περιοχών ανοιχτής θαλάσσης στο Αιγαίο όπου η Τουρκία διεξάγει στρατιωτικά γυμνάσια θα επηρεασθούν σημαντικότερα. Ειδικώς, όμως, η ελεύθερη ναυσιπλοΐα μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ των δύο χωρών, όπως αναφέρεται κατωτέρω, για να περιορισθούν οι συνέπειες για την Τουρκία.
- Το καθεστώς αποστρατιωτικοίσεως των ανατολικών νησιών του Αιγαίου θα παραμείνει ως ζήτημα για την Τουρκία. Στον βαθμό, όμως, που δεν σχετίζεται άμεσα με τα τουρκικά συμφέροντα θα έχει κυρίως συμβολικό χαρακτήρα.
- Η αμφισβήτηση της υφαλοκρηπίδας του συμπλέγματος της Μεγίστης (Καστελόριζο) παραμένει ως ζήτημα. Είναι το μόνο θέμα που θίγει άμεσα τα τουρκικά συμφέροντα.

iii. Οι διερευνητικές και η επιλεκτική επέκταση των χωρικών υδάτων

Ο μεγάλος κίνδυνος που διατρέχει η Ελλάς είναι να δεχθεί συμβιβασμό στο θέμα της επεκτάσεως των χωρικών υδάτων αφήνοντας ανοιχτά άλλα θέματα τα οποία στη συνέχεια θα αξιοποιήσει η Τουρκία από θέσεως ισχύος. Δυστυχώς, σε αυτή την παγίδα έπεσε η ελληνική πλευρά κατά τις διερευνητικές συνομιλίες μετά το 2001. Ένα από τα βασικά σημεία τα οποία συζητήθηκαν αφορούσε στην επιλεκτική επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων. Η διαπραγμάτευση επί του θέματος ήταν απόρροια μίας σχολής σκέψεως που λέει ότι η Ελλάς μπορεί να παραιτηθεί από αυτό το δικαίωμά της παίρνοντας ανταλλάγματα σε άλλα πεδία των ελληνοτουρκικών διαφορών. Κατά τις διερευνητικές συνομιλίες έγιναν τρία σοβαρά λάθη:

- Συζητήθηκε η αύξηση των χωρικών υδάτων που είναι μονομερές δικαίωμα του παράκτιου κράτους. Για λόγους αρχής δεν μπορεί να τίθεται υπό διαπραγμάτευση.
- Το θέμα της αυξήσεως των χωρικών υδάτων αντιμετωπίστηκε με τρόπο που ακύρωνε τις θετικές του συνέπειες για την ελληνοτουρκική διαφορά. Η επίμαχη περιοχή της υφαλοκρηπίδας που διεκδικείται και από τις δύο χώρες στο ανατολικό Αιγαίο θα παρέμενε ανέπαφη. Επιπλέον, η Ελλάς θα υποχωρούσε από τα 10 μίλια εναέριο χώρο δημιουργώντας ένα περίπλοκο καθεστώς με τρία διαφορετικά εύρη εναερίου χώρου (Στις ηπειρωτικές ακτές 10 μίλια, στα νησιά δυτικά του 25ου μεσημβρινού 8 μίλια και ανατολικά του 25ου μεσημβρινού 6 μίλια).
- Η συζήτηση για επιλεκτική επέκταση έχει νόημα μόνον στο πλαίσιο μίας γενικότερης συμφωνίας. Η ελληνική πλευρά «προσφέρει» την επιλεκτική επέκταση και λαμβάνει ως αντάλλαγμα κάτι άλλο εξ ίσου σοβαρό. Κατά τις διερευνητικές συνομιλίες η αύξηση

αντιμετωπίσθηκε *per se*, απομονωμένη από τις υπόλοιπες τουρκικές διεκδικήσεις. Ο κίνδυνος ήταν οι δύο πλευρές να κατέληγαν σε συμφωνία για το θέμα των χωρικών υδάτων αφήνοντας ανοιχτά όλα τα άλλα θέματα.

iv. Η επέκταση και το casus belli

«Επειδή γνωρίζω την ειδική σημασία που αποδίδουν ορισμένοι στις λέξεις "ψυχραιμία και νηφαλιότητα" ειδικά στο υπουργείο Εξωτερικών, σημειώνω απλά ότι η σκέψη, η σύσκεψη και η περίσκεψη δεν μπορούν να είναι μόνιμα υποκατάστατα μίας πραγματικά δύσκολης πολιτικής απόφασης»

Το βασικό πρόβλημα της προτεινόμενης λύσεως είναι ότι η αύξηση των χωρικών υδάτων μπορεί να οδηγήσει σε *casus belli*. Όσο και εάν η τουρκική απειλή είναι παράνομη, θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπ' όψιν κατά τον σχεδιασμό των ελληνικών κινήσεων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η απειλή μπορεί να συνιστά λόγο ακυρώσεως της ελληνικής πολιτικής. Κατά συνέπεια θα πρέπει να προηγηθεί συστηματική ενημέρωση των παραγόντων της διεθνούς πολιτικής σκηνής που χρησιμοποιούν το Αιγαίο είτε εμπορικά (χώρες Μαύρης Θάλασσας) είτε στρατιωτικά (ΗΠΑ, Βρετανία, Γαλλία). Υπενθυμίζεται ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η αμερικανική πλευρά σε συζητήσεις με την ελληνική πλευρά είχε δεχθεί να γίνει αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων υπό όρους. Είναι σημαντικό ότι τα ελάχιστα δεδομένα που είχαν ληφθεί τότε υπ' όψιν από τις ΗΠΑ ήταν το εύρος του ελληνικού εναερίου χώρου των 10 μιλίων και οι δύο υπάρχουσες δίοδοι ανοιχτής θάλασσας μεταξύ βορείου και νοτίου Αιγαίου.

Στην ενημέρωση θα πρέπει να περιληφθεί και η Τουρκία. Είναι φυσιολογικό οι διερευνητικές συνομιλίες της περιόδου 2002-2004 και 2009-2011 να της δημιούργησαν την προσδοκία ότι θα πρέπει να αναμένει επιλεκτική επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων. Αυτή η ατυχής περίοδος δεν κατέληξε σε κάποιο αποτέλεσμα και προφανώς δεν είναι δεσμευτική. Το θέμα της ενημερώσεως της Τουρκίας δεν θα αφορά στην αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων. Πρόκειται περί ελληνικού αποκλειστικού δικαιώματος το οποίο δεν αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων. Η ενημέρωση θα αναφέρεται σε παροχή διευκολύνσεων προς την Τουρκία για τη ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο. Τέτοιες διευκολύνσεις θα μπορούσαν να είναι η διατήρηση διαύλων ανοιχτής θάλασσας στα σημεία εκείνα που και σήμερα ενώνεται το βόρειο με το νότιο Αιγαίο καθώς και το Αιγαίο με τη Μεσόγειο.

Επειδή δεν θα πρέπει να αναμένεται οποιαδήποτε συναίνεση από τουρκικής πλευράς, θα πρέπει να διερευνηθεί τι μορφή μπορεί να έχει το *casus belli*. Είναι βέβαιον ότι η Τουρκία δεν πρόκειται να κηρύξει πόλεμο στην Ελλάδα. Το πιο πιθανόν θα είναι να αγνοήσει εμπράκτως την αύξηση της ελληνικής κυριαρχίας στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ 6 και 12 μιλίων. Αυτό μπορεί να

γίνει με τουρκικές στρατιωτικές ασκήσεις στο Αιγαίο. Με αυτόν τον τρόπο η Τουρκία θα προσπαθήσει να παρασύρει την Ελλάδα σε στρατιωτικό επεισόδιο. Είναι, επίσης πιθανή η προσφυγή της Τουρκίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Ανώτερος τουρκικός στόχος θα είναι να υπάρξει παρέμβαση της διεθνούς κοινότητας που θα βάζει στην ίδια μοίρα τις δύο πλευρές και θα καλεί να αποφευχθούν ενέργειες (όπως η επέκταση των χωρικών υδάτων) που θα δυναμιτίζουν τη σταθερότητα και την ασφάλεια στην περιοχή. Η Ελλάς θα πρέπει να σχεδιάσει τους τρόπους αντιμετώπισης των προκλήσεων στις οποίες θα προβούν οι Τούρκοι. Κάθε άλλο παρά υποχρεωτική είναι η (κινδυνολογούσα) άποψη που ορίζει ότι η Ελλάς θα πρέπει να βυθίζει κάθε τουρκικό πλοίο που παραβιάζει τα χωρικά της ύδατα. Στον σχεδιασμό μπορεί να περιλαμβάνεται η προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο και η παροχή διευκολύνσεων στην Τουρκία για τη ναυσιπλοΐα. Στον βαθμό που είναι εφικτό, θα πρέπει να αποφευχθεί η προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας.

ν. Οι κινήσεις μετά την επέκταση των χωρικών υδάτων

Η επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων είναι το πρώτο βήμα. Όταν με τον καιρό γίνει αποδεκτή από την Τουρκία οι δύο χώρες μπορούν να προχωρήσουν σε οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Τα δεδομένα που θα έχει δημιουργήσει η επέκταση των ελληνικών χωρικών θα διευκολύνουν κατά πολύ τη διαδικασία. Εάν υπάρχει επιθυμία από την τουρκική πλευρά οι διαπραγματεύσεις μπορούν να προχωρήσουν και σε άλλα θέματα. Το θέμα της αποστρατιωτικοίσεως θα πρέπει να εξαιρεθεί από τις διαπραγματεύσεις. Επίσης, οι υποχωρήσεις σε κάθε θέμα πρέπει να είναι αμοιβαίες και ουσιαστικές. Είναι αποδεκτό κάποια από τις δύο πλευρές να κάνει το πρώτο βήμα, αλλά από εκεί και πέρα πρέπει να υπάρχει ανταπόκριση. Όταν η αντίπαλη πλευρά είναι η Τουρκία, η κάθε ελληνική κυβέρνηση κινδυνεύει να χάσει τη νομιμοποίησή της στην κοινή γνώμη, όταν προβαίνει σε υποχωρήσεις χωρίς ανταλλάγματα.

5. Επιμέρους σημεία για την ελληνική τακτική

Τα θέματα τακτικής στην παρούσα φάση των ελληνοτουρκικών σχέσεων δεν μπορούν να είναι αντικείμενο ενός έργου που αναφέρεται συνολικά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Αρκεί να είναι σαφής η εθνική πολιτική και η στρατηγική. Η τακτική ακολούθως θα πρέπει να ευπροσάρμοστη στις κατά καιρούς συνθήκες. Υπάρχουν, όμως, κάποια σημεία τα οποία θα πρέπει να επισημανθούν διότι θα επηρεάσουν την τακτική της Ελλάδος, όποια και εάν είναι αυτή.

α. Ο φόβος του διαλόγου με την Τουρκία

Κάθε φορά που από τουρκική πλευρά προφερόταν η λέξη «διαπραγματεύσεις», ο Ανδρουτσόπουλος αναπηδούσε πάνω στο κάθισμά του. Ο Ετσεβίτ το είχε πάρει χαμπάρι. Και, με τη μεγάλη του ευστροφία, κάθε φορά εφεύρισκε όλο και απαλότερη ορολογία. Όταν είδε ότι ο Ανδρουτσόπουλος ήταν αλλεργικός στη λέξη «διαπραγματεύσεις», μίλησε πια, σε συνεχώς κατιούσα κλίμακα, για «διαβουλεύσεις», «συνεννοήσεις», «ανταλλαγή απόψεων», «συνομιλίες». Αφού και το τελευταίο απάρεσε στον Ανδρουτσόπουλο, του είπε σταράτα: «Μα, κύριε πρωθυπουργέ, τί κάνουμε αυτή τη στιγμή, δεν συνομιλούμε;»

Το συγκεκριμένο απόσπασμα περιγράφει μία συνάντηση του χουντικού πρωθυπουργού Ανδρουτσόπουλου με τον Ετσεβίτ πριν την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο. Εκείνη την εποχή μήλον της Έριδος ήταν αποκλειστικώς η Κύπρος, ενώ τα προβλήματα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας στο Αιγαίο περιορίζονταν σε κάποιες σποραδικές παραβιάσεις του FIR Αθηνών από τουρκικά αεροσκάφη. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι ο Ανδρουτσόπουλος εμφανίζεται να έχει την ίδια ανασφάλεια απέναντι στη λέξη διάλογος όσο και οι μετέπειτα εκλεγμένοι έλληνες πολιτικοί.

Έκτοτε άλλαξαν πολλά πράγματα. Το Αιγαίο απέκτησε τη δική του αυτονομία ως πρόβλημα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Το Κυπριακό, μετά την εισβολή, θεωρητικώς αποσυνδέθηκε από τις διμερείς σχέσεις. Η Τουρκία σταθερά επαναλαμβάνει εδώ και χρόνια μία μόνο λέξη, διάλογος. Οι ελληνικές αντιδράσεις ποικίλλουν από αμηχανία και επιτηδευμένη δυσφορία έως άρνηση. Οι διαπραγματεύσεις με την απέναντι πλευρά έχουν αναχθεί σε μείζον θέμα από το οποίο κρίνεται η ενδοτικότητα ή μη της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης. Η πλέον ακραία περίοδος αυτής της αντιλήψεως ήταν μεταξύ 1981-1987. Με ευθύνη της ελληνικής πλευράς, ακόμη και οι επαφές είχαν περιορισθεί σε σποραδικές συναντήσεις μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών στο περιθώριο διεθνών συναντήσεων και μοναδικός διάυλος επικοινωνίας ήσαν ουσιαστικά οι δύο πρεσβείες. Οι ακρότητες εκείνης της περιόδου δεν επαναλήφθηκαν. Παρ' όλα αυτά οι Έλληνες πολιτικοί, ακόμη και όταν συναντώνται με τους Τούρκους ομολόγους τους, υποτίθεται ότι αποφεύγουν να διαπραγματευθούν μαζί τους. Συζητούν αλλά επισήμως επιμένουν ότι δεν διαλέγονται με την έννοια της διαπραγματεύσεως. Είναι ενδεικτικό αν ότι και διεξάγονται ουσιαστικές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία από το 2001 και εντεύθεν (κατά την περίοδο 2004-2009 οι συνομιλίες ήσαν μάλλον διαδικαστικές και τυπικές) αυτές ονομάζονται «διερευνητικές συνομιλίες». Υποτίθεται ότι οι δύο πλευρές “διερευνούν” τα θέματα.

Η αμυντική ελληνική θέση επί θεμάτων διαλόγου συμπυκνώνεται στο ακόλουθο σχήμα: *«μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας υφίσταται μόνον ένα θέμα, αυτό της οριοθέτησεως της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Η οριοθέτηση μπορεί να επιλυθεί μόνον με προσφυγή στο Διεθνές*

Δικαστήριο της Χάγης. Επομένως, οι όποιες διαπραγματεύσεις με την Τουρκία θα αφορούν μόνον στη σύνταξη του συνυποσχετικού για προσφυγή στο Δικαστήριο». Δεν είναι τυχαίο ότι οι εκάστοτε πολιτικοί σπεύδουν να επαναλάβουν παρόμοιες δηλώσεις κάθε φορά που εκτοξεύονται εναντίον τους κατηγορίες περί «εθνικής μειοδοσίας».

Το θεωρητικό ερώτημα είναι εάν θα πρέπει να γίνεται διάλογος επί θεμάτων που εφευρίσκει και θέτει μονομερώς η Τουρκία χωρίς οποιαδήποτε λογική βάση. Στην πράξη, όμως, η αποφυγή διαλόγου δεν γίνεται κατανοητή από τη διεθνή κοινότητα. Σε έναν κόσμο που υποτίθεται ότι συνδιαλέγεται επί παντός του επιστητού, η ελληνική στάση αποτελεί παραφονία. Οι διαπραγματεύσεις είναι η πλέον αρχέγονη μέθοδος επίλυσης διαφορών. Προβλέπονται στο άρθρο 33 του καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ, που τόσο συχνά επικαλείται η Τουρκία. Αναφέρθηκαν στο ψήφισμα 395/1976 του Συμβουλίου Ασφαλείας. Περιέχονταν εμμέσως στην απόφαση του Ελσίνκι του Δεκεμβρίου του 1999. Επομένως, η Ελλάς πρέπει να συνδιαλέγεται με την Τουρκία.

Στην ελληνική πλευρά επικρατεί η αντίληψη ότι είναι δυνατόν να προσέλθει σε πλασματικό διάλογο για να αποφύγει τη διαπραγματεύση. Η αντίληψη αυτή είναι λανθασμένη. Η πολιτική του διαλόγου, δεν διασφαλίζει ότι κάποια στιγμή δεν θα καταλήξει σε διαπραγματεύσεις. Αντιθέτως, καθιστά βέβαιον ότι η Ελλάς θα δεχθεί ισχυρές πιέσεις για διαπραγματεύσεις. Αυτό σημαίνει ότι η ελληνική πλευρά πρέπει να αναλάβει την πρωτοβουλία των κινήσεων ορίζοντας το πεδίο στο οποίο θα κινηθούν οι διαπραγματεύσεις. Σε άλλη περίπτωση θα τρέχει πίσω από τις τουρκικές προτάσεις.

β. Τα στερεότυπα και η ελληνοτουρκική σύγκρουση

“Παράδοση αιώνων, σφαγές και καταστροφές με τους Τούρκους συμβιώνουμε στον ίδιο γεωγραφικό χώρο επί χίλια χρόνια, διεκδικώντας και οι δύο τα ίδια εδάφη που κάποτεκατέχουμε εμείς και καποτε οι τούρκοι. Είναι εύκολο να απαλλαγούμε από την παράδοση, τις προκαταλήψεις, την αμοιβαία καχυποψία που εξέθρεψαν οι δέκα αιώνες που πέρασαν;”

Το εισαγωγικό κείμενο είναι του Μιχάλη Παπακωνσταντίνου που διετέλεσε και υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδος (1992-93). Θα μπορούσε να θεωρηθεί τυπικό μίας ρητορικής που προσπαθεί να εξηγήσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μέσα από το πρίσμα των στερεοτύπων. Η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν αποτελεί ελληνική ευρεσιτεχνία. Από το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα και εντεύθεν η αμερικανική πλευρά έχει επανειλημμένως προσπαθήσει να διαμεσολαβήσει μεταξύ των δύο πλευρών. Οι ΗΠΑ είναι υπερδύναμη. Δεν είναι δικαστήριο. Η διαμεσολάβησή

τους ξεκινά από τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των δύο χωρών κι όχι από το διεθνές δίκαιο. Στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν τη στάση που κρατούν έχουν αναπτύξει μία θεωρία που εξισώνει ουσιαστικά το θύτη με το θύμα. Σύμφωνα με αυτήν οι διαφορές μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας οφείλονται κυρίως σε ψυχολογικές αιτίες αντιπαλότητας που ανάγονται στην ιστορία.

Είναι βεβαίως γεγονός ότι τμήμα της αντιπαλότητας μεταξύ των δύο λαών μπορεί να αναχθεί στην εικόνα που αναπαράγει η συλλογική μνήμη και οι ιδεοληψίες. Η προσπάθεια όμως αναγωγής όλων των προβλημάτων στην ψυχολογία και την ιστορία δεν μπορεί να κριθεί σοβαρά. Η αρνητική εικόνα που έχουν οι Έλληνες για τους Τούρκους δεν οφείλεται στην άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 ούτε στη μικρασιατική καταστροφή. Η παρουσία των τουρκικών στρατευμάτων κατοχής στην Κύπρο δεν είναι ένα ψυχολογικό φαινόμενο, όπως επίσης δεν είναι ψυχανέμισμα η αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας σε νησιά του Αιγαίου, που ξεκίνησε μετά τα Ίμια. Οι παραβιάσεις του ελληνικού εναερίου χώρου από τουρκικά αεροσκάφη στο Αιγαίο και ιδίως οι πτήσεις πάνω από κατοικημένες περιοχές και το *casus belli* σε περίπτωση ασκήσεως ενός καθολικά αποδεκτού δικαιώματος κάνουν την τουρκική απειλή ψηλαφήσιμη στο σήμερα.

Εάν τα ελληνοτουρκικά προβλήματα οφείλονταν σε ψυχολογικούς λόγους, τότε θα έπρεπε να υπάρχουν σοβαρότερα ελληνο-βουλγαρικά προβλήματα. Οι πολεμικές συγκρούσεις των δύο λαών είναι πολύ πιο μακροχρόνιες εν συγκρίσει προς τους Τούρκους. Ξεκινούν από το 680 μ.Χ. όταν οι Βυζαντινοί συγκρούστηκαν με τους πρώτους Βουλγάρους, δηλαδή τέσσερις αιώνες πριν εμφανισθούν οι Τούρκοι στην ευρύτερη περιοχή. Αυτό συνεχίζεται και στη νεώτερη ιστορία του ελληνικού έθνους. Η πιο πρόσφατη σύγκρουση ήταν αυτή της τριπλής γερμανικής, ιταλικής και βουλγαρικής κατοχής το 1941-44 και του εμφυλίου που ακολούθησε. Με τη Βουλγαρία, όμως, οικοδομήθηκαν από τη δεκαετία του 1970 άριστες σχέσεις. Ο άξονας Αθηνών-Σόφιας λειτούργησε σταθεροποιητικά σε περιόδους όπου οι δύο χώρες ανήκαν σε αντίπαλους στρατιωτικούς συνασπισμούς.

Οι διαφορές μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας οφείλονται σε αντικρουόμενα συμφέροντα, σχετικώς με το ρόλο που επιθυμεί κάθε χώρα να διαδραματίσει στην ανατολική Μεσόγειο, τα Βαλκάνια και τον Εύξεινο Πόντο. Στη γεωπολιτική σκακιέρα της ανατολικής Μεσογείου η Ελλάδα διαθέτει δύο κρίσιμα ερείσματα. Την Κύπρο, που την φέρνει σε επαφή με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, και το Αιγαίο, στο οποίο η απόλυτη ελληνική κυριαρχία οδηγεί σε πλήρη έλεγχο των περασμάτων προς τον Εύξεινο Πόντο. Αυτά τα δύο στοιχεία προσπαθεί να ακυρώσει η τουρκική πολιτική διότι συγκρούονται με τη δική της αντίληψη για το ρόλο που θέλει να διαδραματίσει στην περιοχή. Για όσον καιρό δεν υπάρχει ταυτότητα συμφερόντων μεταξύ

Ελλάδος και Τουρκίας, θα υπάρχει αυτή η αντιπαλότητα, όπως άλλωστε υπήρχε και με τη Βουλγαρία.

γ. Η σημασία του *casus belli*

Το 1995 η τουρκική βουλή διατύπωσε ευθέως την απειλή του *casus belli* σε περίπτωση αύξησεως των ελληνικών χωρικών υδάτων. Έκτοτε η ελληνική πλευρά θέτει σε διμερές επίπεδο το θέμα της άρσεως της αποφάσεως της τουρκικής βουλής. Η τουρκική πλευρά δεν προχωρεί σε άρση του *casus belli* καλυπτόμενη πίσω από κάποια τυπικά ελαττώματα της διαδικασίας που ακολουθήθηκε το 1995 (δεν πρόκειται περί αποφάσεως ή ψηφίσματος και δεν ελήφθη σύμφωνα με τις διατάξεις του κανονισμού της Βουλής, επομένως δεν είναι νομικώς δεσμευτική). Η εμμονή της ελληνικής πλευρά να θέτει το θέμα σε διμερές επίπεδο είναι αντιφατική.

Εάν δηλαδή άρει η Τουρκία τυπικώς το casus belli, η Ελλάς θα προχωρήσει σε αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων; Ένας τέτοιος συλλογισμός συνδέει την άσκηση ενός νομίμου δικαιώματος με την αποδοχή ότι αυτό δεν μπορεί να ασκηθεί όσο καιρό αιωρείται μία καθ' όλα παράνομη απειλή. Ανατρέπει την ελληνική θέση ότι η αύξηση των ελληνικών χωρικών θα γίνει όταν και όποτε κριθεί σκόπιμο, ασχέτως τουρκικών απειλών. Νομιμοποιεί την τουρκική απειλή. Επλέον, θα ήταν αφελές να θεωρηθεί ότι ακόμη και εάν η Τουρκία άρει τυπικώς το *casus belli*, δεν υπάρχει πραγματικός κίνδυνος να αντιδράσει δυναμικά.

Το *casus belli* αποτελεί ένα έξοχο διαπραγματευτικό πλεονέκτημα για την Ελλάδα για δύο λόγους. Αφ' ενός αποδεικνύει στους διεθνείς συνομιλητές (και διαμεσολαβητές) της Ελλάδος την τουρκική επιθετικότητα. Αφ' ετέρου δίνει τη δυνατότητα στην ελληνική πλευρά να προσθέσει ένα δεύτερο θέμα δίπλα στην πάγια δυνατότητα προσφυγής στο διεθνές δικαστήριο μόνον για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Αυτό θα μπορούσε να είναι το σύννομο της αποφάσεως της Τουρκίας να θεωρήσει *casus belli* την αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων, δηλαδή την άσκηση νόμιμου δικαιώματος.

δ. Το θερμό επεισόδιο

Μόνιμη πηγή ανησυχίας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι το ενδεχόμενο ενός θερμού πολεμικού επεισοδίου μεταξύ των δύο χωρών. Από την μετά το 1974 ιστορική εμπειρία στις ελληνοτουρκικές σχέσεις διαπιστώνεται ότι ένα θερμό επεισόδιο μπορεί να λάβει τις παρακάτω μορφές: αποβίβαση σε νησί «γκρίζας κυριαρχίας» κατά την Τουρκία, παρενόχληση-κατάρριψη αεροσκάφους στον εναέριο χώρο Ελλάδος-Κύπρου, συγκρούσεις αλιευτικών-λιμενικών πλοίων, παρενοχλήσεις κατά τη διάρκεια στρατιωτικών ασκήσεων, ανταλλαγή πυροβολισμών με περιπόλους στον Έβρο, ενέργειες που διαπιστώνουν την αμυντική ικανότητα της άλλης πλευράς

(π.χ ενεργοποίηση ραντάρ), εικονικούς βομβαρδισμούς μικρών νησιών κ.λ.π. Ένα θερμό επεισόδιο μπορεί να προκληθεί είτε κατά λάθος είτε κατόπιν σχεδιασμού.

Δυστυχώς η ομιχλώδης κατάσταση στην οποία έχει διολισθήσει το πραγματικό καθεστώς του Αιγαίου (όχι το νομικό καθεστώς) διευκολύνει την πρόκληση ενός κατά λάθος θερμού επεισοδίου. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι οι εμπλοκές μαχητικών αεροσκαφών των δύο χωρών πάνω από το Αιγαίο. Ξεκίνησαν ως παραβάσεις των κανόνων εναερίου κυκλοφορίας και παραβιάσεις του εναερίου χώρου μεταξύ 6 και 10 μιλίων και έφθασαν σε υπερπτήσεις πάνω από κατοικημένα νησιά. Ουδέποτε γνωστοποιήθηκαν στην τουρκική πλευρά κάποια όρια πέραν των οποίων θα υπήρχαν συνέπειες πέραν της αναχαιτίσεως ή της εικονικής αερομαχίας. Η παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας θίγει τον πυρήνα της κρατικής υποστάσεως. Η εθνική κυριαρχία είναι πολύ σοβαρό θέμα για να αφήνεται έρμαιο στο τυχαίο και το παρορμητικό της ελληνοτουρκικής διαμάχης. Όσο πιο σαφείς είναι οι κανόνες και οι κόκκινες γραμμές, τόσο απομακρύνεται το ενδεχόμενο ενός κατά λάθος θερμού επεισοδίου. Η διασάφηση των ορίων λειτουργεί αποτρεπτικά. Εάν γίνει το επεισόδιο, σημαντικό ρόλο παίζουν οι απ' ευθείας διάυλοι επικοινωνίας που βοηθούν στην διερεύνηση των απόψεων κάθε πλευράς. Οι διάφορες "κόκκινες γραμμές" επικοινωνίας μεταξύ επιτελείων και υπουργών τείνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Αποτελούν ένα από τα λίγα σημεία στα οποία έχει γίνει προεργασία.

Μία σημαντική παράμετρος του θερμού επεισοδίου είναι ότι η Τουρκία θεωρεί απολύτως θεμιτό να ασκεί πιέσεις στην Ελλάδα μέσω της στρατιωτικής της μηχανής. Αποκαλυπτικές αυτής της νοοτροπίας ήσαν οι συζητήσεις μεταξύ Αμερικανών και Τούρκων εν σχέσει προς τις υπερπτήσεις κατοικημένων νησιών ή τη διενέργεια στρατιωτικών ασκήσεων στην Κύπρο, όπως αποκαλύφθηκαν με τα τηλεγραφήματα του wikileaks. Παρά τις αμερικανικές επισημάνσεις να αποφευχθούν τέτοιες ενέργειες, οι Τούρκοι αδιαφορούσαν, θεωρώντας, προφανώς, ότι θα αποσπούσαν κέρδη από την ψυχολογική εξουθένωση της ελληνικής πλευράς.

Στην περίπτωση του προσχεδιασμένου επεισοδίου τα πράγματα είναι διαφορετικά. Η μία πλευρά, αφού κάνει ανάλυση κόστους-οφέλους, αποφασίζει συνειδητά να προβεί σε θερμό επεισόδιο. Η ενέργεια αυτή έχει ένα κόστος, ενέχει μία διακινδύνευση. Η διακινδύνευση είναι ότι το θερμό επεισόδιο μπορεί να εξελιχθεί σε πλήρους εκτάσεως πόλεμο. Όσο μικρότερη είναι η διακινδύνευση (δηλαδή η πιθανότητα πολέμου), τόσο αυξάνει η πιθανότητα διενέργειας επεισοδίου. Εάν ο σχεδιαστής του επεισοδίου είναι πεπεισμένος ότι δεν θα υπάρξουν οξείες ή αυτοματοποιημένες αντιδράσεις που οδηγούν σε κλιμάκωση και πόλεμο (λόγω του δείγματος γραφής από την αντιμετώπιση παρόμοιων περιστατικών στο παρελθόν ή λόγω της βεβαιότητας ότι θα υπάρξει παρέμβαση τρίτων χωρών) τότε πιο εύκολα θα πραγματοποιήσει το σχέδιό του.

Μοναδικός ανασχετικός παράγοντας είναι το ανεξέλεγκτο και απρόβλεπτο της αντιδράσεως της άλλης πλευράς και η ισχυρή πιθανότητα (ή βεβαιότητα) ότι θα κλιμακωθεί περίπου αυτόματα.

Στην περίπτωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων η Ελλάδα δεν πρόκειται να σχεδιάσει θερμό επεισόδιο και δεν μπορεί να απειλεί με πόλεμο την Τουρκία. Επιθυμεί να υπάρχει ύφεση στις διμερείς σχέσεις. Αυτό οφείλεται σε λόγους που σχετίζονται με τον τρόπο λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, το επίπεδο ζωής, την υπογεννητικότητα, την απαξίωση της στρατιωτικής θητείας και τη στρατιωτική κατάσταση στην Κύπρο. Η διαφορετική αντίληψη που έχουν οι ηγεσίες Ελλάδος-Τουρκίας περί θερμού επεισοδίου δεν σημαίνει ότι η Ελλάδα πρέπει να υποχωρεί μπροστά στην απειλή πολέμου. Απλώς δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την απειλή αυτή ως μέσο για την άσκηση της πολιτικής της.

Αντιθέτως η Τουρκία, λόγω της στρατοκρατούμενης δομής του καθεστώτος, της ηγεμονικής αντιλήψεως που έχει η ηγεσία της και των σχέσεων κράτους-βαθέος κράτους, περιλαμβάνει στους σχεδιασμούς της θερμά επεισόδια. Επιπλέον η φύση του τουρκικού καθεστώτος κάνει πολύ πιο σύνθετη την περίπτωση ενός προσχεδιασμένου επεισοδίου. Το όφελος δεν περιορίζεται αποκλειστικώς στο ελληνοτουρκικό πεδίο. Στην περίπτωση του σχεδίου «βαριοπούλα» (Balıoz) το τουρκικό βαθύ κράτος θα προχωρούσε σε θερμό επεισόδιο με την κατάρριψη ενός αεροσκάφους στο Αιγαίο και ακολούθως περιορισμένης κλίμακας επίθεση στο βόρειο Έβρο, έχοντας ως κύριο αποδέκτη την τουρκική κοινή γνώμη. Το σχέδιο “βαριοπούλα” απέδειξε πως (τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο) η τουρκική πλευρά δεν θεωρούσε πως ένα σοβαρό θερμό επεισόδιο μπορεί να κλιμακωθεί. Εάν είχε την εντύπωση της κλιμακώσεως είναι πιθανόν να το απέφευγε. Παρά την υπέρτερη στρατιωτική ισχύ της Τουρκίας έναντι της Ελλάδος, οι Τούρκοι δεν νοιώθουν ακόμη αρκετά ασφαλείς για την έκβαση ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, ώστε να είναι αδιάφοροι για την κλιμάκωση ενός θερμού επεισοδίου.

ε. Η οικονομική κρίση και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις

Τον Απρίλιο του 2009 υπεγράφη μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας συμφωνία για την οριοθέτηση των υφιστάμενων θαλασσιών ζωνών (αιγιαλίτιδα ζώνη, υφαλοκρηπίδα) όσο και θαλασσιών ζωνών που θα μπορούσαν να θεσπισθούν στο μέλλον (π.χ. ΑΟΖ ή συνορεύουσα ζώνη). Το συμφωνηθέν θαλάσσιο “όριο πολλαπλών χρήσεων” ακολουθούσε πιστά τη μέση γραμμή και κατά τη οριοθέτηση ελήφθησαν πλήρως υπ’ όψιν του όλα τα νησιά της περιοχής. Η συμφωνία ακολούθησε υποδειγματικά τις σχετικές διατάξεις της Συμβάσεως και αποτελούσε πρότυπο θαλασσίας οριοθετήσεως με ισοβαρές αποτέλεσμα για τις δύο χώρες. Μετά από προσφυγή της αλβανικής αντιπολιτεύσεως, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Αλβανίας έκρινε ότι η συμφωνία ήταν αντισυνταγματική. Οι δύο από τους τέσσερις λόγους που επικαλέστηκε το δικαστήριο, εκινούντο

απολύτως στη λογική της Τουρκίας για τη διαφορά των δύο χωρών στο Αιγαίο. Η ορολογία και τα επιχειρήματα που ακολουθήθηκαν, κατεδεικνυαν άμεση τουρκική παρέμβαση. Έκτοτε, τα πράγματα έχουν περιέλθει σε αδιέξοδο. Παρά τις πιέσεις της ελληνικής πλευράς, η Αλβανία αρνήθηκε να επικυρώσει τη συμφωνία. Το συγκεκριμένο διπλωματικό επεισόδιο είναι ενδεικτικό αφ' ενός της αυξανόμενης επιρροής της Τουρκίας στα Βαλκάνια και αφ' ετέρου της ανυποληψίας στην οποία έχει περιέλθει η Ελλάς λόγω της οικονομικής κρίσεως.

Από το 2010 και μετά η οικονομική, κοινωνική και πολιτική κρίση που διέρχεται η χώρα, την έχει αποδυναμώσει διεθνώς. Η εκ προοιμίου απαξίωση των ελληνικών απόψεων επί διεθνών θεμάτων θυμίζει μόνον την τραγική περίοδο 1973-74. Οι λόγοι, όμως, τότε, ήσαν καθαρά πολιτικοί. Η αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα σε συνδυασμό με την αποστροφή που προκάλεσε στη διεθνή κοινή γνώμη η τουρκική εισβολή στην Κύπρο, οδήγησε σε ταχεία αντιστροφή του κλίματος. Τα πράγματα είναι πολύ πιο ανησυχητικά σε αυτή τη φάση. Το διπλωματικό κεφάλαιο της χώρας χρησιμοποιείται πρωτίστως στον οικονομικό τομέα. Άλλες διαμάχες, όπως αυτή με την ΠΓΔΜ, απαιτούν εγρήγορση, ιδίως μετά την απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου για το θέμα της ασκήσεως βέτο στην ένταξη της γειτονικής χώρας στο ΝΑΤΟ. Οι κίνδυνοι στην παρούσα φάση είναι τρεις.

- Ο πρώτος κίνδυνος προέρχεται από την ίδια την Τουρκία. Η κεμαλική ηγεσία της χώρας στο παρελθόν προσπάθησε να εκμεταλλευθεί περιόδους ελληνικής αδυναμίας για να προωθήσει πάγιες επιδιώξεις της. Ο κατάλογος είναι μακρύς:

Περίοδος Κατοχής: Ενώ η Ελλάς βρισκόταν υπό τριπλή κατοχή, οι τουρκικές αρχές στρατολόγησαν το 1941 όλο τον ανδρικό πληθυσμό ηλικίας από 18-45 ετών που ανήκε σε μη μουσουλμανικές μειονότητες και κατοικούσε στην Πόλη και το 1942 επέβαλαν τον ειδικό φόρο περιουσίας, το βαρλίκι.

Σεπτεμβριανά 1955: Το 1955 ενώ στην Ελλάδα υπήρχε κενό εξουσίας λόγω του θανάτου του πρωθυπουργού Παπάγου και των συνθηκών που επικρατούσαν για τη διαδοχή του, τουρκική κυβέρνηση οργάνωσε τα Σεπτεμβριανά κατά της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη

Δικτατορία 1967-1974: Το 1967 με την αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο και το 1974 με την εισβολή στο νησί η Τουρκία εκμεταλλεύθηκε τη διπλωματική διπλωματική απομόνωση στην οποία βρισκόταν η Ελλάς λόγω του δικτατορικού καθεστώτος

Κρίση στα Ίμια: Το 1996 η κρίση στα Ίμια έγινε σε μία μεταβατική περίοδο μετά από πολύμηνη απουσία πολιτικής ηγεσίας.

Με αυτά τα δεδομένα η πιθανότητα εκμεταλλεύσεως της τρέχουσας ελληνικής αδυναμίας από την Τουρκία δεν θα πρέπει να θεωρείται απόμακρη. Το θετικό σημείο είναι ότι η οικονομική κρίση έχει στρέψει τη διεθνή προσοχή στην Ελλάδα. Απροκάλυπτοι τυχοδιωκτισμοί εκ μέρους της Τουρκίας θα δημιουργούσαν άσχημη εντύπωση.

- Ο δεύτερος κίνδυνος προέρχεται από τις ΗΠΑ. Είναι σαφές ότι η Αμερική επιθυμεί ταχεία διευθέτηση των ελληνοτουρκικών διαφορών. Οι ΗΠΑ είναι υπερδύναμη και όχι δικαστήριο. Επομένως, οι “παραινήσεις” τους εκκινούν από την ανάγκη περιφερειακής σταθερότητας που βασίζεται στο ισοζύγιο δυνάμεων στην περιοχή. Ο κίνδυνος να είναι και ο πιο άμεσος για τα ευρύτερα ελληνικά συμφέροντα.
- Τα πράγματα επιδεινώνονται από το γεγονός ότι η Ελλάς δεν έχει σε αυτή τη φάση ισχυρές στρατηγικές συμμαχίες. Η κατ’ εξοχήν συμμαχία με τις λοιπές χώρες της ΕΕ εξαντλείται στην παροχή οικονομικής βοήθειας ενώ η σχέση με τις ΗΠΑ είναι προβληματική. Δεν υπάρχουν άλλες συμμαχίες να λειτουργούν ως αντίβαρα στη στρατηγική εντάσεως της Τουρκίας.

Τέλος, η οικονομική κρίση της Ελλάδος και ο τρόπος που την αντιμετωπίζει η ΕΕ έχει ιδιαίτερη σημασία για την ίδια Τουρκία. Θα διαπιστώσει εάν η ΕΕ μπορεί να επιβιώσει της κρίσεως. Στο τέλος της κρίσεως θα φανεί η συνοχή της ΕΕ και κατ’ επέκτασιν το διεθνές της εκτόπισμα. Η αξιολόγηση αυτών των δύο κριτηρίων θα χρησιμεύσει στην Τουρκία να επανεκτιμήσει εάν επιθυμεί να προχωρήσει η ενταξιακή της πορεία προς την ΕΕ.

στ. Ο πραγματικός πλούτος του Αιγαίου

Το 1973 το θέμα του Αιγαίου ήλθε στην επιφάνεια λόγω της ενεργειακής κρίσεως και της πιθανότητας υπάρξεως μεγάλων ενεργειακών κοιτασμάτων έξω από τη Θάσο. Οι ίδιες εκτιμήσεις για μεγάλα ενεργειακά αποθέματα επέστρεψαν το 2009. Είναι άγνωστο εάν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Εκείνο που αποδείχθηκε όλα αυτά τα χρόνια ως ο πραγματικός πλούτος του Αιγαίου είναι η ξεχωριστή του ομορφιά, ο συνδυασμός των καθαρών θαλασσών με την ωραία φύση και το κλίμα. Αυτά τα στοιχεία έχουν κάνει το Αιγαίο πόλο έλξεως για τους τουρίστες καθιστώντας τον τουρισμό βασική πηγή εισοδήματος σε Ελλάδα και Τουρκία.

Παράλληλα όμως το Αιγαίο είναι βασική οδός για την καθημερινή διέλευση χιλιάδων πλοίων από και προς τον Εύξεινο Πόντο. Επιπλέον, αυξάνεται σταθερά ο αριθμός των διαπλεόντων πετρελαιοφόρων που μεταφέρουν το πετρέλαιο της Κασπίας από τον Εύξεινο Πόντο.

Είναι προφανές ότι εάν οι δύο παράκτιες χώρες αντιμετώπιζαν το πραγματικό πρόβλημα στο Αιγαίο σήμερα, θα θεωρούσαν δευτερεύουσα την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Το πρώτο τους μέλημα θα ήταν η αποτροπή πιθανής περιβαλλοντικής καταστροφής. Εάν συμβεί κάποιο

σοβαρό ατύχημα με πετρελαιοφόρο στο Αιγαίο και τα ρεύματα διασπείρουν το πετρέλαιο στις ακτές, ο τουρισμός θα πληγεί για μία μεγάλη χρονική περίοδο. Επειδή τέτοιες καταστροφές δεν γνωρίζουν πολιτικά σύνορα, αναλόγως του σημείου που μπορεί να συμβεί το ατύχημα, θα επηρεασθούν οι ακτές και των δύο χωρών.

Η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, θεσπίζει συγκεκριμένα μέτρα για τη ναυσιπλοΐα μειώνοντας σημαντικά τους κινδύνους από ατυχήματα. Όλα αυτά αντιμετωπίζονται μόνον μέσα από τον μεγαλύτερο έλεγχο των θαλασσίων περιοχών από το παράκτιο κράτος και τη θέσπιση συγκεκριμένων κανόνων για τον διάπλου των θαλασσών, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στη Σύμβαση. Κάποια από τα επικίνδυνα περάσματα βρίσκονται εντός των ελληνικών και τουρκικών χωρικών υδάτων (π.χ. στενό Ευβοίας-Άνδρου ή είσοδος των Δαρδανελίων) και μπορεί να υπάρξει σχετικός έλεγχος. Κάποια άλλα όμως εξακολουθούν να είναι τμήμα των ανοιχτών θαλασσών (π.χ. Πελοπόννησος-Κυκλάδες ή Αντικύθηρα). Μοιραία το πρόβλημα σχετίζεται με την επέκταση των ελληνικών και τουρκικών χωρικών υδάτων και με τη θέσπιση ΑΟΖ.

Παράρτημα για το Αιγαίο

Παρατίθεται ένα γλωσσάριο που είναι χρήσιμο για την αντίληψη ορισμένων εννοιών που χρησιμοποιούνται κυρίως στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας:

Γραμμή ίσης αποστάσεως: Στις περιπτώσεις κρατών των οποίων οι ακτές παράκεινται η μία προς την άλλη «και δεν νοείται μέση γραμμή μεταξύ τους γίνεται αναφορά σε μία πλάγια γραμμή...όπου το 'ίσον' της αποστάσεως κάθε σημείου της γραμμής υπολογίζεται από τα εγγύτερα σημεία των γραμμών βάσεως» Στην πραγματικότητα τόσο η μέση γραμμή όσο και η γραμμή ίσης αποστάσεως βασίζονται στην ίδια αρχή της ίσης αποστάσεως που απλώς εφαρμόζεται διαφορετικά στις περιπτώσεις αντικριστών κρατών ή παρακειμένων κρατών.

Ειδικές περιστάσεις: είναι όρος που συναντάται στο άρθρο 6 της Συμβάσεως για την Υφαλοκρηπίδα της Γενεύης. Αναφέρεται σε εξαιρετικά γνωρίσματα στην περιοχή της οριοθετήσεως που προκαλούν την απόκλιση από τη μέση γραμμή/γραμμή ίσης αποστάσεως.

Ευθυδικία: Η ευθυδικία αναφέρεται στο άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου και πρέπει να εκλαμβάνεται ως μία από τις γενικές αρχές του δικαίου με παρουσία και έκταση αντίστοιχη με αυτήν της εννοίας της καλής πίστεως. Το περιεχόμενο της στο δίκαιο των θαλασσιών οριοθετήσεων δεν είναι σαφές. Θεωρητικώς η επίτευξη ενός δικαίου/ευθύδικου αποτελέσματος παραμένει ο υπέρτατος στόχος κάθε θαλάσσιας οριοθετήσεως. Η ευθυδικία αποτελεί πάγια επιδίωξη της τουρκικής πλευράς.

Μέση γραμμή: «Είναι μία γραμμή παράλληλη προς τις ακτές δύο απέναντι κρατών της οποίας το κάθε σημείο απέχει εξίσου από τις γραμμές βάσεως της αιγιαλίτιδας ζώνης κάθε κράτους».

Σχετικές περιστάσεις: Συνήθως αυτός ο όρος αναφέρεται σε συνδυασμό με τις ειδικές περιστάσεις του άρθρου 6 της Συμβάσεως για την Υφαλοκρηπίδα της Γενεύης του 1958. Δεν ταυτίζονται όμως με τις σχετικές περιστάσεις. Οι σχετικές περιστάσεις όμως είναι ευρύτερος όρος -που πιθανότατα περιλαμβάνει και τις ειδικές περιστάσεις- που αναφέρεται «σε όλα εκείνα τα ειδικά γνωρίσματα» στην περιοχή οριοθετήσεως «που θα πρέπει να συνυπολογισθούν προκειμένου να προσδιορισθεί η ιδιαιτερότητά της και συνακόλουθα ο τρόπος οριοθετήσεως».

Φυσική προέκταση: Είναι ο όρος που χρησιμοποίησε το Διεθνές Δικαστήριο στην Υπόθεση της Βόρειας Θάλασσας το 1969 για να περιγράψει το τμήμα του θαλάσσιου βυθού που αποτελεί την πραγματική φυσική προέκταση της ξηράς του. Κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκαν γεωλογικά ή γεωφυσικά δεδομένα για να περιγραφεί. Η σημασία του σήμερα τείνει να περιορίζεται στις περιπτώσεις όπου η υφαλοκρηπίδα επεκτείνεται πέραν των 200 μιλίων σύμφωνα με όσα ορίζονται στο άρθρο 76 παρ.4-7 της Συμβάσεως για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982. Η Τουρκία για

πολλά χρόνια υποστήριζε ότι τα νησιά του Αιγαίου επικάθονται στην «φυσική προέκταση» της μικρασιατικής ακτής. Τα τελευταία χρόνια δεν υποστηρίζει με την ίδια θέρμη αυτή την άποψη, πιθανόν διότι και το Διεθνές Δικαστήριο έχει πάψει να την αναφέρει στη νομολογία του.

Τέλος διευκρινίζεται ότι οι μετρήσεις στις θαλάσσιες ζώνες και τους ωκεανούς γίνονται με ναυτικά μίλια. Κάθε ναυτικό μίλι είναι 1.852 μέτρα το οποίο είναι κατά 15% μακρύτερο από το μίλι της ξηράς. Επομένως, όταν λέμε ότι τα ελληνικά χωρικά ύδατα εκτείνονται στα 6 μίλια από τις ακτές, σημαίνει ότι έχουν έκταση 11.112 μέτρων.

ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ

ΚΥΠΡΙΑΚΟ: 1955-2004

Α. Από το 1960 έως το Σχέδιο Ανάν

1. Σύντομη ιστορική αναδρομή μέχρι την εισβολή

Το 1878 η κατοχή και διοίκηση της Κύπρου μεταβιβάστηκε στη Βρετανική Αυτοκρατορία ενώ η κυριότητα παρέμεινε στον Σουλτάνο. Οι Βρετανοί ήσαν υποχρεωμένοι να αποδίδουν στην Πύλη τη διαφορά μεταξύ των ετήσιων προσόδων που είχε το νησί και των δαπανών στις οποίες οι ίδιοι θα προέβαιναν. Αυτό ήταν το αντάλλαγμα για τη Συνθήκη Αμυντικής Συμμαχίας μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Μεγάλης Βρετανίας έναντι της ρωσικής απειλής. Όταν η Βρετανία κήρυξε το 1914 τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσάρτησε την Κύπρο στο βρετανικό θρόνο. Η πράξη αυτή αναγνωρίστηκε από την Τουρκία με το άρθρο 20 της Συνθήκης της Λωζάνης το 1923. Τον Απρίλιο του 1955 η μυστική ελληνοκυπριακή οργάνωση ΕΟΚΑ (Εθνική Ένωση Κυπρίων Αγωνιστών) ξεκίνησε αγώνα κατά του βρετανικού αποικιακού καθεστώτος και υπέρ της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα. Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η διεθνοποίηση του Κυπριακού οδήγησαν τελικώς το 1959 στις συμφωνίες λύσεως του Κυπριακού που έχουν μείνει γνωστές ως οι «Συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου».

Οι Συμφωνίες αυτές ήταν προϊόν αμοιβαίου διπλωματικού συμβιβασμού της Ελλάδος, της Τουρκίας και της Βρετανίας. Πιο συγκεκριμένα η Ελλάς αποδεχόταν τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους και απέκλειε την ιδέα της ενώσεως που ήταν και ο σκοπός του αγώνα της ΕΟΚΑ. Η Τουρκία απέκλειε τη διχοτόμηση του νησιού. Τέλος η Βρετανία παρέδωσε το μεγαλύτερο τμήμα του εδάφους της Κύπρου στην Κυπριακή Δημοκρατία, διατηρώντας σε περιοχές της νήσου στρατιωτικές βάσεις, που χαρακτηρίστηκαν ως κυρίαρχο βρετανικό έδαφος καθώς και στρατιωτικές διευκολύνσεις στο έδαφος της Δημοκρατίας (π.χ. ραντάρ και πεδία βολής).

Οι Συμφωνίες οδήγησαν στη δημιουργία του κράτους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το νέο κράτος είχε δικοινοτικό χαρακτήρα που προσδιοριζόταν από την «ελληνική» και την «τουρκική» κοινότητα του νησιού, όπως αναφέρονται χαρακτηριστικά στο Σύνταγμα του 1960. Ο δικοινοτικός χαρακτήρας εκφραζόταν κυρίως μέσω της «δυναδικής αρχής» όπως αυτή προβλεπόταν στο Σύνταγμα. Πεμπτουσία της δυναδικής αρχής ήταν το δικαίωμα αρνησικυρίας που είχαν ο ελληνοκύπριος πρόεδρος και ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος της Κύπρου. Κύκλοι συνδεδεμένοι με την Τουρκία ισχυρίζονται ότι το Σύνταγμα του 1960 βασιζόταν στην πολιτική ισότητα των δύο κοινοτήτων. Αυτή η άποψη όμως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και είναι αποτέλεσμα των πολιτικών διεργασιών που ακολούθησαν τα γεγονότα του 1963/74.

Σύμφωνα με το Σύνταγμά της η Κυπριακή Δημοκρατία είναι ενιαίο κράτος χωρίς ομοσπονδιακό χαρακτήρα. Στο Σύνταγμα περιέχονται εξαιρετικά λεπτομερείς συνταγματικές ρυθμίσεις και υπάρχουν τόσο αυστηρές διατάξεις για την αναθεώρησή του σε σημείο που, όπως έχει παρατηρηθεί, *«ο αυστηρός χαρακτήρας του κυπριακού Συντάγματος δεν έχει...την αντιστοιχία του σε κανένα σύγχρονο Σύνταγμα»*.

Τα τρία πρώτα χρόνια οι δύο κοινότητες λειτούργησαν μέσα στο ενιαίο κράτος. Ήταν εμφανές όμως ότι είχαν διαφορετικές επιδιώξεις. Οι Τουρκοκύπριοι προσπαθούσαν να διατηρήσουν τις εξαιρετικά προνομιακές για τη μειοψηφία του 18% πρόνοιες του Συντάγματος. Οι Ελληνοκύπριοι αντιστοίχως, ήταν εγκλωβισμένοι σε ένα νομικό καθεστώς που συγκρουόταν έντονα με την πληθυσμιακή, οικονομική και κοινωνική τους πρωτοκαθεδρία. Για αυτό το λόγο επεδίωκαν την αναθεώρηση τουλάχιστον εκείνων των διατάξεων του Συντάγματος που δημιουργούσαν καθημερινά προβλήματα στη λειτουργία του κράτους.

Το 1963 ο πρόεδρος της Κύπρου, αρχιεπίσκοπος Μακάριος, απέστειλε στον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο Κιουτσούκ υπόμνημα με συγκεκριμένες προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος που έμειναν γνωστές ως τα «δεκατρία σημεία του Μακαρίου». Η υποβολή του συγκεκριμένου υπομνήματος έχει γίνει αντικείμενο μελέτης και κριτικής από πολλούς ιστορικούς, διπλωμάτες και πολιτικούς. Η χρονική στιγμή της υποβολής τους, ο αινιγματικός ρόλος της

βρετανικής κυβερνήσεως, η πιθανή ενθάρρυνση του Μακαρίου από τον βρετανό ύπατο αρμοστή στην Κύπρο, Άρθουρ Κλαρκ και η άγνοια της ελληνικής κυβερνήσεως για το θέμα είναι κάποια από τα σημεία εκείνα που έχουν συγκεντρώσει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Σε οποιαδήποτε περίπτωση τα «δεκατρία σημεία» ως προς το περιεχόμενό τους δεν ήσαν αβάσιμα. Επιχειρούσαν να αντιμετωπίσουν πραγματικές αγκυλώσεις με στόχο μία λειτουργική δημοκρατία.

Η απάντηση στα «δεκατρία σημεία» προήλθε από την Άγκυρα η οποία, πριν ακόμη λάβουν θέση επί του υπομνήματος οι Τουρκοκύπριοι, απέρριψε το μνημόνιο ως «εντελώς απαράδεκτο». Λίγες ημέρες μετά, την 21^η Δεκεμβρίου 1963, ένα ασήμαντο περιστατικό στη Λευκωσία εξελίχθηκε σε αιματηρή σύγκρουση μεταξύ των δύο κοινοτήτων σε όλο το νησί. Μετά τα γεγονότα, οι Τουρκοκύπριοι αποχώρησαν από τα όργανα του κυπριακού κράτους στα οποία μετείχαν κατ' αναλογία. Τα όργανα αυτά έπαψαν να λειτουργούν σύμφωνα με τους όρους του Συντάγματος και το κράτος πέρασε ουσιαστικά στα χέρια των Ελληνοκυπρίων.

Ακολούθησε η έξοδος 25.000 Τουρκοκυπρίων, που αντιστοιχούσαν στο ¼ περίπου του τουρκοκυπριακού πληθυσμού, από 72 μικτά και 24 αμιγώς τουρκοκυπριακά χωριά και ο εγκλεισμός τους σε θύλακες διασκορπισμένους σε όλο το έδαφος της Κύπρου. Η εδαφική έκταση που κατελάμβαναν οι θύλακες αναφέρεται ότι ανερχόταν περίπου στο 4,8% του κυπριακού εδάφους, αν και τα σχετικά στοιχεία θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη διότι δεν υπήρχαν απολύτως καθορισμένα όρια. Μία σειρά παραγόντων οδήγησε τους Τουρκοκυπρίους να μεταβούν σε θύλακες. Η πλειοψηφία τους ωθήθηκε από επιθυμία για ασφάλεια μετά τα βίαια γεγονότα που είχαν προηγηθεί. Αρκετοί άλλοι πίστευαν ότι η Τουρκία θα εισέβαλε άμεσα στο νησί, οπότε μπορεί να κινδύνευαν, εάν η τουρκική αεροπορία βομβάρδιζε μικτά χωριά. Τέλος κάποιοι έφυγαν μετά από πίεση ακραίων στελεχών της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Τα στελέχη αυτά ακολούθως εμπόδιζαν όσους ήθελαν να επιστρέψουν στα χωριά τους, ιδίως μετά το 1967 που χαλάρωσαν τα μέτρα αποκλεισμού που είχε εφαρμόσει η κυπριακή κυβέρνηση.

Το σημαντικό πάντως είναι ότι επρόκειτο για την πρώτη φάση της δημιουργίας εδαφικής συνέχειας και της άρσεως της διασποράς των Τουρκοκυπρίων σε ολόκληρο το νησί. Έτσι, η κατάθεση των «δεκατριών σημείων» αποτελεί κομβικό σημείο στην ιστορία του νησιού. Επρόκειτο ουσιαστικά για το τέλος της ειρηνικής συνυπάρξεως Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, της εγκαταστάσεως από πλευράς του ΟΗΕ της UNFICYP και της δεύτερης φάσεως της διεθνοποίησης του Κυπριακού. Τα γεγονότα του 1963 επιβεβαίωσαν ότι το Σύνταγμα του 1960 ήταν δυσεφάρμοστο και προβληματικό. Αν και οι στρατιωτικές προετοιμασίες των δύο κοινοτήτων αποδείχθηκαν εξ ίσου ακατάλληλες για να επιτύχουν τους στρατηγικούς στόχους της κάθε κοινότητας, κατέδειξαν όμως ότι και οι δύο πλευρές προετοιμάζονταν για ένοπλη σύγκρουση.

Παράλληλα παρέμενε ισχυρή η πιθανότητα τουρκικής εισβολής στο νησί. Τον Αύγουστο του 1964 η τουρκική αεροπορία έπληξε στόχους στην περιοχή της Τηλλυρίας στην Κύπρο κατά τη διάρκεια επιθέσεως των ελληνοκυπριακών δυνάμεων σε τουρκοκυπριακό προγεφύρωμα στα Κόκκινα και στη Μανσούρα. Παρά ταύτα η Τουρκία απέφευγε να εισβάλει. Αποτρεπτικό ρόλο έπαιξε η παρουσία μίας μεραρχίας του ελληνικού στρατού δυνάμεως 8.000-10.000 ανδρών που είχε αποσταλεί κρυφά στην Κύπρο μετά τον Απρίλιο του 1964. Μετά τα γεγονότα στον τουρκοκυπριακό θύλακα Κοφίνου-Αγίου Θεόδωρου το Νοέμβριο 1967 και την έντονη αντίδραση της Τουρκίας, η μεραρχία απομακρύνθηκε κατόπιν μεσολαβήσεως των ΗΠΑ.

Ανασταλτικά ως προς το ενδεχόμενο τουρκικής εισβολής είχε λειτουργήσει και η επιστολή που είχε αποστείλει την 5^η Ιουνίου 1964 ο αμερικανός πρόεδρος Λίντον Τζόνσον σύμφωνα με την οποία το NATO δεν θα προστάτευε την Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση σε περίπτωση που η Τουρκία εισέβαλε στην Κύπρο:

«Επιπλέον, στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο θα μπορούσε να οδηγήσει σε άμεση εμπλοκή της Σοβιετικής Ενώσεως. Ελπίζω πως αντιλαμβάνεσθε, ότι οι σύμμαχοι σας στο NATO δεν είχαν την ευκαιρία να σκεφθούν, εάν έχουν υποχρέωση να προστατεύσουν την Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση, σε περίπτωση που οι ενέργειες της Τουρκίας οδηγήσουν σε σοβιετική επέμβαση χωρίς την πλήρη συναίνεση και συμφωνία των νατοϊκών συμμάχων».

Με την επιστολή του ο Τζόνσον επεδίωκε αναμφίβολα να κρατήσει την επίλυση του Κυπριακού στα πλαίσια του NATO. Η παρέμβαση Τζόνσον, όμως, διατηρεί την ξεχωριστή σημασία της. Απετέλεσε την τελευταία ευθεία παρέμβαση των ΗΠΑ υπέρ των ελληνικών συμφερόντων στο θέμα της Κύπρου, παρέμβαση που ολοκληρώθηκε ανεπιτυχώς με το σχέδιο Άτσεσον. Το περιεχόμενό της διαφεύγει από το κλασικό σχήμα που δέχεται εκ προοιμίου ότι η Τουρκία είναι εξαιρετικά σημαντικός σύμμαχος των ΗΠΑ. Το μήνυμα προς όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές ήταν ότι οι ΗΠΑ δεν επιθυμούσαν να δουν δύο συμμάχους μέσα στο NATO να εμπλέκονται σε πόλεμο. Για την ίδια την Τουρκία αποτελούσε επιβεβαίωση ότι η αμερικανική υποστήριξη δεν ήταν δεδομένη.

β. Το αμερικανοβρετανικό σχέδιο για ένωση-ανταλλάγματα

ι. Αμερικανο-βρετανικοί προβληματισμοί

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, η Κύπρος δημιουργούσε ανησυχητικά δεδομένα στην ανατολική Μεσόγειο για τη Δύση. Ήδη οι Σοβιετικοί είχαν σταθερή ναυτική παρουσία στη Μεσόγειο και, παράλληλα, είχαν εγκαταστήσει πολιτικούς και στρατιωτικούς συμβούλους σε πολλές αραβικές χώρες της ευρύτερης περιοχής. Η ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία ήταν ένας νέος, δραστήριος και κυρίως ανεξέλεγκτος παίκτης που ασκούσε τη δική της εξωτερική πολιτική.

Η πολιτική αυτή διέφερε από τη στάση της Ελλάδος που παρέμεινε σταθερά προσανατολισμένη προς τις ΗΠΑ μέχρι το 1974. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος αναζητούσε προστασία στο κίνημα των Αδεσμεύτων, δεν δίσταζε να προμηθευθεί οπλισμό από χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας και ήταν αντίθετος με την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ.

Όλα αυτά ανησυχούσαν κυρίως τις ΗΠΑ και ως ένα βαθμό και τη Βρετανία. Ο φόβος τους ήταν ότι ο Μακάριος (σε συνδυασμό με το ισχυρό κυπριακό κομμουνιστικό κόμμα ΑΚΕΛ) μπορούσε να στρέψει τελικώς την Κύπρο προς τους Σοβιετικούς. Πέραν της υποτιθέμενης κλίσεως του Μακαρίου προς τους Σοβιετικούς, υπήρχε και η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στο εσωτερικό της Κύπρου μετά τον Δεκέμβριο του 1963. Ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός είχε περάσει στα χέρια των Ελληνοκυπρίων. Οι Τουρκοκύπριοι ήσαν απομονωμένοι σε θυλάκους και η Τουρκία ήταν εξαγριωμένη από τις εξελίξεις. Οι ΗΠΑ αντιλαμβάνονταν ότι η συνέχιση της κρίσεως στην Κύπρο, αποσταθεροποιούσε τη νοτιανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ και καθιστούσε δυσχερή τη θέση των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδος και της Τουρκίας. Η Βρετανία συμφωνούσε γενικώς με αυτή την προσέγγιση αλλά ενδιαφερόταν πρωτίστως για το μέλλον των βάσεων της στο νησί.

Με αυτό το πνεύμα ΗΠΑ και Βρετανία εξέτασαν τρόπους για να λυθεί το κυπριακό πρόβλημα οριστικά.

ii. Το σχέδιο δράσεως

Υπ' αυτό το πρίσμα οι δύο χώρες ετοίμασαν στις αρχές Ιουνίου του 1964 ένα σχέδιο δράσεως. Το σχέδιο προέβλεπε ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η Ελλάς αντιστοίχως έπρεπε να δώσει κάτι πραγματικά πολύτιμο ως αντάλλαγμα στην Τουρκία το οποίο, όμως, θα ήταν μικρότερης αξίας από την ίδια την Κύπρο. Τα πλεονεκτήματα της ενώσεως ήσαν τα ακόλουθα:

- Ήταν μία λύση που θα έφερνε μακροχρόνια σταθερότητα στο νησί διότι ελάμβανε υπ' όψιν ότι ο ισχυρός παράγοντας ήσαν οι Ελληνοκύπριοι.
- Έπαυε η ανεξαρτησία της Κύπρου, που είχε εξελιχθεί, σε ανεξέλεγκτο παίκτη στην ανατολική Μεσόγειο.
- Εξουδετερώνονταν ο Μακάριος, ο οποίος θα γινόταν είτε ένας τοπικός περιφερειάρχης είτε ένας από τους πολλούς πολιτικούς ηγέτες της Ελλάδος
- Χωρίς άλλη διαδικασία το νησί γινόταν νατοϊκό έδαφος

Το θέμα έπρεπε να λυθεί από την Ελλάδα και την Τουρκία χωρίς εμπλοκή των Κυπρίων. Ειδικώς οι Ελληνοκύπριοι (που μετά τον Δεκέμβριο του 1963 ήλεγχαν το κράτος) δεν συμμερίζονταν τις αντιλήψεις περί των συμφερόντων της δυτικής συμμαχίας και δεν ελέγχονταν από την ελλαδική κυβέρνηση. Επιπλέον θα μπορούσαν να αποκηρύξουν την όλη διευθέτηση και τις παραχωρήσεις προς τους Τούρκους ως «μη γνήσια ένωση».

Η εξασφάλιση της τουρκικής αποδοχής ήταν απαραίτητη για δύο λόγους. Κατ' αρχήν η Τουρκία κατείχε στρατηγικά σημαντικότερη θέση στη νατοϊκή συμμαχία εν συγκρίσει προς την Ελλάδα. Έπρεπε να αποτραπεί ο κίνδυνος η Τουρκία αντιδρώντας να αποχωρήσει από το ΝΑΤΟ και το CENTO (τον μεσανατολικό αμυντικό οργανισμό). Κατά δεύτερο λόγο, η σταθερότητα στην Κύπρο απαιτούσε τη σύμφωνη γνώμη και των Τουρκοκυπρίων που καθοδηγούνταν άμεσα από την Τουρκία. Για αυτούς τους λόγους έπρεπε η ελληνική πλευρά να δώσει συγκεκριμένο αντάλλαγμα.

Ως προς το αντάλλαγμα, η σκέψη και των δύο χωρών ήταν να δοθεί έδαφος στην Τουρκία προκειμένου να αποδεχθεί τη λύση. Οι Αμερικανοί σκέφτονταν ότι η εδαφική περιοχή θα μπορούσε να είναι κάπου στο Αιγαίο (π.χ. Σάμος, Χίος, Κως, Καστελόριζο). Οι Βρετανοί προτιμούσαν να δοθεί κάποιο τμήμα στην ελληνική Θράκη. Της εδαφικής παραχωρήσεως θα ακολουθούσε και περιορισμένη ανταλλαγή πληθυσμών. Και οι δύο χώρες γνώριζαν ότι όλα τα προτεινόμενα εδαφικά ανταλλάγματα είχαν μειονεκτήματα. Είτε δεν θα εθεωρούντο επαρκή από την τουρκική πλευρά (π.χ. Καστελόριζο) είτε η ελληνική κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να εκχώρησει ελληνικό έδαφος, που σε τελική ανάλυση θα αντέβαινε στην αρχή της αυτοδιαθέσεως. Η βασική λογική πίσω από την αμερικανο-βρετανική πρόταση ήταν ότι έπρεπε η Ελλάς και η Τουρκία να εμπλακούν σε ουσιαστική διαπραγματεύση για το εδαφικό.

Το σχέδιο περιελάμβανε άσκηση πιέσεων προς Ελλάδα και Τουρκία. Στην μεν Ελλάδα θα παρουσιαζόταν ως επικείμενη η τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Οι ΗΠΑ είχαν ήδη, με την επιστολή Τζόνσον, εξαντλήσει τις δυνατότητες παρεμβάσεως. Ακολουθώντας, θα παρουσιάζονταν ως μόνες λύσεις η διπλή ένωση (έτσι αποκαλούσαν οι Αμερικανο-βρετανοί τη διχοτόμηση) και η ένωση με αντάλλαγμα. Προκειμένου η Ελλάς να αποφύγει τη διπλή ένωση/διχοτόμηση, θα έπρεπε να βρει κάποιο ισχυρό αντάλλαγμα που θα έπειθε τους Τούρκους να αποδεχθούν την ένωση.

Στην Τουρκία θα έπρεπε να επισημανθεί ότι η ομοσπονδία ή η διχοτόμηση δεν είχαν καμία πιθανότητα επιτυχίας και οπωσδήποτε δεν είχαν την αμερικανική υποστήριξη. Επιπλέον, οι τουρκικές θέσεις θα δέχονταν ισχυρό χτύπημα εάν η κυπριακή πλευρά έφερνε το θέμα προς συζήτηση στη γενική συνέλευση του ΟΗΕ το Νοέμβριο του 1964. Το κίνημα των Αδεσμεύτων και οι φιλοσοβιετικές χώρες θα υποστήριζαν μαζικά τις θέσεις του Μακαρίου. Θα πρέπει, πάντως, να παρατηρηθεί ότι ήταν αμφίβολο κατά πόσον η υποστήριξη των κυπριακών θέσεων από τη γενική συνέλευση του ΟΗΕ συνιστούσε πραγματικό μέσο απειλής προς την Τουρκία.

Το καλοκαίρι του 1964 άρχισαν έμμεσες διαπραγματεύσεις στη Γενεύη μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Ο πραγματικός διαμεσολαβητής, όμως, ήταν ο εκπρόσωπος του αμερικανού προέδρου και πρώην υπουργός Εξωτερικών επί Τρούμαν, Ντην Άτσεσον. Στις διαπραγματεύσεις που έγιναν δεν συμμετείχαν οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι.

iii. Το περιεχόμενο των σχεδίων Άτσεσον

Κατά την πορεία των διαπραγματεύσεων ο αμερικανός εκπρόσωπος κατέθεσε μία σειρά από προτάσεις που έμειναν γνωστές ως «Σχέδιο Άτσεσον». Στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο για ένα σχέδιο αλλά για τουλάχιστον δύο σχέδια (ή παραλλαγές του αρχικού σχεδίου). Ο βασικός κορμός των Σχεδίων Άτσεσον ήταν η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με την παράλληλη τουρκική στρατιωτική παρουσία στο νησί. Είναι βέβαιον ότι στη μεν ελληνική πλευρά οι Αμερικανοί τόνισαν την επίτευξη της ενώσεως ενώ στην τουρκική το διχοτομικό τους χαρακτήρα.

Το κρίσιμο σημείο και στα δύο σχέδια ήταν η μορφή της τουρκικής στρατιωτικής παρουσίας. Στο πρώτο σχέδιο αναφερόταν η παραχώρηση κατά κυριότητα στρατιωτικής βάσεως ή περιοχής στην Τουρκία. Στο δεύτερο σχέδιο προτάθηκε η εκμίσθωση της στρατιωτικής βάσεως στην Τουρκία για μία περίοδο 50 ετών. Η βάση θα βρισκόταν στο βορειανατολικό μέρος του νησιού, στη χερσόνησο της Καρπασίας και θα είχε ελεύθερη πρόσβαση στο λιμάνι της Αμμοχώστου.

Σημαντική ήταν και η έκτασή της βάσεως. Η τουρκική πλευρά διεκδικούσε τουλάχιστον το 11% της συνολικής επιφανείας του νησιού. Η ελληνική πλευρά αποδεχόταν κάποια έκταση αντίστοιχη με την έκταση των βρετανικών βάσεων.

Παράλληλα με την εκχώρηση στρατιωτικής βάσεως ο Άτσεσον έθεσε θέμα παραχωρήσεως του Καστελόριζου στην Τουρκία. Δεν ετίθετο, πλέον, παραχωρήσεως ελλαδικού εδάφους στη Θράκη ή στο Αιγαίο, πλην του Καστελόριζου. Παράλληλα, όμως προέβλεπε ότι στο έδαφος της Κύπρου θα δημιουργηθούν δύο ή τρεις αυτοδιοικούμενες περιοχές (Σχέδιο Άτσεσον I) ή δύο επαρχίες (Σχέδιο Άτσεσον II) που θα ελέγχονταν διοικητικά από τους Τουρκοκυπρίους. Οι συγκεκριμένες προτάσεις δεν ήσαν ιδιαιτέρως σαφείς διότι το βάρος επικεντρώθηκε στο ακριβές καθεστώς της στρατιωτικής βάσεως.

Η τουρκική πλευρά αποδέχθηκε ως βάση διαπραγματεύσεως το πρώτο Σχέδιο Άτσεσον αλλά απέρριψε το δεύτερο. Ο Μακάριος (και ο Γρίβας αρχικώς) θεώρησε την εκχώρηση στρατιωτικής βάσεως απαράδεκτη διότι θα αποτελούσε τουρκικό προγεφύρωμα στο νησί. Ο Αρχιεπίσκοπος απέρριψε συλλήβδην τα σχέδια κάνοντας λόγο για «αυτόκλητους μεσολαβητές» που δρούσαν στα «παρασκήνια» της Γενεύης.

Η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε επαμφοτερίζουσα στάση. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου εθέλγετο από τη βασική ιδέα των Σχεδίων. Αναφερόμενος στο δεύτερο Σχέδιο είχε αναφέρει την επιγραμματική φράση: «μας προσφέρουν μία πολυκατοικία έναντι αντιπαροχής ενός διαμερίσματος». Έδειξε όμως αναποφασιστικότητα. Ο υιός του, Ανδρέας Παπανδρέου, που τον επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό, ήταν κατηγορηματικά αντίθετος. Η ελληνική κυβέρνηση την 21^η

Αυγούστου 1964 έδωσε εντολή στον διευθυντή του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού, Τζών Σωσσίδη, στη Γενεύη να αποδεχθεί κατ' αρχήν το Σχέδιο Άτσεσον. Την επομένη ημέρα του έδωσε εντολή να το απορρίψει.

Διαφορετικές φάσεις των Σχεδίων Άτσεσον

Σχέδιο Άτσεσον 1

Σχέδιο Άτσεσον 2α

Σχέδιο Άτσεσον 2β

Άμεση ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα

Παράλληλη παραχώρηση του Καστελόριζου από την Ελλάδα στην Τουρκία

Παραχώρηση κατά
πλήρη κυριότητα
περιοχής (Καρπασία)
στην Τουρκία για να
χρησιμοποιηθεί ως
στρατιωτική βάση.

Έκταση περίπου 11%

Δύο ή τρεις
αυτοδιοικούμενες
περιοχές θα ελέγχονταν
διοικητικά από κεντρική
τουρκοκυπριακή
διοίκηση με έδρα τη
Λευκωσία

Εγγυήσεις μειονοτικών
δικαιωμάτων των
Τουρκοκυπρίων
σύμφωνα με τη συνθήκη
της Λωζάννης

Εκμίσθωση
στρατιωτικής βάσεως
(Καρπασία) στην
Τουρκία για μία περίοδο
50 ετών

Έκταση μικρότερη από 11%

Δύο από τις έξι επαρχίες
του νησιού θα είχαν
μονίμως
Τουρκοκυπρίους ως
επάρχους

Εγγυήσεις μειονοτικών
δικαιωμάτων των
Τουρκοκυπρίων
σύμφωνα με τη συνθήκη
της Λωζάννης

Εκμίσθωση στρατιωτικής
βάσεως (Καρπασία) στην
Τουρκία για μία περίοδο 50
ετών.

Εξαίρεση των ελληνοκυπριακών
χωριών που βρίσκονταν στην
περιοχή.

Έκταση περίπου 4,5%

-Δύο από τις οκτώ επαρχίες του
νησιού θα είχαν μονίμως
Τουρκοκυπρίους ως επάρχους
-Θέση συμβούλου επί
μουσουλμανικών θεμάτων

Ορισμός γενικού διοικητή του
νησιού που θα συμμετείχε ex
officio στο ελληνικό υπουργικό
συμβούλιο

-Εγγυήσεις μειονοτικών
δικαιωμάτων των
Τουρκοκυπρίων σύμφωνα με τη
συνθήκη της Λωζάννης

-επίβλεψη της μειονοτικής
προστασίας από μόνομα
εγκατεστημένο στο νησί
εκπρόσωπο του ΟΗΕ

-Αναγνώριση από Ελλάδα και
Τουρκία του δικαιώματος
ατομικής προσφυγής στο
ευρωπαϊκό δικαστήριο
ανθρωπίνων δικαιωμάτων βάσει
της σχετικής συνθήκης της
Ρώμης (1951)

iv. Η μυθική διάσταση των σχεδίων Άτσεσον

Τα σχέδια Άτσεσον έχουν προσλάβει μυθικές διαστάσεις στην ελληνική συλλογική μνήμη. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη σύγκριση των σχεδίων με το αποτέλεσμα που προέκυψε μετά την

τουρκική εισβολή του 1974. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και η χειρότερη εκδοχή των σχεδίων Άτσεσον ήταν καλύτερη από την κατάσταση μετά το 1974. Πρέπει όμως να παρατηρηθεί ότι οι αποφάσεις για τα σχέδια ελήφθησαν το 1964, όταν η ελληνική πλευρά βρισκόταν σε θέση ισχύος στο Κυπριακό και δεν υπήρχε η διάθεση για εκχώρηση σημαντικών πλεονεκτημάτων προς την τουρκική πλευρά. Επιπλέον, η εμβέλεια της μεσολαβήσεως περιοριζόταν από την τουρκική απόρριψη του «φιλελληνικού» δευτέρου σχεδίου, στοιχείο που συχνά υποτιμάται.

Τα σχέδια Άτσεσον θα μπορούσαν να θεωρηθούν «χαμένη ευκαιρία», εάν η ελληνική πλευρά (Ελλάς και Κύπρος) είχε συγκροτημένη πολιτική για την εκμετάλλευση τους (ιδίως μετά την απόρριψή τους από την Τουρκία). Η ασυνεννοησία μεταξύ της ελλαδικής κυβερνήσεως και του Μακαρίου, η δαιμονοποίηση του Μακαρίου στα μάτια των ΗΠΑ (ο Αρχιεπίσκοπος συγκρινόταν με τον Φιντέλ Κάστρο και η Κύπρος εθεωρείτο η Κούβα της Μεσογείου) και η ιδεολογική αντιμετώπιση των αμερικανικών προτάσεων, κλόνισαν την αξιοπιστία της ελληνικής πλευράς.

Επιπλέον, την αναξιοπιστία και το απρόβλεπτο της ελληνικής πλευράς κατέδειξαν και μία σειρά από άλλα γεγονότα. Ενώ διεξάγονταν ακόμη συνομιλίες στη Γενεύη για το δεύτερο Σχέδιο Άτσεσον, ο στρατηγός Γρίβας, που είχε αναλάβει στην Κύπρο την Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Άμυνας Κύπρου (ΑΣΔΑΚ), επιτέθηκε στις 6 Αυγούστου 1964 για να καταλάβει τουρκικό προγεφύρωμα στην περιοχή Κοκκίνων-Μανσούρας. Η επίθεση ήταν εν γνώσει της κυπριακής κυβερνήσεως. Έγινε παρά το γεγονός ότι η Αθήνα ζητούσε να επικρατήσει στο νησί ηρεμία που θα διευκόλυνε τις διαπραγματεύσεις που διεξάγονταν εκείνη την περίοδο στη Γενεύη. Ακολούθησαν οι τουρκικοί βομβαρδισμοί και η στροφή της Κυπριακής Δημοκρατίας προς τη Σοβιετική Ένωση. Η Αθήνα εμφανίσθηκε να παρακολουθεί παθητικά τις εξελίξεις στην Κύπρο και να αδυνατεί να παρέμβει. Η αποκάλυψη αυτής της αδυναμίας μέτρησε στους αμερικανικούς σχεδιασμούς που ακολούθησαν τα σχέδια Άτσεσον.

Η προσπάθεια εξευρέσεως λύσεως με τα σχέδια Άτσεσον, απετέλεσε την τελευταία ευθεία παρέμβαση των ΗΠΑ υπέρ των ελληνικών συμφερόντων στο θέμα της Κύπρου. Μετά από την αποτυχία της, προτεραιότητα των ΗΠΑ ήταν η αποκατάσταση των διμερών αμερικανο-τουρκικών σχέσεων που είχαν πληγεί από την επιστολή Τζόνσον. Δευτερεύουσας σημασίας ήταν η επίλυση του Κυπριακού. Στο ίδιο μήκος κύματος και η Βρετανία έδινε μεγαλύτερη έμφαση, πλέον, στη στρατηγική σημασία της Τουρκίας και στην ανάγκη να μην της επιβληθεί μία λύση στο Κυπριακό που θα διατάρασσε τη συνοχή του NATO και του CENTO.

Η ανοχή που επιδείχθηκε στην αποστολή και παραμονή της ελλαδικής μεραρχίας στην Κύπρο, η επιστολή Τζόνσον και το δεύτερο σχέδιο Άτσεσον διαφεύγουν από το κλασικό σχήμα που δέχεται εκ προοιμίου ότι η Τουρκία είναι εξαιρετικά σημαντικός σύμμαχος των ΗΠΑ. Οι

ΗΠΑ ενδιαφέρονταν να αποφευχθεί η πολεμική σύγκρουση δύο κρατών-μελών του ΝΑΤΟ σε μία ευαίσθητη στρατηγικά περιοχή και να απομακρυνθεί η σοβιετική επιρροή επί της Κύπρου. Θεώρησαν ότι θα το επέτυγχαναν στηρίζοντας την ελληνική πλευρά που ήταν η πιο ισχυρή στο νησί. Το 1964 δεν αντέδρασαν στην αποστολή της ελληνικής μεραρχίας, πιστεύοντας ότι θα εξισορροπούσε την ισχύ του Μακαρίου. Το 1965 κατέστη σαφές ότι η ελλαδική κυβέρνηση, παρά την παρουσία της μεραρχίας, δεν μπορούσε να ελέγξει τα πράγματα στην Κύπρο είτε από στρατιωτικής πλευράς (Γρίβας) είτε από πολιτικής (Μακάριος). Μετά το 1965 οι ΗΠΑ θα ακολουθήσουν μία συνεπή φιλοτουρκική πολιτική στο Κυπριακό.

2. Το πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο

Τα δεδομένα ήταν διαφορετικά δέκα χρόνια αργότερα. Λόγω της δικτατορίας η Ελλάδα ήταν διεθνώς απομονωμένη. Τα γεγονότα που είχαν προηγηθεί από το 1963 και εντεύθεν, είχαν δημιουργήσει διεθνώς θετικό κλίμα υπέρ των Τουρκοκυπρίων ενώ η ελληνική μεραρχία είχε απομακρυνθεί από το 1968. Το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου που οργάνωσε τον Ιούλιο του 1974 το στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδος, προσέφερε τη σοβαρή αφορμή που έλειπε σε προηγούμενες περιπτώσεις. Οι Τούρκοι επικαλέσθηκαν τα δικαιώματά τους ως εγγυήτρια δύναμη και εξαπέλυσαν επίθεση κατά της Κύπρου.

α. Η μοιραία πορεία ως την εισβολή

Την ίδια περίοδο που η Ελλάδα είχε ανακαλύψει τα πετρέλαια της Θάσου και η Τουρκία τις διεκδικήσεις της επί της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, οι εξελίξεις στην Κύπρο ήσαν άσχημες. Η ΕΟΚΑ Β΄ λειτουργούσε ως η μακρά χειρ του δικτάτορα Ιωαννίδη, αφού ηγετικά στελέχη της οργανώσεως είχαν στενές διασυνδέσεις με τους ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν στο νησί. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε εκτραχηλισμό της δράσεως της οργανώσεως.

Στις 2 Ιουλίου 1974 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ζήτησε με ανοιχτή επιστολή του προς τον Στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη, που έφερε το αξίωμα του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, την απόσυρση όλων των ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Εθνική Φρουρά της Κύπρου. Παράλληλα ασκούσε κριτική στο δικτατορικό καθεστώς χαρακτηρίζοντάς το *“ρίζα του κακού”* ενώ ανέφερε ότι *“στελέχη του στρατιωτικού καθεστώτος της Ελλάδος υποστηρίζουν και κατευθύνουν την δραστηριότητα της τρομοκρατικής οργανώσεως ΕΟΚΑ Β΄”*.

Συμπτωματικώς, την ίδια ημέρα, η Χούντα των Αθηνών είχε αποφασίσει να ανατρέψει τον Μακάριο με πραξικόπημα (πιθανόν ωθούμενη από τη σύλληψη βασικών στελεχών της ΕΟΚΑ Β΄ και τον συνακόλουθο φόβο για εξάρθρωση της τρομοκρατικής οργανώσεως). Το αμέσως προηγούμενο χρονικό διάστημα η διπλωματική ηγεσία του υπουργείου Εξωτερικών (Σπυρίδων Τετενές, υπουργός, Άγγελος Βλάχος, γενικός γραμματέας και Ιωάννης Τζούνης, γενικός διευθυντής) είχε παραιτηθεί διαφωνώντας με την πολιτική της ελληνικής κυβερνήσεως στο Κυπριακό. Οι παραιτήσεις δεν τάραξαν τον δικτάτορα Ιωαννίδη ο οποίος είτε λόγω αφέλειας είτε λόγω ψυχοπάθειας δεν είχε την ικανότητα να αντιληφθεί τις συνέπειες των αποφάσεών του.

Το πραξικόπημα εκδηλώθηκε τις πρωινές ώρες της 15ης Ιουλίου 1974. Είχε σχεδιασθεί από ελλαδίτες αξιωματικούς και εκτελέστηκε από την Εθνική Φρουρά υπό την καθοδήγησή τους. Στόχος του ήταν η ανατροπή και πιθανότατα η δολοφονία του Μακαρίου και η δημιουργία ενός δεύτερου δικτατορικού καθεστώτος στην Κύπρο. Παρ’ ότι οι πραξικοπηματίες επιτέθηκαν με τεθωρακισμένα άρματα και βαρέα όπλα στο Προεδρικό Μέγαρο, ο Μακάριος διέφυγε. Δια του εδάφους των βρετανικών βάσεων μετέβη στη Μάλτα, ακολούθως στο Λονδίνο και κατέληξε στη Νέα Υόρκη όπου μίλησε ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Οι πραξικοπηματίες εγκατέστησαν μία κυβέρνηση ανδρείκελο με πρόεδρο έναν παλιό αγωνιστή της ΕΟΚΑ, δημοσιογράφο και βουλευτή το Νικόλαο Σαμψών.

Το πραξικόπημα είχε προσφέρει στην Τουρκία το πρόσχημα που επιζητούσε για να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο. Η τουρκική πολιτικο-στρατιωτική ηγεσία ήταν πεπεισμένη ότι η Ελλάδα δεν επρόκειτο να πολεμήσει για την Κύπρο σε περίπτωση τουρκικής εισβολής. Η Ελλάδα δεν είχε αντιδράσει το 1964, όταν τουρκικά αεροσκάφη βομβάρδισαν την Τυλληρία στη βόρεια

Κύπρο. Πολλώ δε μάλλον, είχε απωλέσει τη θέση ισχύος που είχε στο νησί όταν το 1967 δέχθηκε να αποσύρει την ελλαδική μεραρχία υπό την απειλή ελληνοτουρκικού πολέμου.

Επιπλέον εξέλιπε και ο διεθνής παράγοντας που μπορούσε να πιέσει την Τουρκία να μην προχωρήσει σε πόλεμο. Η Ελλάδα ήταν απολύτως απομονωμένη σε διεθνές επίπεδο και δεν μπορούσε να ζητήσει τη μεσολάβηση άλλων συμμαχικών χωρών. Οι ΗΠΑ βρίσκονταν στο μέσο της πολιτικής θύελλας που είχε προκαλέσει το σκάνδαλο Γούστεργκειτ. Ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών, Χένρυ Κίσινγκερ, χειριζόταν περίπου μόνος του το θέμα και δεν έδειχνε καμία διάθεση να παρέμβει. Είναι περίπου βέβαιον ότι οι ΗΠΑ γνώριζαν τα σχέδια Ιωαννίδη περί ανατροπής του Μακαρίου. Απέφυγαν να καταδικάσουν την ανατροπή του Μακαρίου και δεν ζήτησαν την επαναφορά της συνταγματικής νομιμότητας στο νησί. Επίσης, οι ΗΠΑ γνώριζαν την πρόθεση της Τουρκίας για εισβολή. Ο ίδιος ο τούρκος πρωθυπουργός Μπουλέντ Ετσεβίτ μιλούσε για αυτό το θέμα. Είναι ενδεικτικό ότι κατά τη συνάντηση που είχε στις 17 Ιουλίου 1974 με τον Βρετανό πρωθυπουργό Χάρολντ Ουίλσον, τού είχε ζητήσει να επιτραπεί στα τουρκικά στρατεύματα να χρησιμοποιήσουν κατά την εισβολή το έδαφος των βρετανικών βάσεων. Τέλος, η διεθνής κοινή γνώμη, έβλεπε ενοχλημένη την προσπάθεια του χουντικού καθεστώτος στην Ελλάδα να επιβάλλει δικτατορία και στην Κύπρο.

Το Σάββατο της 20ης Ιουλίου 1974 ο τουρκικός στρατός εισέβαλε στην Κύπρο σε μία στρατιωτική επιχείρηση υπό την κωδική ονομασία “Αττίλας”. Η απόβαση έγινε στη θέση Πεντεμίλι κοντά στην Κερύνεια. Οι ελληνικές δυνάμεις που έπρεπε να αποκρούσουν τους εισβολείς, βρίσκονταν σε άλλα σημεία του νησιού κυνηγώντας τους Μακαριακούς ή φυλάσσοντας κτήρια στη Λευκωσία. Παράλληλα, η στρατιωτική ηγεσία στην Αθήνα έδειχνε απολύτως αιφνιδιασμένη από την τουρκική απόβαση και αντιδρούσε σπασμωδικά και αμήχανα. Την 20η Ιουλίου 1974 κηρύχθηκε γενική επιστράτευση στην Ελλάδα που κατέδειξε το χάος στο οποίο είχαν οδηγήσει οι στρατιωτικοί τις ένοπλες δυνάμεις από τις οποίες προέρχονταν και στις οποίες στηρίζονταν. Εκ των υστέρων ο Ιωαννίδης ισχυρίστηκε ότι είχε λάβει διαβεβαιώσεις ότι δεν επρόκειτο να γίνει τουρκική απόβαση στο νησί και οι Τούρκοι θα περιορίζονταν σε ασκήσεις εκφοβισμού έξω από τις κυπριακές ακτές.

Παρά την ανυπαρξία συστηματικής ελληνικής άμυνας στην Κύπρο, οι τουρκικές δυνάμεις δυσκολεύθηκαν το πρώτο εικοσιτετράωρο από μεμονωμένα τμήματα που αντιστέκονταν. Καταλυτικό ρόλο στην έκβαση του πολέμου έπαιξε η απόλυτη τουρκική κυριαρχία στους αιθέρες. Ύστερα από δύο ημέρες συνήφθη ανακωχή μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Οι Τούρκοι είχαν δημιουργήσει ένα ισχυρό προγεφύρωμα στο βόρειο τμήμα του νησιού. Το προγεφύρωμα έδινε στρατηγικό πλεονέκτημα στην Τουρκία που είχε πλέον εδαφική βάση στο νησί και μπορούσε να μεταφέρει χωρίς πρόβλημα ενισχύσεις. Οι ελληνικές δυνάμεις είχαν απλώς

καταλάβει αρκετούς από τους τουρκοκυπριακούς θυλάκους που βρίσκονταν διεσπαρμένοι σε διάφορα σημεία του νησιού.

β. Η νομική βάση της εισβολής

Η Τουρκία χαρακτήρισε την εισβολή “ειρηνευτική επιχείρηση”. Για την εκτέλεσή της επικαλέστηκε τη Συνθήκη Εγγυήσεως του 1960 μεταξύ της ίδιας, της Βρετανίας και της Ελλάδος. Σύμφωνα με τα άρθρα III και IV, οι τρεις εγγυήτριες δυνάμεις με τη Συνθήκη του 1960 εγγυήθηκαν:

- την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια της Κύπρου,
- την απαγόρευση κάθε δραστηριότητας καθ’ όσον εξαρτάται από αυτές που θα έχει ως στόχο την ένωση εν όλω ή εν μέρει της Κύπρου με άλλο κράτος και
- την «κατάσταση πραγμάτων» η οποία καθιερώθηκε με το Σύνταγμα του 1960

Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στη Συνθήκη Εγγυήσεως οι υποχρεώσεις των τριών δυνάμεων ήσαν οι ακόλουθες:

- α) να απαγορεύσουν, στο βαθμό που εξαρτάται από τις τρεις δυνάμεις, κάθε δραστηριότητα που μπορεί να ευνοήσει την ένωση εν όλω ή εν μέρει της Κύπρου με άλλο κράτος,
- β) να διαβουλευθούν μεταξύ τους ούτως ώστε να αναλάβουν κοινή ή συμφωνημένη δράση για να προβούν σε διαβήματα ή για να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα προς αποκατάσταση των πραγμάτων, σε περίπτωση που υπάρχει παραβίαση των συμφωνιών,
- γ) να ενεργήσει κάθε εγγυήτρια δύναμη αυτοτελώς σε περίπτωση που δεν υπάρχει δυνατότητα για κοινή ή συμφωνημένη δράση.

Με το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974 η Ελλάς είχε παραβιάσει τις υποχρεώσεις της παρεμβαίνοντας ως προς την «κατάσταση πραγμάτων» που είχε καθιερωθεί με τις συμφωνίες του 1960. Σε αυτή την περίπτωση, τί δέον πράττειν οι εγγυήτριες δυνάμεις ειδικώς όταν δεν μπορεί να υπάρξει κοινή ή συμφωνημένη δράση. Ποιά είναι τα όρια των ενεργειών στα οποία έχει δικαίωμα να προσφύγει κάθε μία από τις εγγυήτριες δυνάμεις; Νομιμοποιείται να προβεί ακόμη και σε μονομερή χρήση βίας; Υπό ποιούς όρους μπορεί μία εγγυήτρια δύναμη –η Τουρκία εν προκειμένω- να προχωρήσει σε στρατιωτική ενέργεια;

Η απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα είναι ότι η Συνθήκη Εγγυήσεως του 1960 δεν παρέχει το δικαίωμα χρήσεως βίας σε κάποια από τις εγγυήτριες δυνάμεις. Μία τέτοια ερμηνεία αντίκειται προς τον Καταστατικό Χάρτη των ΗΕ και τις διατάξεις διεθνούς αναγκαστικού δικαίου και καθιστά τη συνθήκη άκυρη. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 103 του Καταστατικού Χάρτη των ΗΕ:

«Εν περιπτώσει συγκρούσεως των κατά τον παρόντα Χάρτην υποχρεώσεων των Μελών των Ηνωμένων Εθνών προς τας υποχρεώσεις αυτών εξ οιασδήποτε άλλης διεθνούς συμφωνίας, θα προέχουσιν αι κατά τον παρόντα Χάρτην υποχρεώσεις αυτών»

Με βάση τα ανωτέρω, κρίσιμο στοιχείο είναι εάν οι προβλέψεις της Συνθήκης Εγγυήσεως του 1960 συγκρούονται με τον Χάρτη, Σύμφωνα με τα άρθρα 1 και 2 του Καταστατικού Χάρτη, σκοπός των ΗΕ είναι (1) η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας και η προς τούτο λήψη συλλογικών μέτρων για την πρόληψη και αποτροπή απειλών κατά της ειρήνης και την καταστολή επιθετικών ενεργειών και τη διευθέτηση με ειρηνικά μέσα σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο διεθνών διαφορών καθώς και (2) η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των εθνών που βασίζονται στο σεβασμό προς την αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιαθέσεως των λαών. Προς το σκοπό αυτό το άρθρο 2 (4) ορίζει ρητώς ότι

«Πάντα τα Μέλη θα απέχωσι εις τας διεθνείς αυτών σχέσεις της απειλής ή χρήσεως βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οιασδήποτε κράτους ή καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπον ασυμβίβαστον προς τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών»

Εξαιρούνται οι περιπτώσεις της νόμιμης άμυνας σύμφωνα με το άρθρο 51 και η εφαρμογή εξαναγκαστικών μέτρων του Κεφαλαίου VII του Χάρτη, που αναφέρεται σε ενέργειες όταν υπάρχει απειλή κατά της ειρήνης, της διαταράξεως της ειρήνης και επιθετικές πράξεις. Το άρθρο 2 (4) έχει χαρακτηριστεί ως «ακρογωνιαίος λίθος» του Καταστατικού Χάρτη και θεωρείται από τη Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου ότι αποτελεί «διακεκριμένο παράδειγμα κανόνα του διεθνούς δικαίου που έχει τον χαρακτήρα *jus cogens*».

Επομένως, με την εξαίρεση των περιπτώσεων της νόμιμης άμυνας και της εγκρίσεως από το Συμβούλιο Ασφαλείας, όλες οι άλλες περιπτώσεις χρήσεως βίας δεν είναι νόμιμες. Οι διατάξεις της Συνθήκης Εγγυήσεως του 1960 θεωρούνται άκυρες στο μέτρο που συγκρούονται με το άρθρο 2, παρ. 4 του Χάρτη ως διατάξεις αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*). Εξ άλλου το Διεθνές Δικαστήριο σε δύο περιπτώσεις έχει αναγνωρίσει την αρχή της μη επεμβάσεως ως απόλυτα σύμφωνη με την κυριαρχία και την πολιτική ακεραιότητα ενός κράτους. Με βάση αυτό το σκεπτικό υπήρξε νομικά έωλη η τουρκική ερμηνεία σύμφωνα με την οποία η αποκατάσταση των πραγμάτων περιλαμβάνει και προσφυγή στη χρήση βίας.

γ. Από τον Αττίλα I στον Αττίλα II

Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με το ομόφωνο ψήφισμα 353 της 20ης Ιουλίου 1974 κάλεσε όλα τα κράτη να σεβασθούν την κυριαρχία, ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου. Ζήτησε να σταματήσει η ξενη στρατιωτική επέμβαση και να αποχωρήσουν οι ξένες στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονταν εκεί κατά παράβαση των διεθνών συμφωνιών. Τέλος κάλεσε όλα τα

εμπλεκόμενα μέρη να προχωρήσουν σε άμεση κατάπαυση του πυρός. Την 22α Ιουλίου 1974 υπήρξε σχετική συμφωνία. Λίγες ώρες πριν την εκχειρία οι τουρκικές δυνάμεις είχαν καταλάβει την Κερύνεια και είχαν στην κατοχή τους το 5% του κυπριακού εδάφους. Η κατάσταση αυτή παρείχε στην Τουρκία ένα ασφαλές προγεφύρωμα αλλά απείχε από τους στρατιωτικούς σκοπούς της επεμβάσεως. Εκτιμάται ότι ο Ετσεβίτ δέχθηκε την κατάπαυση του πυρός για να αναδιοργανωθούν οι μονάδες που είχαν πάρει μέρος στην εισβολή αλλά και λόγω πιέσεων που δέχθηκε από δυτικές χώρες. Η συμφωνία καταπαύσεως του πυρός δεν τηρήθηκε. Σχεδόν αμέσως οι Τούρκοι άρχισαν να επεκτείνουν εκ νέου τα όρια του προγεφυρώματός τους. Η επόμενη ημέρα ήταν η τελευταία για τη δικτατορία στην Ελλάδα και τον αχυράνθρωπο της στην Κύπρο, Νικόλαο Σαμψών. Ως προεδρεύων της Κυπριακής Δημοκρατίας ανέλαβε ο πρόεδρος της Βουλής, Γλαύκος Κληρίδης.

Οι συνέπειες του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο είχαν άμεσες επιπτώσεις στην Ελλάδα. Το δικτατορικό καθεστώς κατέρρευσε σαν χάρτινος πύργος ενώ για λίγες ώρες δεν υπήρχε κάποιος υπεύθυνος στην Αθήνα για να διαχειρισθεί τις τραγικές στιγμές που περνούσε η χώρα. Το βράδυ της 24ης Ιουλίου 1974 έφθασε στην Αθήνα ο αυτοεξόριστος στο Παρίσι, Κωνσταντίνος Καραμανλής, που ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας. Συγκρότησε αμέσως κυβέρνηση εθνικής ενότητας στην οποία συμμετείχαν προσωπικότητες από όλο το φάσμα του πολιτικού χώρου (πλην του Κομμουνιστικού Κόμματος που δεν ήταν ακόμη νομιμοποιημένο). Αντιπρόεδρος και υπουργός Εξωτερικών ανέλαβε ο Γεώργιος Μαύρος ο οποίος ανέλαβε τις διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό. Η Τουρκία ήταν μία από τις πρώτες χώρες που έσπευσε να στείλει συγχαρητήριο τηλεγράφημα στη νέα κυβέρνηση.

Με βάση το Ψήφισμα 353 του Συμβουλίου Ασφαλείας ξεκίνησε στη Γενεύη διάσκεψη για το Κυπριακό. Η διάσκεψη πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, μεταξύ της 25ης και 30ης Ιουλίου 1974, συμμετείχαν η Μεγάλη Βρετανία, η Ελλάς και η Τουρκία εκπροσωπούμενες δια των υπουργών Εξωτερικών, Τζέιμς Κάλλαχαν, Γεωργίου Μαύρου και Τουράν Γκιουνές αντιστοίχως. Στο τέλος της πρώτης φάσεως εξεδόθη μία γενικόλογη κοινή διακήρυξη που αναφερόταν την υποχρέωση τηρήσεως της καταπαύσεως του πυρός. Παράλληλα οι Τούρκοι μετέφεραν σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις, βαρύ οπλισμό και άρματα στο προγεφύρωμα που είχαν δημιουργήσει στο νησί.

Ακολούθησε η δεύτερη φάση της διασκέψεως μεταξύ 8 και 14 Αυγούστου 1974. Πέραν των τριών εγγυητριών δυνάμεων συμμετείχαν εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων ο Γλαύκος Κληρίδης και των Τουρκοκυπρίων ο Ραούφ Ντεντκάς. Η δεύτερη φάση ξεκίνησε με ανταλλαγή εκατέρωθεν κατηγοριών. Η ελληνική πλευρά κατηγορούσε τους Τούρκους για παραβιάσεις της εκχειρίας και διαρκή διεύρυνση του προγεφυρώματος. Η τουρκική πλευρά κατηγορούσε τους

Ελληνοκυπρίους ότι οι δυνάμεις τους δεν είχαν εκκενώσει τους τουρκοκυπριακούς θυλάκους και δεν είχαν απελευθερωθεί οι όμηροι. Στη διάσκεψη η τουρκική πλευρά κατέθεσε διάφορα σχέδια για τη μορφή του νέου κράτους. Σε όλα τα σχέδια οι περιοχές που θα περνούσαν υπό τον έλεγχο των Τουρκοκυπρίων θα κατελάμβαναν το 34% της συνολικής επιφανείας του νησιού. Λόγω της τουρκικής αδιαλλαξίας (αλλά και της ικανότητας του Κάλαχαν να μεσολαβήσει ή των ΗΠΑ να ασκήσουν αποτελεσματικές πιέσεις) η διάσκεψη κατέρρευσε τα χαράματα της 14ης Αυγούστου 1974.

Τρίτη απειλή πολέμου

Δύο ώρες αργότερα ξεκίνησε η δεύτερη τουρκική στρατιωτική επιχείρηση υπό την επωνυμία “Αττίλας ΙΙ”. Στόχος ήταν η κατάληψη του βόρειου τμήματος του νησιού. Στη Γενεύη οι Τούρκοι είχαν καταλάβει ότι δεν θα μπορούσαν να αλλάξουν υπέρ τους την κατάσταση στο νησί μέσα από διαπραγματεύσεις. Εάν δεν δρούσαν άμεσα για την επέκταση της κατοχικής ζώνης, οι διεθνείς πιέσεις θα έβαιναν αυξανόμενες. Στο τέλος η Τουρκία θα έπρεπε να είναι ικανοποιημένη με την κατοχή του μικρού προγεφυρώματος. Ο Αττίλας ΙΙ αποδείχθηκε εύκολη επιχείρηση αφού οι λίγες ελληνικές δυνάμεις (ΕΛΔΥΚ, Εθνική Φρουρά και ένοπλοι πολίτες) είχαν να αντιμετωπίσουν έναν άρτια εξοπλισμένο νατοϊκό στρατό με βαριά τεθωρακισμένα και αεροπορική κάλυψη. Ουσιαστικά, η στρατιωτική σύγκρουση στην Κύπρο είχε κριθεί από τη δημιουργία του τουρκικού προγεφυρώματος κατά τον Αττίλα Ι.

Η δεύτερη στρατιωτική επιχείρηση της Τουρκίας διήρκεσε μόλις δύο ημέρες και τερμαρίστηκε με μεσολάβηση του ΟΗΕ στις 16 Αυγούστου 1974. Είχε ως αποτέλεσμα να καταληφθεί το 36,3% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, να σκοτωθούν τουλάχιστον 2.000 άτομα, να αγνοούνται 1.491 άτομα, να εκτοπισθούν από τα σπίτια τους 192.000 Ελληνοκύπριοι και να παραμείνουν εγκλωβισμένοι στις περιοχές υπο τουρκική κατοχή 20.000 Ελληνοκύπριοι και Μαρωνίτες. Παράλληλα, για μήνες χιλιάδες Ελληνοκύπριοι βρέθηκαν κρατούμενοι σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως στην Κύπρο ενώ περίπου 2.000 αιχμάλωτοι πολέμου μεταφέρθηκαν στην Τουρκία και κρατήθηκαν σε τουρκικές φυλακές. Σημειώθηκαν επίσης πολυάριθμες βιαιοπραγίες, μαζικές δολοφονίες, βιασμοί κατά άμαχου πληθυσμού καθώς και λεηλασίες περιουσιών. Σε αυτές συμμετείχαν τούρκοι στρατιώτες αλλά και Τουρκοκύπριοι. Βιαιοπραγίες κατά Τουρκοκυπρίων που διέμεναν στις ελεύθερες περιοχές της Κύπρου σημειώθηκαν και από Ελληνοκυπρίους.

Σε αντίθεση με τον Αττίλα Ι που αντιμετωπίστηκε συγκαταβατικά από τη διεθνή κοινότητα, η νέα τουρκική επέλαση καταδικάστηκε άμεσα. Η επίκληση του δικαιώματος επεμβάσεως, που υποτίθεται ότι απέρρεε από τη Συνθήκη Εγγυήσεως, δεν είχε νόημα υπό τις νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στην Κύπρο μετά τη σταδιακή αποκατάσταση της

συνταγματικής νομιμότητας. Η Τουρκία ήταν έκθετη στα μάτια της διεθνούς κοινής γνώμης, χωρίς όμως να ενοχλείται ιδιαίτερος από αυτό. Το Συμβούλιο Ασφαλείας με επανειλημμένα ψηφίσματά του καταδίκασε τη νέα κατάσταση. Η Κυπριακή Δημοκρατία είχε περάσει στον αστερισμό των καταδικαστικών ψηφισμάτων που ουδεμία πρακτική σημασία είχαν ως προς τη συνεχιζόμενη τουρκική κατοχή.

Η Σοβιετική Ένωση, που ήταν συγκρατημένη και μάλλον θετική απέναντι στην πρώτη τουρκική επέμβαση, άλλαξε στάση κατά τον Αττίλα ΙΙ σε φραστικό επίπεδο. Στη στάση της αυτή οδηγήθηκε για δύο λόγους. Κατ' αρχάς η κατοχή του 36,3% του εδάφους της Κύπρου επέτρεπε θεωρητικώς τον καλύτερο έλεγχο του νησιού από το ΝΑΤΟ. Κατά δεύτερο λόγο η Σοβιετική Ένωση ήταν ικανοποιημένη από το αντιαμερικανικό και αντινατοϊκό κλίμα που επικρατούσε μεταξύ των Ελλήνων. Στις 22 Αυγούστου 1974 ανακοινώθηκε ότι η ΕΣΣΔ δεν θεωρούσε πλέον ισχυρή τη συνθήκη εγγυήσεως του 1960. Κατ' ακολουθίαν η Τουρκία δεν είχε το δικαίωμα επεμβάσεως στην Κύπρο. Ακολούθως κάλεσε να γίνει διεθνής διάσκεψη για το Κυπριακό. Η σοβιετική πολιτική θα παραμείνει έκτοτε προσκολλημένη στη γραμμή της διεθνοποίησης του Κυπριακού που είχε θετικές συνέπειες στην ελληνική προσπάθεια για υποστήριξη στον ΟΗΕ. Άλλα μέτρα από τη Σοβιετική Ένωση όπως το πάγωμα της βοήθειας προς την Τουρκία δεν ελήφθησαν. Στην πραγματικότητα η Σοβιετική Ένωση αποδεχόταν ότι τον κυρίαρχο λόγο στο Κυπριακό είχαν οι ΗΠΑ και η Βρετανία και ταυτοχρόνως δεν ήθελε να διακόψει τις φιλικές σχέσεις που είχε με την Τουρκία. Εξ άλλου και η Τουρκία φρόντιζε να ικανοποιεί διάφορα σοβιετικά αιτήματα, ιδίως σε κρίσιμες στιγμές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Η θέση των ΗΠΑ δεν ήταν τόσο ξεκάθαρη. Αμέσως μετά την κατάρρευση των συνομιλιών της Γενεύης οι ΗΠΑ έδωσαν εμμέσως τη συναίνεσή τους στην τουρκική επιθετικότητα, ανακοινώνοντας ότι οι Τουρκοκύπριοι χρειάζονταν “περισσότερη προστασία” και “βελτίωση της θέσεώς τους”. Ο ίδιος ο Κίσινγκερ άφησε τον Αττίλα ΙΙ να εξελιχθεί, αποφεύγοντας να καταδικάσει την τουρκική επιθετικότητα ή να αναφερθεί στις συνέπειες που θα είχε για την Τουρκία η χρήση αμερικανικού πολεμικού υλικού κατά της Κύπρου. Αμέσως μετά την εισβολή, Ελλάς και Τουρκία μπήκαν στον ίδιο παρανομαστή, αφού ανακοινώθηκε ότι σε περίπτωση που πολεμούσαν μεταξύ τους θα διακόπτετο η στρατιωτική βοήθεια και οι πωλήσεις όπλων προς τις δύο χώρες. Η προφανής φιλοτουρκική στάση της αμερικανικής κυβερνήσεως οφειλόταν στο γεγονός ότι η Τουρκία ήταν πολύ πιο σημαντικός σύμμαχος για το νατοϊκό και αμερικανικό αμυντικό μηχανισμό εν συγκρίσει προς την Ελλάδα. Ιδίως οι αμερικανικές βάσεις στην Τουρκία επέτρεπαν την άμεση παρακολούθηση της Σοβιετικής Ενώσεως σε μία εποχή που είχε ξανανοίξει η διώρυγα του Σουέζ και είχε αυξηθεί η σοβιετική παρουσία στην ανατολική Μεσόγειο. Το

σημαίνουν για τις ΗΠΑ ήταν να αποφευχθεί ένας πόλεμος μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας και να περιορισθούν οι ελληνικές αντιδράσεις στο ελάχιστο.

Μοναδικό πρακτικό σημείο αντιδράσεως υπήρξε η απόφαση του αμερικανικού Κογκρέσου να διακόψει την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία (εμπάργκο) από τον Φεβρουάριο του 1975. Ο λόγος της αποφάσεως ήταν ότι κατά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο είχε χρησιμοποιηθεί αμερικανικός οπλισμός. Σύμφωνα με την αμερικανική νομοθεσία περί στρατιωτικής βοήθειας, τα αμερικανικά όπλα θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται μόνον για άμυνα κατά του “κοινού εχθρού”. Η απόφαση για το εμπάργκο ελήφθη παρά τις αντιδράσεις της αμερικανικής κυβερνήσεως. Ήταν αποτέλεσμα και της πιέσεως που άσκησαν ελληνοαμερικανικές οργανώσεις αλλά και του άσχημου κλίματος που είχε δημιουργηθεί στο Κογκρέσο κατά της αμερικανικής κυβερνήσεως σε μία σειρά θεμάτων από το Βιετνάμ, την Καμπότζη, τη Χιλή έως το σκάνδαλο Γουότερ-γκέιτ και την αδιαφορία της σε θέματα εφαρμογής στοιχειωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου. Η Τουρκία αντέδρασε διακόπτοντας τη λειτουργία των αμερικανικών βάσεων στο έδαφός της.

3. «Η πιο βαρετή διεθνής διαφορά στον κόσμο»

Με αυτή την αφοριστική διαπίστωση περιέγραψε, τις παραμονές του δημοψηφίσματος για το Σχέδιο Ανάν, το Κυπριακό η διεθνής επιθεώρηση *Jane's Foreign Report*. Για ποιό λόγο όμως, να θεωρείται το Κυπριακό ως μία «βαρετή διεθνής διαφορά»;

Επί τριάντα έτη η ελλαδική και ελληνοκυπριακή πλευρά προσπαθούν να ανατρέψουν τα αποτελέσματα της εισβολής και κατοχής. Από το πηδάλιο της προεδρίας της Κυπριακής Δημοκρατίας έχουν περάσει μετά το 1974 ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος μέχρι το θάνατό του το 1977, ο Σπύρος Κυπριανού κατά την περίοδο 1977-1988, ο Γιώργος Βασιλείου την περίοδο 1988-1993, ο Γλαύκος Κληρίδης μεταξύ των ετών 1993-2003 και ο εκλεγείς ως πρόεδρος μετά την κατάθεση του Σχεδίου Ανάν, Τάσος Παπαδόπουλος. Από τουρκοκυπριακής πλευράς ο συνομιλητής και «εκπρόσωπος» των Τουρκοκυπρίων παρέμενε όλα αυτά τα χρόνια ένα και το αυτό πρόσωπο: ο Ραούφ Ντενκτάς. Μόνον κατά την τελευταία φάση των διαπραγματεύσεων για το Σχέδιο Ανάν στο Μπούργκενστοκ της Ελβετίας τον Απρίλιο του 2004 έπαιξε κάποιο μικρό ρόλο ο τουρκοκύπριος πολιτικός Μεχμέτ Αλή Ταλάτ με την υποστήριξη της τουρκικής κυβερνήσεως του Ταγίπ Ερντογάν.

Από το 1974 έως το 2005 το Κυπριακό έχει μία εντυπωσιακή πορεία στη διεθνή πολιτική σκηνή από πλευράς ενασχολήσεως διεθνών οργανισμών και συλλογής ψηφισμάτων. Μεταξύ άλλων θα πρέπει να αναφερθούν 89 ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας, 12 ψηφίσματα της

Γενικής Συνελεύσεως των ΗΕ και 4 από επιτροπές του ΟΗΕ, 27 ψηφίσματα από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 26 αναφορές στα συμπεράσματα Συνόδων Κορυφής της προεδρίας της ΕΕ και 16 αποφάσεις και συστάσεις της Κοινοβουλευτικής Συνελεύσεως του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τα αποτελέσματα αυτών των ψηφισμάτων υπήρξαν αντιστρόφως ανάλογα του αριθμού τους. Η Τουρκία τα αγνόησε απόλυτα, όπως επίσης αγνόησε και τις συγκεκριμένες προσπάθειες του γ.γ. του ΟΗΕ να προτείνει διάφορες λύσεις του Κυπριακού. Του Σχεδίου Ανάν που υπεβλήθη για πρώτη φορά το Νοέμβριο του 2002 και πήρε την τελική μορφή του την 31 Μαρτίου/18 Απριλίου 2004, είχαν προηγηθεί τα Σημεία της Βιέννης τον Αύγουστο του 1983, η Συμφωνία-Πλαίσιο το 1986, οι Ιδέες Ντε Κουεγιάρ τον Ιούλιο του 1989 και η Δέσμη Γάλι τον Αύγουστο του 1992.

Δεν θα ήταν υπερβολή να αναφερθεί ότι για πολλά έτη, πέραν των αμέσως εμπλεκομένων, ο μόνος παράγων που έδειχνε ενδιαφέρον για το Κυπριακό ήταν ο ΟΗΕ. Οι άμεσα ενδιαφερόμενες πλευρές, οι Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, διεξάγουν από τον Ιανουάριο του 1975 συνομιλίες για την επίλυση του κυπριακού προβλήματος. Οι συνομιλίες αυτές, σχοινοτενείς και αδιέξοδες επί πολλά χρόνια, προκάλεσαν με το πέρασμα των ετών την παντελή αδιαφορία της διεθνούς κοινότητας. Επίσης απογοήτευσαν την ελλαδική και κυπριακή κοινή γνώμη και δημιούργησαν ένα κλίμα φαινομενικής αδιαφορίας ως προς την επανάληψή τους. Η Τουρκία αντιθέτως, αντιμετώπιζε εμφανώς τις συνομιλίες είτε ως βάρος είτε ως διέξοδο για την εκτόνωση διεθνών πιέσεων. Ποίοι ήταν όμως οι στόχοι και η διπλωματική στρατηγική και τακτική κάθε πλευράς όλα αυτά τα χρόνια;

4. Οι στόχοι της τουρκικής πλευράς

Η Τουρκία μετά το 1974 θεώρησε ότι το κυπριακό πρόβλημα, είχε λυθεί με την τουρκική εισβολή. Είναι σαφές ότι η Τουρκία προσέγγιζε το Κυπριακό διττά. Σε επίπεδο ρητορικής η έμφαση δινόταν στο πρόβλημα ασφαλείας των Τουρκοκυπρίων έναντι της συντριπτικά πλειοψηφούσας ομάδας των Ελληνοκυπρίων. Αυτό τουλάχιστον διακήρυσσε σε όλους τους τόνους, μέχρι και το 2000, τονίζοντας ότι η παρουσία του τουρκικού στρατού στο νησί διασφάλιζε ότι δεν επρόκειτο να επαναληφθούν οι συγκρούσεις των δύο κοινοτήτων. Για αυτόν τον λόγο η εισβολή και κατοχή το 1974 ήταν μία «ειρηνευτική επιχείρηση» (Cyprus peace operation) που απελευθέρωσε τους Τουρκοκύπριους που βρίσκονταν σε ομηρία στα χέρια των Ελληνοκυπρίων. Πέραν της ρητορείας όμως, η Τουρκία αντιλαμβανόταν το Κυπριακό με όρους στρατηγικής παρουσίας της στην ανατολική Μεσόγειο.

α. Οι στόχοι της τουρκικής στρατηγικής

Αμέσως μετά το 1974 ο πρωτεύων σκοπός της τουρκικής πλευράς, ήταν η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών που θα οδηγούσαν στην *de jure* αποδοχή της διχοτομήσεως του νησιού. Προς το σκοπό αυτό προχώρησε, ανεξαρτήτως των προσχηματικών συνομιλιών, με ορισμένες κινήσεις που μακροπρόθεσμα θα οδηγούσαν μοιραία σε αυτή την πραγματικότητα. Η στρατηγική εντοπίστηκε στους ακόλουθους τομείς:

- Ολοκλήρωση της μετακινήσεως του τουρκοκυπριακού πληθυσμού στις κατεχόμενες περιοχές για να υπάρξει εδαφική συνέχεια, που θα έδινε τη δυνατότητα ομοσπονδιακής διαρθρώσεως του κράτους ή και διχοτομήσεως
- Εκδίωξη των εναπομεινάντων Ελληνοκυπρίων από τις κατεχόμενες περιοχές για να δημιουργηθεί εθνοτική ομοιογένεια
- Μεταφορά Τούρκων εποίκων στο νησί που άλλαζε τα δημογραφικά δεδομένα υπέρ της πληθυσμιακά μειονεκτούσας τουρκοκυπριακής πλευράς
- Δημιουργία δομών μεταξύ της τουρκοκυπριακής κοινότητας που θα προσέφεραν σταδιακά νομιμότητα στις πράξεις των οργάνων της

Παράλληλα προς αυτά, βασικό στοιχείο της τουρκικής στρατηγικής, ανεξάρτητο από τα προηγούμενα, ήταν ο έμμεσος έλεγχος ολόκληρου του νησιού. Αυτό επετεύχθη με την παρουσία ισχυρού τουρκικού εκστρατευτικού σώματος που τουλάχιστον μέχρι και το 2002 απειλούσε θεωρητικώς ότι, υπό ορισμένες συνθήκες, ήταν δυνατόν να προελάσει στις ελεύθερες περιοχές της Κύπρου.

Με την εισβολή και συνεχιζόμενη κατοχή η Τουρκία έχει αποδείξει ότι δεν ενδιαφέρεται πολύ για τις αντιδράσεις της διεθνούς κοινότητας, όταν κρίνει ότι διακυβεύονται στρατηγικά της συμφέροντα. Το ερώτημα που προβάλλει είναι για ποιο λόγο η Τουρκία δεν επεδίωξε να ενσωματώσει και επισήμως τα κατεχόμενα στο έδαφός της; Η απάντηση είναι απλή. Τυχόν ενσωμάτωση των κατεχομένων στην Τουρκία θα οδηγούσε τους Ελληνοκυπρίους να επανεξετάσουν τη σχέση τους με την Ελλάδα και να σκεφθούν ακόμη και την ένωση. Σε μία τέτοια περίπτωση η Τουρκία θα διέτρεχε τον κίνδυνο να δει ελληνικό στρατό στην Κύπρο σε απόσταση αναπνοής από τα νότια παράλιά της. Αυτό το ενδεχόμενο θα αναιρούσε την πολιτική της εισβολής και κατοχής του βόρειου τμήματος του νησιού. Για αυτό το λόγο η Τουρκία επεδίωξε τη διαιώνιση της καταστάσεως. Χωρίς να κλείνει αποφασιστικά την πόρτα, άφηγε να εννοηθεί ότι ίσως κάποια στιγμή βρεθεί λύση.

β. Τα κομβικά σημεία της τουρκοκυπριακής τακτικής

Κομβικά σημεία για την εφαρμογή αυτής της στρατηγικής στην πορεία των 28 ετών που μεσολάβησε από την τουρκική εισβολή μέχρι την κατάθεση του Σχεδίου Ανάν ήσαν τα ακόλουθα:

i. Η εγκαθίδρυση του «Τουρκικού Ομόσπονδου Κράτους της Κύπρου»

Την 13 Φεβρουαρίου 1975 εγκαθιδρύθηκε το «Τουρκικό Ομόσπονδο Κράτος της Κύπρου» (Kıbrıs Türk Federe Devleti). Αποτελούσε ουσιαστικά τη μετεξέλιξη της «Προσωρινής Τουρκοκυπριακής Διοικήσεως» που είχε ιδρυθεί την 28 Δεκεμβρίου 1967. Η προσωρινή διοίκηση του 1967 υποτίθεται ότι αναγνώριζε το Σύνταγμα του 1960 που απλώς, λόγω της στάσεως των Ελληνοκυπρίων, δεν μπορούσε να εφαρμοσθεί. Αντιθέτως το «Τουρκικό Ομόσπονδο Κράτος της Κύπρου» είχε δικό του ξεχωριστό σύνταγμα και βασιζόταν στην αρχή ότι δεν υπάρχει δυνατότητα συμβίωσης των δύο «ιδρυτικών κοινοτήτων» της Κύπρου. Η απόφαση για τη δημιουργία του «ομόσπονδου κράτους» ελήφθη, ενώ είχαν μόλις ξεκινήσει συνομιλίες μεταξύ των δύο πλευρών.

ii. Μετακίνηση Τουρκοκυπρίων στο Βορρά

Ως γνωστόν Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι ζούσαν διασκορπισμένοι σε όλο το έδαφος του νησιού. Πάγιος στόχος της τουρκικής πλευράς, μετά τουλάχιστον το 1963, ήταν ο εδαφικός διαχωρισμός των δύο κοινοτήτων. Ο διαχωρισμός αυτός θα διευκόλυνε είτε τη διαφορετική οργάνωση της κυπριακής κρατικής εξουσίας είτε τη διχοτόμηση. Στην έκθεσή του το 1965 ο μεσολαβητής του ΟΗΕ για το Κυπριακό, Γκάλο Πλάζα, είχε αναφέρει ότι η τουρκοκυπριακή ηγεσία στόχευε στη δημιουργία δικής της ζώνης στο βορρά του νησιού που θα επιτυγχανόταν μεταξύ των άλλων και με αναγκαστική μετακίνηση περίπου 20.000 οικογενειών Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση του εδαφικού διαχωρισμού ήταν η δημιουργία των θυλάκων μετά τα γεγονότα του 1963 και η πράσινη γραμμή στη Λευκωσία. Χωρίς να υπάρχει εδαφική συνέχεια μεταξύ των θυλάκων, υπήρχε τουλάχιστον κάποια, έστω και εξαιρετικά περιορισμένη, εδαφική βάση. Την εδαφική συνέχεια προσέφερε η τουρκική εισβολή του 1974 με την κατάληψη του 37% του νησιού, που απετέλεσε και το δεύτερο βήμα.

Το τελευταίο βήμα υπήρξε η μετακίνηση το 1975 των Τουρκοκυπρίων που διέμεναν έως τότε στο νότο. Κατά τον τρίτο γύρο των συνομιλιών της Βιέννης μεταξύ Κληρίδη και Ντενκτάς, από 31 Ιουλίου έως 2 Αυγούστου 1975, αποφασίστηκε η μετακίνηση όσων Τουρκοκυπρίων επιθυμούσαν, από τις περιοχές του νότου, όπου διέμεναν, στις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου. Ως αποτέλεσμα της μετακινήσεως που θεωρήθηκε από τους Τουρκοκυπρίους ως ένα είδος ανταλλαγής πληθυσμών που έλυνε το προσφυγικό πρόβλημα, μετακινήθηκαν προς τα κατεχόμενα 8.033 Τουρκοκύπριοι.

Ο εδαφικός διαχωρισμός των δύο κοινοτήτων άνοιγε το δρόμο σε ομοσπονδιακό σύστημα βασισμένο στη γεωγραφική και όχι στη λειτουργική ομοσπονδία. Επιπλέον διευκόλυνε τη λύση

της διχοτομήσεως και επέτρεπε τη λειτουργία διζωνικού κράτους. Σημειώνεται ότι την ίδια περίοδο της συμφωνίας ο Ντενκτάς έδωχνε καθημερινώς 200-300 Ελληνοκυπρίους από την κατεχόμενη Καρπασία.

iii. Η «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου»

Με την υποστήριξη των τουρκικών κατοχικών δυνάμεων ο Ραούφ Ντενκτάς προχώρησε την 15^η Νοεμβρίου 1983 σε «μονομερή διακήρυξη της ανεξαρτησίας» ανακηρύσσοντας την «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου». Μέχρι τότε τα κατεχόμενα ήσαν κατά τους τουρκοκυπρίους ηγέτες τμήμα ενός φαντασιακού μελλοντικού ενιαίου κυπριακού κράτους. Με την ανακήρυξη έγιναν πλέον «κράτος». Πρόκειται περί ενός υποτιθέμενου ανεξάρτητου κράτους, που πληροί όλα τα κριτήρια για να ονομασθεί «κράτος ανδρείκελο» (puppet state-état fantoche) όπως ονομάζονται οι οντότητες που κατ' όνομα είναι κυρίαρχες αλλά στην πραγματικότητα τελούν υπό άμεσο ξένο έλεγχο.⁴ Η τουρκοκυπριακή μειονότητα του 18% που είχε μετονομασθεί με τις συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου σε κοινότητα, με τη «μονομερή διακήρυξη της ανεξαρτησίας» ήταν πλέον «λαός» που έχει ως προορισμό να συνυπάρχει με τον ελληνοκυπριακό λαό. Έκτοτε το κράτος ανδρείκελο έχει αναγνωρισθεί μόνον από την Τουρκία.

γ. Από την προστασία των Τουρκοκυπρίων στη γεωστρατηγική

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι από το 1974 έχει υπάρξει αλλαγή στη ρητορική της τουρκικής πλευράς. Για πολλά χρόνια και παρά τις μετατοπίσεις Ντενκτάς από την ομοσπονδιακή στη συνομοσπονδιακή λύση και συνακόλουθα στην ανεξαρτησία, κυρίαρχο ρόλο στην όποια λύση διαδραμάτιζε η προστασία των Τουρκοκυπρίων. Σταδιακά όμως άρχισε να μεταφέρεται το βάρος από την προστασία των Τουρκοκυπρίων στην ανεξάρτητη γεωστρατηγική σημασία της κατοχής της Κύπρου για την Τουρκία. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1991 ο Ραούφ Ντενκτάς είχε εκφράσει την άποψη πως η Τουρκία δεν θα μπορούσε να αφήσει την Κύπρο στην Ελλάδα, ακόμη και εάν δεν υπήρχαν Τουρκοκύπριοι στο νησί.

Οι εξελίξεις στην ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου άλλαξαν ριζικά την εμμονή στο θέμα της ασφάλειας των Τουρκοκυπρίων. Όταν στις 8 Νοεμβρίου του 2000 ο Ραούφ Ντενκτάς αποχωρούσε από τις εκ του σύνεγγυς συνομιλίες, Τουρκία και ψευδοκράτος σε κοινή ανακοίνωσή τους ανέφεραν πως «*θεωρούν ότι... η ασφάλεια της Τουρκικής Δημοκρατίας και της 'Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου' αποτελούν ένα αδιαίρετο σύνολο*». Το Νοέμβριο του 2000 το

⁴ Βλ. Για τον ορισμό του «κράτους ανδρείκελου» Crawford, 1979, σελ. 62 κ.ε. Για περισσότερα σχετικά με την περίπτωση της Κύπρου ως κράτους ανδρείκελο βλ. Chrysostomides, 2000, σελ. 237-280.

Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας της Τουρκίας επανέλαβε διά στόματος Ετζεβίτ ότι η Κύπρος είναι «ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια της Τουρκίας».

Τους μήνες πριν την κατάθεση του Σχεδίου Ανάν οι τούρκοι στρατηγοί εξέφρασαν την άποψη ότι «ακόμη και αν δεν υπήρχαν Τουρκοκύπριοι στο νησί, η Κύπρος θα εξακολουθούσε να είναι τόσο πολύτιμη όσο είναι σήμερα, λόγω της στρατηγικής της σημασίας για την ασφάλειά της». Περί της γεωστρατηγικής σημασίας της Κύπρου μίλησε εξ άλλου απερίφραστα σε συνέντευξή του τον Οκτώβριο του 2003 ο τούρκος αρχηγός ΓΕΕΘΑ, Χιλμί Οζκιόκ:

«Δεν είναι άποψή μας ότι η Ελλάδα μπορεί να επιτεθεί στην Τουρκία από την Κύπρο. Το νησί όμως είναι πολύ σημαντικό από στρατιωτικής πλευράς, γιατί βρίσκεται στην ανατολική Μεσόγειο και ελέγχει τις θαλάσσιες γραμμές. Από εκεί περνάνε τα τάνκερ που μεταφέρουν πετρέλαιο στην Ευρώπη. Η Κύπρος είναι μεγάλης στρατηγικής αξίας. Και σίγουρα θέλουμε μια Κύπρο από την οποία δεν θα μπορούμε να αποσυρθούμε και απ' όπου θα μπορούμε να υπερασπιζόμαστε την Τουρκία»⁵

Η υιοθέτηση αυτής της νέας τάσεως σχετίζεται άμεσα με το γεγονός ότι δεν είναι πλέον πειστικά τα επιχειρήματα περί ασφαλείας των Τουρκοκυπρίων. Η Κύπρος έχει ενταχθεί στην ΕΕ από την 1^η Μαΐου 2004, ενώ εδώ και αρκετά χρόνια λειτουργεί σε ένα αυστηρό πλαίσιο προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, όπως προσδιορίζεται μεταξύ άλλων και από την ΕΣΔΑ. Επιχειρήματα που ομιλούν περί πολιτών δύο ταχυτήτων ή ακόμη και περί πιθανών σφαγών Τουρκοκυπρίων σε περίπτωση συμβίωσης Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στο ίδιο κράτος, απλώς είναι παρωχημένα. Για αυτό το λόγο προεβλήθη η γεωστρατηγική σημασία του νησιού για την Τουρκία. Είναι ένα επιχείρημα που, παρά τον κυνισμό του, εισακούεται με προσοχή από τη διεθνή κοινότητα.

δ. Η τουρκοκυπριακή πλευρά

Η στρατηγική σημασία του ελέγχου της Κύπρου από την Τουρκία δεν σημαίνει ότι πρέπει να παραγνωρίζεται εντελώς ο ρόλος των Τουρκοκυπρίων. Όπως αναφέρεται και σε άλλο σημείο αυτού του κεφαλαίου, οι Τουρκοκύπριοι είχαν την ατυχία να εκπροσωπούνται για πολλά χρόνια από τον Ραούφ Ντενκτάς που συνήθιζε να προτάσσει τα στρατηγικά συμφέροντα της Τουρκίας στο Κυπριακό. Οι ίδιοι οι Τουρκοκύπριοι βρίσκονται εδώ και χρόνια σε μία ιδιόζουσα θέση μέσα στα κατεχόμενα. Η στάση των Ελληνοκυπρίων την περίοδο 1963-74 τους είχε ωθήσει στην περιθωριοποίηση και στον εγκλεισμό στους θύλακες. Η τουρκική εισβολή τους απελευθέρωσε από

⁵ Συνέντευξη αρχηγού τουρκικού ΓΕΕΘΑ, Οζκιόκ, στην *Ελευθεροτυπία*, Αθήνα, 18 Οκτωβρίου 2003. Επισημαίνεται ότι η σημασία της Κύπρου στον έλεγχο των θαλασσιών οδών που μεταφέρουν το πετρέλαιο στην Ευρώπη είναι περιορισμένη.

αυτή την κατάσταση. Το καινούργιο καθεστώς τους έδωσε τη δυνατότητα να νέμονται τις ιδιοκτησίες των Ελληνοκυπρίων αλλά και να συγκατοικούν μαζί με μεγάλο αριθμό εποίκων από την Τουρκία. Τα τουρκικά στρατεύματα ήσαν ο πραγματικός κυρίαρχος στην κατεχόμενη περιοχή της Κύπρου. Σταδιακά όλες οι ασθένειες της Τουρκίας όπως η διαφθορά, ο υψηλός πληθωρισμός και η εξαθλίωση πέρασαν και στα κατεχόμενα. Ζυγίζοντας όμως τα υπέρ και τα κατά οι Τουρκοκύπριοι ήσαν ικανοποιημένοι από το καθεστώς μετά το 1974 που τους προσέφερε ασφάλεια προστατεύοντάς τους από τους πολυπληθέστερους Ελληνοκυπρίους από τους οποίους είχαν υποφέρει την περίοδο 1963-74.

Τα δεδομένα άρχισαν να αλλάζουν όταν η Κυπριακή Δημοκρατία υπέβαλε την αίτηση υποψηφιότητας στην ΕΕ και ιδίως όταν η αίτηση έγινε αποδεκτή. Ενώ έως εκείνη τη χρονική στιγμή θεωρούσαν ότι ο χρόνος κυλούσε υπέρ της παγίωσης των δεδομένων της τουρκικής εισβολής, μετά την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, κατέστη και πάλι ελκυστικό να είναι κανείς πολίτης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η αναζήτηση των «ευρωπαϊκών» κυπριακών διαβατηρίων ήταν η πρώτη χαρακτηριστική ενέργεια στην οποία προέβησαν. Σταδιακά εκμεταλλεύθηκαν και άλλα πλεονεκτήματα που τους προσφέρει η Κυπριακή Δημοκρατία όπως την εργασία στις ελεύθερες περιοχές ή τη χρήση των δημοσίων νοσοκομείων. Μετά την καταψήφιση του Σχεδίου Ανάν, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν επιθυμούν την αναγνώριση της ΤΔΒΚ ως ανεξάρτητου κράτους, θέμα το οποίο αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο.

5. Η ελληνική πλευρά

Ποιοί ήσαν όμως οι στόχοι της ελληνικής πλευράς την περίοδο των 28 ετών που μεσολάβησαν από την τουρκική εισβολή μέχρι την υποβολή του Σχεδίου Ανάν; Μία πρώτη γενική απάντηση είναι ότι το 1974 άμεσος στόχος ήταν η αποτροπή της φυγής των Ελληνοκυπρίων από τις ελεύθερες περιοχές,⁶ η επιστροφή των προσφύγων στα κατακτημένα εδάφη και η αποκατάσταση των Ελληνοκυπρίων στις πατρογονικές εστίες τους. Βεβαίως ο στόχος αυτός δεν διευκρίνιζε απολύτως το καθεστώς υπό το οποίο θα επέστρεφαν οι πρόσφυγες και πολύ περισσότερο δεν έλυne το πρόβλημα της μακραίωνης παρουσίας του ελληνισμού στη συγκεκριμένη γωνιά της ανατολικής Μεσογείου. Ήταν όμως τέτοιο το σοκ της εισβολής και κατοχής που οι κυπριακές κυβερνήσεις αμέσως μετά το 1974 και για αρκετά χρόνια αρκούσαν απλώς σε μία τρέχουσα

⁶ Βλ. χαρ. πληροφορία Τζούνη σε σύσκεψη Καραμανλή-Μακαρίου την 1^η Δεκεμβρίου 1974 περί 31.000 Ελληνοκυπρίων που εγκατέλειψαν την Κύπρο αμέσως μετά την εισβολή, βλ. Σβολόπουλος *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Τόμος 8-*Αναστήλωση της Δημοκρατίας 1974-1977 Περίοδος Α΄*, 24 Ιουλίου 1974-3 Σεπτεμβρίου 1975, 1996, σελ. 247.

διαχείριση της κρίσεως. Οι στόχοι της ελληνικής πλευράς, όπως διαμορφώθηκαν μετά το 1974, ήσαν στόχοι υπό την πίεση της ανάγκης.

Έκτοτε η ελλαδική πλευρά ακολουθούσε συνήθως τις επιλογές της κυπριακής ηγεσίας.⁷ Το 1982 ο Ανδρέας Παπανδρέου επανακαθόρισε τη στάση της ελλαδικής πλευράς στο Κυπριακό προσδιορίζοντας ως στόχους:

- τον τερματισμό της ξένης κατοχής
- την επιστροφή των προσφύγων στα σπίτια τους
- τη συμβίωση των δύο κοινοτήτων σε μία ενιαία, ανεξάρτητη, αποστρατικοποιημένη και αδέσμευτη δημοκρατία.⁸

Θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι και τα τρία σημεία εξακολουθούσαν να είναι στόχοι ανάγκης. Οι όροι συμβίωσης των δύο κοινοτήτων αποτελούσαν αναπαραγωγή του ξύλινου λεξιλογίου του Κυπριακού που δεν προσδιόριζε τις ειδικότερες συνθήκες υπό τις οποίες θα ήταν δυνατή η επανένωση του νησιού. Επίσης, παρά το ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου διατύπωσε την άποψη ότι οι διακοινοτικές συνομιλίες δεν είχαν νόημα ενόσω παρέμενε ο τουρκικός στρατός κατοχής στο νησί, η κατάσταση μακροπρόθεσμα δεν διέφυγε την πεπατημένη της διεθνοποίησης με ταυτόχρονη διεξαγωγή διακοινοτικών συνομιλιών.

Το γεγονός που επρόκειτο να αλλάξει τα δεδομένα ήταν η αίτηση για ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΟΚ/ΕΕ. Η αίτηση που υποβλήθηκε την 4^η Ιουλίου 1990, ήταν η πρώτη σοβαρή προσπάθεια να ξεφύγει το Κυπριακό από τα αδιέξοδα του 1974. Δεν είναι σαφές κατά πόσον γινόταν αντιληπτό το 1990 το μακρόπνοο αυτής της επιλογής που, μετά από μία απόφαση του δικαστηρίου των ΕΚ το 1994, συνδυάστηκε και με απαγόρευση της απ' ευθείας εισαγωγής προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές στις ευρωπαϊκές χώρες, εάν αυτά δεν συνοδεύονταν από επίσημα έγγραφα της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Παράλληλα ένα άλλο γεγονός επιβεβαίωσε την αλλαγή των δεδομένων. Η εντυπωσιακή οικονομική ανάκαμψη της ελεύθερης Κύπρου είχε πολλαπλές επιδράσεις στο πολιτικό πρόβλημα. Κατ' αρχάς επέτρεψε να είναι εφικτή από οικονομικής πλευράς η ένταξή της στην ΕΕ. Κατά δεύτερο λόγο έδωσε τη δυνατότητα να αρχίσουν σοβαροί εξοπλισμοί της Εθνικής Φρουράς η οποία είχε έως τότε απηρχαιωμένο υλικό. Επίσης, δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής και η ψυχολογική αλλαγή στους Ελληνοκυπρίους που άρχισαν σταδιακά να αντιμετωπίζουν με αισιοδοξία το μέλλον.

⁷ Για τη δύσκολη σχέση της ελλαδικής με την κυπριακή ηγεσία και το ρόλο της Αθήνας ως εθνικού κέντρου βλ. Κιτρομηλίδης, στο συλλογικό *Ελληνισμός και ελληνικότητα*, 1983· επίσης Αθανασίου, 1989.

⁸ Βλ. εφημερίδα *Τα Νέα*, Αθήνα, 1 Μαρτίου 1982 σχετικά με την ομιλία Ανδρέα Παπανδρέου στην κυπριακή βουλή την 28 Φεβρουαρίου 1982.

Από τις αρχές του 1990 η στοχοθεσία της ελληνικής πλευράς άρχισε να αντιμετωπίζεται υπό άλλο πρίσμα συγκριτικά με την περίοδο αμέσως μετά την εισβολή. Το 1994-95 έγινε αποδεκτό το δόγμα του ενιαίου αμυντικού χώρου, που προσπάθησε να αντιμετωπίσει, έστω ατελώς και με πολλά προβλήματα, το θέμα ασφαλείας των Ελληνοκυπρίων.

Τον Ιούλιο του 2001 δημοσιοποιήθηκαν οι θέσεις του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών σχετικά με την όποια επίλυση του Κυπριακού προβλήματος. Σύμφωνα με αυτές η όποια λύση θα πρέπει:

- να εξασφαλίζει τη φυσική και εθνική επιβίωση του κυπριακού ελληνισμού στο νησί.
- να αποτρέπει τα απώτερα σχέδια της Τουρκίας που αναμφίβολα είναι ο έλεγχος (άμεσος ή έμμεσος) ολοκλήρου του νησιού, όπως διαφαίνεται επί παραδείγματι και από την εμμονή της για νομιμοποίηση των εποίκων.
- να είναι λειτουργική και εφοδιασμένη με όλες τις αναγκαίες εγγυήσεις ώστε να μην υπάρχουν δυνατότητες δημιουργίας νέας κρίσεως, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε γενικότερη ανάφλεξη στην περιοχή.
- να είναι συμβατή με τους κανόνες της ΕΕ ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος να δημιουργηθούν προβλήματα, ακόμη και στην εισδοχή της Κύπρου, (αν έχει προηγηθεί φυσικά η λύση) με το επιχείρημα ότι βασικές πρόνοιες του Συντάγματος αντίκεινται προς το κοινοτικό κεκτημένο.

Η συγκεκριμένη στοχοθεσία απετέλεσε και την πιο ολοκληρωμένη μετά το 1974 προσπάθεια να αντιμετωπισθεί μακροπρόθεσμα το θέμα τόσο της λύσεως του Κυπριακού όσο και της παρουσίας του ελληνισμού στην Κύπρο. Η κατάθεση του Σχεδίου Ανάν έφερε σταδιακά τα πράγματα στην πρότερη κατάσταση, όπου και πάλι η ξύλινη γλώσσα προσδιορίζει τις γενικόλογες παραμέτρους επιλύσεως του Κυπριακού:

«Κοινός στόχος μας είναι πάντα η επίτευξη μίας λύσης στο Κυπριακό πρόβλημα δίκαιης, βιώσιμης και λειτουργικής με βάση τις αποφάσεις του ΟΗΕ και τις αρχές του κοινοτικού κεκτημένου μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και στον πλήρη σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»⁹

Τα επιμέρους στοιχεία αυτής της θέσεως σε σχέση και με το Σχέδιο Ανάν θα εξετασθούν σε επόμενο κεφάλαιο. Προς το παρόν αντικείμενο μελέτης παραμένει η εξέταση των εθνικών στόχων και της στρατηγικής προς την επίτευξή τους μετά το 1974 έως την κατάθεση του Σχεδίου Ανάν.

⁹ Δήλωση του έλληνα πρωθυπουργού Κών/νου Σημίτη κατά τη συνάντησή του με τον κύπριο πρόεδρο Τάσο Παπαδόπουλο, 26 Νοεμβρίου 2003.

α. Διεθνοποίηση και διακοινοτικές συνομιλίες

Μετά το 1974 στον κόσμο της Κύπρου και στον ελληνισμό γενικότερα καλλιεργήθηκε η αντίληψη ότι στόχος ήταν η επιστροφή των προσφύγων στα κατακτημένα εδάφη. Αυτό θα γινόταν μέσω της επικρατήσεως του διεθνούς δικαίου που στην προκειμένη περίπτωση σήμαινε α) τον σεβασμό της ανεξαρτησίας και κυριαρχίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, β) την αποχή από τη χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οιαδήποτε κράτους σύμφωνα με το άρθρο 2.4 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ και γ) το απαράδεκτο της κτήσεως εδαφών δια της βίας.

Προς την επίτευξη του εν λόγω στόχου είχε επιλεγεί ως πλέον κατάλληλη η πολιτική της διεθνοποίησης του Κυπριακού. Η πολιτική αυτή απέβλεπε στη μεσολάβηση πρωτίστως του ΟΗΕ αλλά και των ΗΠΑ, της Δύσεως, της ΕΣΣΔ ή τέλος πάντων όποιου είχε τη δυνατότητα να επηρεάσει τους Τούρκους για να αλλάξει κάπως η κατάσταση. Τη συγκεκριμένη πολιτική είχε υποστηρίξει από το 1975 ο τότε υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου Σπύρος Κυπριανού, και ακολουθούσε συνειδητά η κυβέρνηση Μακαρίου. Ήταν αυτό που ο ίδιος ο Κυπριανού αποκαλούσε «πορεία μακρού αγώνα». Η πολιτική αυτή ήταν ουσιαστικά απότοκος της συμμετοχής της Κύπρου στο κίνημα των αδεσμεύτων κατά τη δεκαετία του 1960 που στόχευε στην «υποστήριξη των αδέσμευτων χωρών, πράγμα απαραίτητο αν θέλαμε να εξασφαλίσουμε ευνοϊκές αποφάσεις από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών».¹⁰ Η τακτική που ακολουθήθηκε, μετετράπη με το πέρασμα του χρόνου σε δεύτερη φύση της κυπριακής και ελλαδικής εξωτερικής πολιτικής και έγινε αυτοσκοπός.

Η προσπάθεια διεθνοποίησης του Κυπριακού απέτυχε για σωρεία λόγων: Ο ατελής μηχανισμός των Ηνωμένων Εθνών δεν επιτρέπει τη λήψη κυρώσεων σε περίπτωση που δεν συμφωνούν προς αυτό τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ο ψυχρός πόλεμος και η μεγάλη γεωπολιτική αξία της Τουρκίας για την άμυνα της Δύσεως οδηγούσαν τις ΗΠΑ και τη Βρετανία, δύο μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας, σε απόλυτη ανοχή της καταστάσεως που δημιουργούσε η τουρκική εισβολή και κατοχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και στις χειρότερες ημέρες της Κύπρου, τις ώρες που εξελισσόταν ο Αττίλας Α' και Β', το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν έβγαλε απόφαση που να καταδικάζει ρητώς την Τουρκία χαρακτηρίζοντας τις τουρκικές στρατιωτικές ενέργειες ως «επιθετική πράξη» (aggression).¹¹ Με την απόφαση 353 της

¹⁰ Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, Τόμος 1, 1988, σελ. 134. Ο ίδιος ο συγγραφέας προσπαθεί να δικαιολογήσει αυτή την πολιτική, αντιλαμβανόμενος το σαθρό επιχείρημα που οφείλεται στη σχεδόν αποκλειστική ηθική αξία που έχουν τα ψηφίσματα της Γενικής Συνελεύσεως του ΟΗΕ. Βλ. επίσης κριτική αυτής της αντίληψεως σε Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος Λαγάκος, 1987, σελ. 119-124.

¹¹ Βλ. σχετ. Τενεκίδης, στο *Κύπρος, ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, 1981, σελ. 250.

20^{ης} Ιουλίου 1974 το Συμβούλιο Ασφαλείας ζήτησε να τερματισθεί η στρατιωτική επέμβαση στο εσωτερικό της Κυπριακής Δημοκρατίας και

«να αποχωρήσουν από το έδαφός της όλες οι ξένες στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονται εκεί χωρίς να το προβλέπουν οι διεθνείς συνθήκες»...¹²

Στην απόφαση 360 της 16^{ης} Αυγούστου 1974 το Συμβούλιο Ασφαλείας

«αποδοκίμασε κατηγορηματικά τις μονομερείς στρατιωτικές ενέργειες κατά της Κυπριακής Δημοκρατίας»...

Όταν πέρασε η συγκινησιακή φόρτιση των ημερών της εισβολής και άρχισε η μακροχρόνια κατοχή της νήσου, η στάση των ΗΠΑ και της Βρετανίας ήταν απολύτως αρνητική ως προς την διεθνοποίηση του Κυπριακού. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο χώρες συνήθως απείχαν από τις ψηφοφορίες για το Κυπριακό ή ψήφιζαν αρνητικά.¹³ Ταυτοχρόνως πίεζαν για διακοινοτικές συνομιλίες. Την άποψη αυτή ασπάσθηκε και η ελληνική κυβέρνηση με την υπογραφή του πρωτοκόλλου των Βρυξελλών μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδος και Τουρκίας της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1975 για επανέναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών. Ήταν εμφανές πως οι μεγάλες δυτικές δυνάμεις δεν επιθυμούσαν διαδικασίες, στις οποίες θα μπορούσε να παρέμβει και η Σοβιετική Ένωση.

Τελικώς η ελληνοκυπριακή πλευρά ανέτρεψε η ίδια την πολιτική της διεθνοποίησης αποδεχόμενη διακοινοτικές συνομιλίες. Επρόκειτο περί αντιφατικής πολιτικής. Οι διακοινοτικές συνομιλίες ως εκ της φύσεως τους περιόριζαν τη διαφορά στο επίπεδο των δύο κοινοτήτων του νησιού και ανέτρεπαν τον διακρατικό χαρακτήρα που είχε η διεθνοποίηση. Για να σωθούν τα προσχήματα της πολιτικής διεθνοποίησης, οι διακοινοτικές συνομιλίες ετέθησαν υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Η συγκεκριμένη επιλογή θα είχε νόημα, εάν ο γ.γ. του ΟΗΕ λειτουργούσε με τη λογική ότι μετά την (έστω και ημιτελή) διαπίστωση της παραβίασεως του διεθνούς δικαίου από τα αρμόδια όργανα, το επόμενο βήμα θα ήταν η πίεση των δύο πλευρών προς την κατεύθυνση της αποκαταστάσεως της νομιμότητας με βάση τα εν λόγω ψηφίσματα. Ο διάλογος και οι προτεινόμενες λύσεις θα έπρεπε να αναζητηθούν στα πλαίσια του πρωτογενούς ή του παράγωγου δικαίου του ΟΗΕ.¹⁴

Στην πράξη όμως ο γ.γ. έχει ως υπέρτατο στόχο να συμφωνήσουν τα εμπλεκόμενα μέρη σε λύση του προβλήματος χωρίς βία. Οι διακοινοτικές συνομιλίες διασφαλίζουν ότι αυτός ο στόχος

¹² Εξαιρούνται δηλ. οι δυνάμεις της ΕΛΔΥΚ (950 άνδρες) και της ΤΟΥΡΔΥΚ (650 άνδρες) που ήταν στο νησί δυνάμει του άρθρου 4 της συνθήκης Συμμαχίας μεταξύ Ελλάδος Τουρκίας και Κύπρου.

¹³ Βλ. π.χ. αποχή ΗΠΑ & Βρετανίας κατά την υιοθέτηση του ψηφίσματος 33/15 της 9^{ης} Νοεμβρίου 1978 της Γενικής Συνελεύσεως του ΟΗΕ. Επίσης, την αποχή των ΗΠΑ κατά την ψήφιση του Ψηφίσματος 550 της 11^{ης} Μαΐου 1984 και του ψηφίσματος 37/253 της 13^{ης} Μαΐου 1983 από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

¹⁴ Τενεκίδης, στο *Κύπρος, ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, 1981, σελ. 297.

θα επιτευχθεί με ειρηνικά μέσα, θα αποφευχθεί στρατιωτική σύγκρουση μεταξύ των μερών και θα επιλυθούν τα προβλήματα με διάλογο. Η ειρήνη ανάγεται σε αυτοτελή αξία κεχωρισμένη του δικαίου. Εφ' όσον τα ενδιαφερόμενα μέρη συμφωνήσουν για την τελική λύση, θεραπεύονται στην πράξη εκ των υστέρων και οι προηγούμενες παρανομίες. Επιπλέον, οι διακοινοτικές συνομιλίες έχουν το μειονέκτημα ότι δεν υπόκεινται σε προθεσμίες. Επομένως, μπορούν να τελματώσουν, να σταματούν για μακρά χρονικά διαστήματα ή να ξεκινούν εκ νέου χωρίς να υπάρχουν χρονικοί περιορισμοί.

Το οξύμωρο στοιχείο στην προκειμένη περίπτωση ήταν ότι ενώ η ελληνοκυπριακή πλευρά συνέχισε να επιδιώκει τη διεθνοποίηση του Κυπριακού, συμφωνούσε ταυτοχρόνως κατά τη συνάντηση Κυπριανού-Ντενκτάς την 19^η Μαΐου 1979 για την «*αποχή από οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να παρεμποδίσει ή να θέσει σε κίνδυνο την έκβαση των συνομιλιών*».¹⁵ Η ερμηνεία αυτής της διατάξεως από την τουρκοκυπριακή πλευρά μεταφραζόταν σε απειλή για διακοπή των συνομιλιών, κάθε φορά που η Κυπριακή Δημοκρατία έφερνε το κυπριακό ζήτημα σε κάποιο διεθνές όργανο. Η τουρκοκυπριακή τακτική υπήρξε συχνά αποτελεσματική, όπως μαρτυρούν επί παραδείγματι οι συνεχείς αιτήσεις για αναβολή της διαδικασίας επί της τρίτης προσφυγής της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ή η αντίδραση Ντενκτάς στην υιοθέτηση του ψηφίσματος 37/253 της 13^{ης} Μαΐου 1983 από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

Το αποτέλεσμα αυτής της αλλοπρόσαλλης πολιτικής είναι ότι επί χρόνια η ελληνοκυπριακή πλευρά επιδόθηκε σε μονομερείς υποχωρήσεις άλλοτε για να πείσει τους Τούρκους να δεχθούν και αυτοί από την πλευρά τους κάποια υποχώρηση (π.χ. συμφωνίες κορυφής του 1977 και 1979) και άλλοτε για να φανεί στη διεθνή κοινότητα ότι η αποτυχία των διαπραγματεύσεων βαρύνει την άλλη πλευρά. Είναι χαρακτηριστική, εν προκειμένω, η δεινή θέση στην οποία θεώρησε ότι βρισκόταν η ελληνοκυπριακή πλευρά, όταν την 17η Ιανουαρίου 1985 ο τότε πρόεδρος της Κύπρου, Σπύρος Κυπριανού, χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως ο υπεύθυνος για το ναυάγιο της συναντήσεως κορυφής με τον Ντενκτάς. Τελικώς, η πολιτική διεθνοποιήσεως του Κυπριακού με παράλληλη διεξαγωγή διακοινοτικών συνομιλιών οδήγησε σε μονομερείς δεσμεύσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς, χωρίς όμως να υπάρχουν ανάλογης εκτάσεως δεσμεύσεις από πλευράς Ντενκτάς.

Επί της πολιτικής διεθνοποιήσεως θα πρέπει γενικότερα να παρατηρηθούν τρία σημεία. Κατ' αρχάς, δεν είναι δυνατόν να διατηρείται ένα θέμα στην επικαιρότητα επί δεκαετίες, τη στιγμή που δεν υπάρχουν καθημερινές, έντονες αντιδράσεις για τις παράνομες πράξεις που

¹⁵ Σημείο 6 της Συμφωνίας των 10 σημείων.

συνέβησαν το 1974. Η διεθνής κοινή γνώμη ξεχνάει, ενώ η προσοχή της αποσπάται από τις καινούργιες αδικίες και παρανομίες που συμβαίνουν ανά την υφήλιο. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ήταν η πτώση του τείχους του Βερολίνου, η διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας και η εισβολή του Ιράκ στο το Κουβέιτ· στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν η Βοσνία, κατόπιν το Κοσσυφοπέδιο· και την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα η διεθνής τρομοκρατία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ. Ποιός θυμάται τί έγινε στην Κύπρο το 1974 ή στο Θιβέτ παλαιότερα...

Για να υπενθυμισθεί ένα γεγονός χρειάζονται αγώνες, που είναι το δεύτερο σημείο στο οποίο χωλαίνει η προσπάθεια για διεθνοποίηση του Κυπριακού. Από το 1974 και εντεύθεν η ελληνοκυπριακή και ελλαδική πλευρά διακατέχεται από το πνεύμα να βρεθούν "πολιτισμένοι" και κυρίως ακίνδυνοι τρόποι προώθησής του Κυπριακού, που δεν θα απειλούν την πλασματική ησυχία του Κυπριακού λαού. Δεν είναι τυχαίο ότι η Κύπρος ακούσθηκε και πάλι στα διεθνή μέσα ενημερώσεως με την άγρια δολοφονία των Ισαάκ και Σολωμού το 1996 στη διαχωριστική γραμμή, όταν οι τηλεοπτικές εικόνες προκάλεσαν τον αποτροπιασμό της διεθνούς κοινής γνώμης. Είναι απολύτως κατανοητή η επιλογή «ακίνδυνων» τρόπων προώθησής του Κυπριακού, αλλά δεν μπορεί να συνδυάζεται με τη στρατηγική διεθνοποίησής.

Ένα τρίτο σημείο είναι ότι η όλη κατάσταση αποδείχθηκε βολική και για τις μεγάλες δυνάμεις. Οι εξελίξεις στην Κύπρο είναι προβλέψιμες και δεν επιφυλάσσουν εκπλήξεις για την ασφάλεια των συμφερόντων τους. Όσο και να ακούγεται κυνικό και δυσάρεστο, από το 1974 και μετά τα τουρκικά στρατεύματα επέβαλαν μία άδικη ειρήνη αλλά πάντως ειρήνη (διότι στην πράξη πρόκειται περί ειρήνης και ουχί περί εκεχειρίας) και συνακολούθως διασφάλισαν τη σταθερότητα στην περιοχή. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Τούρκοι τονίζουν συχνά ότι *«μετά το 1974 δεν υπάρχει αιματοχυσία στο νησί»*.¹⁶ Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι τον Οκτώβριο του 2004 ο γ.γ. των ΗΕ χαρακτήρισε την κατάσταση ασφαλείας στην Κύπρο ως *«σταδιακώς όλο και πιο ήπια»*, παρατήρησε ότι υπάρχει *«σταθερή μείωση του αριθμού των επεισοδίων και παραβιάσεων της εκεχειρίας μεταξύ των αντιπάλων πλευρών»*, ενώ θεώρησε ότι επανάληψη των συγκρούσεων στην Κύπρο είναι *«όλο και πιο απίθανη»* αν και *«η πιθανότητα περιορισμένων τοπικών επεισοδίων και προκλήσεων»* υφίσταται ακόμη.¹⁷ Το Κυπριακό έπαψε να είναι πρώτο θέμα στα διεθνή μέσα ενημερώσεως, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε την περίοδο 1963-1974. Η συμμετοχή (πιο σωστά

¹⁶ Π.χ. Ψήφισμα 15^{ης} Ιουλίου 1999 του τουρκικού κοινοβουλίου «με την ευκαιρία της συμπληρώσεως 25 ετών από την ειρηνευτική αποστολή της Κύπρου» όπου αναφέρεται ότι κατά της διάρκειας της εικοσιπενταετίας *«δεν υπήρξε αιματοχυσία στην Κύπρο»*.

¹⁷ Για αυτό το λόγο ο γ.γ. πρότεινε τη μείωση των δυνάμεων του ΟΗΕ κατά 1/3 από 1230 άνδρες σε 860. Βλ. *Report of the Secretary General on the United Nations operation in Cyprus*, 28 September 2004, UN S/2004/756, παρ. 29, 33, 44.

εμπλοκή) της ελληνικής πλευράς σε διαπραγματεύσεις, οι οποίες συνεχίζονται έστω και με διαλείμματα αλλά συνεχίζονται ό,τι και να συμβεί, αποτελούν το καλύτερο άλλοθι για τις μεγάλες δυνάμεις ότι τα πράγματα θα οδηγήσουν κάποτε σε κάποια λύση, χωρίς να υπάρξουν μεγάλες αντιδράσεις μέσω υποχωρήσεων της πλευράς εκείνης που δείχνει διατεθειμένη να «συμβιβασθεί».

Συμπερασματικά, η πράξη απέδειξε ότι η διεθνοποίηση του Κυπριακού είτε αυτοτελής είτε παράλληλη προς τις διακοινοτικές συνομιλίες ήταν αποτυχημένη ως πολιτική. Απέβλεπε στη διαχείριση του προβλήματος παρά στην επίλυσή του. Η δυναμική των πραγμάτων που δημιούργησε η προοπτική εντάξεως της Κύπρου στην ΕΕ απέφερε πολύ περισσότερα αποτελέσματα από όσα δεν είχαν αποφέρει τόσων ετών συνομιλίες και τόσες δεκάδες ψηφίσματα από τον ΟΗΕ.

β. Ομοσπονδία και συνομοσπονδία

Το ζητούμενο στην περίπτωση του μελλοντικού κράτους της Κύπρου ήταν ο τρόπος εσωτερικής οργάνωσής του. Ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας της οργάνωσης ενός κράτους όμως, δεν αποτελεί εγγύηση για τη συνοχή του κράτους. Θα ήταν μία «χαλαρή» ή μία «συνεκτική» ομοσπονδία; Στόχος της ελληνοκυπριακής πλευράς έπρεπε να είναι η αποφυγή δημιουργίας ενός ομοσπονδιακού περιβλήματος εντός του οποίου απλώς θα συμβίωναν δύο χωριστά ομοσπονδιακά κράτη. Ο κίνδυνος δηλαδή ήταν η υιοθέτηση ενός συνταγματικού καθεστώτος που θα έφερε κάποια τυπικά γνωρίσματα ομοσπονδιακής οργάνωσης αλλά δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει ούτε εσωτερικά ούτε σε διεθνές επίπεδο ως ενιαίο κράτος ενώ η ελληνοκυπριακή και η τουρκοκυπριακή ομοσπονδιακή οντότητα θα ήσαν στην πράξη χωριστά κράτη.

Σταδιακά από το 1975 η τουρκική πλευρά κατάφερε να μετατρέψει το αντικείμενο συζητήσεως και να εμπεδώσει την αντίληψη ότι η λύση του μελλοντικού καθεστώτος της Κύπρου δεν ήταν μεταξύ «χαλαρής» και «συνεκτικής» ομοσπονδίας αλλά μεταξύ ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας. Οι Ελληνοκύπριοι υποστήριζαν την ομοσπονδία και οι Τουρκοκύπριοι τη συνομοσπονδία.¹⁸

Η ομοσπονδία όμως αναφέρεται στον εσωτερικό τρόπο οργάνωσης ενός κράτους ενώ η συνομοσπονδία αναφέρεται σε μία μορφή διεθνούς οργάνωσης μεταξύ κυρίαρχων κρατών.¹⁹ Μόνον η ομοσπονδία μπορεί να αποτελέσει τρόπο οργάνωσης ενός κράτους. Στην περίπτωση της συνομοσπονδίας τα μέλη της αναγνωρίζονται ως ανεξάρτητα κράτη. Είναι δηλαδή χωριστά

¹⁸ Η παρατήρηση περί εγκλωβισμού της ελληνικής πλευράς στη λογική ομοσπονδίας-συνομοσπονδίας βασίζεται σε σχετικές παρατηρήσεις του Δ. Στεφάνου, που μετείχε στην ελληνική διαπραγματευτική ομάδα για το Σχέδιο Ανάν, από τον Σεπτέμβριο του 2002 έως τον Μάρτιο του 2004 και παρουσιάζεται εν περιλήψει στο Στεφάνου, *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, 2002, σελ. 389-391.

¹⁹ Για τη διάκριση στο διεθνές δίκαιο μεταξύ συνομοσπονδίας και ομοσπονδίας βλ. Oppenheim, 1992, σελ. 246-253.

υποκείμενα με διεθνή νομική προσωπικότητα. Στην περίπτωση της Κύπρου, προαπαιτούμενο της συνομοσπονδίας θα ήταν η αναγνώριση της υπάρξεως δύο ξεχωριστών κρατών στο έδαφος του νησιού. Ακολούθως, τα δύο αυτά κράτη θα ενώνονταν μεταξύ τους με μία διεθνή συμφωνία.²⁰ Ουσιαστικά η συνομοσπονδία αντικαθιστούσε λεκτικά τον όρο διχοτόμηση.²¹

Η εμπέδωση αυτής της αντιλήψεως συνιστούσε επιτυχία της τουρκικής πλευράς. Εμφάνιζε τη συνομοσπονδία ως ένα είδος εσωτερικής κρατικής οργανώσεως, ως μία «χαλαρή» ομοσπονδία, ενώ ήταν αντιθέτως μορφή διεθνούς οργανώσεως. Επιπλέον, έδινε στην Τουρκία τη δυνατότητα να ελιχθεί διπλωματικά. Μπορούσε να εμφανισθεί ότι υποχωρεί σε ένα θεμελιώδες θέμα πολιτικής, αποδεχόμενη την ομοσπονδία ως μία από τις μορφές οργανώσεως του νέου κράτους, ενώ στην πραγματικότητα η ομοσπονδιακή οργάνωση ήταν μονόδρομος. Σε μία τέτοια περίπτωση το βάρος θα περνούσε αυτομάτως προς την ελληνική πλευρά που θα ήταν υποχρεωμένη να αποδείξει ότι προχωρεί και εκείνη αντιστοίχως σε ένα σημαντικό βήμα καλής θελήσεως. Η ελληνική πλευρά εγκλωβίσθηκε σε αυτό το δήθεν δίλημμα ομοσπονδία-συνομοσπονδία και δεν μπόρεσε να προβάλλει αρκούντως τα πραγματικά προβλήματα μίας ομοσπονδίας.

γ. Ποιός είναι ο συνομιλητής της ελληνοκυπριακής πλευράς;

Εδώ και χρόνια η Κυπριακή Δημοκρατία συνδιαλέγεται για την επίλυση του Κυπριακού. Το κρίσιμο σημείο είναι με ποιόν συνδιαλέγεται;

Ως γνωστόν στην Κυπριακή Δημοκρατία επιτέθηκαν το 1974 τουρκικά στρατεύματα. Η Τουρκία είναι αυτή που εξακολουθεί και σήμερα να κατέχει στρατιωτικά το βόρειο τμήμα της νήσου. Τούρκοι στρατηγοί και πολιτικοί είναι όσοι δημοσίως αναφέρονται τα τελευταία χρόνια στη γεωστρατηγική σημασία της Κύπρου, ανεξαρτήτως της παρουσίας Τουρκοκυπρίων, και απαιτούν να παραμείνουν στο νησί παρά την όποια λύση. Τέλος, Τούρκοι είναι οι έποικοι που στέλνονται στο κατεχόμενο τμήμα με σκοπό να αλλοιώσουν μακροπρόθεσμα τον δημογραφικό του χαρακτήρα.

Συνεπώς, το αναμενόμενο για την Κυπριακή Δημοκρατία θα ήταν να προσπαθεί να συνομιλήσει με την Τουρκία από την οποία υφίσταται την παραβίαση της εδαφικής της

²⁰ Βλ. σχετ. παραδείγματα της Δημοκρατίας της Κεντρικής Αμερικής μεταξύ της Ονδούρας, του Σαν Σαλβαδόρ και της Νικαράγουας (1895-98) και της Σενεγάμπια μεταξύ της Σενεγάλης και της Γκάμπιας (1981-87). Η Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία μεταξύ Αιγύπτου και Συρίας (1958-1961) συνιστούσε υπό μία έννοια συνομοσπονδία αλλά στόχος της ήταν η πραγματική ένωση των δύο κρατών που δεν επετεύχθη ποτέ, βλ. Oppenheim, 1992, σελ. 246, παρ.73.

²¹ Βλ. σχετ. απόψεις του C. Dodd όπου υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στις έννοιες της ομοσπονδίας και της συνομοσπονδίας, ενώ φυσικά προκρίνεται η δεύτερη ως σύγχρονη μορφή οργανώσεως «για την αποκατάσταση κάποιας ενότητας στο νησί», Dodd, *Perceptions*, 1999.

ακεραιότητας και ανεξαρτησίας.²² Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται ένα σημαντικό πρόβλημα της μέχρι σήμερα πολιτικής που έχει ακολουθήσει η ελληνική πλευρά. Η Κυπριακή Δημοκρατία δεν συνομιλεί με την Τουρκία αλλά με τον αχυράνθρωπό της στην Κύπρο Ραούφ Ντενκτάς.

Ο όρος αχυράνθρωπος δεν έχει την έννοια της μείωσης του τουρκοκύπριου πολιτικού με την τεράστια πείρα και τις αναμφισβήτητες διπλωματικές ικανότητες. Είναι γεγονός ότι στην Τουρκία αντιμετωπίζεται ως ήρωας. Η αντίληψη αυτή σε συνδυασμό με τις διασυνδέσεις του με το τουρκικό βαθύ κράτος, επέτρεψαν στον Ραούφ Ντενκτάς να κινείται αυτόνομα στο θέμα του Κυπριακού και να επιβάλλει συνήθως στις τουρκικές κυβερνήσεις τις απόψεις του μέχρι κεραίας. Είναι χαρακτηριστική εν προκειμένω η σοβαρή διαμάχη μεταξύ Ραούφ Ντενκτάς και του τούρκου πρωθυπουργού Ταγίπ Ερντογάν τον Μάρτιο και Απρίλιο του 2004 και ο παραγκωνισμός για πρώτη φορά του τουρκοκύπριου πολιτικού. Ο όρος αχυράνθρωπος χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι ο Ντενκτάς δεν αντλεί την ισχύ του από τους Τουρκοκυπρίους, αλλά από την παράνομη παρουσία του τουρκικού στρατού, ο οποίος ελέγχει πολύπλευρα τις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου.

Δεν πρέπει βεβαίως να υποβαθμίζεται η σημασία του διαλόγου μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού που θα οδηγήσει σε αμοιβαία αποδεκτές λύσεις για τη μεταξύ τους συμβίωση. Σε τελική ανάλυση είναι οι ίδιοι οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι που θα κληθούν να ζήσουν μαζί σε ένα ενιαίο κράτος. Στον ενδοκυπριακό διάλογο όμως ο Ντενκτάς ενεργεί με κριτήριο τα στρατηγικά συμφέροντα της Τουρκίας και όχι τα «στενά» συμφέροντα των Τουρκοκυπρίων. Δεν είναι παρακινδυνευμένο να υποτεθεί ότι και μετά την απομάκρυνση Ντενκτάς, η Τουρκία θα επιδιώξει την αντικατάστασή του από κάποιον Τουρκοκύπριο που θα έχει αντίστοιχες απόψεις και δεν θα προτάσσει τα συμφέροντα των Τουρκοκυπρίων έναντι αυτών της Τουρκίας.

Το πρόβλημα με την ταυτότητα του συνομιλητή φαίνεται από τις προσφυγές της Κυπριακής Δημοκρατίας ή Κυπρίων πολιτών σε διεθνή όργανα (π.χ. υπόθεση Λοϊζίδου).²³ Σε όλες αυτές τις υποθέσεις η εναγόμενη πλευρά δεν είναι ο Ντενκτάς ή το «κράτος-ανδρείκελο» που έχουν συστήσει οι Τούρκοι στα κατεχόμενα. Εναγόμενος είναι πάντα η Τουρκία. Η διαφορά συνεπώς είναι μεταξύ Κυπριακής Δημοκρατίας και Τουρκίας. Όταν όμως αρχίζουν οι διακοινοτικές συνομιλίες παύει στην πράξη να υφίσταται η Κυπριακή Δημοκρατία και ο Πρόεδρος

²² Βλ. αντιθ. Ηρακλείδης 2002, σελ. 331-332.

²³ Στην υπόθεση Λοϊζίδου ένα από τα κρίσιμα στοιχεία ήταν ότι η Τουρκία, συνεπεία της στρατιωτικής της δράσεως ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο επί εδάφους πέραν των ορίων της επικρατείας της», *Loizidou v. Turkey*, 1996, σελ. 17. Αντιστοίχως η Τουρκία ισχυρίζεται ότι και μόνη η συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων στη διαδικασία διαπραγματεύσεων του ΟΗΕ για το Σχέδιο Ανάν αποδεικνύει ότι οι δεν υπάρχει σχέση εξαρτήσεως μεταξύ τουρκίας και «ΤΔΒΚ», βλ. *Xenides-Aresits v. Turkey*, 6 Απριλίου 2005.

της Κύπρου μετατρέπεται αυτομάτως σε ηγέτη της ελληνοκυπριακής πλευράς, όπως αντιστοίχως ο Ραούφ Ντενκτάς εμφανίζεται ως ηγέτης των Τουρκοκυπρίων.

Επιπλέον, ο Ντενκτάς με μία σταθερή προσπάθεια μετά το 1974, κατόρθωσε να αναβαθμίσει τη θέση του ως συνομιλητής της κυπριακής πλευράς. Την πρώτη περίοδο μετά την εισβολή συνομιλούσαν ο Ραούφ Ντενκτάς με τον Γλαύκο Κληρίδη, η ιδιότητα του οποίου τότε, ήταν αυτή του διαπραγματευτή. Μετά την παραίτηση Κληρίδη τον Απρίλιο του 1976 ο Ντενκτάς αρνήθηκε να συνομιλήσει με τον αντικαταστάτη του Τάσσο Παπαδόπουλο. Τον ίδιο μήνα ο Ραούφ Ντενκτάς υπέβαλε τις προτάσεις του για την πολιτειακή δομή του νέου κράτους υπογράφοντας ως πρόεδρος του «Τουρκικού Ομόσπονδου Κράτους της Κύπρου». Την 9^η Ιανουαρίου 1977 μεθόδευσε και επέτυχε τη συνάντηση κορυφής απ' ευθείας με τον Μακάριο με επιστολή του στην οποία υπέγραφε ως πρόεδρος.²⁴ Με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές που αποφασίσθηκαν στη δεύτερη συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς τον Φεβρουάριο του 1977, ακολούθησαν οι διαπραγματεύσεις των δύο πλευρών μεταξύ του Τάσσου Παπαδόπουλου και του Ουμίτ Σουλεϊμάν Ονάν. Ο Ραούφ Ντενκτάς είχε επιτύχει το στόχο του να συνομιλεί μόνον με τον αρχηγό της άλλης πλευράς δηλαδή τον εκάστοτε πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Τον Σεπτέμβριο του 1983 ο τότε πρόεδρος της Κύπρου Σπύρος Κυπριανού προσπάθησε να θέσει το θέμα στη σωστή του βάση δηλώνοντας ότι ήταν έτοιμος να συναντηθεί με τον Τούρκο πρόεδρο Κενάν Εβρέν, χωρίς βεβαίως να λάβει απάντηση.²⁵ Τον Μάρτιο του 1988 ο νεοεκλεγείς τότε πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, Γιώργος Βασιλείου, ζήτησε να συναντηθεί με τον τούρκο πρωθυπουργό Τουργκούτ Οζάλ για να δεχθεί ως απάντηση την παρότρυνση της τουρκικής πλευράς να συναντηθεί με τον «ομόλογό» του Ραούφ Ντενκτάς.²⁶ Η επίσημη δικαιολογία της Τουρκίας είναι ότι δεν αναγνωρίζει την Κυπριακή Δημοκρατία και συνεπώς δεν μπορεί να συνομιλήσει μαζί της. Είναι βεβαίως λογική η επιδίωξη της τουρκικής πλευράς να επιθυμεί διάλογο στο επίπεδο των δύο κοινοτήτων, όπου

- η Κυπριακή Δημοκρατία υποβιβάζεται σε ελληνοκυπριακή κοινότητα,
- η εισβολή και κατοχή μετατρέπεται σε διαμάχη μεταξύ των δύο κοινοτήτων όπου ο τουρκικός στρατός απλώς διασφαλίζει τα συμφέροντα των Τουρκοκυπρίων μέχρι να βρεθεί λύση
- οι συνομιλίες λόγω της παρουσίας του Ντενκτάς επιστρέφουν ατελείωτα σε γεγονότα προ της εισβολής και κατοχής

²⁴ Τζερμιάς, Τόμος 2, σελ. 798.

²⁵ Τζερμιάς, Τόμος 2, σελ. 886.

²⁶ Τζερμιάς, Τόμος 2, σελ. 985.

- η Τουρκία δεν εμφανίζεται ως θύτης και αποστασιοποιείται διακριτικά από το θέμα έτοιμη να προσφέρει τις υπηρεσίες της για να βρεθεί λύση στο αδιέξοδο των συνομιλιών

Είναι χαρακτηριστικές προς τούτο οι ανακοινώσεις της τουρκικής πλευράς για το Κυπριακό. Η Τουρκία αναφέρει πάντα ότι η επίτευξη συνολικής και βιώσιμης λύσεως «*μπορεί να προκύψει μόνον μέσα από ελεύθερες διαπραγματεύσεις μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών*» που είναι είτε δύο «*ανεξάρτητα κράτη*»²⁷ είτε δύο «*ισότιμες κοινότητες*».²⁸ Η Τουρκία δεν είναι μέρος του προβλήματος. «Τυγχάνει» απλώς να κατέχει στρατιωτικά το νησί στα πλαίσια της βοήθειας που προσφέρει προς τους Τουρκοκυπρίους. Η στρατιωτική παρουσία της βοηθάει τις διαπραγματεύσεις διότι αποτρέπει τους Ελληνοκυπρίους να επιτεθούν στους Τουρκοκυπρίους όσο διαρκούν οι διαπραγματεύσεις.

Το ερώτημα παραμένει. Με ποιόν θα έπρεπε να συνομιλεί η Κυπριακή Δημοκρατία; με την Τουρκία; Η καταφατική απάντηση είναι αυτονόητη, όσο και εάν τα μεγέθη των δύο χωρών είναι δυσανάλογα. Στην πραγματικότητα η διαφορά μεταξύ Κυπριακής Δημοκρατίας και Τουρκίας είναι τόσο εμφανής που ίσως η ελληνοκυπριακή πλευρά προτιμά να εθελουφλεί συνομιλώντας με τον Ντενκτάς ή κάποιον άλλον τουρκοκύπριο ηγέτη. Ως ένα βαθμό αυτή η κατάσταση βολεύει και τις ελλαδικές κυβερνήσεις, Από τη στιγμή που το βάρος των διαπραγματεύσεων επωμίζεται ο Ραούφ Ντενκτάς, δίνεται η δυνατότητα στην Ελλάδα να διατηρεί καλύτερες καθημερινές σχέσεις με την σχετικώς αποστασιοποιημένη Τουρκία.

Η εισβολή και κατοχή του τουρκικού στρατού έχει μετατρέψει τους Ελληνοκυπρίους στην «πραγματική μειονότητα» του νησιού.²⁹ Βεβαίως, ύστερα από τόσα χρόνια συνομιλιών με τον Ντενκτάς έχει παγιωθεί στη διεθνή κοινότητα και στον ΟΗΕ μία συγκεκριμένη αντίληψη, που θα είναι εξαιρετικά δύσκολο να ξεπερασθεί. Ο συνομιλητής της Κυπριακής Δημοκρατίας είναι ο εκάστοτε ηγέτης της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Η μικρή και θεωρητική δυνατότητα αλλαγής, όταν θα έφευγε ο Ντενκτάς από την ενεργό πολιτική, εξανεμίστηκε ουσιαστικά μετά τις «εκλογές» στα κατεχόμενα την 14η Δεκεμβρίου 2003.³⁰ Οι αναλύσεις και εκτιμήσεις του αποτελέσματος τόσο από τη διεθνή κοινότητα όσο και εμμέσως πλην σαφώς από την ελλαδική πλευρά, οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι οι «εκλογές» ήσαν νόμιμες, το πολιτικό γίνεσθαι στα κατεχόμενα αυτοτελές και τα κόμματα που εξελέγησαν «αντιπροσωπευτικά της πολιτικής

²⁷ Βλ. π.χ. ανακοίνωση τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών σχετικώς με την ανακοίνωση προς τον τύπο του Προέδρου του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για την Κύπρο, 12 Ιουλίου 2002.

²⁸ Βλ. ανακοίνωση τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τον τύπο σχετικώς με την επανέναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών στη Νέα Υόρκη τον Ιούλιο του 1997.

²⁹ Βλ. σχετ. επιτυχή παρατήρηση του Stern, *Foreign Policy*, 1975, σελ. 77.

³⁰ Βλ. σχετ. σχόλιο Αγγελόπουλου, *Καθημερινή*, 18 Δεκεμβρίου 2003.

καταστάσεως στο νησί».³¹ Ο Ραούφ Ντενκτάς αντικαταστάθηκε από τον Μεχμέτ Αλή Ταλάτ και τον υιό του Ντενκτάς, Σερντάρ.

δ. Η σημασία των πρωτοβουλιών ιδιωτών

Ο εγκλωβισμός της ελληνοκυπριακής και ελλαδικής πλευράς στη διεθνοποίηση του Κυπριακού με όρους που ίσχυαν το 1974 (μέσω ΟΗΕ ή μέσω διακρατικών προσφυγών στο Συμβούλιο της Ευρώπης) και στην περίφημη «διζωνική, δικοινοτική ομοσπονδία», λειτούργησε ανασταλτικά ως προς τη χρήση όλων των δυνατών μέσων για την αντιμετώπιση της τουρκικής κατοχής. Χαρακτηριστικό της αδράνειας της ελληνικής πλευράς σε αυτό το θέμα είναι ότι σε κάποιες περιπτώσεις το κενό κάλυψαν με επιτυχία πρωτοβουλίες ιδιωτών. Ακολούθως θα αναφερθούν οι δύο πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις, όπου ιδιώτες άλλαξαν σημαντικά τα δεδομένα στο Κυπριακό δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα στην τουρκική πλευρά μέσω της χρήσεως των ενδίκων μέσων που τους παρέχει το ευρωπαϊκό δικαϊκό σύστημα.³²

Το 1992 κυπριακές εταιρείες που είχαν έδρα στο Λονδίνο εστράφησαν εναντίον της Βρετανίας σχετικά με την εισαγωγή προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου. Κατόπιν σχετικού αιτήματος των βρετανικών δικαστηρίων, το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων επιλήφθηκε του θέματος. Η βρετανική κυβέρνηση από κοινού με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποστήριξαν ότι η αποδοχή πιστοποιητικών από τα κατεχόμενα δεν συνιστούσε αναγνώριση της «ΤΔΒΚ» ως κράτους αλλά ήταν απαραίτητη ούτως ώστε να ωφελούνται της σχέσεως με την ΕΟΚ όλοι οι Κύπριοι και να μην υπάρχουν διακρίσεις ανάμεσα στον πληθυσμό της Κύπρου.³³ Το Δικαστήριο εξέδωσε το 1994 προδικαστική απόφαση που αναφερόταν στην παράβαση διατάξεων της Κυπριακής Δημοκρατίας κατά την εξαγωγή προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές.³⁴ Η απόφαση αυτή ουσιαστικά άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη της ΕΟΚ/ΕΕ αντιμετώπιζαν έως τότε την εισαγωγή προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές της

³¹ Δήλωση γερμανού επιτρόπου Γκύντερ Φερχόγκεν, *Ελευθεροτυπία*, 16 Δεκεμβρίου 2003.

³² Οποσδήποτε δεν υποτιμάται η σημασία των διακρατικών προσφυγών της Κύπρου στο Συμβούλιο της Ευρώπης αμέσως μετά την τουρκική εισβολή το 1974, βλ. *Cyprus v. Turkey*, προσφυγή 6780/19 Σεπτεμβρίου 1974, έκθεση 10 Ιουλίου 1976 (δημοσιεύθηκε 31 Αυγούστου 1979)· προσφυγή 6950/21 Μαρτίου 1975, έκθεση 10 Ιουλίου 1976 (δημοσιεύθηκε 31 Αυγούστου 1979)· προσφυγή 8007/6 Σεπτεμβρίου 1977, έκθεση 4 Οκτωβρίου 1983 (δημοσιεύθηκε 2 Απριλίου 1992).

³³ Υπόθεση C-432/92, *Regina/Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S.P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and Others*, παρ. 31-35. Ανάλογο σκεπτικό επικαλούνται κύκλοι της Επιτροπής και μετά την απόρριψη του Σχεδίου Ανάν από τους Ελληνοκυπρίους.

³⁴ Βλ. επίσης C-219/98, *Regina/Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S.P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and Others II, EEEA*, 2000, σελ. 696-712 καθώς και *Anastasiou II*, House of Lords, 20 Μαΐου 1998, *CMLR*, 1999, σελ. 469.

Κύπρου.³⁵ Τα συγκεκριμένα προϊόντα δεν μπορούσαν πλέον να εισαχθούν απ' ευθείας στις αγορές της ΕΕ εάν δεν είχαν ελεγχθεί από τις αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας.³⁶ Η απόφαση υιοθετήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1995³⁷ και απετέλεσε σοβαρό οικονομικό χτύπημα στο καθεστώς Ντενκτάς, αφού το 50% των συνολικών εξαγωγών των κατεχομένων το 1994 ήσαν αγροτικά προϊόντα, το 80% των οποίων κατευθυνόταν στη Βρετανία.³⁸ Είναι αυτή ακριβώς η απόφαση του Δικαστηρίου το 1994 που δημιουργεί νομικά εμπόδια στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή που επιθυμεί να δώσει τη δυνατότητα στις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου να εξάγουν προϊόντα απ' ευθείας στις χώρες της ΕΕ.³⁹

Η δεύτερη και πολύ πιο σημαντική απόφαση ήταν η υπόθεση Λοϊζίδου.⁴⁰ Η Τιτίνα Λοϊζίδου, πολίτης της Κυπριακής Δημοκρατίας, στράφηκε ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά της Τουρκίας, διότι, κατά παράβαση του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου 1 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, δεν είχε πρόσβαση στην ιδιοκτησία της που βρίσκεται στην κατεχόμενη Κυρήνεια.⁴¹ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έχει χάσει τον έλεγχο επί της περιουσίας της. Η Τουρκία προσπαθώντας να νομιμοποιήσει εμμέσως το καθεστώς Ντενκτάς, ουσιαστικά ισχυρίστηκε ότι την ευθύνη για τις κατεχόμενες περιοχές είχε το ψευδοκράτος.⁴² Το δικαστήριο έκρινε ότι παρά την κατοχή της περιουσίας της Λοϊζίδου, η προσφεύγουσα δεν είχε απολέσει τα δικαιώματά της επ' αυτής. Επιπλέον, η Τουρκία θεωρήθηκε ότι έχει την αποκλειστική ευθύνη για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί καθότι

³⁵ Κράτη όπως η Βρετανία, η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, το Βέλγιο και η Ολλανδία πραγματοποιούσαν επί χρόνια απ' ευθείας εισαγωγές προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές. Βλ. *Financial Times* (Λονδίνο), 17 Μαΐου 1984· *Independent* (Λονδίνο), 8 Ιουνίου 1993.

³⁶ Για περισσότερα βλ. Chrysostomides, 1999, σελ. 300-304, 457, 465-466. Για κριτική της απόφασης του δικαστηρίου βλ. Talmon, *EJIL*, 2001, σελ. 727 κ.ε. Επίσης, Οδηγία 77/93/ΕΟΚ για τα πιστοποιητικά φυτοϋγειονομικού ελέγχου.

³⁷ Βλ. Απάντηση της Επιτροπής, 10 Μαρτίου 1995 στην ερώτηση με θέμα «παράνομες εισαγωγές στην ΕΕ προϊόντων που προέρχονται από το κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου, OJ 1995 C 145/23.

³⁸ Talmon, *EJIL*, 2001, σελ. 731, υποσ. 10.

³⁹ Βλ. σχετ. πρώτη ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής, EC03-141EN/3/6/2003 μετά την υπογραφή εντάξεως της Κύπρου στην ΕΕ για εξαγωγές από τα κατεχόμενα. Βλ. αντιθ. Talmon, *EJIL*, 2001, σελ. 722-750.

⁴⁰ Loizidou v. Turkey, Merits, Judgment 18 Δεκεμβρίου 1996, Για περισσότερα βλ. Κώνστας, 2002, σελ. 247-324· Περράκης, Επετηρίδα Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, 2000, σελ. 169 κ.ε.

⁴¹ Έπρεπε πρώτα να αναγνωρίσει η Τουρκία το δικαίωμα ατομικής προσφυγής, που αναγνωρίστηκε την 28^η Ιανουαρίου 1987. Για το κείμενο της τουρκικής δηλώσεως βλ. Loizidou, 1996, παρ. 24. Οι πρώτες προσφυγές ήσαν του Μητροπολίτη Χρυσοστόμου, επισκόπου Κιτίου (15299/89), του Αρχιμανδρίτη Παπαχρυσοστόμου, (15300/89) και της δικηγόρου Τιτίνας Λοϊζίδου, βλ. παραδεκτό αιτήσεων *Decision of the Commission of admissibility in applications nos., 15299/89, 15300/89 and 15318/89 (joined)*, Chrysostomos, Papachrysostomou and Loizidou v. Turkey, 4 March 1991, Decisions and Reports 68, παρ. 50-60.

⁴² Η Τουρκία επικαλείται σχετ. υποθέσεις στο αγγλικό Εφετείο (Court of Appeal) *Hesperides Hotels Ltd and Another v. Aegean Turkish Holidays Ltd and Another* [1977] 3 *Weekly Law Reports*, σελ. 656· *Polly Peck International PLC v. Asil Nadir and Others* [1992], 2 *All England Reports*, σελ. 238.

«ο στρατός της ασκεί αποτελεσματικό και πλήρη έλεγχο στο συγκεκριμένο [βόρειο] τμήμα του νησιού. Αυτός ο έλεγχος... συνεπάγεται την ευθύνη της [Τουρκίας] για την πολιτική και τις ενέργειες της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου».⁴³

Η σημασία της συγκεκριμένης αποφάσεως είναι διττή. Αφ' ενός αναγνωρίστηκε ότι όσοι διέθεταν περιουσίες πριν το 1974 εξακολουθούν να θεωρούνται κατά την ευρωπαϊκή δικαιοσύνη ως ιδιοκτήτες που μπορούν να διεκδικήσουν αποζημιώσεις για τη μη απόλαυση του δικαιώματός τους επί των περιουσιών. Αφ' ετέρου επιβεβαιώθηκε ότι η Τουρκία είναι η κατοχική δύναμη που ασκεί τον έλεγχο στο βόρειο τμήμα της Κύπρου. Τα συμπεράσματα επί της προσφυγής της Λοϊζίδου αναγνωρίστηκαν εκ νέου πέντε χρόνια αργότερα πλήρως με την απόφαση του ίδιου δικαστηρίου επί της διακρατικής πλέον προσφυγής της Κύπρου κατά της Τουρκίας.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και οι δύο υποθέσεις δεν ήταν προσχεδιασμένες από το ελληνικό ή το κυπριακό κράτος. Προήλθαν από πρωτοβουλίες ιδιωτών που θέλησαν να χρησιμοποιήσουν τα νομικά όπλα που παρέχονται στον ευρωπαϊκό δικαιοσύνη χώρο. Είναι βεβαίως γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις, μετά την έναρξη των σχετικών πρωτοβουλιών από τους ιδιώτες, ήρθαν ως συμπαραστάτες και αρωγοί το ελληνικό και το κυπριακό κράτος, ιδίως στη φάση της υλοποίησεως της αποφάσεως Λοϊζίδου. Επισημαίνεται όμως ότι για πολλά χρόνια παρέμεναν αναξιοποίητες οι δυνατότητες που παρέχονται σε ιδιώτες να στραφούν κατά της Τουρκίας για την κατοχή της Κύπρου. Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι οι δύο υποθέσεις δεν έχουν αξιοποιηθεί ιδιαίτερος από την κυπριακή πλευρά, όπως φάνηκε και από τις προβλέψεις του Σχεδίου Ανάν για τα θέματα των περιουσιών.⁴⁴ Ένα εξαιρετικό θετικό σημείο είναι ότι μετά την επιτυχή για την κυπριακή πλευρά εκδίκαση της υποθέσεως Λοϊζίδου, ασκήθηκαν πολλές προσφυγές από ιδιοκτήτες περιουσιών στις κατεχόμενες περιοχές, οι οποίες άρχισαν ήδη να εκδικάζονται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.⁴⁵

6. Τι διαπραγματεύεται η κάθε πλευρά

Όπως ήδη ελέχθη, η Τουρκία εδώ και χρόνια θεωρούσε ότι το Κυπριακό λύθηκε με την «ειρηνευτική επιχείρηση» του 1974. Τί είναι όμως αυτό που υποχρεώνει τον Ραούφ Ντενκτάς να διαπραγματεύεται με τους Ελληνοκυπρίους από το 1974 και εντεύθεν και την Τουρκία να συζητά πιθανή αποδοχή του Σχεδίου Ανάν, 30 χρόνια μετά τη εισβολή; Σε τελική ανάλυση τί είναι αυτό που διαπραγματεύεται η Κυπριακή Δημοκρατία όλα αυτά τα χρόνια μετά το 1974;

⁴³ Loizidou, Merits, παρ. 56.

⁴⁴ Βλ. αντίστοιχη παρατήρηση Παπασάβα, 2003, σελ. 32.

⁴⁵ Βλ. *Eugenia Michaelidou Developments Ltd And Michael Tymvios v. Turkey*, Judgment (Merits and just satisfaction), 16163/90, 31 Ιουλίου 2003· *Demades v. Turkey*, Judgment (Merits and just satisfaction), 16219/90, 31 Ιουλίου 2003· *Xenides-Aresits v. Turkey*, (Decision as to the admissibility), 46347/99, 6 Απριλίου 2005.

Η απάντηση στο ερώτημα είναι απλή. Στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων βρίσκεται από τουρκικής πλευράς το σύνολο των υπαρκτών δεδομένων που διαμορφώθηκαν *manu militari* το 1974: η κατάληψη και η συνεχιζόμενη κατοχή του 36,4% του συνολικού εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, η παρουσία περίπου 35.000 τούρκων στρατιωτών και οι αλλαγές που έχουν επέλθει ύστερα από 30 χρόνια συνεχούς και συνεπούς δημογραφικής αλλοιώσεως του πληθυσμού με την αθρόα εισαγωγή εποίκων από την Τουρκία. Είναι αυτό που αποκαλεί αυτάρεσκα ο Ντενκτάς «πραγματικότητες» (realities) οι οποίες πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν σε οποιαδήποτε πρόταση για μελλοντικό καθεστώς της Κύπρου.⁴⁶

Το θεμελιώδες λάθος της Τουρκίας ήταν ότι ένα διεθνές ζήτημα, στο οποίο περιλαμβάνεται και παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου, λύνεται οριστικά μόνον με συναίνεση μεταξύ των ενδιαφερομένων πλευρών, η οποία λαμβάνει συνήθως τη μορφή συμφωνίας ειρήνης. Η Τουρκία, έχοντας οχυρωθεί πίσω από την αντίληψη ότι το Κυπριακό έχει λυθεί, δεν προχώρησε σε οποιαδήποτε υποχώρηση με σκοπό την επίτευξη συμφωνίας ειρήνης μεταξύ των δύο πλευρών, μίας συμφωνίας που μάλλον θα της διασφάλιζε μεγάλο τμήμα όσων κέρδισε το 1974.⁴⁷

Από την άλλη πλευρά η ελληνοκυπριακή πλευρά διαπραγματεύεται τη διεθνή αναγνώρισή της και τη μοναδική εκπροσώπηση του κράτους της Κυπριακής Δημοκρατίας στη διεθνή κοινότητα. Το πρόβλημα για την Τουρκία είναι ότι η διεθνής κοινότητα με σωρεία πράξεών της έχει αναγνωρίσει ότι

- α) η Κυπριακή Δημοκρατία διατηρεί τη νομική της προσωπικότητα, παρά τα κατά καιρούς σοβαρά εσωτερικά προβλήματα και τη διαίρεση του νησιού και
- β) η κυπριακή κυβέρνηση αντιπροσωπεύει την Κυπριακή Δημοκρατία.

Από τον Μάρτιο του 1964 το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με το ομόφωνο Ψήφισμα 186 αποδέχθηκε ότι η κυβέρνηση της Κύπρου «έχει την ευθύνη για τη διατήρηση και αποκατάσταση της τάξεως και του νόμου» και ζήτησε να συγκροτηθεί ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ στη νήσο «με τη συγκατάθεση της κυβερνήσεως της Κύπρου». Με τον τρόπο αυτό ο ΟΗΕ αναγνώρισε αναμφισβήτητα τη νομιμότητα της κυπριακής κυβερνήσεως. Το Ψήφισμα 186/1964 θεωρείται από τους Τούρκους ως η ρίζα του κακού για τη συνεχιζόμενη αναγνώριση της Κυπριακής

⁴⁶ Έκθεση γ.γ. για το Σχέδιο Ανάν-Απρίλιος 2003, παρ. 18.

⁴⁷ Βλ. σχετ. Birand, *Turkish Daily News*, 30 Μαρτίου 2004. Ο ίδιος δημοσιογράφος παρατηρεί επίσης ότι η Τουρκία απώλεσε την οποιαδήποτε ηθική νομιμοποίηση στα μάτια της διεθνούς κοινότητας με τη δεύτερη φάση της τουρκικής εισβολής, η οποία πραγματοποιήθηκε σχεδόν ένα μήνα μετά την πρώτη. Τον Ιούλιο του 1974 διέθετε ως ένα βαθμό το ηθικό έρεισμα να επέμβει για να σώσει τους Τουρκοκυπρίους και να αποκαταστήσει τη συνταγματική τάξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, που κινδύνευε λόγω του σχεδιασμένου από την Ελλάδα πραξικοπήματος. Τον Αύγουστο του 1974 δεν είχε όμως καμία δικαιολογία να συνεχίσει την εισβολή και κατοχή.

Δημοκρατίας και της κυπριακής κυβερνήσεως.⁴⁸ Για αυτόν το λόγο και η Τουρκία σταθερά διαμαρτύρεται κατά την εκάστοτε ανανέωση της θητείας της δυνάμεως του ΟΗΕ στο νησί, επειδή βασίζεται στην αποδοχή της από τη νόμιμη κυβέρνηση της Κύπρου.⁴⁹ Με ένα λόγο από το 1974 και εντεύθεν η ελληνοκυπριακή πλευρά διαπραγματεύεται την επίσημη σφραγίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁵⁰

Ο μεγάλος κίνδυνος από την όποια λύση κατατεθεί στο μέλλον είναι ότι η Κυπριακή Δημοκρατία θα κληθεί να εκχωρήσει το μοναδικό διαπραγματευτικό της όπλο χωρίς σοβαρά και απτά ανταλλάγματα. Για αυτόν το λόγο υπάρχει όλη αυτή τη διεκκυστική γύρω από το εάν το κράτος που προβλέπει το Σχέδιο Ανάν θα είναι συνέχεια του παλαιού κράτους, εάν η εξουσία θα εκπηγάξει από τις δύο κοινότητες ή τις δύο ομόσπονδες πολιτείες και εάν θα υπάρξει στιγμιαία κατάλυση της Κυπριακής Δημοκρατίας πριν τη δημιουργία του νέου κρατικού μορφώματος. Όπως είχε αναφέρει από το 1990 ο Ραούφ Ντενκτάς προς τον γ.γ. του ΟΗΕ:

«είναι εμφανές ότι οι Τουρκοκύπριοι και οι Ελληνοκύπριοι είναι δύο διακριτοί και χωριστοί λαοί και έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν ελεύθερα το πολιτικό τους καθεστώς...Αυτό το δικαίωμα θα εκφραστεί μέσω της μετεξέλιξης της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου σε ένα από τα δύο συστατικά κράτη της μελλοντικής ομοσπονδίας στην Κύπρο... εάν οι διαπραγματεύσεις καταλήξουν σε μία αποδεκτή λύση από τον λαό μου. Μόνον μετά από μία τέτοια διαδικασία θα είναι δυνατόν να επιτευχθεί λύση που θα βασίζεται σε ένα κράτος υπό τη μορφή ομοσπονδιακής ενώσεως που θα περιλαμβάνει τους δύο λαούς»⁵¹

Τους στόχους αυτούς αποδέχεται τόσο ο Ραούφ Ντενκτάς όσο και τα αντιπολιτευόμενα την πολιτική του τουρκοκυπριακά κόμματα. Είναι χαρακτηριστική εν προκειμένω η θέση που εξέφρασε ο αρχηγός του «Ρεπουμπλικανικού Τουρκικού Κόμματος» Μεχμέτ Αλή Ταλάτ τον Ιούλιο του 2003. Ο Τουρκοκύπριος πολιτικός αναφέρθηκε στο πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας ως αρχηγό της κυβερνήσεως των Ελληνοκυπρίων και θεώρησε ότι η συγκεκριμένη κυβέρνηση «είναι αδικώς αποδεκτή ως κυβέρνηση της Κύπρου. Πρέπει να τη μοιρασθούμε».⁵²

Η αναγνώριση της υπάρξεως δύο λαών και όχι δύο κοινοτήτων, η αναγνώριση χωριστού για τις δύο κοινότητες δικαιώματος αυτοδιαθέσεως, η δημιουργία ενός νέου κράτους που θα είναι συγχρόνως και «μετεξέλιξη» της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου και συστατικό

⁴⁸ Necatigil, 1993, σελ. 71.

⁴⁹ Βλ. π.χ. Statement By The Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Turkey Concerning UN Security Council Resolutions No:1178 And 1179 (1998) - 30 June 1998.

⁵⁰ Βλ. σχετ. Necatigil, 1993, σελ. 329-330.

⁵¹ Report of the Secretary General to the Security Council, S/21183, 8 Μαρτίου 1990, παρ. 16. Την 28 Αυγούστου 1994 η Τουρκοκυπριακή πλευρά δια μέσου της «Τ/Κ συνελύσεως» εγκατέλειψε επισήμως την αρχή της ομοσπονδίας ως βάση επίλυσεως του Κυπριακού.

⁵² Συνέντευξη του Μεχμέτ Αλή Ταλάτ στην εφημερίδα της Λευκωσίας *Πολίτης*, 27 Ιουλίου 2003.

κράτος της Ομοσπονδίας και θα περιλαμβάνει ρητώς τους δύο λαούς, η πολιτική ισότητα Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, είναι οι στόχοι της τουρκικής πλευράς.⁵³ Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκουν να ξεπεράσουν το μοναδικό διαπραγματευτικό όπλο των Ελληνοκυπρίων δηλαδή την επίσημη αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως μόνης εκπροσώπου της νήσου στη διεθνή σκηνή.

7. Συμπέρασμα

Η τραυματική εμπειρία της εισβολής και η συνεχιζόμενη κατοχή, η αίσθηση της συντριπτικής ισχύος του αντιπάλου, η εμμονή σε μία δήθεν διεθνοποίηση του Κυπριακού που στην πράξη ήταν συλλογή ψηφισμάτων με μεγαλύτερη ηθική από νομική σημασία, η ταυτόχρονη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων με τους Τουρκοκυπρίους υπήρξαν τα στοιχεία που σφράγισαν την ελληνοκυπριακή πλευρά μετά το 1974. Χαρακτηριστική υπήρξε όλα αυτά τα χρόνια η αδυναμία χαράξεως συγκροτημένης πολιτικής με την εξαίρεση της υποψηφιότητας της Κύπρου για ένταξη στην ΕΟΚ/ΕΕ.

Από το 1974 και μέχρι την κατάθεση του Σχεδίου Ανάν οι Ελληνοκύπριοι εθίστηκαν σε δύο πράγματα: στη διατύπωση γενικών αρχών που περιέχονταν στα ψηφίσματα των ΗΕ και στην αρνητική τοποθέτηση έναντι των προτάσεων της διεθνούς κοινότητας. Στην πράξη δεν χρειαζόταν να κάνουν πιο συγκεκριμένες τις αρχές που περιέχονταν στα ψηφίσματα των ΗΕ και τις κατά καιρούς προτάσεις για επίλυση του Κυπριακού διότι φρόντιζε να τους απαλλάσσει ο Ραούφ Ντενκτάς. Η διαπραγματέυση μαζί του είχε το ουσιαστικό μειονέκτημα ότι δεν ήταν διαπραγματέυση και το μεγάλο πλεονέκτημα ότι οι κινήσεις του Ντενκτάς ήταν απολύτως προβλέψιμες.

Η ελληνοκυπριακή πλευρά αν και αρέσκεται να διαρκώς να επιστρέφει υπό την έννοια της αναφοράς σε γενικές αρχές των ψηφισμάτων των ΗΕ, δεν μπόηκε στη διαδικασία να εξειδικεύσει το περιεχόμενο συγκεκριμένων προβλέψεων τους. Επί παραδείγματι ποιό είναι το ακριβές περιεχόμενο της «διζωνικής, δικαιοδικής ομοσπονδίας» στην πράξη; Ή τι σημαίνει «αποτελεσματική συμμετοχή» των Τουρκοκυπρίων στην άσκηση εξουσίας;

Ανάλογη στάση υπήρχε και στις κατά καιρούς προτάσεις της διεθνούς κοινότητας που αντιμετώπιζονταν μόνον αρνητικά. Οι θέσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς σε θέματα όπως η κατανομή της εξουσίας, η ασφάλεια ή το εδαφικό περιορίζονταν στα σημεία που δεν μπορούσε να αποδεχθεί και όχι σε αυτά που πρότεινε. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η αντιμετώπιση της

⁵³ Βλ. σχετ. άρθρο του Ραούφ Ντενκτάς όπου προσδιόριζε τους όρους για την επανέναρξη των διαπραγματεύσεων, Denktash, *Perceptions*, 1999.

συννομοσπονδίας. Ήταν γνωστό ότι οι Ελληνοκύπριοι την απέρριπταν θεωρώντας ότι θα έδινε κάποια στιγμή τη δυνατότητα στους Τουρκοκυπρίους να αποσχισθούν νομίμως. Η στάση Ντενκτάς επέτρεπε στην ελληνοκυπριακή πλευρά να περιορισθεί στη γενικόλογη άρνηση της συννομοσπονδίας. Ήταν όμως μόνον η χρήση του όρου «συννομοσπονδία» που ενοχλούσε; Εάν οι προβλέψεις απαγόρευαν την απόσχιση αλλά στην πράξη συνιστούσαν συννομοσπονδία; Ποιό όμως ήταν το ακριβές περιεχόμενο της ομοσπονδίας που αντιπρότεινε η ελληνοκυπριακή πλευρά; Πώς θα γινόταν η κατανομή εξουσίας;

Αντιστοίχως, η τουρκική πλευρά χαρακτηριζόταν από τη μονολιθικότητα της αυτάρεσκης σιγουριάς ότι το Κυπριακό επιλύθηκε το 1974 με την εισβολή και από τη βεβαιότητα ότι κανένας άλλος πλην των Ελλήνων δεν είχε ενοχληθεί από τη συνεχιζόμενη κατοχή του νησιού. Η απόλυτη ακαμψία και η ουσιαστική άρνηση των διαπραγματεύσεων, οι οποίες επιλέγονταν μόνον ως μέσον για να απομακρύνεται η όποια πίεση της διεθνούς κοινότητας, δεν χαρακτήριζε μόνον τον Ντενκτάς αλλά και την τουρκική ηγεσία. Η διαδικασία εντάξεως της Κύπρου στην ΕΕ και η αντίστοιχη πορεία που επέλεξε να ακολουθήσει η Τουρκία, έδειξαν το τρωτό σημείο της παραδοσιακής τουρκικής πολιτικής.

B. Διπλωματικές διεργασίες γύρω από το Σχέδιο Ανάν

1. Η υποβολή του Σχεδίου Ανάν

Την 4^η Δεκεμβρίου 2001 οι Γλαύκος Κληρίδης και Ραούφ Ντενκτάς συναντήθηκαν παρουσία του Ειδικού Συμβούλου του γ.γ. του ΟΗΕ για το Κυπριακό. Ήταν η πρώτη απ' ευθείας συνάντηση των δύο ηγετών ύστερα από τέσσερα έτη. Κατά τη συνάντησή τους συμφώνησαν να κινηθούν υπό τους όρους που προσδιόριζε το ψήφισμα 1250/1999 του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ακολούθησαν πολλοί γύροι συνομιλιών χωρίς αποτέλεσμα. Την ίδια περίοδο ο Ειδικός Σύμβουλος του γ.γ. του ΟΗΕ επισκέφθηκε επανειλημμένως την Αθήνα και την Άγκυρα. Η μεγάλη διπλωματική κινητικότητα και σχετικές διαρροές είχαν καταστήσει γνωστό ότι ο γ.γ. επρόκειτο να καταθέσει σύντομα νέα πρόταση για επίλυση του Κυπριακού. Η κατάθεση της προτάσεως

αναβλήθηκε πάντως λόγω της διεξαγωγής βουλευτικών εκλογών στην Τουρκία την 3^η Νοεμβρίου 2002.⁵⁴

Η πρόταση τελικώς κατατέθηκε στην 11^η Νοεμβρίου 2002 και ήταν ένα λεπτομερές σχέδιο για συνολική διευθέτηση του Κυπριακού. Η ελληνική κυβέρνηση δια στόματος του τότε πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη χαρακτήρισε αμέσως το Σχέδιο ως «ιστορική ευκαιρία». Επρόκειτο περί μίας βιαστικής ανακοίνωσης που δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί από τον όγκο του Σχεδίου. Επιπλέον, έδινε την εντύπωση ότι ασκούνται πιέσεις στην κυπριακή κυβέρνηση να αποφασίσει για τη στάση που θα κρατούσε. Τελικώς η ελληνοκυπριακή πλευρά αποδέχθηκε το σχέδιο ως βάση για περαιτέρω διαπραγματεύσεις την 18^η Νοεμβρίου 2002. Ακολούθησε η τουρκοκυπριακή πλευρά την 27^η Νοεμβρίου 2002. Οι Γλαύκος Κληρίδης και Ραούφ Ντενκτάς, που είχαν συζητήσει για πρώτη φορά το Κυπριακό τον Απρίλιο του 1959, ως μέλη της μικτής συνταγματικής επιτροπής για τη δημιουργία κυπριακού Συντάγματος, ήσαν οι ηγέτες των δύο πλευρών που εκλήθησαν να διαπραγματευθούν επί του Σχεδίου Ανάν 43 χρόνια μετά.

2. Τα ασφυκτικά χρονοδιαγράμματα

Από την πρώτη στιγμή κατέστη εμφανές ότι τα χρονικά περιθώρια διαπραγματεύσεων των δύο πλευρών ήσαν στενά. Η παρατήρηση αυτή δεν αναφέρεται μόνον στην κατάθεση της πρώτης εκδοχής του Σχεδίου Ανάν το Νοέμβριο του 2002. Και στις πέντε διαφορετικές εκδοχές του Σχεδίου, που κατετέθησαν από τον γ.γ. κατά την περίοδο από την 11^η Νοεμβρίου 2002 έως την 18^η Απριλίου 2004,⁵⁵ τα χρονοδιαγράμματα ήσαν ασφυκτικά. Σε όλες τις περιπτώσεις τα χρονοδιαγράμματα ήσαν απόλυτα προσαρμοσμένα στην ενταξιακή πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας προς την ΕΕ. Τρεις ήσαν οι κρίσιμες ημερομηνίες βάσει των οποίων κινήθηκε ο γ.γ. των ΗΕ:

- Η πρώτη ημερομηνία ήταν η διεξαγωγή του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κοπεγχάγης στις 12-13 Δεκεμβρίου 2002. Κατά τη διάρκεια του συγκεκριμένου Συμβουλίου οι ηγέτες της ΕΕ θα αποφάσιζαν περί της εντάξεως της Κύπρου και άλλων εννέα κρατών.

⁵⁴ Το πρακτορείο Reuters είχε αναφέρει στις 7 Σεπτεμβρίου 2002 ότι «διπλωματικές πηγές» δεν θεωρούσαν πιθανή οποιαδήποτε εξέλιξη στο Κυπριακό πριν τις τουρκικές εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 2002. Αντιστοίχως στα πλαίσια της ασκήσεως πιέσεων προς την ελληνική πλευρά, «ανώνυμες διπλωματικές πηγές» από τις Βρυξέλλες συνέδεαν τη νέα πρωτοβουλία του γ.γ. με τις τουρκικές εκλογές που θα διεξάγονταν το Νοέμβριο 2002 και μιλούσαν για αναβολή της εντάξεως της Κύπρου, Reuters, 17 Σεπτεμβρίου 2002· βλ. επίσης σχετ. editorial, *Kathimerini - English edition, International Herald Tribune*, 18 Σεπτεμβρίου 2002.

⁵⁵ Το πρώτο και τα λοιπά αναθεωρημένα σχέδια κατατέθηκαν με την εξής σειρά: 1^η εκδοχή την 11^η Νοεμβρίου 2002, δεύτερη εκδοχή την 10^η Δεκεμβρίου 2002, τρίτη εκδοχή την 26^η Φεβρουαρίου 2003, τέταρτη εκδοχή 29^η Μαρτίου 2004, Πέμπτη εκδοχή 31^η Μαρτίου 2004. Η 18η Απριλίου 2004 αναφέρεται διότι τότε κατατέθηκε η τελική διορθωμένη πέμπτη εκδοχή του Σχεδίου Ανάν. Κατά τις διορθώσεις κάποια σημεία του Σχεδίου Ανάν είχαν αλλοιωθεί σε σχέση με τα προηγούμενα κείμενα (βλ. π.χ. διόρθωση ασάφειας ως προς το εάν οι εγγυήτριες δυνάμεις έπρεπε να υπογράψουν τη Συνθήκη για να τεθεί σε ισχύ πριν από την έναρξη ισχύος της Θεμελιώδους Συμφωνίας).

- Η δεύτερη ημερομηνία ήταν η υπογραφή της Συνθήκης Προσχωρήσεως της Κύπρου στην ΕΕ που είχε προγραμματισθεί για την 16^η Απριλίου 2003.
- Η τρίτη και τελευταία κρίσιμη ημερομηνία ήταν η 1^η Μαΐου 2004, οπότε η Κυπριακή Δημοκρατία κατέστη πλήρες μέλος της ΕΕ

Ήταν σαφές ότι στόχος του γ.γ. ήταν μέσω των ασφυκτικών χρονοδιαγραμμάτων να διασυνδέσει το θέμα της εντάξεως του νησιού στην ΕΕ με την επίλυση του πολιτικού του προβλήματος. Προς το σκοπό αυτό αφηνόταν εμμέσως να εννοηθεί ότι σε περίπτωση που δεν γίνονταν δεκτές οι διάφορες εκδοχές των Σχεδίων του, οι επιπτώσεις θα ήταν σοβαρές, χωρίς όμως να προσδιορίζεται το ακριβές περιεχόμενο των συνεπειών. Η σύνδεση της λύσεως με την ενταξιακή πορεία της Κύπρου είχε διπλό αποδέκτη. Στους μεν Ελληνοκυπρίους η λανθάνουσα απειλή ήταν ότι, εάν δεν αποδέχονταν το Σχέδιο Ανάν, μπορούσε ακόμη και να ανασταλεί ή διακοπεί η ενταξιακή πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας προς την ΕΕ. Όπως παραδέχεται και ο Ντέιβιντ Χάνεϊ «η ερώτηση για το δημοψήφισμα ήταν διατυπωμένη κατά τέτοιο τρόπο που να καθιστά αδύνατο τον διαχωρισμό των θεμάτων της επιλύσεως και της εντάξεως στην ΕΕ».⁵⁶ Στους δε Τουρκοκυπρίους το μήνυμα ήταν ότι θα έχαναν τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής τους στην ΕΕ που θα συνδεόταν με άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου. Σε περίπτωση που αποδέχονταν το Σχέδιο Ανάν θα διασφάλιζαν κάποιες μόνιμες ή μακροχρόνιες αποκλίσεις από το κοινοτικό κεκτημένο, υπέρ της κοινότητάς τους.

Το αρχικό Σχέδιο της 11^{ης} Νοεμβρίου 2002 προέβλεπε την υπογραφή του από τους δύο ηγέτες στις αρχές Δεκεμβρίου 2003 σε χρόνο προγενέστερο ή έστω ταυτόχρονο με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης. Την 10^η Δεκεμβρίου 2002 ο γ.γ. κατέθεσε τη δεύτερη εκδοχή του Σχεδίου του, την οποία έπρεπε να αποδεχθούν οι δύο πλευρές πριν το Συμβούλιο Κορυφής. Κατά τη διάρκεια των δύο ημερών που μεσολάβησαν μέχρι το Συμβούλιο, ασκήθηκαν έντονες πιέσεις στην ελληνοκυπριακή πλευρά, να υπογράψει έστω και μονομερώς το Σχέδιο, για να διασφαλισθεί υποτίθεται η ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ.

Στην πραγματικότητα οι βρετανικής προελεύσεως πιέσεις είχαν ως στόχο να δημιουργήσουν προβλήματα στην κυπριακή ένταξη. Οι Βρετανοί ήταν βέβαιοι ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν θα δεχόταν να υπογράψει το Σχέδιο λίγες ώρες πριν το Συμβούλιο Κορυφής, όπου θα γινόταν η επισημοποίηση της εντάξεως. Πολύ περισσότερο η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν θα έκανε κάτι τέτοιο μονομερώς. Οι Βρετανοί προσπάθησαν να δώσουν την εντύπωση ότι οι Τουρκοκύπριοι ήταν διατεθειμένοι να προσέλθουν για υπογραφή. Σκοπός τους ήταν να εμφανισθεί η ελληνοκυπριακή πλευρά ως αδιάλλακτη και να επιμερισθεί η ευθύνη της αποτυχίας.

⁵⁶ Hannay, 2005, σελ. 185.

Η εξέλιξη αυτή τελικώς απετράπη για δύο λόγους. Ο ένας ήταν ο ίδιος ο Ραούφ Ντενκτάς. Ο τουρκοκύπριος ηγέτης παρέμενε αρνητικός σε οτιδήποτε ήταν έστω και κατά κεραία λιγότερο από αυτά που θεωρούσε κεκτημένα της τουρκικής πλευράς όλα αυτά τα χρόνια. Ο δεύτερος λόγος οφειλόταν στη στάση της ελληνοκυπριακής πλευράς και ιδίως του τότε γενικού εισαγγελέα Αλέκου Μαρκίδη. Ο τελευταίος παρουσιάστηκε στην αίθουσα, όπου υποτίθεται ότι θα προσέρχονταν οι Τουρκοκύπριοι, να υπογράψουν το Σχέδιο και δήλωσε ότι τους περιμένει. Ο εκπρόσωπος των Τουρκοκυπρίων Ertuguloglu εμφανίστηκε αργότερα απλώς για να δηλώσει ότι το Σχέδιο Ανάν ήταν απαράδεκτο. Η παρουσία Μαρκίδη απέτρεψε τη δημιουργία αρνητικών εντυπώσεων για την ελληνοκυπριακή πλευρά.⁵⁷

Επισημαίνεται ότι η διαπραγμάτευση που προηγήθηκε της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2002 ήταν η πιο κρίσιμη για την ενταξιακή πορεία της Κύπρου. Η ασαφής πρόβλεψη της αποφάσεως του Ελσίνκι που ανέφερε ότι «*το Συμβούλιο θα λάβει υπόψη όλους τους σχετικούς παράγοντες*», όταν θα επρόκειτο να αποφασίσει για την ένταξη της Κύπρου, επέτρεπε σε άλλα κράτη-μέλη να αναφερθούν σε πιθανή αδιαλλαξία των Ελληνοκυπρίων κατά τις διαπραγματεύσεις του Σχεδίου και να ζητήσουν αναβολή της εντάξεως. Με δεδομένη την υποστήριξη της Ελλάδος στην ενταξιακή πορεία της Κύπρου, είναι άγνωστο εάν μπορούσε πράγματι να διακοπεί η διαδικασία εντάξεως. Ήταν πάντως θετικό για την ελληνική πλευρά ότι δεν χρειάστηκε να εξαντλήσει τα διπλωματικά της όπλα κατά τη συζήτηση της τελικής αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.

Όταν το Συμβούλιο της Κοπεγχάγης αποφάσισε την χωρίς όρους ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, επόμενος στόχος του Κόφι Ανάν έγινε η 16η Απριλίου 2004. Στην τρίτη εκδοχή του Σχεδίου του, που επέδωσε προσωπικώς ο γ.γ. την 26^η Φεβρουαρίου 2003 κατά τη διάρκεια ταξιδιού του στην Κύπρο, ζητήθηκε από τις δύο πλευρές να συμφωνήσουν εντός δύο ημερών για την παραπομπή του Σχεδίου σε δημοψήφισμα. Στόχος του Κόφι Ανάν ήταν να διεξαχθεί δημοψήφισμα για το Σχέδιο την 30^η Μαρτίου 2003, δηλαδή 16 ημέρες πριν την υπογραφή της συνθήκης προσχωρήσεως της Κύπρου στην ΕΕ. Σε περίπτωση που το Σχέδιο Ανάν γινόταν δεκτό πριν την 16^η Απριλίου, είχε προβλεφθεί να επισυναφθεί ειδικό πρωτόκολλο στη Συνθήκη Προσχωρήσεως

⁵⁷ Βλ. αντιθ. Παπασάββα που θεωρεί ότι καταλυτικό ρόλο έπαιξε η παρουσία του Εθνικού Συμβουλίου, Παπασάββας, 2003, σελ. 19. Εκτίμηση του συγγραφέα είναι ότι η αρνητική αντίδραση του Εθνικού Συμβουλίου ήταν αναμενόμενη από τον Βρετανό διπλωμάτη Ντέιβιντ Χάνεϊ, ο οποίος είχε προσαρμόσει την τακτική του σε αυτήν. Στόχος του ήταν να εμφανίσει την ελληνοκυπριακή πλευρά ως μη προσερχόμενη να υπογράψει τη λύση σε αντίθεση με την τουρκοκυπριακή πλευρά που υποτίθεται ότι θα ήταν έτοιμη για κάτι τέτοιο. Η άρνηση της ελληνοκυπριακής πλευράς για συνεργασία θα δημιουργούσε στη συνέχεια προβλήματα στην ενταξιακή πορεία της Κύπρου. Η επιμονή του Αλέκου Μαρκίδη να παρευρίσκεται ελληνοκύπριος αντιπρόσωπος κατά το τελικό στάδιο διαπραγματεύσεων και η αυτοπρόσωπη παρουσία του εκεί, διέσωσε τις διαπραγματεύσεις. Τα εύσημα που ανήκουν στον Αλέκο Μαρκίδη για τη συγκεκριμένη σθεναρή στάση του δεν έχουν καμία σχέση με τυχόν ευθύνες του για συγκεκριμένες πρόνοιες του Σχεδίου Ανάν που ετέθησαν επί τη βάσει δικών του προτάσεων. Βλ. επίσης σχετ. αποσπάσματα από βιβλίο του Ντέιβιντ Χάνεϊ, όπου αναφέρονται σχεδόν αποκλειστικώς οι πιέσεις προς την τουρκική πλευρά, Hannay, 2005, σελ. 191-195.

της Κύπρου στην ΕΕ. Το ειδικό πρωτόκολλο θα καθόριζε μόνιμη απόκλιση από το κοινοτικό κεκτημένο σε ορισμένα ζητήματα ιδιοκτησίας και κατοικίας Κυπρίων πολιτών, εφαρμογής της ευρωπαϊκής πολιτικής άμυνας και ασφάλειας, εκπροσωπήσεως στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και μεταναστεύσεως τούρκων υπηκόων.⁵⁸

Η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων και η υποβολή της τρίτης εκδοχής του Σχεδίου δεν επηρεάστηκε κατ' ελάχιστον από το γεγονός της διεξαγωγής προεδρικών εκλογών στην Κυπριακή Δημοκρατία που είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της πολιτικής ηγεσίας του νησιού και την ανάληψη της Προεδρίας της Δημοκρατίας από τον Τάσσο Παπαδόπουλο. Η τρίτη εκδοχή του Σχεδίου κατατέθηκε ενώ ο νέος πρόεδρος της Κύπρου δεν είχε αναλάβει ακόμη τα καθήκοντά του.

Τελικώς οι δύο πλευρές αποδέχθηκαν να συναντηθούν στη Χάγη την 10^η Μαρτίου 2003 για να συζητήσουν επί της υπογραφής ή μη του Σχεδίου. Η συνάντηση ήταν μαραθώνιας διάρκειας και κύριο στοιχείο της ήταν η απόλυτη άρνηση του Ραούφ Ντενκτάς να παραπέμψει το Σχέδιο σε δημοψήφισμα. Αντιθέτως, ζήτησε επανειλημμένα την εξ αρχής διαπραγματεύσή του, με σκοπό να επιτευχθεί συμφωνία συνεργασίας μεταξύ δύο κυρίαρχων κρατών. Η ελληνοκυπριακή πλευρά, απαντώντας στον γ.γ., αποδέχθηκε κατ' αρχήν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Έθεσε όμως ως βασικό όρο τη συμπλήρωση των κενών του Σχεδίου μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν τα Συντάγματα της Ελληνοκυπριακής και της Τουρκοκυπριακής Πολιτείας.⁵⁹ Τελικώς, η στάση Ντενκτάς οδήγησε σε αποτυχία τη συνάντηση της Χάγης.⁶⁰ Όπως ανέφερε και ο γ.γ. στην έκθεσή του προς το Συμβούλιο Ασφαλείας:

*«...Ο κ. Ντενκτάς στη Χάγη απέρριψε την έκκλησή μου να παραπέμψει το Σχέδιο σε δημοψήφισμα ώστε ο λαός τους να αποφασίσει για αυτό ... Αντιμέτωπος με την απόλυτη αντίθεση του κ. Ντενκτάς να συζητήσει αξιόπιστους τρόπους για να τηρηθεί το χρονοδιάγραμμα, δεν είχα άλλη επιλογή παρά να τερματίσω τη διαδικασία».*⁶¹

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι μέχρι και την τελευταία ώρα οι διπλωμάτες των ΗΕ εισηγούνταν συνέχιση των διαπραγματεύσεων μέχρι την 28^η Μαρτίου 2003 και νέα πιθανή ημέρα διεξαγωγής του δημοψηφίσματος την 6^η Απριλίου αντί της 30^{ης} Μαρτίου 2003.

Η υπογραφή της Συνθήκης Προσχωρήσεως της Κύπρου και άλλων εννέα κρατών στην ΕΕ την 16^η Απριλίου 2003 περιόρισε τη δυνατότητα ασκήσεως πιέσεων προς την ελληνοκυπριακή

⁵⁸ Βλ. Σχέδιο Ανάν III, Παράρτημα ΙΧ, Προσάρτημα 2, «Πρωτόκολλο που ζητείται να επισυναφθεί στη Συνθήκη Προσχωρήσεως της Κύπρου στην ΕΕ».

⁵⁹ Report of the Secretary General to the Security Council on his mission of good offices in Cyprus, UN S/2003/398, 1 April 2003, παρ. 56.

⁶⁰ Εκτός από το ασφυκτικό χρονοδιάγραμμα, ένα άλλο χαρακτηριστικό των συναντήσεων ήταν η μαραθώνια διάρκειά τους και το γεγονός ότι συνεχίζονταν και μεταμεσονύκτιες ώρες. Στόχος των μεσολαβητών ήταν να χρησιμοποιήσουν και τη σωματική εξάντληση των διαπραγματευτών για να τους πείσουν να υπογράψουν το Σχέδιο.

⁶¹ Report of the Secretary General to the Security Council on his mission of good offices in Cyprus, UN S/2003/398, 1 April 2003, παρ. 8, 24.

πλευρά. Δύο ημέρες πριν την υπογραφή, το Συμβούλιο Ασφαλείας είχε εκφράσει την υποστήριξή του προς το Σχέδιο Ανάν το οποίο χαρακτήρισε ως «προσεκτικά ισορροπημένο».⁶² Επόμενο κρίσιμο χρονικό σημείο ήταν πλέον η 1^η Μαΐου 2004. Ότι και να συνέβαινε πλέον σχετικώς με την αποδοχή ή μη του Σχεδίου Ανάν, δεν μπορούσε να διακοπεί ή ανασταλεί η διαδικασία εντάξεως της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ.⁶³ Στο άρθρο 4 του Πρωτοκόλλου 10 της Συνθήκης Προσχώρησης της Κύπρου και των άλλων εννέα κρατών στην ΕΕ είχε προβλεφθεί ότι:

«Στην περίπτωση που επιτευχθεί διευθέτηση, το Συμβούλιο, ενεργώντας ομόφωνα βάσει πρότασης της Επιτροπής, αποφασίζει την αναπροσαρμογή των όρων προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε σχέση με την τουρκοκυπριακή κοινότητα»

Οι αρμόδιοι για το Κυπριακό διπλωμάτες του ΟΗΕ και οι συνεργαζόμενες μαζί τους μεγάλες δυνάμεις, έκριναν ότι το διάστημα του ενός και πλέον έτους μέχρι την πλήρη ένταξη της Κύπρου δεν έπρεπε να αναλωθεί σε σχοινοτενείς διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών. Η τακτική τους στηριζόταν στα ασφυκτικά χρονοδιαγράμματα. Για αυτόν το λόγο ο χρόνος αφέθηκε να κυλήσει μέχρι τις αρχές του 2004,⁶⁴ οπότε ο γ.γ. κάλεσε εκ νέου τα δύο μέρη να τοποθετηθούν επί της τέταρτης και πέμπτης εκδοχής του Σχεδίου του. Κατά το χρονικό αυτό διάλειμμα η κυβέρνηση Ερντογάν (με την υποστήριξη των ΗΠΑ) κινήθηκε αποφασιστικά για την απομάκρυνση του Ραούφ Ντενκτάς από την τράπεζα των διαπραγματεύσεων.

Οι συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η συγκεκριμένη διαπραγμάτευση και κυρίως οι στόχοι που επεδίωκε αναλύονται αμέσως παρακάτω. Το σημαντικό από πλευράς χρονοδιαγραμμάτων ήταν ότι για μία ακόμη φορά τα πάντα κινήθηκαν με βάση την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ και ειδικότερα την ημερομηνία επίσημης εντάξεως την 1^η Μαΐου 2004. Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι παρά τη διεξαγωγή πολιτικών εκλογών στην Ελλάδα, ο Κόφι Ανάν δεν επέδειξε την ίδια αβρότητα που είχε επιδείξει στην περίπτωση της διεξαγωγής των πολιτικών εκλογών στην Τουρκία το Νοέμβριο του 2002. Οι διαπραγματεύσεις προχώρησαν κανονικά και η νέα ελληνική κυβέρνηση εκλήθη μόλις δύο εβδομάδες μετά την εκλογή της να διαχειρισθεί τη διαδικασία γύρω από το Σχέδιο Ανάν που βρισκόταν στο τελικό της στάδιο.⁶⁵

⁶² Βλ. Ψήφισμα 1475/2003 του Συμβουλίου Ασφαλείας.

⁶³ Σημειώνεται ότι με βάση το άρθρο του Πρωτοκόλλου 10 της Συνθήκης Προσχώρησης είχε ανασταλεί η εφαρμογή του κεκτημένου «στις περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας στις οποίες η Κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο».

⁶⁴ Ο γ.γ. χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο μέρος του 2003 ως «μια περίοδο ανάπαυλας σε ό,τι αφορά τις καλές μου υπηρεσίες», *Report of the Secretary General on his mission of good offices in Cyprus (2004)*, 28 May 2004, UN S/2004/437, παρ. 6.

⁶⁵ Το ίδιο άλλωστε είχε συμβεί και κατά τις εκλογές στην Κυπριακή Δημοκρατία το 2003 όπου εξελέγη ως νέος Πρόεδρος ο Τάσος Παπαδόπουλος, ενώ οι διαπραγματεύσεις για το Σχέδιο Ανάν συνεχίζονταν.

3. Το Σχέδιο Ανάν στην τελική του φάση

Με το Ψήφισμα 1475 της 14^{ης} Απριλίου 2003 το Συμβούλιο Ασφαλείας είχε καλέσει τις ενδιαφερόμενες πλευρές να συνεχίσουν τις διαπραγματεύσεις επί τη βάση του Σχεδίου Ανάν. Ενώ το 2003 παρερχόταν άπρακτο, την 17^η Δεκεμβρίου η κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας δια του προέδρου της απέστειλε επιστολή προς τον ΟΗΕ ζητώντας επανέναρξη των διαπραγματεύσεων.⁶⁶ Κατ' αυτόν τον τρόπο, και ασχέτως των λόγων που την ώθησαν στην ενέργεια αυτή,⁶⁷ η ελληνοκυπριακή πλευρά εμφανίστηκε ως επισπεύδουσα στο θέμα των διαπραγματεύσεων, ενώ το λογικό θα ήταν να επιδιώξει να ολοκληρωθεί πρώτα η ενταξιακή διαδικασία στην ΕΕ και στη συνέχεια να αναζητήσει λύση.⁶⁸ Η κυπριακή πρωτοβουλία πάντως δεν εκτιμήθηκε ιδιαίτερος από τον γ.γ. του ΟΗΕ, ο οποίος στην Έκθεσή του προς το Συμβούλιο Ασφαλείας ανέφερε ως σημαίνον γεγονός για την επανέναρξη των διαπραγματεύσεων τη συνάντηση με τον τούρκο Πρωθυπουργό, Ταγίπ Ερντογάν, στο Νταβός τον Ιανουάριο του 2004. Η επιστολή του κυπρίου Προέδρου θεωρήθηκε περίπου ως αυτονόητο διαδικαστικό γεγονός.⁶⁹

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την αποτυχία της συνάντησής της Χάγης τον Μάρτιο του 2003 έως την επανέναρξη των διαπραγματεύσεων το 2004, συνέβησαν δύο γεγονότα μεγάλης σημασίας που εκπορεύονταν από την τουρκική πλευρά. Το πρώτο γεγονός συνέβη την 23^η Απριλίου 2003, Μεγάλη Τετάρτη, όταν οι τουρκικές αρχές κατοχής χαλάρωσαν αιφνιδίως τα μέτρα διακινήσεως από και προς τις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου με αποτέλεσμα δεκάδες χιλιάδες Κύπριοι να επισκεφθούν την άλλη πλευρά της γραμμής αντιπαραθέσεως.⁷⁰ Το δεύτερο γεγονός ήταν η διεξαγωγή εκλογών στις κατεχόμενες περιοχές την

⁶⁶ Βλ. σχετ. ενημέρωση Κυπρίου κυβερνητικού εκπροσώπου, 22 Δεκεμβρίου 2003, Κυπριακό Πρακτορείο Ειδήσεων.

⁶⁷ Για την πρωτοβουλία της κυπριακής κυβερνήσεως να ξεκινήσει εκείνη πρώτη τη διαδικασία επαναδιαπραγματεύσεως υπάρχουν αντικρουόμενες πληροφορίες. Κύκλοι του ελληνικού υπουργείου των Εξωτερικών, που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις, αναφέρουν ότι η συγκεκριμένη πρωτοβουλία προερχόταν αποκλειστικώς από την κυπριακή πλευρά και οφειλόταν στις εσωτερικές ισορροπίες των κομμάτων που υποστήριζαν τον Τάσσο Παπαδόπουλο και ιδίως στην επιμονή του ΑΚΕΛ. Αντιθέτως, πηγές προσκείμενες στον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας ομιλούν περί πιέσεων που ασκούσαν διαρκώς από πλευράς της ελληνικής κυβερνήσεως, σε ανώτατο επίπεδο. Σκοπός των πιέσεων ήταν να αναληφθεί κάποια πρωτοβουλία που θα δείχνει ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν επαναπαύεται στην επιτυχία της εντάξεως αλλά εξακολουθεί να αναζητά λύση.

⁶⁸ Στην επιστολή Τάσσου Παπαδόπουλου προς τον γ.γ. των ΗΕ Κόφι Ανάν, ημερ. 7 Ιουνίου 2004, αναφέρεται ότι «Καθ' όλη τη διάρκεια του 2003 η ελληνοκυπριακή πλευρά πίεζε να επαναρχίσουν οι συνομιλίες για να μπορέσουν να συμπληρωθούν μέχρι την 1η Μαρτίου 2004 αφήνοντας έτσι δυο μήνες για μια σωστή εκστρατεία πριν από τα δημοψηφίσματα που θα γίνονταν πριν την έναρξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση την 1η Μαΐου 2004», Παράρτημα, παρ. 4.

⁶⁹ *Report of the Secretary General on his mission of good offices in Cyprus (2004)*, 28 May 2004, UN S/2004/437, παρ. 7-8 & 78. Βλ. επίσης σχετ. επιστολή Τάσσου Παπαδόπουλου προς τον γ.γ. των ΗΕ Κόφι Ανάν, ημερ. 7 Ιουνίου 2004, Παράρτημα, παρ. 10.

⁷⁰ Η απόφαση αυτή συνδέεται με τα μεγάλα συλλαλητήρια Τουρκοκυπρίων στην κατεχόμενη Λευκωσία την 26^η Δεκεμβρίου 2003 και την 14^η Ιανουαρίου 2004 κατά του Ραούφ Ντενκτάς και της πολιτικής του. Οι διαδηλώσεις αυτές είχαν τουλάχιστον την υποστήριξη της κυβερνήσεως των ΗΠΑ (αν και είναι πιθανόν ότι οι διοργανωτές είχαν εμμέσως χρηματοδοτηθεί και ενθαρρυνθεί από την αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία), όπως φαίνεται από σχετικές δηλώσεις του Τόμας Γουέστον, ειδικού συντονιστή των ΗΠΑ για το Κυπριακό και του Ρίτσαρντ Μπάουτσερ,

14^η Δεκεμβρίου 2003 που είχε ως αποτέλεσμα την ανάληψη της «πρωθυπουργίας» από τον πολιτικό αντίπαλο του Ραούφ Ντενκτάς, τον Μεχμέτ Αλή Ταλάτ. Η νομιμοποίηση της παρουσίας ενός νέου πολιτικού μεταξύ των Τουρκοκυπρίων διευκόλυνε τα σχέδια της τουρκικής πλευράς και κυρίως του πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, που επιθυμούσε να απομακρύνει τον Ραούφ Ντενκτάς από τις διαπραγματεύσεις. Ο λόγος ήταν ότι μετά την αποτυχία των προηγούμενων γύρων συνομιλιών μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, είχε καταστεί εμφανές ότι η τακτική που ακολουθούσε ο προβλέψιμος στις κινήσεις του Ραούφ Ντενκτάς, δεν επέτρεπε ακόμη και τους στοιχειώδεις διπλωματικούς ελιγμούς.

Μετά από διαβουλεύσεις με την αμερικανική, τουρκική, ελληνοκυπριακή και ελλαδική πλευρά, ο γ.γ. των ΗΕ προσκάλεσε την 4^η Φεβρουαρίου 2004 τους ηγέτες των δύο κοινοτήτων στη Νέα Υόρκη για να επαναλάβουν τις διαπραγματεύσεις στις 10 Φεβρουαρίου.⁷¹ Όπως ανέφερε ο γ.γ., για να προχωρήσει προς την επανέναρξη των συνομιλιών είχε υπάρξει «μια κατηγορηματικώς δηλωθείσα ετοιμότητα από μέρους των ηγετών των δύο πλευρών, πλήρως και αποφασιστικώς υποστηριζομένης στο ανώτατο πολιτικό επίπεδο στην Ελλάδα και την Τουρκία» ότι θα δεσμευθούν για να ολοκληρώσουν το Σχέδιο. Οι Τουρκοκύπριοι δεν είχαν εκφράσει την ετοιμότητά τους να συζητήσουν το Σχέδιο, αλλά μάλλον εκτιμήθηκε ότι το κενό κάλυπτε η Τουρκία. Μετά από πολύωρες και εξαντλητικές διαπραγματεύσεις ο Κόφι Ανάν προέβη την 13^η Φεβρουαρίου 2004 σε ανακοίνωση που εμπεριείχε τη συμφωνία των δύο πλευρών για τη διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί.

«Τα μέρη δεσμεύτηκαν να διαπραγματευθούν με καλή πίστη στη βάση του Σχεδίου [Ανάν] για την επίτευξη συνολικής διευθέτησης του κυπριακού προβλήματος μέσω χωριστών και ταυτόχρονων δημοψηφισμάτων πριν από την 1η Μαΐου 2004.

... τα μέρη θα επιδιώξουν να συμφωνήσουν πάνω σε αλλαγές και να ολοκληρώσουν το Σχέδιο ... μέχρι τις 22 Μαρτίου 2004 ώστε να παραγάγουν τελικό κείμενο. Σε περίπτωση απουσίας μιας τέτοιας συμφωνίας, ο γ.γ. θα συγκαλέσει συνάντηση των δυο πλευρών – με τη συμμετοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας- ...μέχρι τις 29 Μαρτίου. Σε έσχατη ανάγκη, στην περίπτωση συνεχιζόμενου και επίμονου αδιεξόδου, τα μέρη έχουν καλέσει τον γ.γ. να χρησιμοποιήσει τη διακριτική του ευχέρεια για να οριστικοποιήσει το κείμενο που θα υποβληθεί σε δημοψηφίσματα στη βάση του σχεδίου του»⁷²

εκπροσώπου Τύπου του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών την 16 Ιανουαρίου 2004, Βλ. ΑΠΕ, 17 Ιανουαρίου 2004.

⁷¹ UN Press Release, SG/SM/9145 4 Φεβρουαρίου 2004. Βλ. επίσης UN Press Release, SG/SM/9154, 10 Φεβρουαρίου 2004.

⁷² Για το πλήρες κείμενο βλ. Παράρτημα Ι, *Report of the Secretary General on his mission of good offices in Cyprus* (2004), 28 May 2004, UN S/2004/437. Επισημαίνεται ότι στην απαντητική επιστολή του κυπρίου Προέδρου για την

Τα κρίσιμα σημεία της συμφωνίας ήσαν δύο:

- σε περίπτωση μη συμφωνίας των δύο πλευρών, ο γ.γ. είχε το δικαίωμα, στα πλαίσια ασκήσεως της διακριτικής του ευχέρειας, να συμπληρώσει και οριστικοποιήσει το κείμενο μόνος του·
- το τελικό κείμενο επρόκειτο να τεθεί σε δημοψήφισμα πριν την 1^η Μαΐου, ημερομηνία εντάξεως της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ.

Η ανακοίνωση της Νέας Υόρκης παρουσίαζε σημαντικές αποκλίσεις από βασικές θέσεις των δύο πλευρών. Η τουρκική πλευρά εμφανιζόταν να αποδέχεται την ομοσπονδιακή επίλυση του Κυπριακού, όπως προβλεπόταν στο Σχέδιο Ανάν. Το θέμα της συνομοσπονδίας δύο κυρίαρχων κρατών, βασικό αίτημα ετών, είχε αποσυρθεί. Ταυτοχρόνως οι Τούρκοι δέχονταν ότι το τελικό κείμενο θα τεθεί στην κρίση των δύο κοινοτήτων μέσω δημοψηφισμάτων. Αντιστοίχως, για πρώτη φορά μετά το 1974 γινόταν αποδεκτή από την ελληνική πλευρά και περιλαμβανόταν σε κείμενο των ΗΕ τετραμερής διάσκεψη (Ελληνοκυπρίων, Τουρκοκυπρίων, Ελλάδος και Τουρκίας) για την επίλυση του Κυπριακού.

Ήταν πλέον σαφές ότι η διαδικασία για προσφυγή σε δημοψηφίσματα είχε δρομολογηθεί, ασχέτως τυχόν αντιδράσεων ή ενστάσεων των δύο πλευρών. Επιπλέον, τα δύο μέρη είχαν παραχωρήσει εν λευκώ δικαίωμα στον Κόφι Ανάν να συμπληρώσει μόνος του τα πολλά κενά που υπήρχαν στις προηγούμενες εκδοχές του Σχεδίου του. Εκ των υστέρων η ελληνοκυπριακή πλευρά αμφισβήτησε το εύρος των δικαιωμάτων του γ.γ. των ΗΕ.⁷³ Η παρατήρηση είναι σημαντική και οπωσδήποτε χρήζει περαιτέρω αναλύσεως που δεν είναι δυνατή με βάση τα στοιχεία που έχουν δοθεί μέχρι σήμερα στη δημοσιότητα. Επισημαίνεται απλώς, ότι δεν είχε σημειωθεί, τουλάχιστον δημοσίως, ανάλογη αντίδραση από την ελληνοκυπριακή πλευρά, όταν την 31^η Μαρτίου 2004 ο γ.γ. του ΟΗΕ κατέθεσε παρουσία των άμεσα ενδιαφερομένων μερών το τελικό ογκώδες κείμενο του Σχεδίου του. Αν και «διαδικαστική», η συμφωνία της Νέας Υόρκης είχε σφραγίσει τις εξελίξεις που ακολούθησαν.⁷⁴

έκθεση του γ.γ. αμφισβητείται εμμέσως ο όρος συμφωνία και αναφέρεται ότι «στην ουσία αποτελείτο από 'τη δήλωση που αποδίδεται στον Εκπρόσωπο του Γενικού Γραμματέα' και την επιστολή του Γενικού Γραμματέα της 4ης Φεβρουαρίου 2004 στους ηγέτες που εκθέτει τη διαδικασία που θα ακολουθείτο», βλ. επιστολή Τάσσου Παπαδόπουλου προς τον γ.γ. των ΗΕ Κόφι Ανάν, ημερ. 7 Ιουνίου 2004, Παράρτημα, παρ. 11 & 28.

⁷³ Στην επιστολή Τάσσου Παπαδόπουλου προς τον γ.γ. των ΗΕ Κόφι Ανάν, ημερ. 7 Ιουνίου 2004, αναφέρεται ότι «στην πραγματικότητα, η αναφορά σε εκείνο που η Έκθεση αποκαλεί Συμφωνία της 13ης Φεβρουαρίου και ενισχυμένο ρόλο του Γενικού Γραμματέα σκοπό έχει να καμουφλάρει την οικειοποίηση εξουσιών που δεν είχαν συμφωνηθεί και που κάποια Μόνιμα Μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας είχαν επιδιώξει προηγουμένως να δοθούν στο Γενικό Γραμματέα. Τελικά ο Ειδικός Σύμβουλος του «οριστικοποίησε» το Σχέδιο για το Γενικό Γραμματέα ωσάν να του είχε δοθεί τέτοια μεγάλη εξουσία», Παράρτημα, παρ. 28.

⁷⁴ Το παρασκήνιο των χειρισμών που οδήγησαν στη Συμφωνία της Νέας Υόρκης δεν είναι ακόμη γνωστό. Προκύπτουν αναμφισβήτητα σοβαρές πολιτικές ευθύνες. Οξεία κριτική σε αυτό το σημείο έχει ασκηθεί από Ήφραιστο, 14 Φεβρουαρίου 2004· Κωνσταντακόπουλο, 2004, σελ. 36-44.

Μετά από τη Συμφωνία της Νέας Υόρκης οι δύο πλευρές ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις στην Κύπρο οι οποίες διήρκεσαν από την 19^η Φεβρουαρίου έως την 22^α Μαρτίου 2004. Σε πολιτικό επίπεδο δεν υπήρξε ιδιαίτερη πρόοδος, οι τεχνικές επιτροπές από εμπειρογνώμονες που συνεπικουρούσαν το έργο του ΟΗΕ λειτούργησαν αρκετά αποδοτικά. Ακολούθησε την 24^η Μαρτίου 2004 συνάντηση στο Μπούργκενστοκ της Λουκέρνης στην Ελβετία. Στη συνάντηση συμμετείχαν η Ελλάδα και η Τουρκία. Οι δύο πλευρές εξακολουθούσαν να έχουν βασικές διαφωνίες ως προς το Σχέδιο. Η τουρκική όμως πλευρά, ήταν αποφασισμένη να μην επαναλάβει το πάθημα της Χάγης, όπου το βάρος της αποτυχίας χρεώθηκαν και μάλιστα κατ' αποκλειστικότητα οι Τουρκοκύπριοι.

Τελικώς ο γ.γ. ασκώντας το δικαίωμα που του είχε παραχωρηθεί με τη Συμφωνία της Νέας Υόρκης, οριστικοποίησε το κείμενο την 31^η Μαρτίου 2004. Η ελληνική πλευρά δεν ήταν ευτυχής με ένα προβληματικό Σχέδιο που δυναμίτιζε την ίδια την ύπαρξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στιγμές πριν ενταχθεί και επισήμως στην ΕΕ. Διαφορετικά λειτούργησε η τουρκική πλευρά η οποία έσπευσε μεθοδευμένα να θριαμβολογήσει. Ο Ταγίπ Ερντογάν εμφανίστηκε συγκρατημένα ευτυχής, ενώ τα προσκείμενα σε αυτόν μέσα μιλούσαν για μεγάλη επιτυχία της τουρκικής πλευράς. Έτσι, σύμφωνα με εκτίμηση παλαίμαχου τούρκου δημοσιογράφου ο Κόφι Ανάν ικανοποίησε το 75% των τουρκικών αιτημάτων, ενώ κατά άλλον επίσης έγκριτο τούρκο δημοσιογράφο, «μόνον η ανεξαρτησία θα μπορούσε να είναι καλύτερη από το τελικό Σχέδιο Ανάν».⁷⁵ Με αυτόν τον τρόπο ο Ερντογάν κέρδιζε τις εντυώσεις στο εσωτερικό της χώρας, δείχνοντας ότι μπορεί να χειρισθεί το κυπριακό με μεγαλύτερη άνεση συγκριτικά με το κεμαλικό κατεστημένο. Ταυτοχρόνως διασφάλιζε ότι η τουρκική επικοινωνιακή θριαμβολογία θα τόνωνε εξ αντιδιαστολής το κλίμα καταψηφίσεως του Σχεδίου που επικρατούσε στην ελεύθερη Κύπρο.

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 24^{ης} Απριλίου 2004 ήταν αναμενόμενο. Το 64,9% των ψηφοφόρων από τους εγγεγραμμένους στους εκλογικούς καταλόγους του ψευδοκράτους ψήφισαν υπέρ της αποδοχής του Σχεδίου Ανάν. Αντιθέτως, το 75,8% των

⁷⁵ Birand, *TDN*, 1 Απριλίου 2004.

Ελληνοκυπρίων ψηφοφόρων απέρριψε το Σχέδιο.⁷⁶ Εντύπωση προκάλεσε το εύρος της καταψηφίσεως του Σχεδίου Ανάν από την ελληνοκυπριακή κοινότητα.⁷⁷

4. Κρίσεις για τη συνάντηση της Λουκέρνης

Το ερώτημα που πλανάται είναι για ποιό λόγο ο ΟΗΕ (και φυσικά οι ΗΠΑ και η Βρετανία που βρίσκονταν πίσω από τις διεργασίες για το Σχέδιο Ανάν) δεν προχώρησε κατά τη διάρκεια της τελευταίας φάσεως των συνομιλιών στη Λουκέρνη της Ελβετίας σε κινήσεις που θα αναιρούσαν την εντύπωση ότι το Σχέδιο ήταν μονομερές υπέρ των Τουρκοκυπρίων. Με τη στάση του αυτή ο γ.γ. ουσιαστικά προδιέγραψε την αρνητική ψήφο των Ελληνοκυπρίων. Όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά, η τακτική του γ.γ. «δημιουργεί την εντύπωση ότι επιδίωξη του ήταν –όσο και να ηχεί παράλογο- η απόρριψη του σχεδίου από τους Ελληνοκυπρίους».⁷⁸

Το ερώτημα αυτό τίθεται με βάση τα δεδομένα στην Κύπρο. Τους τελευταίους μήνες είχε καταστεί εμφανές ότι οι Τουρκοκύπριοι κατά πλειοψηφία στηρίζουν σε γενικές γραμμές το Σχέδιο Ανάν διότι προσβλέπουν σε ένα καλύτερο μέλλον μέσα στην ΕΕ. Σε περίπτωση δημοψηφίσματος θα υπερψήφιζαν μαζικά το Σχέδιο Ανάν. Σχετική αβεβαιότητα ως προς το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος μεταξύ των Τουρκοκυπρίων θα δημιουργούσε η ψήφος των εποίκων. Οι τελευταίοι βεβαίως είναι εγγεγραμμένοι παρανόμως στους εκλογικούς καταλόγους,⁷⁹ αλλά από τη στιγμή που η ελληνική πλευρά απέτυχε να αναδείξει τον εποικισμό ως κομβικό ζήτημα κατά τις δεκαοκτάμηνες διαπραγματεύσεις του Σχεδίου Ανάν, η συμμετοχή τους στο δημοψήφισμα είχε γίνει εν τοις πράγμασι, οριακά αποδεκτή.⁸⁰ Οι προβλέψεις του Σχεδίου Ανάν που ουσιαστικά νομιμοποιούσαν την παρουσία των εποίκων στο νησί, θα λειτουργούσε ούτως ή άλλως ως δέλεαρ για τη θετική ψήφο τους υπέρ του σχεδίου. Συνεπώς ούτε οι Τουρκοκύπριοι ούτε και οι έποικοι ήσαν το ουσιαστικό εμπόδιο στην αποδοχή του Σχεδίου Ανάν.

⁷⁶ Τα τελικά παγκύπρια αποτελέσματα του δημοψηφίσματος της 24^{ης} Απριλίου 2004 είχαν ως ακολούθως:

Εγγεγραμμένοι:	480.564
Ψηφίσαντες:	428.587 (αποχή 10,82%)
Έγκυρα:	96,52%
Άκυρα:	2,62%
Λευκά:	0,86%
ΝΑΙ:	99.976 (24,17%)
ΟΧΙ:	313.704 (75,83%)

⁷⁷ Βλ. Smith, *Observer*, 25 Απριλίου 2004, όπου παρατηρείται ότι το αποτέλεσμα αποτελεί απογοήτευση για όσους πολιτικούς επιθυμούσαν επανάληψη του δημοψηφίσματος το Φθινόπωρο του 2004.

⁷⁸ Βλ. Ιορδανίδης, *Καθημερινή* (Αθήνα), 2 Απριλίου 2004

⁷⁹ Η σύνταξη των εκλογικών καταλόγων από τη γραφειοκρατία του ψευδοκράτους είναι επίσης παράνομη σε σχέση τόσο με το εσωτερικό όσο και με το διεθνές δίκαιο.

⁸⁰ Για αναφορά προσπαθειών ελληνοκυπριακής πλευράς να θέσει στις πραγματικές του διαστάσεις το πρόβλημα των εποίκων βλ. επιστολή Τάσσου Παπαδόπουλου προς τον γ.γ. των ΗΕ Κόφι Ανάν, ημερ. 7 Ιουνίου 2004, Παράρτημα, παρ. 43.

Αντιθέτως, βασικό πρόβλημα σε όλον αυτό σχεδιασμό δημιουργούσε η στάση των Ελληνοκυπρίων. Οι δημοσκοπήσεις που είχαν δημοσιευθεί όλη τη χρονική περίοδο πριν τη συνάντηση της Λουκέρνης έδειχναν μία καθολική άρνηση στο Σχέδιο Ανάν.⁸¹ Ακόμη και εάν οι, θεωρούμενες ως πιο ευεπίφορες σε πιέσεις των ΗΠΑ, ηγεσίες Ελλάδος και Κύπρου προέτρεπαν με δηλώσεις τους ψηφοφόρους υπέρ του Σχεδίου, η διαφορά που έπρεπε να καλυφθεί ήταν μεγάλη. Το κλίμα απορρίψεως του Σχεδίου ενισχύθηκε όταν κατά τη συνάντηση της Λουκέρνης ο γ.γ. προχώρησε σε τροποποιήσεις του Σχεδίου του που ικανοποιούσαν τις τουρκικές θέσεις.⁸²

Τί ήταν τελικώς ο στόχος της Λουκέρνης; Τα στοιχεία δείχνουν ότι το ζητούμενο δεν ήταν η εξεύρεση λύσεως για το Κυπριακό αλλά η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην ΕΕ. Ως γνωστόν οι ΗΠΑ είχαν εκφράσει επανειλημμένως την επιθυμία τους να δοθεί στην Τουρκία ημερομηνία ενάρξεως ενταξιακών συνομιλιών με την ΕΕ τον Δεκέμβριο του 2004. Κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης τον Δεκέμβριο του 2002 είχε αποφασισθεί ότι, εάν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκέμβριο του 2004 αποφασίσει ότι η Τουρκία πληροί τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης, όπως αυτά διατυπώθηκαν στην ομώνυμη συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 1993, «η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αρχίσει άμεσα ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία».⁸³ Πιο συγκεκριμένα η Τουρκία θα έπρεπε να πληροί τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης που ήσαν η σταθερότητα στη λειτουργία των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁸⁴

Παραλλήλως όμως προς τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας συνδέθηκε και με το Κυπριακό. Όπως χαρακτηριστικά είχε δηλώσει ο αρμόδιος για τη διεύρυνση κοινοτικός επίτροπος Γκόντερ Φερχόγκεν:

«μπορεί το Κυπριακό να μην περιλαμβάνεται στα κριτήρια της Κοπεγχάγης για την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ, αλλά ουδείς σοβαρός άνθρωπος θα θεωρούσε ότι είναι δυνατόν να ξεκινήσουν ενταξιακές συνομιλίες μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας ενόσω το Κυπριακό παραμένει άλυτο»⁸⁵

⁸¹ Βλ. *Σημερινή* (Λευκωσία), 28 Μαρτίου 2004, όπου σε περίπτωση που ο γ.γ. δεν αποδεχόταν τις προτάσεις των Ελληνοκυπρίων, το 94% των ερωτηθέντων ετάσσετο εναντίον του Σχεδίου Ανάν.

⁸² Βλ. χαρ. ενίσχυση της διζωνικότητας μέσω της διασφάλισης εκλογής των γερούσιαστών με βάση την εθνοτική καταγωγή, μείωση του αριθμού των προσφύγων που θα επιστρέψουν, επιβεβαίωση της παραμονής όλων των Τούρκων εποίκων, διαρκής παρουσία τουρκικών στρατευμάτων, καμία αλλαγή στο εδαφικό.

⁸³ Βλ. Έγγραφο στρατηγικής και Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την πρόοδο που σημειώθηκε στην πορεία προσχώρησης της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Τουρκίας COM/2003/676.

⁸⁴ Βλ. παρ. 19, Συμπεράσματα Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Κοπεγχάγης, 12-13 Δεκεμβρίου 2002.

⁸⁵ Βλ. δηλώσεις Φερχόγκεν σε εκδήλωση του Europa Forum που είχε οργανωθεί από το Helvet Quand foundation σε συνεργασία με τους Financial Times, 16 Νοεμβρίου 2003, Κυπριακό Πρακτορείο Ειδήσεων.

Στα πλαίσια αυτά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε αναφέρει σχετικώς με την ενταξιακή προσπάθεια της Τουρκίας και με το πρόβλημα κατοχής τμήματος του κυπριακού εδάφους ότι:

«Η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι οι προσπάθειες επίλυσης του κυπριακού προβλήματος αποτελούν μέρος του ενισχυμένου πολιτικού διαλόγου μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και της Τουρκίας. Όπως έχει επανειλημμένα τονίσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, η Τουρκία, μαζί με όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές, έχει ζωτικό συμφέρον να στηρίζει με αποφασιστικό τρόπο τις προσπάθειες για μια συνολική λύση του κυπριακού προβλήματος. Η Επιτροπή πιστεύει ότι οι συνθήκες είναι ευνοϊκές για την επίτευξη μιας συνολικής λύσης του κυπριακού προβλήματος πριν από την προσχώρηση της Κύπρου στην ΕΕ την 1η Μαΐου 2004. Η απουσία λύσης θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό εμπόδιο στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας.»⁸⁶

Την ίδια στάση είχε κρατήσει και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σχετικώς με τις αρχές, τις προτεραιότητες, τους ενδιαμέσους στόχους και τους όρους που περιέχονται στην εταιρική σχέση προσχώρησης της Τουρκίας και ειδικότερα τις βραχυπρόθεσμες υποχρεώσεις της:

«Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Ελσίνκι, στο πλαίσιο του πολιτικού διαλόγου, [είναι απαραίτητη] η ένθερμη υποστήριξη των προσπαθειών του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ για την επιτυχή περάτωση της διαδικασίας συνολικής λύσης του Κυπριακού, όπως αναφέρεται στο σημείο 9 στοιχείο α. των συμπερασμάτων του Ελσίνκι»⁸⁷

Επομένως, για να μπορέσει να προχωρήσει την ενταξιακή της διαδικασία, η Τουρκία βαρυνόταν με την υποχρέωση να αποδείξει ότι υποστηρίζει πλήρως τις προσπάθειες του ΟΗΕ για εξεύρεση λύσεως.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε συστηματικά η Τουρκία τους τελευταίους μήνες πριν τη συνάντηση της Λουκέρνης του Μάρτιο του 2004, έχοντας ως αρωγό τις ΗΠΑ. Το κρίσιμο γεγονός για να διαμορφωθεί το κατάλληλο κλίμα απετέλεσε η συνάντηση του αμερικανού προέδρου Τζόρτζ Μπους με τον Τούρκο πρωθυπουργό Ταγίπ Ερντογάν στο Λευκό Οίκο στις 29 Ιανουαρίου 2004.⁸⁸ Μετά τη συνάντηση η στάση της αμερικανικής πλευράς ήταν ότι

⁸⁶ Βλ. Έγγραφο στρατηγικής και Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την πρόοδο που σημειώθηκε στην πορεία προσχώρησης της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Τουρκίας COM/2003/676 (έμφαση συγγραφέα). Βλ. επίσης Έκθεση της Επιτροπής COM(2002) 700 τελικό - SEC(2002) 1412, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα.

⁸⁷ 2001/235/EK: Απόφαση του Συμβουλίου, της 8ης Μαρτίου 2001, για τις αρχές, τις προτεραιότητες, τους ενδιαμέσους στόχους και τους όρους που περιέχονται στην εταιρική σχέση προσχώρησης της Δημοκρατίας της Τουρκίας, Επίσημη Εφημερίδα Αριθμός L 085 της 24 Μαρτίου 2001 σ. 0013 – 0023.

⁸⁸ Είχε προηγηθεί η συνάντηση του Τούρκου πρωθυπουργού με τον γ.γ. στο Νταβός της Ελβετίας την 23 Ιανουαρίου 2004 όπου ο πρώτος εξέφρασε την επιθυμία του για επανέναρξη των συνομιλιών, βλ. UN Press Release, SG/T/2394, 26 Ιανουαρίου 2004.

«καλωσορίζουμε την ειλικρινή επιθυμία του Τούρκου πρωθυπουργού να προωθήσει μία λύση στην Κύπρο επί τη βάση των όρων του Γενικού Γραμματέα των ΗΕ». Δεν ήταν σαφές τί ακριβώς διαμείφθηκε κατά τη διάρκεια της συνάντησεως, που άλλαζε τόσο ριζικά τα δεδομένα και ώθησε τον αμερικανό πρόεδρο να κρίνει ότι υπάρχει ειλικρινής διάθεση εκ μέρους της Τουρκίας. Το κύριο θέμα συνομιλιών δεν ήταν πάντως η Κύπρος αλλά οι εξελίξεις στο Ιράκ και ο ρόλος των Κούρδων.⁸⁹ Πιθανόν το Κυπριακό να απετέλεσε την κίνηση εξευμενισμού της Τουρκίας για την αναβάθμιση του ρόλου των Κούρδων στο Ιράκ. Το γεγονός όμως ήταν ότι τις επόμενες ημέρες ακολούθησε συνάντηση του γ.γ. του ΟΗΕ με τον αμερικανό πρόεδρο,⁹⁰ μετά την οποία ο Κόφι Ανάν προσκάλεσε τις δύο πλευρές να επαναλάβουν τις διαπραγματεύσεις.

Όλες αυτές οι εξελίξεις καθώς και η συνάντηση της Νέας Υόρκης έγιναν σε μία δύσκολη χρονικά στιγμή για την Ελλάδα, αφού είχε ξεκινήσει η προεκλογική περίοδος των πολιτικών εκλογών της 7^{ης} Μαρτίου 2004. Η ανακοίνωση της διεξαγωγής των εκλογών από την 7^η Ιανουαρίου 2004 είχε θέσει τη χώρα σε δίμηνη προεκλογική τροχιά. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η Τουρκία είχε τη δυνατότητα να κινηθεί για ικανό χρονικό διάστημα περίπου ανενόχλητη λόγω της εσωτερικής πολιτικής καταστάσεως στην Ελλάδα.

Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, ο Ταγίπ Ερντογάν είχε αποφασίσει να ελιχθεί διπλωματικά κατά τρόπο που διέφερε ριζικά από την μονολιθικά αρνητική πολιτική Ντενκτάς και κεμαλικού κατεστημένου. Σε αυτή τη στάση του βοηθήθηκε και από την ικανοποίηση τμήματος των τουρκικών αιτημάτων από τον Κόφι Ανάν στη Λουκέρνη. Κατόπιν αυτού η Τουρκία μπορούσε πλέον να μιλήσει ανοιχτά για υιοθέτηση του Σχεδίου. Η απόρριψη μεγάλου τμήματος των ελληνοκυπριακών προτάσεων και η ταυτόχρονη εντύπωση περί σχεδόν πλήρους ικανοποιήσεως των Τούρκων, καθιστούσε μάλλον βέβαιο ότι η ελληνική πλευρά δεν θα δεχόταν να προσυπογράψει ένα τέτοιο κείμενο. Ακόμη όμως και εάν οι Ελληνοκύπριοι αποδέχονταν το τελικό Σχέδιο, βασικές τουρκικές θέσεις είχαν ικανοποιηθεί και δεν υπήρχε λόγος ανησυχίας για μελλοντική ανατροπή των ισορροπιών εις βάρος των Τουρκοκυπρίων.

Υπ' αυτούς τους όρους ο Ταγίπ Ερντογάν ήταν ο ουσιαστικός νικητής πριν από τη Λουκέρνη. Είχε κατορθώσει να προσαρμόσει ως ένα βαθμό το Σχέδιο Ανάν στα μέτρα της Τουρκίας. Είχε θέσει στο περιθώριο τον Ραούφ Ντενκτάς υπερασπιζόμενος τα τουρκικά συμφέροντα κατά τρόπο που δεν επέτρεπε σε οποιονδήποτε (και ιδίως στο κεμαλικό κατεστημένο) να αμφισβητήσουν την επιτυχία του. Προσανατολίζοντας την επικοινωνιακή του πολιτική προς

⁸⁹ Weisman, *New York Times*, 30 Ιανουαρίου 2004· Cook, *Zaman*, 29 Ιανουαρίου 2004

⁹⁰ Βλ. White House Report «Annan-Bush Meeting, Cyprus», 3 Φεβρουαρίου 2004, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, <http://usinfo.state.gov>.

την κατεύθυνση του θριάμβου στην Λουκέρνη είχε σχεδόν διασφαλίσει ότι το Σχέδιο Ανάν δεν θα γινόταν αποδεκτό από τους Ελληνοκυπρίους. Τέλος, είχε ικανοποιήσει απόλυτα την απαίτηση της ΕΕ να επιδείξει η Τουρκία εποικοδομητική διάθεση για να βρεθεί λύση στο Κυπριακό. Δεν είναι τυχαίο ότι ο γ.γ. αναφέρει στην τελική Έκθεσή του για την αποτυχία του Σχεδίου του ότι:

«Η αλλαγή στην πολιτική της Τουρκικής Κυβέρνησης που επέτρεψε στη νέα αυτή προσπάθεια να απογειωθεί δείχνει την πολιτική ωριμότητα της χώρας αυτής και των ηγετών της. Με τις δεσμεύσεις που έγιναν σε μένα από τον Πρωθυπουργό Ερντογάν στις 24 Ιανουαρίου 2004, όταν συναντηθήκαμε στο Νταβός, και με την αποφασιστικότητα της Τουρκίας κατά τη διάρκεια των συναντήσεων στη Νέα Υόρκη το Φεβρουάριο, η διαδικασία των συνομιλιών στην Κύπρο και η κορύφωση στο Μπούργκενστοκ, η προσπάθεια επίτευξης συμφωνίας πήρε τεράστια ώθηση. Η ηγεσία αυτή είχε καθυστερήσει [να παρέμβει] καθώς έπρεπε να περιμένει τη σταθεροποίηση της κυβέρνησης στην Τουρκία και την αναδιάταξη των τουρκοκυπριακών πολιτικών δυνάμεων, γεγονός που άφησε, δυστυχώς, λίγο χρόνο για διαπραγμάτευση και εκστρατεία. Ωστόσο, η δέσμευση του Πρωθυπουργού Ερντογάν προς εμένα να βρίσκεται ένα βήμα μπροστά στις προσπάθειες τηρήθηκε και εκτίμησα την έντονη στήριξη της Τουρκικής Κυβέρνησης στις προσπάθειές μου»⁹¹

Ολόκληρο το κείμενο της Εκθέσεως του γ.γ. βρίθκει ανάλογων εγκωμιαστικών σχολίων για τη βοήθεια που προσέφερε η Τουρκία προς την προσπάθεια των ΗΕ για επίλυση του Κυπριακού. Κατόπιν αυτών των εξελίξεων η Τουρκία ήλπιζε βάσιμα ότι μπορεί να διεκδικήσει ημερομηνία ενάρξεως ενταξιακών συνομιλιών χωρίς να αντιμετωπίζει το φάσμα του Κυπριακού προβλήματος ενώπιόν της.

Για ποιό λόγο οι ΗΠΑ προχώρησαν σε απόλυτη στήριξη της Τουρκίας; Η ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ θα προσέφερε ένα αναμφισβήτητο πλεονέκτημα στην ελληνική πλευρά. Το πλεονέκτημα αυτό θα μπορούσε να εξελιχθεί σε σοβαρό παράγοντα δημιουργίας διαρκών προβλημάτων στην Τουρκία, κατά την προσπάθεια της να συνδεθεί περισσότερο με την ΕΕ. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας συνιστά πολλαπλώς εκπεφρασμένη θέση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Για αυτό το λόγο το εμπόδιο που θα μπορούσε να αποτελέσει η Κύπρος ως κράτος-μέλος της ΕΕ έπρεπε να ακυρωθεί, ει δυνατόν, εν τη γενέσει του. Αυτό θα μπορούσε να γίνει είτε α) με υιοθέτηση του Σχεδίου Ανάν, όπως προέκυψε μετά τη Λουκέρνη, οπότε η ίδια η Κύπρος θα ανελάμβανε να στηρίξει την τουρκική ένταξη κατ' επιταγήν της Ιδρυτικής Συμφωνίας είτε β) με απόρριψή του, οπότε το βάρος της ευθύνης θα είχαν οι Ελληνοκύπριοι.

⁹¹ Report of the Secretary General on his mission of good offices in Cyprus (2004), 28 May 2004, UN S/2004/437, παρ. 78.

Σε περίπτωση που ο αμερικανικός παράγοντας πίστεψε ότι με παρεμβάσεις εσωτερικές και εξωτερικές θα μπορούσε να κατευθύνει τους Ελληνοκυπρίους στην υιοθέτηση του Σχεδίου με υπερψήφισή του στο δημοψήφισμα, αυτό συνιστούσε πολύ κακή εκτίμηση των πρεσβειών των ΗΠΑ στη Λευκωσία και στην Αθήνα και του αμερικανού συντονιστή για το Κυπριακό Τόμας Γουέστον για την εσωτερική κατάσταση στην Κύπρο. Στη δεύτερη περίπτωση που οι ΗΠΑ προτίμησαν να καταψηφισθεί το Σχέδιο με ευθύνη των Ελληνοκυπρίων, είναι θλιβερό ότι ο γ.γ. του ΟΗΕ αποδέχθηκε την ουσιαστική ακύρωση του Σχεδίου του με τη βέβαιη απόρριψή του κατά το δημοψήφισμα, παρά τη διεξαγωγή μίας κανονικής διαπραγματεύσεως που θα κατέληγε σε ένα πιο ισορροπημένο αποτέλεσμα.

Γ. Το Σχέδιο Ανάν στο διεθνές σύστημα

1. Από τις αποικίες στις «δύσκολες δημοκρατίες»

Το 1959 η Βρετανία με επιμελημένους διπλωματικούς ελιγμούς κατέστησε την Ελλάδα και την Τουρκία συμμετόχους στη δημιουργία και εγγυητές στη διατήρηση ενός πολιτειακού κατασκευάσματος που έφερε έντονα τα σημάδια της αποικιοκρατικής γέννας και ήταν ευθέως αντίθετο προς την αρχή της αυτοδιαθέσεως. Το Σύνταγμα του 1960 ήταν γνήσιο τέκνο μίας μετααποικιακής εποχής. Το ίδιο έτος που η Κύπρος απέκτησε τη μη επιδιωχθείσα ανεξαρτησία της, η Γενική Συνέλευση των ΗΕ υιοθέτησε τη διακήρυξη για την απόδοση ανεξαρτησίας σε αποικιακά εδάφη και τους λαούς⁹² ενώ άλλες 16 αποικίες κηρύχθηκαν ανεξάρτητα κράτη.⁹³ Είναι ο μεγαλύτερος αριθμός αποικιών που ανεξαρτητοποιήθηκε σε ένα και μόνον έτος. Την Κύπρο ακολούθησαν με ταχείς ρυθμούς κατά την επόμενη δεκαπενταετία πλειάδα κρατών που πέρασαν

⁹² General Assembly Resolution 1514 (XV), UN Doc A/4684/1966.

⁹³ Πιο συγκεκριμένα το 1960 Ακτή του Ελεφαντοστού, Γκαμπόν, Δημοκρατία του Κογκό, Καμερούν, Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, Κογκό, Μαδαγασκάρη, Μαλί, Μπενίν, Μπουρκίνα Φάσο, Νίγηρας, Νιγηρία, Σενεγάλη, Σομαλία, Τόγκο και Τσάντ.

από το καθεστώς της αποικίας στην ανεξαρτησία.⁹⁴ Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως και την απο-αποικιοποίηση, χωρίς κάτι τέτοιο να σημαίνει ότι και η Κύπρος θα ακολουθούσε νομοτελειακά την ίδια πορεία.

Το 2004 η απο-αποικιοποίηση έχει κλείσει τον ιστορικό της κύκλο και τα προβλήματα είναι διαφορετικά. Το ζητούμενο μετά τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου είναι η διακυβέρνηση κοινωνιών που εξέρχονται από συγκρούσεις. Μετά το 1991 άρχισε μία σταδιακή εμπλοκή της διεθνούς κοινότητας στον διοικητικό έλεγχο εδαφών που είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό ότι εξέρχονταν από μακρόχρονες διαμάχες.⁹⁵ Το νέο αυτόν ρόλο της διοικήσεως κοινωνιών που εξέρχονταν από συγκρούσεις ανέλαβε αρχικώς το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.⁹⁶

Το 1991 τα Ηνωμένα Έθνη παρενέβησαν στην Καμπότζη και ανέλαβαν τη διακυβέρνηση της χώρας για μία μεταβατική περίοδο που έδινε τη δυνατότητα στις πολιτικές δυνάμεις του τόπου να επιλύσουν πολιτικά τη διαμάχη τους.⁹⁷ Μετά τις συμφωνίες του Ντέητον το 1995, το ΝΑΤΟ και ο ΟΗΕ ανέλαβαν την αποκατάσταση της λειτουργίας του κράτους και των δημοκρατικών θεσμών στη Βοσνία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι περιοχές του πλανήτη στις οποίες χρειάστηκε η ουσιαστική παρέμβαση της διεθνούς κοινότητας μετά από μείζονα κρίση, ήσαν το Κοσσυφοπέδιο και το Ανατολικό Τιμόρ.

Η κατάσταση κατέστη πιο σύνθετη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Η εισβολή συμμαχικών δυνάμεων υπό τις ΗΠΑ στα εδάφη του Αφγανιστάν⁹⁸ και του Ιράκ, δημιούργησε νέα δεδομένα. Ενώ κατά τη δεκαετία του 1990 ήσαν διεθνείς οργανισμοί και ιδίως ο ΟΗΕ που ανέλαβαν τη διοίκηση κοινωνιών που εξέρχονται από συγκρούσεις, στις περιπτώσεις του Αφγανιστάν και του Ιράκ, οι ΗΠΑ ανέλαβαν, ως η επικεφαλής χώρα της συμμαχίας δυνάμεων κατοχής, τη διοίκηση των δύο χωρών για ένα μεταβατικό στάδιο.⁹⁹ Επιπλέον, το Ιράκ εμφανίζει την ιδιαιτερότητα ότι πριν την εισβολή των ΗΠΑ και της Βρετανίας δεν υπήρχαν εκδηλωμένες εθνοτικές

⁹⁴ Από το 1961 μέχρι το 1975 ανεξαρτητοποιήθηκαν ακόμη άλλες 44 αποικίες.

⁹⁵ Για περισσότερα σχετ. με τη διακυβέρνηση/διοίκηση εδαφικών περιοχών που έχουν ιδιόμορφο εδαφικό καθεστώς βλ. Wilde, *AJIL*, 2001, σελ. 583-606.

⁹⁶ Βλ. Kirgis *AJIL*, 2001, σελ. 579-582· Matheson, *AJIL*, 2001, σελ. 76-85

⁹⁷ Βλ. *Agreement on a Comprehensive Political Settlement of the Cambodia Conflict*, 23 Οκτωβρίου 1991, *ILM*, Vol. 31, 1992, σελ. 183

⁹⁸ Charney, *AJIL*, 2001, σελ. 835-839

⁹⁹ Για περισσότερα βλ. Franck, *AJIL*, 2003, σελ. 607-620. Επίσης θέσεις γ.γ. των ΗΕ για τον διακριτό ρόλο του Οργανισμού στο Ιράκ, *Report of the fact finding mission: the political transition in Iraq*, letter dated 24 February 2004 from the Secretary General, UN S/2004/140. Η επίσημη διακυβέρνηση του Ιράκ από τις ΗΠΑ έληξε την 28 Ιουνίου 2004.

συγκρούσεις.¹⁰⁰ Αυτό οφειλόταν στο απολυταρχικό καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν. Μετά την εισβολή και λόγω του ρευστού των πολιτικών εξελίξεων, οι διάφορες εθνοτικές ομάδες του Ιράκ, με προεξάρχοντες τους Κούρδους, επιδίδονται σε αγώνα για τη μελλοντική μορφή του κράτους και τον βαθμό αυτονομίας που θα έχουν σε αυτό.

Μετά από μία δεκαετία συγκρούσεων στα Βαλκάνια, στην Αφρική και στην Ασία οι διεθνείς παρεμβάσεις έχουν εκπληρώσει τον πρώτο στόχο τους που ήταν η διακοπή της αιματοχυσίας.¹⁰¹ Από τις προαναφερόμενες έξι περιπτώσεις στις οποίες υπήρξε διεθνής παρέμβαση στη διοίκηση ενός εδάφους, παραμένουν ουσιαστικά οι εκκρεμότητες για το μελλοντικό καθεστώς στη Βοσνία, στο Κοσσυφοπέδιο, στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ.

Παράλληλα υπάρχει και μία σοβαρή αλλά προς το παρόν σταθεροποιημένη εθνοτική διαμάχη στο χώρο της ΠΓΔΜ μεταξύ Αλβανών και Σλαβομακεδόνων.¹⁰² Περίπου αντίστοιχα είναι τα προβλήματα στην Γεωργία με την περιοχή της Νότιας Οσετίας καθώς και στη Μολδαβία με την πρακτικώς αποσχισθείσα περιοχή της Υπερδνιστερίας. Το ερώτημα που αντιμετωπίζει η διεθνής κοινότητα είναι, πώς μπορεί να σταθεροποιηθεί μία κοινωνία, όπου κυριαρχούν οι εθνοτικές διαφορές, η έλλειψη εμπιστοσύνης, η διαμάχη για τη νομή της πολιτικής εξουσίας και των πόρων και η οικονομική υπανάπτυξη.

Απάντηση σε αυτή την αναζήτηση είναι πιθανόν ότι μπορεί να βρεθεί μέσα από την πολυετή κυπριακή κρίση που έχει χαρακτηριστεί ως ο «προπομπός συγκρούσεων μεταξύ εθνοτικών ομάδων».¹⁰³ Η θεωρούμενη ως «πρώιμη» αυτή εθνοτική σύγκρουση (που πήρε διεθνείς διαστάσεις μετά τη στρατιωτική εισβολή και κατοχή της Τουρκίας) συνοδεύθηκε από ιδέες και προτάσεις που έχουν κατατεθεί όλα αυτά τα χρόνια με σκοπό να βρεθεί ένα αποδεκτό καθεστώς συμβίωσης των δύο εθνοτικών ομάδων. Τα σχέδια και οι «δέσμες ιδεών» που κατετέθησαν για την επίλυση του Κυπριακού μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν περιθωριακά. Από τη στιγμή όμως που κατά τα τελευταία χρόνια η διεθνής κοινωνία αναζητεί λύσεις, όλη αυτή η προσπάθεια μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να κεφαλοποιηθεί και να προσφέρει ένα μοντέλο κρατικής οργάνωσης για πολυεθνικές κοινωνίες οι οποίες εξέρχονται μίας μείζονος κρίσεως. Στις σελίδες που ακολουθούν, εκφράζεται η άποψη ότι ο λόγος που ο γ.γ. των ΗΕ

¹⁰⁰ Οι εξεγέρσεις στο βόρειο και νότιο τμήμα του Ιράκ το 1991 ήσαν αποτέλεσμα της διαλύσεως των ιρακινών στρατιωτικών δυνάμεων συνεπεία του πολέμου στο Κουβέιτ.

¹⁰¹ Για το ρόλο του ΟΗΕ σε θέματα χειρισμού κρίσεων στη μεταψυχροπολεμική εποχή βλ. Χειλά, 1999.

¹⁰² Η συμφωνία-πλαίσιο της Αχρίδας τον Αύγουστο του 2001 απομάκρυνε τον κίνδυνο επεκτάσεων των εθνοτικών συγκρούσεων. Το πρόβλημα στη νομή εξουσίας όμως παραμένει. Για τη συμφωνία πλαίσιο βλ. *Framework agreement for securing the future of Macedonia's democracy and permitting the development of closer and more integrated relations between the Republic of Macedonia and the Euro-Atlantic community*, Ohrid, 13 Αυγούστου 2001, <http://www.president.gov.mk/eng/info/dogovor.htm>

¹⁰³ «*The forerunner of conflict between ethnic groups*», Kissinger, 2000, σελ. 192.

ακολούθησε μία διαδικασία που δεν έχει προηγούμενο ως προς την έκταση των ρυθμίσεων του μελλοντικού κράτους της Κύπρου, έχει πολύ ευρύτερο σκοπό από τη διατήρηση των ισορροπιών που έχουν διαμορφωθεί στην ανατολική Μεσόγειο μετά το 1974.

2. Αποτυχημένες προσπάθειες για οργάνωση κοινωνιών που εξέρχονται κρίσεων

Από το 1992 άρχισαν συντονισμένες διεθνείς προσπάθειες να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα αυτών των κοινωνιών. Ο «Οδηγός για την ειρήνη: προληπτική διπλωματία, αποκατάσταση και εδραίωση της ειρήνης» που εκδόθηκε ο ΟΗΕ,¹⁰⁴ πρότεινε τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων που θα απέτρεπαν την επανάληψη των συγκρούσεων και τη λειτουργία κράτους δικαίου. Στα μέτρα περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων ο αφοπλισμός των αντιμαχομένων πλευρών, η επιτήρηση και καταστροφή των όπλων, η αποστρατικοποίηση, η αποκατάσταση της τάξεως, η επιστροφή των προσφύγων στις εστίες τους, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ανασύσταση ή ενδυνάμωση των κρατικών μηχανισμών και θεσμών και η προώθηση επίσημων ή ανεπίσημων διαδικασιών για την πολιτική συμμετοχή όλων των ομάδων και τη διατήρηση πολιτικής και κοινωνικής ειρήνης μέσα από την υιοθέτηση δημοκρατικών θεσμών, όπου θα είναι δυνατή η συμμετοχή όλων των «εθνικών πολιτικών κοινοτήτων».¹⁰⁵

Δυστυχώς, η έκφραση καλών προθέσεων και η επισήμανση των απαραίτητων μέτρων, δεν αρκούν για την επίλυση των προβλημάτων σε κοινωνίες που είναι βαθιά διαιρεμένες για εθνικούς, θρησκευτικούς, πολιτικούς ή ιστορικούς λόγους. Οι προσπάθειες του ΟΗΕ δημιούργησαν βραχυπρόθεσμη σταθερότητα, που περιοριζόταν στην αποκατάσταση της τάξεως και στον τερματισμό της αιματοχυσίας. Δεν κατάφεραν όμως να δημιουργήσουν ένα κρατικό πρότυπο που θα επιτρέψει τη λειτουργία της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου.

Οι αποτυχημένες προσπάθειες υπήρξαν πολλές.¹⁰⁶ Κορυφαία περίπτωση υπήρξε αυτή της Βοσνίας που ήταν και η πρώτη προσπάθεια να λειτουργήσει ένα ανάλογο συντεταγμένο σχήμα κρατικής οργάνωσης. Τα αποτελέσματα των συμφωνιών του Ντέητον του 1995 υπήρξαν μέχρι

¹⁰⁴ *An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*, Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992, A/47/277 - S/24111, 17 June 1992.

¹⁰⁵ *Ibid* παρ. 55-59.

¹⁰⁶ Στις περιπτώσεις αποτυχημένων προσπαθειών για την ομαλή μετάβαση μίας χώρας προς την ομαλότητα πρέπει να περιληφθεί και η Σομαλία. βλ. απόφαση 754/1992 και 814/1993 του Συμβουλίου Ασφαλείας Βλ. Lewis & Mayall, στο *The New Interventionism 1991-1994, U.N. Experience in Cambodia, Former Yugoslavia and Somalia*, 1996, σ.111-116.

σήμερα απογοητευτικά.¹⁰⁷ Η ειρήνη διατηρείται χάρη στην παρουσία της διεθνούς ειρηνευτικής δυνάμεως. Παρά τα περισσότερα από έξι δισεκατομμύρια δολάρια που δαπανήθηκαν -χρηματικό ποσόν μοναδικό στην ιστορία της μεταπολεμικής Ευρώπης για μία μόνον χώρα- οι προσπάθειες για δημιουργία ενός βιώσιμου κράτους ή έστω κράτους δικαίου έχουν πρακτικώς αποτύχει. Διαφορετικά διοικητικά συστήματα, επικαλυπτόμενες γραφειοκρατίες και σχήματα που αδυνατούν να εφαρμοσθούν στην πράξη, είναι ο κανόνας της σημερινής Βοσνίας.¹⁰⁸ Επιπλέον, όλες οι πλευρές εκφράζουν τη βεβαιότητα ότι οι συγκρούσεις θα ξαναρχίσουν, εάν φύγουν οι ξένες στρατιωτικές δυνάμεις.¹⁰⁹

Η αποτυχία της διεθνούς προσπάθειας στη Βοσνία συνολικά, μετέφερε το ενδιαφέρον του ΟΗΕ στην περιοχή του Μπρτσκο, στρατηγικού διαδρόμου διαφιλονικούμενου από τους Σέρβους, τους Κροάτες και τους Μουσουλμάνους της Βοσνίας. Επρόκειτο για την πλέον εύφλεκτη περιοχή της Βοσνίας, στην οποία παραχωρήθηκε καθεστώς αυτονομίας.¹¹⁰ Ο ΟΗΕ και το ΝΑΤΟ έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην αποκατάσταση των θεσμών και στην ομαλή λειτουργία της αυτόνομης περιοχής, αφού θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο αναπτύξεως για την υπόλοιπη Βοσνία. Τα αποτελέσματα μέχρι τώρα δεν έχουν επιβεβαιωθεί στην πράξη. Οι θεσμοί έχουν δημιουργηθεί από το 1999, αλλά ο εκπρόσωπος του ΟΗΕ δεν έχει δώσει τη δυνατότητα στους κατοίκους της περιοχής να ψηφίσουν για την εκλογή των οργάνων που θα τους αντιπροσωπεύσουν. Ο φόβος είναι ότι μπορεί να εκλεγούν τα «λάθος κόμματα». Με τη φράση αυτή νοούνται τα εθνικιστικά κόμματα που σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα σε άλλες περιοχές της Βοσνίας, ασκούν ιδιαίτερη επιρροή στους πολίτες της χώρας.¹¹¹

¹⁰⁷ *General framework agreement for peace in Bosnia and Herzegovina*, ILM, 1996, σελ. 89. Η συμφωνία μονογραφήθηκε στο Ντέπτον της αμερικανικής πολιτείας του Οχάιο, την 21 Νοεμβρίου 1995 και η υπογραφή έλαβε χώρα στο Παρίσι τη 14 Δεκεμβρίου 1995.

¹⁰⁸ Βλ. χαρ. την περιοχή του Μόστάρ όπου μία πόλις 100.000 κατοίκων έχει διαχωρισθεί σε έξι δήμους και μία φαινομενική κεντρική ζώνη, βλ. *Europe Report N°150*, ICG, 20 Νοεμβρίου 2003. Το Μόστάρ ήταν υπό τη διοίκηση της ΕΕ μεταξύ 1994-96, βλ. *Memorandum of Understanding on Mostar*, 5 Ιουλίου 1994. Βλ. επίσης απόφαση Ύπατου Αρμοστή Πάντι Ασντάουν την 28^η Ιανουαρίου 2004 για συμπερίληψη της ειδικής προστασίας του Μοστάρ στο Σύνταγμα των συμφωνιών του Ντέπτον, Decision Enacting amendments to the Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina, http://www.ohr.int/decisions/mo-hncantdec/default.asp?content_id=31695.

¹⁰⁹ Για το μακροπρόθεσμο πρόβλημα της Βοσνίας και την ουσιαστική αποτυχία της δημιουργίας ενός σταθερού και βιώσιμου κρατικού μορφώματος, βλ. *Balkans Report N° 121*, 29 Νοεμβρίου 2001 & *Balkans Report N°127*, 25 Μαρτίου 2002, που έχει εκπονήσει η ICG· επίσης Chandler, 1999· Sumantra, 2002.

¹¹⁰ *Arbitration for the Brcko area*, Final Award, 5 Μαρτίου 1999, ILM, 1999, σελ. 534. Για τις δικαστικές αποφάσεις που οδήγησαν στην αυτονομία του Μπρτσκο βλ. Farrand, C.P., *Emory International Law Review*, 2001, σελ. 529-591· Karnavas, *AJIL*, 2003, σελ. 111-131.

¹¹¹ Βλ. *Balkans Report N°144*, 2 Ιουνίου 2003, ICG. Στα πλαίσια της «εκπαιδεύσεως» των Βοσνίων να ψηφίζουν «σωστά κόμματα» ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ απέλυσε την 7η Μαρτίου 2001 τον εκλεγμένο εκπρόσωπο των Κροατών, Ante Jelavich, στην προεδρία του κράτους και του απαγόρευσε να καταλάβει στο μέλλον δημόσια ή κομματικά αξιώματα, βλ. OHR Decision removing Ante Jelavich from his position as the Croat member of the BiH Presidency and further banning Jelavich from holding public and party offices. Βλ. αντίστοιχη απόφαση Ύπατου Αρμοστή Πάντι Ασντάουν την 30^η Ιουνίου 2004 για απομάκρυνση 60 ηγετικών στελεχών των Σερβοβοσνίων με την

Χειρότερη είναι η κατάσταση στο Κοσσυφοπέδιο. Ο στόχος της δημιουργίας δημοκρατικών θεσμών για την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική λειτουργία του Κοσσυφοπεδίου, που θα διατηρούν τις ισορροπίες μεταξύ των εθνοτικών ομάδων έχει προς το παρόν χαθεί στη διαμάχη μεταξύ της διοικήσεως του ΟΗΕ, της UNMIK,¹¹² και των Αλβανών εκλεγμένων εκπροσώπων των προσωρινών θεσμών αυτοδιοικήσεως.¹¹³ Το θέμα του μελλοντικού καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου παραμένει αγκάθι.¹¹⁴ Επιπλέον, η σερβική μειονότητα δεν αναγνωρίζει την αλβανική εξουσία και αντιστοίχως οι Αλβανοί Κοσσοβάροι δεν είναι διατεθειμένοι να δώσουν μειονοτικά δικαιώματα στους Σέρβους. Τέλος, η αόριστη ρητορική της UNMIK περί πολυεθνοτικής κοινωνίας και ενσωματώσεως έχει ξεπεραστεί από την πραγματικότητα.¹¹⁵

Εάν τα πράγματα στις δύο βαλκανικές περιοχές, που λειτουργούν ως *de facto* εδάφη υπό την κηδεμονία του ΟΗΕ, θεωρούνται άσχημα, στο Αφγανιστάν βρίσκονται σε τραγική κατάσταση. Τον Ιανουάριο του 2004 υιοθετήθηκε ένα, εν κρυπτώ εκπονηθέν, Σύνταγμα¹¹⁶ που απέχει πολύ από το να χαρακτηριστεί δημοκρατικό.¹¹⁷ Υπέρμετρες εκτελεστικές και νομοθετικές εξουσίες παρέχονται στον Πρόεδρο της χώρας. Το χωρισμένο σε δύο σώματα Κοινοβούλιο περιορίζεται σε έναν αναιμικό ρόλο. Ορισμένες εθνοτικές ομάδες, όπως οι πολυπληθείς Παστούνι, υποεκπροσωπούνται στο σύστημα εξουσίας,¹¹⁸ ενώ απουσιάζουν εντελώς προβλέψεις για συμμετοχή των μειονοτήτων. Παράλληλα υπάρχουν ερωτηματικά για το ρόλο του Ισλάμ.¹¹⁹ Η

κατηγορία ότι διευκολύνουν την ατιμωρησία του καταζητούμενου από το Διεθνές Δικαστήριο για τη Γιουγκοσλαβία, Ράντοβαν Κάρατζιτς. Στους αποπεφόντες περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων ο Ντράγκαν Κάλινιτς, πρόεδρος του κυβερνώντος εθνικιστικού Σερβικού Δημοκρατικού Κόμματος και Ζόραν Τζέριτς, υπουργός εσωτερικών, βλ. OHR Decision removing Dr. Dragan Kalinic from his positions as Chairman of the National Assembly of Republika Srpska and as President of the SDS, 30 Ιουνίου 2004, http://www.ohr.int/decisions/war-crimes-decs/default.asp?content_id=32750. Η απομάκρυνση των 60 Σερβοβοσνίων ηγετών χαρακτηρίστηκε από τον Ύπατο Αρμοστή ως «μία μεγάλη εγχείρηση ... που θα απαλλάξει από τον καρκίνο της κωλυσιεργίας και της διαφθοράς», βλ. BBC-World Service, Crackdown over Karadzic arrest failure, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/ft/-/2/hi/europe/3853055.stm>, 30 Ιουνίου 2004.

¹¹² United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. Για το εύρος της εξουσίας της Ενδιάμεσης Διοικήσεως στο Κοσσυφοπέδιο βλ. UNMIK Regulation 1/1999 της 25 Ιουλίου 1999. Όλοι οι κανονισμοί της UNMIK βρίσκονται στην ακόλουθη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.un.org/peace/kosovo/pages/regulations>.

¹¹³ *Europe Report N°148*, ICG, 3 Σεπτεμβρίου 2003. Βλ. επίσης Ψήφισμα 1244/1999 Συμβουλίου Ασφαλείας.

¹¹⁴ Βλ. *Balkans Report N° 124*, ICG, 1 Μαρτίου 2002.

¹¹⁵ *Balkans Report N°143*, ICG, 28 Μαΐου 2003. Τα γεγονότα στο Κοσσυφοπέδιο στα μέσα Μαρτίου 2004 κατέδειξαν την πρόθεση των Αλβανών να εκκαθαρίσουν τους τελευταίους θύλακες σερβικής παρουσίας. Ο ρόλος των διεθνών δυνάμεων περιορίστηκε στην απομάκρυνση των σερβικών οικογενειών που κινδύνευαν.

¹¹⁶ Βλ. The Constitution of Afghanistan, Ιανουάριος 2004/1383, <http://www.constitution-afg.com/Adopted%20Constitution.htm>.

¹¹⁷ “Afghanistan: The Constitutional Loya Jirga”, *Afghanistan Briefing*, ICG, 12 Δεκεμβρίου 2003· για τη σύνταξη του Συντάγματος βλ. *Asia Report N°64*, ICG, 29 Σεπτεμβρίου 2003.

¹¹⁸ *Asia Report N°62*, 5 Αυγούστου 2003, ICG· *Afghan Recovery Report*, No. 101, Institute for War and Peace, 26 January 2004.

¹¹⁹ Στο άρθρο 1 το Αφγανιστάν ονομάζεται «ισλαμική δημοκρατία» και αναφέρεται ότι «κανένας νόμος δεν μπορεί να είναι αντίθετος προς την ιερή θρησκεία του Ισλάμ». Για περισσότερα βλ. Ghani, *Legal Times*, 2003.

κρατική εξουσία περιορίζεται γύρω από την πρωτεύουσα Καμπούλ ενώ καμία σχεδόν περιοχή της χώρας δεν είναι ασφαλής.¹²⁰ Παρά τη συμφωνία της Βόννης της 5 Δεκεμβρίου 2001, απουσιάζουν οι περισσότεροι κρατικοί θεσμοί, ενώ όσοι υπάρχουν, χαρακτηρίζονται από διαφθορά.¹²¹

Τέλος στο Ιράκ, ενώ συνεχίζονται οι επιθέσεις κατά των κατοχικών στρατευμάτων, η χώρα βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο. Την 29^η Ιουνίου 2004 η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή μεταβίβασε -θεωρητικώς- πλήρη εθνική κυριαρχία σε διορισμένη μεταβατική ιρακινή κυβέρνηση υπό τον πρωθυπουργό Ιγιάντ Αλαουί. Η παράδοση ήταν κατ' εφαρμογή του Ψηφίσματος 1511/2003 του Συμβουλίου Ασφαλείας, που ζητούσε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα για την υιοθέτηση Συντάγματος και την εκλογή πολιτικών αρχών.¹²² Ένα προσωρινό σύνταγμα υιοθετήθηκε την 8^η Μαρτίου 2004 και θα ισχύσει, επισήμως τουλάχιστον, μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 2005.¹²³ Παραλλήλως, η ιρακινή βουλή που προέκυψε από τις εκλογές του Ιανουαρίου 2005 όρισε 55μελή επιτροπή που ανέλαβε να εκπονήσει νέο Σύνταγμα για τη χώρα εντός του 2005.¹²⁴ Η εκλογή της νέας κυβερνήσεως σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τον γ.γ των ΗΕ θα γίνει την 31^η Δεκεμβρίου 2005.¹²⁵ Οι προβληματισμοί για τη διοικητική διαίρεση της χώρας, όμως, και τον τρόπο μεταβάσεως της εξουσίας είναι πολλοί, όπως αναφέρεται κατωτέρω.¹²⁶

Αν στις περισσότερες περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν τα πράγματα έχουν ήδη σφραγισθεί από την αποτυχία της διεθνούς κοινότητας, ειδικώς στην περίπτωση του Ιράκ η διακύβευση είναι μεγαλύτερη. Πρόκειται για μία από τις πλέον πλούσιες σε κοιτάσματα πετρελαίου χώρες του κόσμου και όχι για μία ξεχασμένη επαρχία των Βαλκανίων· η νομιμοποιητική βάση για την επέμβαση των ΗΠΑ και των συμμάχων τους ήταν έωλη και προκάλεσε έντονες αντιδράσεις· η κατάσταση έχει σαφώς επιδεινωθεί από πλευράς ασφαλείας μετά την ανατροπή του καθεστώτος Σαντάμ· τέλος, η προοπτική της δημιουργίας μίας δημοκρατίας που θα σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι απόμακρη. Αυτή την περίοδο διεξάγεται μία μεγάλη συζήτηση για τον τρόπο που θα συγκροτηθεί η εξουσία στο Ιράκ. Οι ΗΠΑ επιθυμούν να μετατρέψουν το Ιράκ σε ομοσπονδία. Δύο είναι τα κυρίαρχα ρεύματα για τον τρόπο

¹²⁰ Asia Report N°64, ICG, 29 Σεπτεμβρίου 2003.

¹²¹ *Afghanistan's Bonn Agreement One Year Later: A Catalog of Missed Opportunities*, Human Rights Watch, 5 December 2002.

¹²² Βλ. παρ. 7 & 10 Ψηφίσματος 1511/1003 Συμβουλίου Ασφαλείας.

¹²³ Law of Administration for the State of Iraq for the transitional period, 8 Μαρτίου 2004, <http://www.cpa-iraq.org/government/TAL.html>, εφεξής Προσωρινό Σύνταγμα του Ιράκ.

¹²⁴ Για περισσότερα βλ. "Iraq's new constitution now get drafting", *The Economist*, 19 Μαΐου 2005.

¹²⁵ *Report of the Secretary General pursuant to paragraph 24 of Resolution 1483 (2003) and paragraph 12 of Resolution 1511 (2003)*, 5 December 2003, UN S/2003/1149, παρ. 65.

¹²⁶ Βλ. τις συμβουλές για αποφυγή νέων Βαλκανίων, Shanker, *New York Times*, 22 Μαΐου 2003.

συγκροτήσεως της ομοσπονδίας.¹²⁷ Σύμφωνα με το πρώτο ρεύμα οι δεκαοκτώ σημερινές επαρχίες του Ιράκ θα αποτελέσουν τη βάση για μία ομοσπονδία που θα βασίζεται σε διοικητικά κριτήρια.¹²⁸ Αντιθέτως, το δεύτερο ρεύμα υποστηρίζει ότι πρέπει να υπάρξει περιφερειακή ή εθνοτική ομοσπονδία. Η χώρα θα διαιρεθεί σε τρεις περιφέρειες που θα συμπίπτουν με τις τρεις μεγαλύτερες κοινότητες του Ιράκ: τους Άραβες Σίτες, τους Άραβες Σουνίτες και τους Κούρδους. Η ιδεολογική προετοιμασία για μία τέτοια εθνοτική διαίρεση έχει ξεκινήσει εδώ και καιρό.¹²⁹ Δεν είναι τυχαίο ότι συχνά κατά τους τελευταίους μήνες αναφέρεται το ειδικό καθεστώς προστασίας των Κούρδων, Αράβων και Τουρκομάνων που είχε εφαρμοσθεί επί της Κοινωνίας των Εθνών.¹³⁰ Οι Κούρδοι είναι υπέρμαχοι αυτής της λύσεως¹³¹ και σε πρώτο στάδιο κατάφεραν να αποκτήσουν αυτονομία κατά τη μεταβατική περίοδο προς το νέο Σύνταγμα,¹³² ενώ αναφέρεται ότι, με τη βοήθεια του Ισραήλ, προετοιμάζονται ακόμη και για απόσχιση σε περίπτωση που συνεχισθεί η χαώδης κατάσταση ασφαλείας στο Ιράκ.¹³³

3. Η Κύπρος ως πρότυπο

Για όλες αυτές τις περιπτώσεις κοινωνιών που εξέρχονται από κρίσεις η διεθνής κοινότητα αναζητά πρότυπα κρατικής οργανώσεως, τα οποία θα προσφέρουν μακροπρόθεσμη σταθερότητα και ασφάλεια. Τα κρατικά αυτά πρότυπα θα πρέπει να είναι δημοκρατικά, να επιτυγχάνουν τη συμμετοχή όλων των εθνοτήτων/λαοτήτων κατά τη λειτουργία του κράτους, να είναι λειτουργικά και να αποτρέπουν τη σύγκρουση ή την επανάληψη των συγκρούσεων μεταξύ των εθνοτικών ομάδων.

Με βάση αυτά τα ζητούμενα, η Κύπρος μπορεί να προσφέρει ένα καλό παράδειγμα χώρας που κατοικείται από περισσότερες της μίας εθνικές ή εθνοτικές ομάδες, οι οποίες είναι βαθιά διαιρεμένες μεταξύ τους και για πολιτικούς και ιστορικούς λόγους καλούνται να συμβιώσουν σε

¹²⁷ Βλ. *Iraqi Crisis Report*, No. 46, 27 Ιανουαρίου 2004.

¹²⁸ Βλ. σχετ. άρθρο 53 του προσωρινού Συντάγματος του Ιράκ.

¹²⁹ Βλ. ενδεικτικά άρθρο Tavernise, *New York Times*, 25 Μαΐου 2003· επίσης “If all Iraq is divided in three parts?”, *Jane’s Foreign Report*, 11 Μαρτίου 2004.

¹³⁰ Βλ. Declaration of the Kingdom of Iraq, on the occasion of the termination of the mandatory regime in Iraq and containing the Guarantees given to the Council by the Iraqi Government, Baghdad, 30 May, 1932

¹³¹ Shanker, *New York Times*, 3 Φεβρουαρίου 2004· Filkins, *New York Times*, 21 Φεβρουαρίου 2004. Smyth, *Financial Times*, 24 Μαΐου 2004.

¹³² Filkins *New York Times*, 2 Μαρτίου 2004. Επίσης, σχετικώς με τη διαμάχη για το νέο Σύνταγμα, του ιδίου *New York Times*, 3 Φεβρουαρίου 2004

¹³³ Βλ. σχετ. πολύ ενδιαφέρον άρθρο Hersh, *New Yorker*, 28 Ιουνίου 2004.

ένα ενιαίο κράτος.¹³⁴ Υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία που καθιστούν την περίπτωση της Κύπρου σχεδόν ιδανική, σε σύγκριση πάντα με τις προαναφερόμενες περιπτώσεις.¹³⁵ Πιο συγκεκριμένα:

- Η περίοδος των συγκρούσεων έχει λήξει εδώ και αρκετά χρόνια. Επομένως, σε αντίθεση με άλλες κοινωνίες, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το αίμα που χύθηκε στις συγκρούσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων εξακολουθεί και σήμερα να τις χωρίζει. Είναι χαρακτηριστικό επ' αυτού, ότι οι δύο κοινότητες στην Κύπρο δεν επιδιώκουν τη λειτουργία δικαστηρίων για την εκδίκηση των εγκλημάτων πολέμου που διαπράχθηκαν στο παρελθόν και την τιμωρία των ενόχων.¹³⁶
- Δεν επικρατούν συνθήκες χάους ως προς την τάξη και την ασφάλεια των κατοίκων. Επομένως η διεθνής προσπάθεια δεν χρειάζεται να αναλωθεί σε αστυνομικά καθήκοντα αποκατάστασης του νόμου και της τάξεως.
- Η λειτουργία δημοκρατικών θεσμών και εκλεγμένων δημοκρατικών οργάνων (κοινοβούλιο, τοπική αυτοδιοίκηση) είναι αυτονόητη για το σύνολο του κυπριακού λαού.¹³⁷
- Υπάρχει παράδοση επιτυχημένης διοικητικής μηχανής και αποτελεσματικής γραφειοκρατίας στις ελεύθερες περιοχές και συγκροτημένη γραφειοκρατική οργάνωση στα κατεχόμενα. Είναι αυτοί οι θεσμοί που ουσιαστικά κληρονομούνται στις δύο συνιστώσες πολιτείες με βάση το Σχέδιο Ανάν. Επομένως δεν χρειάζεται να δημιουργηθούν εκ του μηδενός διοικητικές δομές.¹³⁸
- Το δικαστικό σύστημα λειτουργεί με αποτελεσματικότητα στις ελεύθερες περιοχές και η βρετανική νομική παράδοση εξακολουθεί ως ένα βαθμό να καθοδηγεί τις δικαστικές αποφάσεις στο ψευδοκράτος. Επομένως, δεν είναι απαραίτητη η δημιουργία νέου δικαστικού συστήματος, τουλάχιστον σε όλα τα επίπεδα.¹³⁹

¹³⁴ Στην περίπτωση της Βοσνίας υπάρχουν οι Μουσουλμάνοι, οι Κροάτες και οι Σέρβοι· στην περίπτωση του Κοσσυφοπέδιου οι Αλβανοί, οι Σέρβοι και οι Ρωμά· στο Αφγανιστάν οι Παστούνοι, οι Τατζίκοι, οι Χαζάρα και οι Ουζμπέκοι, που επιπλέον διακρίνονται σε Σουνίτες και Σίίτες μουσουλμάνους· στο Ιράκ υπάρχουν οι Άραβες, οι Κούρδοι οι Ασσύριοι, οι Τουρκομάνοι και οι Χριστιανοί, όπου επιπλέον οι Άραβες διακρίνονται επίσης σε Σουνίτες και Σίίτες μουσουλμάνους.

¹³⁵ Για περιληπτικό κατάλογο των προβλημάτων που αντιμετωπίζει οι κοινωνίες που εξέρχονται κρίσεων βλ. Wedgwood, & Jacobson, *AJIL*, 2001, σελ. 1-6.

¹³⁶ Σε αντίθεση π.χ. με τα *ad hoc* διεθνή ποινικά δικαστήρια για την Ρουάντα και της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Ερωτηματικό προκύπτει πάντως σχετικά με την ποινική δίωξη αξιωματούχου του καθεστώτος Ντενκτάς για τη δολοφονία του Σολωμού Σολωμού τον Αύγουστο του 1996.

¹³⁷ Barnes, *AJIL*, 2001, σελ. 86-101· επίσης Franck, *AJIL*, 1992, σελ. 46-91.

¹³⁸ π.χ. στο Ανατολικό Τιμόρ η αποχώρηση της ινδονησιακής άρχουσας τάξεως άφησε το νησί χωρίς εκπαιδευμένους διοικητικούς υπαλλήλους.

¹³⁹ Βλ. τα σοβαρά προβλήματα για τη δημιουργία δικαστικού συστήματος στο Κοσσυφοπέδιο και το Ανατολικό Τιμόρ στον Strohmeyer, *AJIL*, 2001 σελ. 46-63 και στην Αφρική στη Widner, *AJIL*, 2001, σελ. 64-75.

- Έχει αποκατασταθεί από πολλών ετών η κατεστραμμένη υποδομή του κράτους στις ελεύθερες περιοχές (δρόμοι, ηλεκτροδότηση, υδροδότηση, νοσοκομεία, σχολεία). Τα κατεχόμενα υστερούν σε σύγκριση με τις ελεύθερες περιοχές, αλλά και εκεί υπάρχουν στοιχειώδεις υποδομές.
- Δεν υπάρχουν παραστρατιωτικές ομάδες εν ενεργεία. Μετά το 1974 οι παραστρατιωτικές ομάδες που υπήρχαν στο νησί περιθωριοποιήθηκαν και κατέστησαν ανενεργές. Επομένως, δεν κινδυνεύει άμεσα το νέο κράτος από τη δράση ανεξέλεγκτων παραστρατιωτικών ομάδων.¹⁴⁰
- Το μικρό μέγεθος της χώρας και η νησιωτική της φύση καθιστούν πιο εύκολο τον έλεγχο της κατά την εφαρμογή του νέου κρατικού προτύπου διακυβερνήσεως.
- Η οικονομική ευρωστία των ελεύθερων περιοχών προσφέρει μεγαλύτερο περιθώριο αισιοδοξίας για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη σε σύγκριση με τις λοιπές κοινωνίες που εξέρχονται από κρίση και περιμένουν ουσιαστικά να επιβιώσουν μέσω των υψηλών μισθών του προσωπικού των διεθνών δυνάμεων που διαμένει στο έδαφός τους.¹⁴¹
- Σε αντίθεση με όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις, οι κανόνες του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας είναι γνωστοί.¹⁴² Με βάση τη ελεύθερη οικονομία λειτουργούν οι ελεύθερες περιοχές της Κύπρου εδώ και χρόνια. Οι κατεχόμενες περιοχές λειτουργούν βεβαίως σε καθεστώς προστατευόμενης οικονομίας, αλλά η συμμετοχή τους στο συνολικό ΑΕΠ του νησιού είναι αμελητέα, αφού ο πλούτος παράγεται κυρίως στα εδάφη που ελέγχει η Κυπριακή Δημοκρατία.
- Η ένταξη στην ΕΕ, η συμμετοχή στο Συμβούλιο της Ευρώπης, η υπαγωγή στην αρμοδιότητα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, προσφέρει ένα ασφαλές πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κοινωνίες, όπου κύριο ζητούμενο είναι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁴³
- Τα στρατηγικά συμφέροντα των δύο περιφερειακών παικτών που εμπλέκονται άμεσα στην τοπική διαμάχη, εμφανίζονται να έχουν χάσει σχετικώς την υψηλή σημασία τους, μπροστά

¹⁴⁰ Βλ. αντιστοίχως περίπτωση Ιράκ όπου δρουν οι παραστρατιωτικές ομάδες των Κούρδων Πεσμεργκά καθώς και της σιιτικής Ταξιαρχίας Μπαντρ, Filkins *New York Times*, 2 Μαρτίου 2004. Επισημαίνεται ότι δεν υπάρχουν ανεξέλεγκτες παραστρατιωτικές ομάδες. Επεισόδια όπως η έκρηξη βόμβας στο προαύλιο του ναού του Αγίου Μάμα στην κατεχόμενη Μόρφου την 27^η Αυγούστου 2004 (εν όψει της τελέσεως προγραμματισμένης λειτουργίας για την 2^η Σεπτεμβρίου, εορτή του Αγίου Μάμα) προέρχονται μάλλον από τον κύκλο ελεγχόμενων από το καθεστώς Ντενκτάς εξτρεμιστικών ομάδων.

¹⁴¹ Βλ. χαρ. παράδειγμα Βοσνίας όπου τα ενοίκια που πλήρωνε το προσωπικό των ξένων δυνάμεων ήσαν το αποκλειστικό εισόδημα πολλών οικογενειών στο Σεράγεβο.

¹⁴² Για τη σημασία της ελεύθερης οικονομίας και των επενδύσεων βλ. Gerson, *AJIL*, 2001, σελ. 102-119.

¹⁴³ Βλ. σχετ. Held στο *Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, 2004, σελ. 167-170.

σε άλλες προτεραιότητες. Πιο συγκεκριμένα, ο ιδεολογικός προσανατολισμός της Τουρκίας προς την ΕΕ την ωθεί να λάβει αποφάσεις που ανατρέπουν το κλασικό σχήμα σύμφωνα με το οποίο το Κυπριακό λύθηκε το 1974. Αντιστοίχως η Ελλάδα εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια άνευρη για τον ρόλο του ελληνισμού στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, όπου δια μέσω της Κύπρου γειτνιάζει άμεσα με περιοχές της Μέσης Ανατολής.

- Τέλος σε όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η επιθυμία πολλών μεγάλων δυνάμεων να ενταχθεί στην Ένωση μία Κύπρος που δεν θα σέρνει μαζί της τα προβλήματα που έχει δημιουργήσει η παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου από την εισβολή και κατοχή των τουρκικών στρατευμάτων.

Από την παράθεση όλων αυτών των στοιχείων καθίσταται σαφές ότι η Κύπρος εμφανίζει ελάχιστες ομοιότητες με τις κοινωνίες που εξέρχονται κρίσεων. Βεβαίως, δεν παύει να θεωρείται μία κοινωνία που βρίσκεται ακόμη σε μεταβατικό στάδιο μετά την κρίση. Τα κατεχόμενα αποτελούν ουσιαστικά μαύρη τρύπα στην ανατολική Μεσόγειο. Εξακολουθεί η παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου λόγω της παράνομης εισβολής και κατοχής τμήματος του κυπριακού εδάφους από τα στρατεύματα ενός άλλου κράτους μέλους του ΟΗΕ που συνεχίζουν την παρουσία τους στο έδαφος του νησιού. Κανένα κράτος δεν έχει αναγνωρίσει τα αποτελέσματα της κατοχής, ενώ το θέμα της εξαγωγής προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές αγγίζει τα όρια που θέτει η διεθνής κοινότητα στην παραβίαση του διεθνούς δικαίου.

Υπάρχει επίσης και το πολιτικό πρόβλημα της διακυβερνήσεως ολόκληρου του νησιού. Οι ηγέτες των δύο κοινοτήτων δεικνύουν έναντι αλλήλων απόλυτη έλλειψη εμπιστοσύνης, στοιχείο που οδηγεί στην αδυναμία των δύο πλευρών να συνεννοηθούν για να επιλύσουν το πολιτικό πρόβλημα. Ακόμη όμως και εάν δεν υπήρχε η αμοιβαία δυσπιστία, η επίλυση δεν θα ήταν εύκολη διότι στη διαμάχη εμπλέκονται τα στρατηγικά συμφέροντα περιφερειακών παικτών της ανατολικής Μεσογείου, Τουρκίας και Ελλάδος αλλά και του Ισραήλ. Μπορεί να υπάρχει η πίεση του διεθνούς παράγοντα για επίλυση και όπως ελέχθη ανωτέρω η Ελλάδα και η Τουρκία να προτάσουν άλλες στρατηγικές προτεραιότητες, αλλά καμία περιφερειακή δύναμη δεν θα δεχθεί λύση που θα διαρρηγνύει το σκληρό πυρήνα των γεωστρατηγικών της συμφερόντων.

4. Οι βασικοί άξονες του Σχεδίου Ανάν για ένα διεθνές πρότυπο

Το στοίχημα για τη διεθνή κοινότητα είναι συγκεκριμένο. Εάν αποτύχει στην Κύπρο, που υπάρχουν τόσες θετικές προϋποθέσεις, γιατί να επιτύχει σε άλλες περιπτώσεις, όπου οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν σοβαρά δομικά προβλήματα και το πολιτικό περιβάλλον, όταν δεν είναι

ανύπαρκτο, είναι εξαιρετικά εύθραυστο; Για αυτόν το λόγο ο Κόφι Ανάν ξέφυγε από την πεπατημένη των προκατόχων του που κατέθεταν ένα γενικό περίγραμμα κρατικού σχήματος για τη μελλοντική ενωμένη Κύπρο, προσδιορίζοντας απλώς τα βασικά του στοιχεία. Οι ομάδες των εμπειρογνομόνων που δούλευαν επί 17 μήνες δημιουργώντας ένα πρότυπο πλήρως συγκροτημένο κράτος σε μία έκταση 9.000 σελίδων και η έμφαση που εξακολουθεί να δίνεται από τον ΟΗΕ σε μία, υποτίθεται, «χαμένη, μοναδική και ιστορική ευκαιρία»,¹⁴⁴ δείχνουν ότι στην περίπτωση της Κύπρου το διακύβευμα με το Σχέδιο Ανάν ξεπερνά τα όρια ενός μικρού τόπου κάπου στην ανατολική Μεσόγειο.

Στο Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων του ΟΗΕ έχει δημιουργηθεί μετά το 1992 που εκπονήθηκε ο «Οδηγός για την ειρήνη»,¹⁴⁵ ένα επιτελείο εμπειρογνομόνων που ασχολείται αποκλειστικώς με την οικοδόμηση και εδραίωση της ειρήνης σε θεσμικό επίπεδο. Το επιτελείο αυτό συνεπικουρείται από ειδικούς από τις μεγάλες δυνάμεις και ιδίως τις ΗΠΑ και τη Βρετανία. Είναι προφανές ότι το επιτελείο των εμπειρογνομόνων δουλεύοντας στο στενό πλαίσιο της Κύπρου, αναζητεί γενικότερα κάποιο επιτυχημένο σχήμα για να το εφαρμόσει σε πολυεθνικές κοινωνίες που εξέρχονται από συγκρούσεις. Σε αυτό ακριβώς το επιτελείο είχε ρητώς αναφερθεί ο γ.γ. των ΗΕ, σχετικώς με την δυνατότητα παροχής εξειδικευμένων γνώσεων για τη συνταγματική διαδικασία στο Ιράκ:

«Ο τελευταίος Ειδικός αντιπρόσωπος [του ΟΗΕ] άρχισε ήδη να ενημερώνει το λαό του Ιράκ για τα συμπεράσματα στα οποία έχουν καταλήξει τα ΗΕ από την υποστήριξη συνταγματικών διαδικασιών σε προηγούμενες περιπτώσεις κοινωνιών που εξέρχονται από κρίσεις, με σκοπό να βοηθήσει [τον ιρακινό λαό] ούτως ώστε να λάβει ορθώς πληροφορημένες αποφάσεις για τον σχεδιασμό μίας πραγματικά συμμετοχικής διαδικασίας»¹⁴⁶

Το βασικό πλαίσιο σε όλες τις αναφερόμενες περιπτώσεις είναι το ακόλουθο:

- Υποχρέωση για διατήρηση των εξωτερικών ορίων ενιαίου κράτους
- Σχήμα κεντρικής διοικήσεως που δεν θα καταπιέζει τις εθνικές ομάδες ή/και δεν θα τις υποτάσσει στην εξουσία άλλων εθνικών ομάδων
- Εθνικές ομάδες που θα αυτοδιοικούνται

¹⁴⁴ Βλ. Δήλωση του εκπροσώπου του γ.γ. αναφορικά με το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων στην Κύπρο, που αναγνώθηκε από τον Ειδικό σύμβουλο στη Λευκωσία, 24 Απριλίου 2004, Press Release, UN SG/SM/9269.

¹⁴⁵ *An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*, Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992, A/47/277 - S/24111, 17 June 1992.

¹⁴⁶ *Report of the Secretary General pursuant to paragraph 24 of Resolution 1483 (2003) and paragraph 12 of Resolution 1511 (2003)*, 5 December 2003, UN S/2003/1149, παρ. 80 & 76.

Πάνω σε αυτό το βασικό πλαίσιο στήθηκε το Σχέδιο Ανάν. Οι κεντρικοί άξονές του είναι οι ακόλουθοι¹⁴⁷:

Ισότητες, εθνοτικά ομοιογενείς πολιτείες σε σύστημα ομοσπονδίας: Δημιουργία ενός συστήματος ομοσπονδιακού κράτους που αποτελείται από δύο ισότητες πολιτείες. Η κάθε Πολιτεία διατηρεί την ξεχωριστή εθνοτική ταυτότητα της πλειοψηφούσας ομάδας. Το «έθνος-κράτος» σε διεθνές επίπεδο αντικαθίσταται από το «έθνος-Πολιτεία/περιφέρεια» μέσα στο εσωτερικό του ομοσπονδιακού κράτους. Και οι δύο πολιτείες έχουν τις ίδιες ακριβώς εξουσίες και αρμοδιότητες σε εσωτερικό επίπεδο. Οι εξουσίες αυτές είναι εκτεταμένες συγκριτικά με τις ελάχιστες λειτουργίες και αρμοδιότητες του ομοσπονδιακού κράτους. Επιπλέον η δυνατότητα παρεμβάσεως των οργάνων του ομοσπονδιακού κράτους στη λειτουργία των δύο πολιτειών περιορίζεται μόνον σε θέματα συμμορφώσεως με τα κανονιστικά κείμενα που περιλαμβάνονται στο Σχέδιο Ανάν. Συνεπώς, διασφαλίζεται η αυτοδιοίκηση των δύο εθνοτικών ομάδων σε επίπεδο Πολιτείας.

Συμμετοχή των δύο εταίρων στη διακυβέρνηση του ομοσπονδιακού κράτους: Στο Σχέδιο Ανάν προβλέφθηκε η υποχρεωτική διάρθρωση όλων των ομοσπονδιακών οργάνων του κράτους με ποσοστά και από τους δύο εταίρους. Από τη Βουλή και το Προεδρικό Συμβούλιο έως την Ομοσπονδιακή Αστυνομία και την Επιτροπή Δημοσίας Υπηρεσίας είναι θεσμοθετημένες συγκεκριμένες ελάχιστες αναλογίες συμμετοχής πολιτών και από τις δύο συνιστώσες πολιτείες που ουσιαστικά ταυτίζονται με τις εθνοτικές τους κοινότητες.

Αντί της αρχής της πλειοψηφίας, ισότητα των εταίρων στη λήψη αποφάσεων: Η συμμετοχή των δύο κοινοτήτων στη διακυβέρνηση του ομοσπονδιακού κράτους δεν είναι μόνον ποσοτική ως ποσοστό στα ομοσπονδιακά όργανα. Είναι και ποιοτική αφού τίθεται στο περιθώριο η αρχή της πλειοψηφίας. Σε πρώτη φάση προκρίνεται ως βάση της λήψεως αποφάσεων η συναίνεση μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Σε περίπτωση ελλείψεως συναίνεσεως λαμβάνεται υπ' όψιν η πολιτική ισότητα των δύο πολιτειών που διασφαλίζεται από τη ρύθμιση για υποχρεωτική συμμετοχή συγκεκριμένου τουλάχιστον αριθμού Τουρκοκυπρίων στη λήψη αποφάσεων.

Ελάχιστες λειτουργίες και αρμοδιότητες στο ομοσπονδιακό κράτος: Το σοβαρό ενδεχόμενο να μην μπορούν να λειτουργήσουν τα όργανα του κράτους λόγω ελλείψεως καλής θελήσεως μεταξύ των δύο πλευρών, οδήγησε στη δημιουργία ενός κρατικού σχήματος που έχει τον ελάχιστο δυνατό αριθμό αρμοδιοτήτων και λειτουργιών. Κατ' αυτόν τον τρόπο

¹⁴⁷ Στις υποσημειώσεις που αναφέρονται στους βασικούς άξονες του Σχεδίου Ανάν θα επιχειρηθεί συσχετίσή τους με ορισμένα, παρόμοιας εμπνεύσεως, άρθρα του Προσωρινού Συντάγματος του Ιράκ.

περιορίζονται δραστικά τα θέματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο διαφωνιών και συνεπακόλουθα να εμποδίζουν τη λειτουργία του κράτους.

Διασφάλιση της ικανότητας στοιχειώδους λειτουργίας του κράτους σε περιόδους κρίσεων: Σε διαιρεμένες κοινωνίες όπως η Κύπρος το βασικό πρόβλημα είναι να διασφαλισθεί η ικανότητα του κράτους να λειτουργεί ακόμη και εάν οι πολιτικοί εταίροι δεν συμφωνούν.¹⁴⁸ Η ποσοτική και ποιοτική διασφάλιση της συμμετοχής εκπροσώπων και των δύο εθνοτικών ομάδων σε όλα τα όργανα του ομοσπονδιακού κράτους ενέχει τον κίνδυνο παντελούς παραλύσεως της λειτουργίας του σε περίπτωση διαφωνιών. Για αυτόν το λόγο ως ασφαλιστική δικλείδα που θα διασφαλίζει τη λειτουργία κράτους προβλέπεται το Ανώτατο Δικαστήριο, όπως αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο.

Μερική αποκατάσταση των αδικιών που ήσαν συνέπειες της κρίσεως: Δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν οι ρυθμίσεις για μερική τουλάχιστον αποκατάσταση των αδικιών που ήσαν αποτέλεσμα της κρίσεως δηλαδή της εισβολής του 1974 και της συνεπακόλουθης παραβιάσεως των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Στην προκειμένη περίπτωση η αποκατάσταση έχει δύο σκέλη. Μέρος των προσφύγων θα επιστρέψει στις περιουσίες του ενώ ένα άλλο μέρος θα έχει υλική αποζημίωση υπό συγκεκριμένους όρους.¹⁴⁹

Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: Η αναφορά στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στο Σύμφωνο των ΗΕ για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα καθορίζει το θεσμικό πλαίσιο της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ούτως ή άλλως διασφαλίζεται από τη συμμετοχή της χώρας στην ΕΕ και στο Συμβούλιο της Ευρώπης.¹⁵⁰

Διατήρηση των υφιστάμενων γραφειοκρατικών δομών: Το εύρημα του Σχεδίου Ανάν είναι ότι μεταβιβάζει όλες τις δομές και τους θεσμούς της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ελληνοκυπριακή Πολιτεία και αντιστοίχως του ψευδοκράτους στην Τουρκοκυπριακή Πολιτεία. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποφεύγει να αναμίξει τις δύο κοινότητες και να υπεισέλθει στον καθημερινό τρόπο οργάνωσης της λειτουργίας τους. Κυρίως όμως διατηρεί τον υφιστάμενο γραφειοκρατικό τρόπο οργάνωσης των δύο πολιτειών που έχει εφαρμοσθεί επί χρόνια στην πράξη και στην περίπτωση τουλάχιστον των Ελληνοκυπρίων, που αποτελούν

¹⁴⁸ Barnes, *AJIL*, 2001, σελ. 94.

¹⁴⁹ Βλ. π.χ. μερική αποκατάσταση αδικιών αντιστοίχως στην περίπτωση του Ιράκ στο άρθρο 58 του Προσωρινού Συντάγματος για την αποκατάσταση του δημογραφικού χαρακτήρα ορισμένων περιοχών στο βόρειο Ιράκ που είχαν αλλοιωθεί από το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν.

¹⁵⁰ Βλ. άρθρο 11 του Συντάγματος Ανάν. Η διαφορά στο επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου φαίνεται από τη σύγκριση με το άρθρο 50 του Προσωρινού Συντάγματος του Ιράκ το οποίο ορίζει τη δημιουργία Εθνικής Επιτροπής για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη διερεύνηση σχετικών καταγγελιών και από το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα δικαιώματα αναφέρονται στα άρθρα 10 έως 23 του Προσωρινού Συντάγματος.

και την πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού, είναι αποδεκτός ως ιδιαίτερος αποτελεσματικός.

Συμπέρασμα

Για να μπορέσουν να φθάσουν σε ένα παγκοσμιοποιημένο πρότυπο κρατικής οργανώσεως για κοινωνίες εξερχόμενες κρίσεων, οι ειδικοί του ΟΗΕ άντλησαν την έμπνευσή τους από πολλές πηγές. Σε πολλές περιπτώσεις οι κεντρικοί άξονές του Σχεδίου Ανάν προέκυψαν από προηγούμενες προτάσεις των γ.γ. του ΟΗΕ για το Κυπριακό. Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα ήταν το σύστημα της ομοσπονδίας με ισότιμες και εθνοτικά ομοιογενείς πολιτείες ή οι ελάχιστες αρμοδιότητες και λειτουργίες του ομοσπονδιακού κράτους και ο τρόπος οργανώσεως της νομοθετικής εξουσίας. Η θλιβερή πραγματικότητα της επί δεκαετίες συζητήσεως των συνταγματικών πτυχών του Κυπριακού, προσέφερε άριστο υλικό για τη δημιουργία ενός κρατικού ομοσπονδιακού προτύπου. Το βασικό μειονέκτημα του Σχεδίου Ανάν ήταν ότι, εξ αιτίας των ειδικών συνθηκών που επικρατούν στην Κύπρο, αναφερόταν σε ένα αμιγώς διπολικό ομοσπονδιακό σύστημα με τους δύο πόλους-κοιότητες σε κατάσταση πολιτικής ισοτιμίας.

Σε κάποιες άλλες πάλι περιπτώσεις οι ρυθμίσεις προήλθαν από την εμπειρία ήδη υφισταμένων κρατών ή αντιστοίχων προσπαθειών εδραιώσεως της ειρήνης. Η αναζήτηση νομικών ρυθμίσεων που είχαν εφαρμοσθεί σε άλλα κράτη δεν ήταν κάτι καινούργιο στην ιστορία της Κύπρου. Και στις συμφωνίες του 1959-60 είχε συμβεί κάτι αντίστοιχο σε περιορισμένο βαθμό. Το 1960 κυρίαρχο θέμα στις σκέψεις των συμμετεχόντων στις διασκέψεις της Ζυρίχης και του Λονδίνου ήταν η πιθανότητα ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα και δευτερευόντως η πιθανότητα διχοτομήσεως του νησιού και ενώσεως των διχοτομημένων τμημάτων με Ελλάδα και Τουρκία. Για να αποτραπούν αυτά τα ενδεχόμενα χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο η συνθήκη ιδρύσεως της Αυστρίας η οποία στο άρθρο 4 υποχρέωνε την Αυστρία να αποφύγει τη συνένωση με τη Γερμανία (anschluss). Αντιστοίχως, στο Σχέδιο Ανάν χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία κρατικής οργανώσεως υφισταμένων κρατών από την Ελβετία και το Βέλγιο. Τουλάχιστον αυτές τις δύο χώρες αναφέρει ρητώς το ίδιο το Σχέδιο. Για λόγους αποφυγής δημιουργίας δυσμενών εντυπώσεων δεν αναφέρεται πουθενά ότι το Σχέδιο Ανάν εμφανίζει εντυπωσιακές ομοιότητες με την οργάνωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, όπως προέκυψε μετά τις συμφωνίες του Ντέτον. Το σύστημα επί παραδείγματι της προεδρίας του κράτους από συλλογικό όργανο με εναλλαγή προσώπων στη θέση του προέδρου, εφαρμόσθηκε για πρώτη φορά στη Βοσνία. Επίσης, το καθεστώς των νησιών Ωλαντ αποτελεί επίσης πηγή έμπνευσεως ρυθμίσεων για τους εμπειρογνώμονες του Σχεδίου Ανάν.

Τέλος, σε κάποιες άλλες -λίγες- περιπτώσεις οι ειδικοί πίσω από το Σχέδιο Ανάν προχώρησαν σε καινοφανείς ρυθμίσεις σχετικές με τη λειτουργία του κράτους. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν αυτό της διασφάλισης της ικανότητας στοιχειώδους λειτουργίας του κράτους σε περιόδους κρίσεων, ιδίως όταν οι πολιτικοί εταίροι (εθνοτικές ομάδες) δεν συμφωνούν.

Το Σχέδιο Ανάν συμπληρώνεται από μία πλειάδα ρυθμίσεων που μπορεί να χρησιμοποιηθεί αυτούσια σε οποιοδήποτε κράτος, ασχέτως εάν αυτό λέγεται Κύπρος, Βοσνία ή Ιράκ. Πολλοί από τους ομοσπονδιακούς νόμους όπως ενδεικτικά οι σχετικοί με τη μετεωρολογία, τα μέτρα και σταθμά, την πνευματική ιδιοκτησία, την προστασία προσωπικών δεδομένων, την πολιτική αεροπορία ή τα χωρικά ύδατα, τη διεθνή ναυσιπλοΐα και την ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα¹⁵¹ ακολουθούν γενικές ρυθμίσεις που βασίζονται σε διεθνείς συνθήκες. Η έκτασή τους είναι ένας από τους λόγους που το Σχέδιο Ανάν εκτείνεται σε τόσες χιλιάδες σελίδες. Όλοι αυτοί οι νόμοι αρκεί απλώς να μεταφραστούν στη γλώσσα του κράτους που θα τους εφαρμόζει. Αυτό και μόνον το γεγονός αρκεί για να επιβεβαιώσει την υπερτοπική εμβέλεια του Σχεδίου Ανάν.

Είναι πάντως προφανές ότι από ένα σημείο και μετά το Σχέδιο Ανάν περιέχει ειδικότερους κανόνες που σχετίζονται με την ιδιαιτερότητα του Κυπριακού και δεν μπορούν να έχουν ευρύτερη εφαρμογή. Αυτό ισχύει ειδικώς στις ρυθμίσεις περί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (όπου ο ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός προσφέρει ένα ασφαλές πλαίσιο λειτουργίας) και περί διατήρησης των υφιστάμενων δοκιμασμένων γραφειοκρατικών δομών. Με αφορμή την τελευταία επισήμανση θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Σχέδιο Ανάν επιδιώκει να προκαλέσει τη μικρότερη δυνατή αναστάτωση στην υφιστάμενη δομή της κοινωνίας, που έχει σταθεροποιηθεί εδώ και χρόνια. Κατά τα λοιπά όμως όλες οι άλλες ρυθμίσεις μπορούν να βρουν πεδίο εφαρμογής σε όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις κοινωνιών που εξέρχονται κρίσεως.

¹⁵¹ Βλ. αντιστοίχως στο Παράρτημα ΙΙΙ, μετεωρολογία (Προσάρτημα 16), μέτρα και σταθμά (Προσάρτημα 17), πνευματική ιδιοκτησία (Προσάρτημα 18), προστασία προσωπικών δεδομένων (Προσάρτημα 30), πολιτική αεροπορία και εναέριο χώρο (Προσάρτημα 10), χωρικά ύδατα, διεθνή ναυσιπλοΐα και ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα (Προσάρτημα 11).

Επίμετρο

Το 2004 ήταν έτος μεστό εξελίξεων για την Κυπριακή Δημοκρατία. Το δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου 2004 υπήρξε η κορυφαία πράξη μίας εξαιρετικά δύσκολης διαπραγματευτικής περιόδου για την ελλαδική και ελληνοκυπριακή πλευρά. Ακολούθησε την 1^η Μαΐου 2004 η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με τη σχετική συμφωνία που είχε υπογραφεί την 16^η Απριλίου 2003. Τελευταία σημαντική ημερομηνία ήταν η 17^η Δεκεμβρίου 2004, οπότε εξετάστηκε κατά τη ευρωπαϊκή Σύνοδο Κορυφής στην Ολλανδία η υποψηφιότητα της Τουρκίας για έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΕ. Η συγκεκριμένη σύνοδος άφησε τη σκιά της στο Κυπριακό. Η δέσμευση της Τουρκίας να υπογράψει το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο της τελωνειακής ενώσεως με την Κύπρο μέχρι την 3^η Οκτωβρίου 2005 θεωρήθηκε ότι άνοιξε εκ νέου τις προοπτικές της επαναφοράς του Σχεδίου Ανάν.

Υποτίθεται ότι σε περίπτωση που το Σχέδιο δεν γινόταν αποδεκτό στα δημοψηφίσματα θα εθεωρείτο «άκυρο», όπως αναφερόταν σε σχετική πρόβλεψη, θα ήταν «το τέλος του Σχεδίου», όπως ανέφερε σχετικά ο ΟΗΕ. Στην πραγματικότητα ο ίδιος ο γ.γ. αμέσως μετά τα δημοψηφίσματα εξέφρασε

«την ελπίδα ότι [οι Ελληνοκύπριοι] ίσως διαφοροποιήσουν την άποψή τους στην πάροδο του χρόνου, μετά από μία σοβαρή και ψύχραιμη εκτίμηση της σημερινής απόφασης, αφού μία συμφωνία στο μακρόχρονο κυπριακό πρόβλημα θα ωφελούσε όλο το λαό της Κύπρου...»

Η «ελπίδα» που εξέφρασε ο γ.γ. δεν ήταν μία τυπική, συγκυριακή δήλωση. Οι χιλιάδες σελίδες του Σχεδίου Ανάν δεν εγράφησαν για να εγκαταλειφθούν αμέσως με την καταψήφιση του στο δημοψήφισμα. Το Σχέδιο Ανάν εξακολουθεί να αποτελεί την πρόταση του ΟΗΕ για επίλυση του κυπριακού προβλήματος. Μία απλή επίσκεψη στην ιστοσελίδα των ΗΕ δεικνύει ότι πολλούς μήνες μετά το δημοψήφισμα, το Σχέδιο Ανάν κατέχει περίοπτη θέση και προβάλλεται ως ενεργό στοιχείο λύσεως του κυπριακού προβλήματος. Τελικώς, τί ακριβώς θα γίνει με το Σχέδιο Ανάν; Θα εξακολουθεί να προσδιορίζει την όποια λύση (εντός ή εκτός εισαγωγικών) του Κυπριακού προβλήματος; Θα επανέλθει κάποια στιγμή ως έχει ή ελαφρώς τροποποιημένο για ένα δεύτερο δημοψήφισμα; θα περιγράψει απλώς ένα γενικό πλαίσιο διευθετήσεως ή θα τεθεί οριστικά στο περιθώριο;

Η εύκολη απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα είναι ότι η μελλοντική λύση (είτε αυτή βασίζεται στο Σχέδιο Ανάν είτε σε άλλες προτάσεις) θα πρέπει να είναι σύμφωνη με το ευρωπαϊκό κεκτημένο αφ' ενός και τα ψηφίσματα του ΟΗΕ αφ' ετέρου. Τα όρια του ευρωπαϊκού κεκτημένου απεδείχθησαν όμως στην πράξη ρευστά και επηρεαζόμενα από πολιτικές σκοπιμότητες. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε προ του δημοψηφίσματος δηλώσει, δια του αρμοδίου επιτρόπου

Γκίντερ Φερχόιγκεν, ότι «το Σχέδιο Ανάν είναι σύμφωνο με τις βασικές αξίες επί των οποίων στηρίχθηκε η ΕΕ και ... το κεκτημένο θα εφαρμόζεται και θα εκτελείται σωστά στο νησί». Κάτι αντίστοιχο ισχύει και με την επίκληση των ψηφισμάτων του ΟΗΕ. Με την κατάθεση του Σχεδίου Ανάν έπαψε από πλευράς της διεθνούς κοινότητας η αναζήτηση της λύσεως του Κυπριακού «στη βάση κάποιου κεκτημένου που έχει διαμορφωθεί μέσα από τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας», όπως ήταν η πάγια θέση της κυπριακής κυβερνήσεως. Το Σχέδιο Ανάν, κείμενο που προέρχεται από τον ίδιο τον γ.γ. του ΟΗΕ, ουσιαστικά σπρώχνει στο παρασκήνιο όλα τα μέχρι τώρα ψηφίσματα, αφού θεωρητικώς τα ενσωματώνει και πρακτικώς τα παρακάμπτει.

Αυτά τα δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το Σχέδιο Ανάν θα εξακολουθεί να παραμένει είτε ως βάση για διαπραγμάτευση, όπως δηλώνει η ελληνοκυπριακή πλευρά, είτε ως τελική λύση, όπως αφήνει σαφώς να εννοηθεί ο γ.γ. του ΟΗΕ. Ακόμη και στην περίπτωση που επιλεγεί μία άλλη λύση, η οποία θα θέτει ως προτεραιότητα τη συλλογική ασφάλεια και ευημερία του ελληνισμού της Κύπρου ανεξαρτήτως τυχόν συμβιώσεως με τους Τουρκοκυπρίους, το Σχέδιο Ανάν θα προσδιορίζει το (επώδυνο) μίνιμουμ της ελληνικής πλευράς σε μία διζωνική, δικοινοτική ομοσπονδία.

Η συντριπτική απόρριψη του Σχεδίου Ανάν κατά το δημοψήφισμα δεν αρκεί. Η ελληνική πλευρά θα πρέπει να καταστρώσει μία ολοκληρωμένη στρατηγική διαπραγματεύσεων. Προς το σκοπό αυτό απαιτείται να υπάρχει συγκεκριμένη στόχευση για το σχεδιασμό της οποίας θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν τα τρία είδη ισχύος που υπάρχουν κατά τις διαπραγματεύσεις:

1. Η γενική ισχύς στην οποία η ελληνική πλευρά υστερεί λόγω της παρουσίας των τουρκικών στρατευμάτων στο έδαφος της Κύπρου και υπερτερεί από πλευράς πολιτικών ερεισμάτων λόγω της συμμετοχής της στην ΕΕ (στοιχείο που τείνει ως ένα βαθμό να ακυρωθεί από την επιχειρούμενη πολιτική περιθωριοποίηση του προέδρου Τάσσου Παπαδόπουλου σε διεθνές επίπεδο).
2. Η ισχύς επί της θεματολογίας όπου έως σήμερα η ελληνική πλευρά κινείται προτάσσοντας τα νομικά της δικαιώματα και το διεθνές δίκαιο, διότι αισθάνεται ισχυρή, και η Τουρκία αντιστοίχως αναφέρεται στα ζωτικά-εθνικά της συμφέροντα, όπου αισθάνεται πιο ισχυρή από πλευράς επιχειρημάτων.
3. Η ισχύς της διαπραγματευτικής ικανότητας που εξαρτάται από μία πληθώρα παραγόντων. Η ισχύς επί της διαπραγματευτικής ικανότητας διευρύνεται όταν η μία πλευρά έχει τη δυνατότητα να προβεί σε μονομερείς κινήσεις χωρίς να επιβαρύνει τη θέση της (π.χ. θέσπιση από την Κυπριακή Δημοκρατία μέτρων υπέρ των Τουρκοκυπρίων ή τυχόν υιοθέτηση ενός σύγχρονου Συντάγματος που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες των δύο κοινοτήτων και θα προστατεύει επαρκώς τα δικαιώματά τους).

Ως προς τη γενική ισχύ τα πράγματα είναι περίπου δεδομένα και δύσκολα αλλάζουν. Στους άλλους δύο τομείς όμως η ελληνική πλευρά έχει περιθώριο να κινηθεί. Πρέπει όμως να γνωρίζει ποιές είναι οι προτεραιότητές κατά τη διαπραγμάτευση· τί μπορεί να ανεχθεί σε μία μελλοντική διευθέτηση· ποιά είναι τα όρια πέραν των οποίων δεν μπορεί να είναι ανεκτή οποιαδήποτε λύση διότι θα θίγει το σκληρό πυρήνα των ελληνοκυπριακών συμφερόντων.

Το Σχέδιο Ανάν περιέχει τις κυρίαρχες επιλογές της διεθνούς κοινότητας για την επίλυση του Κυπριακού. Εφ' όσον η ελληνική πλευρά καταλήξει συγκροτημένα στο ποιά είναι τα διαπραγματευτικά της όρια, θα πρέπει να μεταβιβάσει τα σωστά μηνύματα στις εμπλεκόμενες πλευρές και στους ποικίλους διαμεσολαβητές. Εάν θέλει τροποποιήσεις, θα πρέπει να γνωρίζει τί θα πρέπει να τροποποιηθεί. Εάν πάλι καταλήξει ότι πρέπει να απορρίψει το Σχέδιο Ανάν ακόμη και ως βάση διαπραγματεύσεως, θα πρέπει να γνωρίζει τί ακριβώς απορρίπτει και για ποιούς λόγους. Σε οποιαδήποτε περίπτωση θα πρέπει να ξεκινήσει ένας δημόσιος διάλογος χωρίς παρωπίδες για το τί είναι το εθνικά συμφέρον για τους Ελληνοκυπρίους αλλά και τον ρόλο του ελληνισμού στην ανατολική Μεσόγειο.

ΤΜΗΜΑ IV

Μουσουλμανικές μειονότητες στη Θράκη

1. Η ιστορική-διπλωματική παρουσία της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη

Με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης το 1923 συμφωνήθηκε η ανταλλαγή του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Τουρκίας με τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Ελλάδος. Εξαιρέση απετέλεσαν ο ελληνικός πληθυσμός της Κων/πολης και ο μουσουλμανικός της Δυτικής Θράκης οι οποίοι παρέμειναν στα εδάφη στα οποία εγκαταβιούσαν. Σήμερα η μουσουλμανική μειονότητα αριθμεί περίπου εκατό χιλιάδες άτομα, το 1% του ελληνικού πληθυσμού.

α. Οι διαπραγματεύσεις στη Λωζάνη το 1922-23

Η συνθήκη της Λωζάνης της 24ης Ιουλίου 1923 προσδιορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να κινηθεί η πολιτική του ελληνικού κράτους έναντι της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη. Κατά τη διάρκεια της συνδιασκέψεως της Λωζάνης ετέθη ως θέμα η υποχρεωτική ή εθελούσια ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών από Ελλάδα και Τουρκία. Η μικρασιατική καταστροφή είχε οδηγήσει την πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά παρέμεναν θύλακες ελληνικής παρουσίας κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, στον Πόντο και στην Καισάρεια που ανέρχονταν σε 400-000 με 450.000 άτομα περίπου. Αντιστοίχως στην Ελλάδα παρέμεναν περίπου 460.000 μουσουλμάνοι από τη Μακεδονία, τη Θράκη και την Κρήτη.

Το πλέον ακμαίο και εύπορο τμήμα των Ελλήνων που παρέμεναν σε τουρκικά εδάφη ήταν οι Κωνσταντινουπολίτες. Ήταν φανερό ότι στόχος της τουρκικής πολιτικής ήταν η πλήρης εξαφάνιση των Ελλήνων που κατοικούσαν σε τουρκικά εδάφη. Επειδή όμως η Κωνσταντινούπολη παρέμενε και μετά τη Μικρασιατική καταστροφή υπό διασυμμαχικό έλεγχο, δεν μπορούσαν να εξωθήσουν το ελληνικό στοιχείο σε φυγή με τις ίδιες βίαιες μεθόδους που είχαν ακολουθήσει στη Σμύρνη και στις μικρασιατικές ακτές.

Όταν συζητήθηκε για πρώτη φορά το θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, ο Βενιζέλος ζήτησε ρητώς την εξαίρεση των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, θεωρώντας ότι τυχόν μετακίνησή τους θα δημιουργούσε πολιτική, κοινωνική και οικονομική καταστροφή, τη στιγμή που η Ελλάδα φιλοξενούσε ήδη ένα εκατομμύριο πρόσφυγες. Η αρχική τουρκική θέση απέναντι στο θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών ήταν ότι έπρεπε να υπάρξει πλήρης απομάκρυνση όλων των Ελλήνων περιλαμβανομένων και των κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως από την Τουρκία. Συμβιβαστικώς ο πρόεδρος της Συνδιασκέψεως, Λόρδος Κέρζον, ο οποίος συμφωνούσε με τις απόψεις Βενιζέλου, πρότεινε να παραμείνει επ' αμοιβαιότητα προς τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Θράκης.

Τις πρώτες ημέρες των συζητήσεων για την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Τούρκοι παρέμεναν σταθεροί στις απόψεις τους. Σε κάποια φάση μάλιστα της ζήτησαν την εξαίρεση από την ανταλλαγή μόνον των μουσουλμάνων της Θράκης. Τελικώς, μπροστά στην αντίδραση όλων σχεδόν των εκπροσώπων των χωρών που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη και στην απειλή αυτή να διαλυθεί, υποχρεώθηκαν να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους. Στις 13 Δεκεμβρίου του 1922 αποδέχθηκαν την παραμονή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως και των Μουσουλμάνων της Θράκης.

β. Οι σχετικές διατάξεις στη Σύμβαση και στη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923

Ως αποτέλεσμα αυτής της συμφωνίας υπεγράφη στις υπεγράφη στις 30 Ιανουαρίου 1923 η Σύμβαση της Λωζάνης «περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών». Στα δύο πρώτα άρθρα της οριζόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος και εξαιρούντο ρητώς οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως και οι Μουσουλμάνοι της Θράκης:

Άρθρο 1

Από 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθεί η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθοδόξου θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών. Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθρο 2

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν:

- α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως*
- β) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.*

Θέλουσιν θεωρηθή ως έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30ης Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφερεία της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αυτή καθορίζεται δια του νόμου του 1912. Θέλουσιν θεωρηθή ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, πάντες οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Πρέπει να επισημανθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 2 της Συμβάσεως του Ιανουαρίου του 1923, ως δυτική Θράκη θεωρήθηκε η περιοχή «ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω

1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου» δηλαδή η περιοχή μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου. Κατά τη διάρκεια της Συνδιασκέψεως, η τουρκική αντιπροσωπεία είχε επιχειρήσει ανεπιτυχώς, να μετατοπίσει το όριο από το Νέστο στο Στρυμόνα. Στόχος της ήταν να υπάρξει κάποια εξισορρόπηση έναντι του αριθμού των 300.000 Ελλήνων που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, με τους μουσουλμάνους της δυτικής Θράκης, που ήταν περίπου 100.000 άτομα.

Οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής περιελήφθησαν στο καθαυτό κείμενο της συνθήκης της Λωζάνης που υπεγράφη τον Ιούλιο του 1923. Τα άρθρα περί μειονοτήτων αναφέρονται διεξοδικά στις υποχρεώσεις που ανέλαβε η Τουρκία έναντι της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινουπόλεως. Στο άρθρο 45 της συνθήκης ορίζεται ότι όσα ισχύουν στα άρθρα 38 έως και 44 για τους Έλληνες της Πόλης, θα ισχύουν αντιστοίχως και για τους Μουσουλμάνους της Θράκης.

Το **άρθρο 38** καθιερώνει τη ρήτρα της απαγορεύσεως ασκήσεως διακρίσεων λόγω της εθνικότητας, της γλώσσας, της φυλής ή του θρησκευματος. Επίσης θεσπίζεται η ελευθερία της εκφράσεως καθώς και της ελεύθερης μετακινήσεως και εγκαταστάσεως σε οποιοδήποτε μέρος της ελληνικής επικράτειας εκτός της Θράκης. Το **άρθρο 39** αναφέρεται στην ισότητα μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων για την απόλαυση αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Επίσης, προστατεύει την ελεύθερη χρήση της γλώσσας στην ιδιωτική ζωή, και το εμπόριο, την ελευθερία δημοσίων συναθροίσεων και την έκδοση τύπου στη γλώσσα της μειονότητας. Η διοικητική μηχανή δεν είναι υποχρεωμένη να εκδίδει τις αποφάσεις της στη γλώσσα της μειονότητας. Η μόνη υποχρέωση της διοικήσεως είναι να παρέχει τη δυνατότητα στους λαλούντες άλλη γλώσσα από την ελληνική να κάνουν προφορική μόνον χρήση της γλώσσας τους ενώπιον των δικαστηρίων.

Το **άρθρο 40** καθιερώνει τη θρησκευτική ελευθερία, την ελευθερία θρησκευτικής συνειδήσεως και την ελευθερία θρησκευτικής λατρείας καθώς και την ελεύθερη χρήση της γλώσσας των μουσουλμάνων. Είναι σημαντικό ότι δεν αναφέρεται ρητώς, ποιά είναι αυτή η γλώσσα. Αυτό σημαίνει ότι για τις μουσουλμανικές μειονότητες στην Ελλάδα μπορούν να είναι τα τουρκικά, τα πομακικά και τα αθιγγανικά. Το **άρθρο 41** αναφέρεται στην εκπαίδευση της μειονότητας. Και εδώ πρέπει να παρατηρηθεί ότι αναφέρεται γενικώς πως η εκπαίδευση θα γίνεται "εν τη ιδία γλώσση" των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών, χωρίς βεβαίως να υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά στην τουρκική γλώσσα. Μοναδικό κριτήριο είναι η μητρική γλώσσα. Παραλλήλως προβλέπεται και η επίσημη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Επίσης οι ρυθμίσεις του **άρθρου 41** επεκτείνονται σε όσες πόλεις κατοικεί σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων.

Στο **άρθρο 42** ρυθμίζονται θέματα σχετικά με την προστασία των ηθών και εθίμων των μειονοτήτων και της διαχειρίσεως των θρησκευτικών και ευαγών τους ιδρυμάτων. Με το **άρθρο**

43 επιβεβαιώνεται το απαραβίαστο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και καθιερώνεται ξεχωριστή ημέρα αναπαύσεως για τους μουσουλμάνους, η Παρασκευή. Στα πρότυπα των περισσότερων συνθηκών προστασίας των μειονοτήτων που συνομολογήθηκαν στην περίοδο του μεσοπολέμου, οι διατάξεις της συγκεκριμένης συνθήκης ετέθησαν υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών. Αξίζει να επισημανθεί ότι για την παραβίασή της δίνεται η δυνατότητα προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.

γ. Η χρήση του όρου «μουσουλμανικές μειονότητες»

Στη σύμβαση χρησιμοποιείται ο όρος Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης. Η Τουρκία από την πρώτη στιγμή της Συνδιασκέψεως επέμεινε στη χρήση όρων συνδεδεμένων με το σύστημα των μιλλέτ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως οι όροι «μουσουλμάνοι» και «μουσουλμανικές μειονότητες». Εκ πρώτης όψεως ήταν περίεργο, ο εκπρόσωπος ενός κράτους, το οποίο διακήρυττε σε όλους τους τόνους κατά τη διάρκεια της Συνδιασκέψεως ότι ήταν κοσμικό, να εμμένει σε οθωμανικούς εθνο-θρησκευτικούς όρους.

Ο λόγος της εμμονής οφειλόταν στο ότι κατά τη διάρκεια της Συνδιασκέψεως οι Τούρκοι επέμειναν ότι όλοι οι Μουσουλμάνοι της Τουρκίας θα έπρεπε να θεωρούνται συλλήβδην ως Τούρκοι. Συνεπώς όλες οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων θα έπρεπε να αναφέρονται αποκλειστικώς σε θρησκευτικές και όχι εθνικές μειονότητες και δεν θα μπορούσαν να τις επικαλεσθούν οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Τουρκίας που δεν ήταν τουρκικής καταγωγής. Όπως αναφέρει σε σχετικό υπόμνημά του το 1922 ο Forbes Adam για τις τουρκικές απόψεις περί μουσουλμανικών εθνοτήτων στο τουρκικό κράτος:

«Οι Τούρκοι διατείνονται ότι όλοι οι Μουσουλμάνοι της Τουρκίας θα πρέπει να θεωρούνται από πλευράς προστασίας των μειονοτήτων ως Τούρκοι και ότι οι πραγματικές μειονότητες που πρέπει να προστατεύονται θα πρέπει να είναι οι θρησκευτικές μειονότητες. Αυτή η στάση είναι, βεβαίως, μάλλον παράλογη καθ' όσον η βάση των άλλων ευρωπαϊκών συμβάσεων για τις μειονότητες είναι η φυλή, η γλώσσα και η θρησκεία. Η τουρκική συμπεριφορά βάζει μαζί συλλήβδην τους Άραβες, τους Κούρδους, τους Κιρκάσιους και τους Τούρκους»

Επομένως η χρήση του όρου «μουσουλμάνος» και κατ' επέκτασιν «μουσουλμανική μειονότητα» ξεπήδησε από την ανάγκη του τουρκικού κράτους να αποκτήσει ομοιογένεια στο εσωτερικό του μέσω της ισοπεδώσεως των φυλετικών και γλωσσικών διαφορών όσων ήταν μουσουλμάνοι.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι αν και τα άρθρα αναφέρουν το θρήσκευμα ως κριτήριο, ο τίτλος της Συμβάσεως της 30ης Ιανουαρίου 1923 είναι «περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών» και όχι περί «ανταλλαγής των ελληνορθόδοξων και μουσουλμανικών πληθυσμών». Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η θρησκεία ήταν ένα αλάνθαστο κριτήριο. Στο άρθρο 1

της Συμβάσεως του Ιανουαρίου του 1923 όμως, αναφέρεται ο όρος «ελληνικό ορθόδοξο θρήσκευμα» κατ' αντιδιαστολή προς το «μουσουλμανικό θρήσκευμα». Κατά τη διάρκεια των εργασιών της αρμόδιας Υποεπιτροπής στη Λωζάνη, ο Ιταλός εκπρόσωπος Montagna παρατήρησε ότι θα ήταν πιο σωστή η χρήση του όρου «τουρκικό μουσουλμανικό θρήσκευμα» κατ' αντιστοιχία προς τον όρο «ελληνικό ορθόδοξο» που είχε ήδη γίνει αποδεκτό. Η τουρκική αντιπροσωπεία ουδόλως ενδιαφέρθηκε για την τροποποίηση του όρου μουσουλμάνος με τη πρόσθεση του εθνικού χαρακτηριστικού τούρκος.

Τέλος αξίζει να επισημανθεί ότι για άγνωστο λόγο, το ελληνικό κείμενο της συνθήκης της Λωζάνης, όπως κυκλοφόρησε το 1923 από το Εθνικό Τυπογραφείο αναφέρει τον όρο «μουσουλμανικές μειονότητες» στον πληθυντικό. Το κείμενο όμως στη γαλλική γλώσσα, που είναι και το επίσημο της Συνδιασκέψεως, αναφέρει τον όρο μόνον στον ενικό αριθμό ως "*la minorité mousoulmane*".

Δυστυχώς το θέμα της ονομασίας της μειονότητας έχει γίνει αντικείμενο αρκετών προστριβών κατά καιρούς. Βάσει της Συνθήκης της Λωζάνης η μειονότητα ονομάζεται μουσουλμανική. Με το Νόμο όμως 3065 του 1954 και δύο οδηγίες του τότε Γενικού Διοικητή Θράκης Φεσσόπουλου προς τις διοικητικές αρχές του τόπου, ορίστηκε να γίνεται χρήση των λέξεων "Τούρκος-τουρκικό" αντί του "Μουσουλμάνος-μουσουλμανικό" στις δημόσιες επιγραφές και στα έγγραφα που αφορούν τη μειονότητα. Το 1972 με το Νόμο 1109 απαγορεύθηκε η χρήση της λέξεως τουρκικός. Έκτοτε, αυτό το καθεστώς έχει επιβεβαιωθεί και με δικαστικές αποφάσεις όπου απαγορεύεται η χρήση των λέξεων "Τούρκος-τουρκικό" από μέλη της μειονότητας. Επί παραδείγματι η χρήση του όρου "τουρκικός" σε σύλλογο θεωρήθηκε από τα δικαστήρια ότι μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση ως προς τους όρους εγγραφής και την υπηκοότητα των μελών και ειδικότερα ως προς τα εάν αυτά είναι Έλληνες υπήκοοι μουσουλμάνοι ως προς το θρήσκευμα ή Τούρκοι κατά τη εθνότητα και την υπηκοότητα. Το πλέον πρόσφατο παράδειγμα είναι η δικαστική απόφαση 117/99 του Εφετείου Θράκης με την οποία διατάσσεται η διαγραφή από το σχετικό βιβλίο σωματείων του Πρωτοδικείου Ξάνθης της «Τουρκικής Ενώσεως Ξάνθης» επειδή: «δημιουργείται σύγχυση ως προς το καταστατικό εάν είναι μουσουλμάνοι ελληνικής υπηκοότητας ή Τούρκοι κατά την εθνικότητα και την υπηκοότητα, δείχνοντας ότι στην ελληνική επικράτεια υπάρχει και λειτουργεί οργάνωση Τούρκων, ότι το ελληνικό σωματείο που λειτουργεί στα όρια της ελληνικής επικράτειας επιδιώκει ευθέως πολιτειακό σκοπό ξένου κράτους δηλ. την επικράτηση ξένων ιδεωδών και ότι πρόκειται περί ενώσεως προσώπων ξένης και μάλιστα τουρκικής υπηκοότητας, ενώ στην πραγματικότητα τα μέλη του σωματείου είναι Έλληνες υπήκοοι, μουσουλμάνοι το θρήσκευμα και το καθ' ού σωματείο έχει συσταθεί προς εξυπηρέτηση

των Ελλήνων της μουσουλμανικής μειονότητας της δυτικής Θράκης και ειδικότερα αυτών που κατοικούν στην πόλη της Ξάνθης».

2. Η μειονότητα στη Θράκη σήμερα

α. Οι τρεις εθνοτικές ομάδες της μειονότητας

Η χρήση θρησκευτικού και όχι κάποιου εθνικού όρου για να περιγραφεί η μειονότητα, υπήρξε ορθή επιλογή για δύο λόγους. Πρώτον την εποχή εκείνη η κύρια διάκριση, το κοινό σημείο αναφοράς και ο συνδεδεμένος ιστός των διαφορών "λαοτήτων" στα Βαλκάνια ήταν κυρίως η κοινή θρησκευτική πίστη, σύστημα που είχαν ακολουθήσει και οι Οθωμανοί με το διαχωρισμό των μιλλέτ. Ο δεύτερος και πολύ βασικότερος λόγος είναι το γεγονός ότι η μειονότητα στη Θράκη αποτελείται από τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη φυλετική καταγωγή, τα ήθη και έθιμα και τον τρόπο ζωής. Πιο συγκεκριμένα διακρίνουμε τους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Αθίγγανους. Το μοναδικό συνεκτικό τους στοιχείο και σαφής τρόπος προσδιορισμού ήταν η θρησκευτική τους συνείδηση.

I. Τουρκογενείς ή Τουρκόφωνοι

Οι Τουρκόφωνοι είναι η μεγαλύτερη αριθμητικά ομάδα της μειονότητας, που ανέρχεται περίπου στο 50%. Είναι απόγονοι των τουρκικών φύλων τα οποία εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Θράκης κυρίως μεταξύ των ετών 1305 και 1371. Από τα τουρκικά αρχεία φαίνεται ότι είναι απόγονοι Γιουρούκων, Τατάρων καθώς και άλλων τουρκογενών φύλων από τη Μικρά Ασία. Κάποιοι τέλος είναι απόγονοι εξισλαμισθέντων Ελλήνων. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η σύνδεση με τη γη και τις αγροτικές εργασίες και η προσήλωσή τους στη μουσουλμανική θρησκεία. Εξακολουθούν να διατηρούν ακόμη και σήμερα παλαιά έθιμα και συμπεριφορές που έχουν εξοβελιστεί από την Τουρκία λόγω κεμαλισμού (π.χ. το κάλυμμα της κεφαλής που έχει απαγορευθεί στην Τουρκία πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο).

II. Πομάκοι

Οι Πομάκοι αποτελούν περίπου το 30% του συνόλου της μειονότητας. Η εκτίμηση αυτού του ποσοστού αφορά εκείνους που είναι εθνοτικά Πομάκοι. Πολλά στοιχεία όμως συνηγορούν ότι η πλειοψηφία του μουσουλμανικού στοιχείου ήταν πριν από αρκετά χρόνια πομακικής εθνοτικής καταγωγής. Μέσω της προπαγάνδας, της τουρκικής παιδείας και της συνάφειας με τον τουρκόφωνο πεδινό πληθυσμό απώλεσαν τα ξεχωριστά εθνοτικά τους χαρακτηριστικά και τη γλώσσα τους και όσοι τουλάχιστον κατοικούν στον κάμπο αισθάνονται εθνικά Τούρκοι.

Αν και υπάρχουν αρκετές αμφισβητήσεις για την καταγωγή τους, οι Πομάκοι φαίνεται ότι είναι γηγενές φύλο της Θράκης. Εκτός από την Ελλάδα, Πομάκοι υπάρχουν σήμερα και στη Βουλγαρία

όπου ο αριθμός τους υπολογίζεται να φθάνει τις 150.000 άτομα. Ουσιαστικά οι Πομάκοι κατοικούν σε όλη την περιοχή της Ροδόπης, ελληνική και βουλγαρική. Ασχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια καπνών την κτηνοτροφία και την υλοτομία.

Το βασικό στοιχείο που τους διαφοροποιεί από τις δύο άλλες ομάδες της μειονότητας είναι η γλώσσα. Πιο συγκεκριμένα μιλούν ένα ιδίωμα σλαβο-βουλγαρικό που έχει αρκετά στοιχεία από τα τουρκικά, τα ελληνικά καθώς και τα αραβικά. Η γλώσσα αυτή δεν υπήρχε σε γραπτή μορφή μέχρι το 1995 και εξακολουθεί και σήμερα να μεταβιβάζεται μόνον προφορικά από τους γονείς στα παιδιά, διότι δεν διδάσκεται πουθενά. Άλλο χαρακτηριστικό των Πομάκων είναι ότι παραμένουν απομονωμένοι σε ορεινές περιοχές και δεν έρχονται σε επιμειξία με τα άλλα φύλα της περιοχής, είτε χριστιανικά, είτε μουσουλμανικά. Το αποτέλεσμα αυτής της καταστάσεως απομονωτισμού είναι η διατήρηση της φυλετικής τους καθαρότητας με ξεχωριστά ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα σε αντίθεση με τους Τουρκογενείς και Αθιγγάνους, οι Πομάκοι είναι ως επί το πλείστον ψηλοί, ξάνθοι και γαλανοί.

Οι Πομάκοι έπεσαν θύματα του εμφυλίου πολέμου και της ψυχροπολεμικής περιόδου. Επειδή η γλώσσα που μιλούν είναι ένα βουλγαρικό ιδίωμα θεωρήθηκαν ως ύποπτοι να στραφούν προς τη Βουλγαρία, η οποία είχε καταλάβει τις περιοχές τους κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Γι' αυτό το λόγο έγινε στα χρόνια μετά το 1950 μια συνειδητή προσπάθεια να εκτουρκισθούν, αφού η Τουρκία ανήκε στο Δυτικό συνασπισμό και ήταν σύμμαχός μας στο ΝΑΤΟ. Παρ' όλ' αυτά οι Πομάκοι έχουν δώσει δείγματα στο παρελθόν ότι θέλουν να είναι κάτι διαφορετικό από τους Τούρκους. Στα χρόνια μετά το 1974 έγινε προσπάθεια από ελληνικής πλευράς να καλλιεργηθεί η αντίληψη ότι οι Πομάκοι είναι ελληνικής καταγωγής, απόγονοι των αρχαίων Αγριανών. Οποιαδήποτε όμως και αν είναι η ιστορική αλήθεια, η προσπάθεια αυτή δεν φαίνεται να συγκίνησε τους Πομάκους οι οποίοι σήμερα προσδιορίζονται με βάση της θρησκεία τους και όχι τι θα μπορούσαν να είναι στο παρελθόν.

III. Αθίγγανοι-Ρωμά

Η τρίτη και μικρότερη ομάδα της μειονότητας είναι οι Αθίγγανοι ή Ρωμά, που αναφέρονται για πρώτη φορά στη Θράκη το 1068. Οι Αθίγγανοι θεωρείται ότι έλκουν τη μακρινή καταγωγή τους από τις δυτικές περιοχές των Ινδιών. Με την εφαρμογή αυστηρών μέτρων από τους Οθωμανούς κατά των Χριστιανών Αθιγγάνων, κάποιο τμήμα τους (πιθανόν η πλειοψηφία που παρέμεινε στη Θράκη) εξισλαμίσθηκε.

Οι Ρωμά είναι αρκετά ελεύθεροι ως προς τη θρησκευτική τους συνείδηση, οι γυναίκες τους δεν καλύπτουν τα πρόσωπά τους και μπορεί να θεωρηθεί σε μεγάλο βαθμό τυπικό το γεγονός ότι είναι μουσουλμάνοι. Έχουν συνήθως τουρκικά ονόματα και μιλούν τη γλώσσα τους εμπλουτισμένη με στοιχεία από την τουρκική γλώσσα. Οι άνδρες συνήθως ομιλούν και τουρκικά.

Κύριο χαρακτηριστικό τους η φτώχεια και ο αναλφαβητισμός που φθάνει σε πολύ υψηλά ποσοστά. Ο Λιάπης, που έχει άμεση επαφή με το χώρο των Ρωμά στη Θράκη, υπολογίζει σε 7.000 άτομα αυτούς που γνωρίζουν τη γλώσσα τους, τη ρωμανί, ενώ στους μισούς εκείνους που τη χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή μέσα και έξω από το σπίτι.

β. Η συγκέντρωσή τους ανά περιοχή

Οι τρεις μουσουλμανικές ομάδες ζουν σχετικώς απομονωμένες μεταξύ τους με την εξαίρεση των αστικών κέντρων, όπου υπάρχει αρκετή συνάφεια μεταξύ Τουρκόφωνων και Πομάκων. Σε γενικές γραμμές πάντως οι Τουρκόφωνοι ζουν κυρίως στους κάμπους. Η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους είναι στο Νομό Ροδόπης και στην πόλη της Κομοτηνής. Οι Πομάκοι είναι συγκεντρωμένοι ως επί το πλείστον στο νομό Ξάνθης, όπου αποτελούν την πλειοψηφία του μουσουλμανικού στοιχείου. Τα χωριά τους είναι κυρίως στον ορεινό χώρο της όρους Ροδόπη γύρω από την περιοχή Εχίνου καθώς και στις περιοχές Κέχρου και Οργάνης.

Οι Αθίγγανοι ζουν υπό άθλιες συνθήκες διασκορπισμένοι και στους τρεις νομούς της Θράκης. Συνήθως οι κατοικίες τους βρίσκονται σε φτωχογειτονιές ή παραγκουπόλεις στις παρυφές των αστικών κέντρων, όπου εξασκούν διάφορα βοηθητικά επαγγέλματα με κυριότερο τις μεταφορές, μετακομίσεις, τις εποχιακές εργασίες σε αγρούς και οικοδομές, τη συμμετοχή σε πανηγύρια και εορτές με μουσικά όργανα και την παραδοσιακή καλαθοπλεκτική. Οι μεγαλύτεροι οικισμοί τους συναντιούνται στην πόλη της Ξάνθης και στο Δροσερό, στην Κομοτηνή, στις συνοικίες Ήφαιστος και ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ της Κομοτηνής, στις Σάπες, στον Πολύανθο, στους Αμαξάδες, στα Νεύρα και στον Άρατο, στην Αλεξανδρούπολη και στο Διδυμότειχο. Ο συνολικός τους αριθμός υπολογίζεται σε 20.000 περίπου άτομα που κατοικούν στη Θράκη. Άλλοι 4-5.000 έχουν μεταναστεύσει σε άλλες περιοχές της Ελλάδος.

γ. Άλλες διαφοροποιήσεις

Πέραν των εθνοτικών διαφορών, υπάρχουν και άλλες διακρίσεις μέσα στο χώρο της μειονότητας. Μία τέτοια διάκριση αναφέρεται στους παλαιομουσουλμάνους και τους κεμαλικούς. Στα πρώτα χρόνια μετά τη συνθήκη της Λωζάνης υπήρχε σύγκρουση στους κόλπους των Τουρκογενών ανάμεσα στους συντηρητικούς, που επέμενα στην αραβική γραφή και στην προσήλωση στο Ισλάμ και τους νεωτεριστές οι οποίοι επιθυμούσαν να εφαρμοσθούν οι κεμαλικές αρχές στην Ελλάδα. Με τη βοήθεια της ελληνικής κυβερνήσεως οι νεωτεριστές τελικώς υπερίσχυσαν. Σήμερα αποτελούν το "σκληρό" πυρήνα της μειονότητας.

Μία δεύτερη διάκριση αφορά στη θρησκευτική ιδιαιτερότητα πολλών μουσουλμάνων Τουρκογενών μα και Πομάκων. Όπως αναφέρθηκε ήδη, πολλά μέλη της μειονότητας είναι μεν

μουσουλμάνοι αλλά ανήκουν σε μία αίρεση του μουσουλμανισμού και για την ακρίβεια του σουνιτισμού, τους Μπεκτασήδες ή όπως είναι γνωστοί στη Θράκη, Κιζιλμπασήδες (δηλ. κοκκινοκέφαλοι). Ο μπεκτασισμός διακρίνεται αφ' ενός μεν από το φιλελευθερισμό του έναντι του χριστιανισμού και αφ' ετέρου από τη χρήση αρκετών χριστιανικών στοιχείων και εθίμων. Τελείως ενδεικτικά αναφέρεται η λατρεία ενός τριαδικού Θεού, που αποτελείται από τον Αλλάχ, τον Μωάμεθ και το γαμπρό του Μωάμεθ, Αλή, η ύπαρξη δώδεκα ιμάμηδων, κατ' αναλογία προς τους δώδεκα αποστόλους, η αποδοχή κάποιας μορφής μεταλήψεως, η αναγνώριση και ο σεβασμός του Αγίου Γεωργίου και του Προφήτη Ηλία, κ.α.

Σήμερα ο μπεκτασισμός υφίσταται σε δύο περιοχές στον κόσμο στην Αλβανία και την Θράκη. Το κίνημα των Αλεβήδων στην Τουρκία συνδέεται με τον μπεκτασισμό και τα μουσουλμανικά θρησκευτικά τάγματα αλλά δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για τον αριθμό και τη δράση τους μετά το 1926. Οι Μπεκτασήδες εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να προβαίνουν στις τελετές τους στη Θράκη στις ορεινές περιοχές της Ροδόπης και του Έβρου. Επίσης σε ολόκληρη τη Θράκη διατηρούν τους θρησκευτικούς τους χώρους, τους τεκέδες. Παρ' όλα αυτά υφίστανται το συνεχή και εξοντωτικό πόλεμο των μουφτήδων, του τουρκικού προξενείου καθώς και των «Θεολόγων» ανώτατων θρησκευτικών λειτουργών του Ισλάμ οι οποίοι στέλλονται από την Τουρκία ή και αραβικές χώρες με σύμφωνη γνώμη της ελληνικής κυβερνήσεως κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών εορτών των μουσουλμάνων.

3. Η άτυπη εσωτερική οργάνωση της μειονότητας

α. Ο ρόλος των Μουφτήδων

Ένα από τα πλέον σοβαρά θέματα στο χώρο της μειονότητας σχετίζεται με τους θρησκευτικούς της ηγέτες, τους μουφτήδες, που είναι ένας για κάθε νομό της Θράκης. Οι μουφτήδες είναι ιεροδικαστές που αποφασίζουν επί θεμάτων του ιερού μουσουλμανικού νόμου τον οποίο θεωρείται ότι ερμηνεύουν αυθεντικά. Έχουν την εξουσία να αποφαινούνται επί παντός θρησκευτικού ζητήματος ενώ παράλληλα το ελληνικό κράτος τους έχει χορηγήσει αρμοδιότητα δικαιοδοσίας στο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο των μουσουλμάνων. Η τελευταία αρμοδιότητα είναι ουσιαστικά κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας, περίοδο κατά την οποία η κάθε θρησκευτική κοινότητα ρύθμιζε βάσει των δικών της ιερών νόμων τα θέματα γάμων, θανάτων και κληρονομιών. Η συγκεκριμένη αρμοδιότητα επιβεβαιώθηκε και με το νόμο 1920 του 1991 "περί θρησκευτικών λειτουργών των μουσουλμάνων της Θράκης".

Μέσα στις πολυφυλετικές, μουσουλμανικές μειονότητες της Θράκης η θρησκεία και κατ' επέκτασιν ο μουφτής αποτελούν το μοναδικό ενοποιητικό στοιχείο. Επιπλέον, επειδή οι αγροτικές,

μουσουλμανικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από έντονο συντηρητισμό και τυφλή προσήλωση προς το Ισλάμ, η σημασία του μουφτή ξεπερνά τα όρια ενός θρησκευτικού ηγέτη και μετατρέπεται σε βασικό πόλο εξουσίας μέσα στη μειονότητα. Για πολλά χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θράκης οι μουφτήδες ήσαν οι αδιαφιλονίκητοι ηγέτες των μουσουλμάνων της περιοχής. Κύριο χαρακτηριστικό τους τον πρώτο καιρό ήταν η αντίδρασή τους στις κεμαλικές μεταρρυθμίσεις και το τουρκικό κοσμικό κράτος.

Μετά το 1982 άρχισε να αναπτύσσεται παράλληλα με τους μουφτήδες και ένας δεύτερος, αρχικά ισότιμος, πόλος εξουσίας, οι πολιτικοί ηγέτες της μειονότητας με κύριο εκφραστή τους το Αχμέτ Σαδίκ. Σε αντίθεση με τους μουφτήδες ο δεύτερος αυτός πόλος εξουσίας δεν είχε αναστολές θρησκευτικής φύσεως. Οι εκλογές ανεξάρτητων μουσουλμάνων βουλευτών κατά τις συνεχείς εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 1989-90 σηματοδότησαν και το απόγειο της δυνάμεως του πολιτικού πόλου εξουσίας, ο οποίος παραγκώνισε ουσιαστικά τους μουφτήδες.

Η αδυναμία των ανεξάρτητων μουσουλμάνων πολιτευτών να επανεκλεγούν μετά την αλλαγή του εκλογικού νόμου το 1993 μείωσε την ισχύ τους και ο θάνατος του Σαδίκ έδειξε ότι τα πράγματα εξισορροπούνταν. Εν τω μεταξύ είχε προκύψει θέμα αντικαταστάσεως των αποβιωσάντων Μουφτήδων Ξάνθης και Κομοτηνής. Οι τότε βουλευτές Σαδίκ και Φαϊκογλου έθεσαν θέμα άμεσης εκλογής των μουφτήδων από τη μειονότητα. Το όλο θέμα μάλιστα περιεβλήθη του φωτοστέφανου της άμεσης δημοκρατίας. Στην πραγματικότητα ήταν σαφές ότι η άμεση εκλογή των μουφτήδων (δια βοής μέσα στα τζαμιά) από τη μειονότητα μπορούσε να ελεγχθεί πλήρως από τα όργανα του προξενείου.

Η ελληνική πολιτεία προχώρησε σε εκλογή νέων μουφτήδων βάσει του ισχύοντος νόμου που έχει ως δεδομένα ότι αφ' ενός μεν σε καμία μουσουλμανική χώρα στον κόσμο ο μουφτής δεν εκλέγεται απ' ευθείας από τους πιστούς και αφ' ετέρου ότι οι δικαστικές αρμοδιότητες που έχουν παραχωρηθεί από το ελληνικό κράτος καθιστούν το μουφτή δημόσιο υπάλληλο. Το τουρκικό προξενείο αντέδρασε αμέσως και οι εγκάθετοί του, αφού δήλωσαν ότι δεν αναγνωρίζουν τους συγκεκριμένους μουφτήδες, προχώρησαν στην επιλογή δικών τους μουφτήδων, που χαρακτηρίστηκαν ψευδομουφτήδες. Στη μεν Ξάνθη επελέγη ο υιός του αποθανόντος Μουφτή, ο Μεχμέτ Εμίν Αγγά, στη δε Κομοτηνή επελέγη ο Ιμπραήμ Σερίφ, στενός συνεργάτης του Αχμέτ Σαδίκ. Έκτοτε εκδίδουν κηρύγματα θρησκευτικού και πολιτικού περιεχομένου στα οποία υπογράφουν ως μουφτήδες του Νομού τους, για να διαβασθούν από τους ιμάμηδες στα τζαμιά, και νοσφίζονται κάποιες από τις εξουσίες που ασκεί ένας μουφτής.

Στην υπόθεση Σερίφ εναντίον Ελλάδος στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Δικαστήριο αποδέχθηκε ότι στοιχεία όπως η εμφάνιση με την ενδυμασία Μουφτή, η θρησκευτική διδασκαλία και η έκδοση μηνυμάτων σχετικά με τη θρησκευτική

σημασία εορτών, δεν συνιστούν αντιποίηση αρχής και είναι αποδεκτές. Συνεπώς κρίθηκε ότι οι συγκεκριμένες ενέργειες του Σερίφ ήσαν νόμιμες, από τη στιγμή που ο τελευταίος είχε κάποια ομάδα πιστών που τον ακολουθούσαν και τον αποδέχονταν ως θρησκευτικό λειτουργό. Αντιθέτως φαίνεται από το σκεπτικό του δικαστηρίου ότι, σε περίπτωση που ο Σερίφ εξέδιδε αποφάσεις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου ή ευλογούσε γάμους, τότε θα υπήρχε αντιποίηση αρχής.

β. Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή

Τον Ιανουάριο του 1988 μία αυτοαποκαλούμενη Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή κάλεσε τους μουσουλμάνους της Θράκης σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας για τη δικαστική απαγόρευση της χρήσεως του όρου «τουρκικός» από δύο σωματεία της μειονότητας. Η συγκέντρωση της 29ης Ιανουαρίου 1988 -την ίδια ημέρα που εξελισσόταν η συνάντηση Παπανδρέου Οζάλ στο Νταβός της Ελβετίας- έδειξε και το στίγμα της Επιτροπής. Οι διοργανωτές της έκαναν ότι ήταν δυνατόν για να προκαλέσουν και να δημιουργήσουν επεισόδια τα οποία θα εκμεταλλεύονταν στη συνέχεια για να προβάλλουν την εικόνα μίας καταπιεσμένης μειονότητας.

Εκείνη την περίοδο η Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή ελεγχόταν πλήρως από τον τότε πολιτευτή Αχμέτ Σαδίκ. Στη συνέχεια και για πολλά χρόνια περιήλθε σε αδράνεια για να ενεργοποιηθεί ουσιαστικά μετά το θάνατο του Σαδίκ το 1995. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ο Σαδίκ είχε κατορθώσει να αναγνωρισθεί από την Τουρκία ως ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της μειονότητας. Ούτε ο μειωμένης εμβέλειας Φαϊκογλου, ούτε οι δύο περιορισμένης μορφώσεως εθνικιστές, ψευδομουφτήδες Μεχμέτ Εμίν Αγγά και Ιμπραήμ Σερίφ, ούτε η χήρα Σαδίκ μπορούσαν να αναπληρώσουν το κενό που δημιούργησε ο θάνατός του. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση το προξενείο αποφάσισε να επανενεργοποιήσει την παλιά επιτροπή του Σαδίκ.

Για αυτόν το λόγο επανασυστάθηκε η *Συντονιστική Επιτροπή Τουρκικής Μειονότητας Δυτικής Θράκης*. Για να ικανοποιηθούν όλοι οι δελφίνοι αποφασίστηκε να συμμετέχουν στην επιτροπή οι δύο ψευδομουφτήδες, όλοι οι νυν και πρώην μουσουλμάνοι βουλευτές, εκλεγμένοι εκπρόσωποι δήμων, κοινοτήτων και νομαρχιών και οι πρόεδροι επιστημονικών και επαγγελματικών συλλόγων της μειονότητας και θρησκευτικών λειτουργών. Ο σκοπός της επιτροπής καθορίστηκε ως ακολούθως:

«Η προστασία των πολιτικών και θρησκευτικών δικαιωμάτων της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης με τη συμμετοχή τοπικών παραγόντων που θα επανδρώσουν τη Συντονιστική Επιτροπή, θα δίνουν τη μάχη για την τήρηση της συνθήκης της Λωζάνης και των άλλων συμφωνιών που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα με το σκοπό η Συντονιστική Επιτροπή να είναι ο μεγαλύτερος και πιο σημαντικός σύλλογος που έχει ιδρυθεί μέχρι σήμερα»

Παράλληλα με τη Συντονιστική Επιτροπή συστάθηκε και η *Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή*. Η Ανώτατη Επιτροπή είναι ουσιαστικά το κορυφαίο και μαζικότερο όργανο της μειονότητας, «ο σύμβουλος της Τουρκικής Μειονότητας Δυτικής Θράκης», όπως αναφέρεται στο σχετικό άτυπο καταστατικό. Στην Ανώτατη Επιτροπή συμμετέχουν όλα τα μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής, όλοι οι τοπικοί παράγοντες που δεν είναι στη Συντονιστική (υπολογίζονται σε 35), εκπρόσωποι της μειονότητας από το νομό Έβρου, τη νεολαία και τις γυναίκες (υπολογίζονται σε 14), από τους επαγγελματίες (υπολογίζονται σε 60), από το οικισμό Ήφαιστο της Κομοτηνής και από τα δημοτικά συμβούλια Σαπών και Ιάσμου. Το σύνολο των ατόμων που συμμετέχουν στην Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή ανέρχεται περίπου σε 160 άτομα.

Η Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή συνεδριάζει τουλάχιστον μία φορά το χρόνο. Η Συντονιστική Επιτροπή αναλαμβάνει να υλοποιεί τις αποφάσεις της Ανώτατης Μειονοτικής Επιτροπής που αφορούν «τη βελτίωση των δικαιωμάτων της μειονότητας». Η Συντονιστική Επιτροπή αποτελεί ουσιαστικά το εκτελεστικό όργανο της Ανώτατης Μειονοτικής Επιτροπής. Το οργανόγραμμά της έχει στην κορυφή του τον πρόεδρο, δύο αντιπροέδρους, γενικό γραμματέα και σύμβουλο. Επίσης έχει έξι ομάδες εργασίας οι οποίες έχουν αναλάβει επιμέρους τομείς. Σύμφωνα με αυτό το διαχωρισμό απ' ευθείας στον Πρόεδρο υπάγονται η Επιτροπή Δικαίου και η Επιτροπή Υγείας. Ο Α' Αντιπρόεδρος είναι αρμόδιος για την Επιτροπή Βακουφίων και Θρησκευτικών Εργασιών και για την Επιτροπή Εκπαιδύσεως. Ο Β' Αντιπρόεδρος είναι επιφορτισμένος με την Επιτροπή Πολιτισμού και ο Γενικός Γραμματέας με την Επιτροπή Στηρίξεως Αγροτικών Επιχειρήσεων και Συνεταιρισμών. Αυτές οι επιτροπές φιλοδοξούν να αποτελέσουν ένα είδος σκιώδους κυβερνήσεως που θα ελέγχει τουλάχιστον τα τεκταινόμενα στο εσωτερικό της μειονότητας. Δεν σημαίνει βεβαίως ότι οι επιτροπές λειτουργούν με επιτυχία ή ακόμη ότι λειτουργούν ομαλώς. Από ότι φαίνεται πάντως η Συντονιστική Επιτροπή αποδίδει πρωτεύουσα σημασία στην Επιτροπή της Εκπαιδύσεως και στη συνέχεια στις Επιτροπές των Βακουφίων και του Πολιτισμού. Πάντως μέχρι σήμερα δεν έχει κατορθώσει να έχει άλλη παρουσία πέραν των κατά καιρούς παρεμβάσεων με κάποιες ανακοινώσεις.

γ. Η πολιτική συμπεριφορά της μειονότητας

Στη μεταπολιτευτική ιστορία της χώρας οι μουσουλμάνοι εκφράζονταν κατά παράδοση μέσω των υπαρχόντων κομμάτων που υπάρχουν σε πανελλαδικό επίπεδο. Το χαρακτηριστικό των πρώτων εκλογικών αναμετρήσεων μετά το 1974 είναι τα κόμματα που υπερψηφίζουν οι μουσουλμάνοι ξεπερνούν στους δύο νομούς Ροδόπης και Ξάνθης κατά πολύ τον εθνικό μέσο όρο των ψήφων τους. Γενικότερα πάντως, τα άτομα που κατέρχονται ως υποψήφιοι με τα κόμματα εξουσίας έχουν συνήθως καλές σχέσεις με το τουρκικό προξενείο. Όπως σωστά έχει παρατηρηθεί, τα πολιτικά

κόμματα δεν στοχεύουν στην πολιτική ένταξη και ενσωμάτωση της μειονότητας αλλά επιδιώκουν συγκυριακές συνεργασίες με αποκλειστικό κριτήριο την είσπραξη ψήφων.

Για πρώτη φορά στη μεταπολιτευτική ιστορία της χώρας κατέρχονται ανεξάρτητοι μειονοτικοί συνδυασμοί στους δύο Νομούς στις εκλογές του 1985. Η εκλογική τους επιτυχία ήταν μικρή, αφού και οι δύο συνδυασμοί συγκέντρωσαν ποσοστά που κυμαίνονται περίπου στο 15%. Στις εκλογές του Ιουνίου του 1989 όμως άλλαξε ο εκλογικός νόμος με αποτέλεσμα να δίνεται η δυνατότητα εκλογής μειονοτικών βουλευτών. Σε αυτές τις εκλογές όσοι καθοδηγούσαν τη μειονότητα έκριναν ότι είχε έλθει ο καιρός να αποκοπεί από τα πανελλαδικά πολιτικά κόμματα και να αποστασιοποιηθεί από το πολιτικό σύστημα της χώρας. Στις συγκεκριμένες εκλογές εξελέγη για πρώτη φορά ανεξάρτητος μειονοτικός βουλευτής, ο Αχμέτ Σαδίκ. Η τρίτη εκλογική αναμέτρηση εκείνης της περιόδου, που έγινε τον Απρίλιο του 1990, επιβεβαίωσε την εκλογή δύο ανεξάρτητων μειονοτικών βουλευτών, του Αχμέτ Σαδίκ στη Ροδόπη και του Αχμέτ Φαϊκογλου, που στις εκλογές του 1985 είχε εκλεγεί και τότε βουλευτής, αλλά υπό τη σημαία του ΠΑΣΟΚ. Η παρουσία των μειονοτικών συνδυασμών είχε ως αποτέλεσμα η Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ να συγκεντρώσουν τα χαμηλότερα ποσοστά τους στους δύο συγκεκριμένους νομούς.

Η παρουσία δύο ανεξάρτητων βουλευτών στη βουλή της περιόδου 1990-93 θα μπορούσε να αποβεί καθοριστική. Η μόλις για μία ψήφο αυτοδυναμία της τότε κυβερνήσεως ήταν ιδιαίτερα ισχνη και ιδίως στα θερινά τμήματα της Βουλής οι δύο μουσουλμάνοι βουλευτές είχαν δυνητικώς την ευχέρεια να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο. Η ελληνική βουλή λίγο έλειψε να ζήσει και πάλι ημέρες του 1965, όταν η κυβέρνηση Στεφανόπουλου είχε βασισθεί στις ψήφους των δύο μουσουλμάνων βουλευτών Χατίπογλου και Γιουσούφ, οι οποίοι σε αντάλλαγμα είχαν δημιουργήσει μειονοτικό γυμνάσιο στην Ξάνθη, είχαν απομακρύνει μη αρεστούς σε αυτούς νομάρχες και είχαν επιβάλει το διορισμό δασκάλων που είχαν εκπαιδευθεί στην Τουρκία.

Οι εκλογές του 1993 έγιναν με άλλο εκλογικό σύστημα που έθετε ως όριο σε ένα κόμμα για την κατάληψη βουλευτικής έδρας το 3% των έγκυρων ψήφων σε όλη την επικράτεια. Υπ' αυτές τις συνθήκες κατέστη αδύνατη η εκ νέου εκλογή ανεξάρτητων μουσουλμάνων υποψηφίων. Έκτοτε η μειονότητα εκπροσωπείται μέσα από τα υπάρχοντα πανελλαδικά κόμματα. Σε αυτό το σημείο αξίζει να παρατηρηθεί η οικογενειοκρατία που ισχύει σε μεγάλο βαθμό σε θέματα που σχετίζονται με την ηγεσία της μειονότητας. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο νυν βουλευτής Γκαλήπ Γκαλήπ, το οποίου ο παππούς και ο πατέρας είχαν εκλεγεί επίσης βουλευτές.

Κατά τις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις έχει πάντως παρατηρηθεί ότι σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων ψηφοφόρων, κυρίως πομακικής καταγωγής έχουν προτιμήσει είτε να ψηφίσουν χριστιανούς υποψηφίους είτε να αποφύγουν γενικώς τη σταυροδότηση υποψηφίων, προτιμώντας να ψηφίσουν απλώς υπέρ των κομμάτων. Μία από τις εξηγήσεις αυτής της

συμπεριφοράς, που σε κάποιες περιοχές ξεπερνά το 50%, πρέπει να είναι και η ατυχής επιλογή των συγκεκριμένων μουσουλμάνων υποψηφίων που δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη στους μουσουλμάνους ψηφοφόρους. Μία δεύτερη εξήγηση είναι ότι η πολιτική ισονομίας και ισοπολιτείας, που εφαρμόζεται από το 1991 άρχισε να αποφέρει καρπούς και οι μουσουλμάνοι ψηφοφόροι κρίνουν ότι δεν χρειάζεται να ψηφίζουν με μοναδικό κριτήριο το θρήσκευμα.

4. Ο ρόλος του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής

α. Ίδρυση και λειτουργία του προξενείου

Η ιστορία του τουρκικού προξενείου στην Κομοτηνή ξεκινά αμέσως μετά τη Συμφωνία της Λωζάνης. Από το 1923 μέχρι το 1930 στην Θράκη λειτουργούσε ως απλό προξενικό γραφείο υπό την εποπτεία του τουρκικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη. Το έτος εκείνο η Τουρκία αναβάθμισε το γραφείο σε Προξενείο με τη σύμφωνη γνώμη της κυβερνήσεως Βενιζέλου. Παρά την εντύπωση που επικρατεί, το προξενείο Κομοτηνής δεν είναι σε αμοιβαιότητα με το αντίστοιχο ελληνικό της Κωνσταντινουπόλεως. Όπως σωστά έχει παρατηρηθεί από τον Αλεξανδρή, το 1930 η ελληνική κυβέρνηση έχασε την ευκαιρία να ζητήσει κατ' αμοιβαιότητα τη δημιουργία ελληνικού προξενείου στην Ίμβρο.¹⁵² Η δεύτερη ευκαιρία χάθηκε όταν το 1950 η Τουρκία αναβάθμισε το προξενείο της σε Γενικό Προξενείο.

Με την εγκατάσταση του τουρκικού προξενείου στη Θράκη, η Τουρκία αυτοεχρίσθη ελεγκτής των συνθηκών διαβιώσεως των μουσουλμάνων της περιοχής και της εφαρμογής της συνθήκης της Λωζάνης. Το προξενείο επεδίωξε από την πρώτη στιγμή να εκτουρκίσει τη μειονότητα. Προσφέροντας αφειδώς χρήματα και δύναμη στους εκλεκτούς τους, παρεμβαίνοντας υπέρ του ενός ή του άλλου υποψηφίου στις εκλογές, επιλύοντας τις διαφορές μεταξύ των μειονοτικών, ασκώντας έλεγχο στα θρησκευτικά ζητήματα, εκφοβίζοντας τις αδέσμευτες φωνές, παρεμβαίνοντας επ' ονόματι των μουσουλμάνων στις τοπικές αρχές, προσπάθησε και σε μεγάλο βαθμό επέτυχε, να υποκαταστήσει την ελληνική διοίκηση.

β. Παρεμβάσεις στο χώρο της μειονότητας

Το προξενείο σήμερα προσπαθεί, αρκετές φορές με επιτυχία, να λειτουργήσει ως παράλληλο κράτος δίπλα στο κράτος με δικά του οράματα, στρατηγικές και μεθόδους. Οι προσπάθειές του σήμερα επικεντρώνονται σε δύο σημεία.

Το πρώτο σημείο είναι η ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται στην προώθηση μειονοτικών, με τους οποίους διατηρεί στενές σχέσεις, ως υποψηφίων σε πολιτικές, δημοτικές και νομαρχιακές

¹⁵² Βλ. ανωτ.

εκλογές. Η επιτυχής διείσδυση του προξενείου στα κόμματα φαίνεται από το γεγονός ότι τα περισσότερα μέλη της «Συντονιστικής Επιτροπής Τουρκικής Μειονότητας Δυτικής Θράκης» είναι εκλεγμένοι βουλευτές, νομαρχιακοί ή δημοτικοί σύμβουλοι. Στην επιτυχία της διεισδύσεως συντελεί και ο ανταγωνισμός των ελληνικών κομμάτων και των τοπικών παραγόντων που για να κερδίσουν τις μειονοτικές ψήφους συνεργάζονται με γνωστούς έμπιστους του προξενείου. Στόχος της Τουρκίας είναι να δημιουργείται με την εκλογή τους και άσκηση των καθηκόντων τους η εντύπωση «συνδιοικήσεως» μεταξύ ελληνικών και τουρκικών αρχών.

Το δεύτερο σημείο αφορά την οικονομική διείσδυση στην περιοχή. Αυτή επιχειρείται με την ενθάρρυνση δημιουργίας επιχειρήσεων στην περιοχή είτε από μειονοτικούς είτε από επιχειρήσεις από την Τουρκία. Ήδη γίνεται προσπάθεια δημιουργίας καταστημάτων από τουρκικούς ομίλους που διαθέτουν αποκλειστικώς τουρκικά προϊόντα σε χαμηλές τιμές. Επίσης ωθούνται οι μειονοτικοί να συστήνουν επιχειρήσεις που συναλλάσσονται με την Τουρκία και χρησιμοποιούν αποκλειστικώς μειονοτικούς στις εργασίες τους.

Παράλληλα το προξενείο συνεχίζει τις «παραδοσιακές» του δραστηριότητες. Έτσι, οι μουσουλμάνοι πρόεδροι των δήμων και κοινοτήτων αναφέρουν τα προβλήματά τους πρώτα στον Τούρκο πρόξενο και μετά στο Νομάρχη και τον Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας· διατηρείται η μαύρη λίστα για τις βίζες που χρειάζονται οι μουσουλμάνοι για επισκέψεις στην Τουρκία· συνεχίζονται οι απειλές για δεσμεύσεις των καταθέσεων ή περιουσιών που έχουν Έλληνες μουσουλμάνοι στην Κων/πολη· προσφέρονται δυνατότητες για συνέχιση των σπουδών σε τουρκικά πανεπιστήμια για τη νεολαία και ασκείται έλεγχος των ανεπιθύμητων σπουδαστών μέσω της βίζας· ισχυροποιείται ο έλεγχος επί των ιμάμηδων· συνεχίζεται η οικονομική επιχορήγηση των προσοντούχων δασκάλων που διδάσκουν σε μειονοτικά σχολεία· αναζωπυρώνεται κατά καιρούς η απείθεια μουσουλμάνων στην εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων· παραμένει η μισθοδοσία μουσουλμάνων δασκάλων που απολύθηκαν από τα σχολεία για φιλοτουρκική προπαγάνδα και φυσικά θριαμβεύει η εκ προοιμίου άρνηση οποιασδήποτε θετικής ενέργειας του κράτους υπέρ της μειονότητας και η καθημερινή προπαγάνδα που ερεθίζει την καχυποψία των μουσουλμάνων της Θράκης. Αμετακίνητος στόχος παραμένει βεβαίως η συγχώνευση των Πομάκων και Αθιγγάνων με τους Τουρκογενείς

Το αποτέλεσμα είναι ότι η μειονότητα αντιλαμβάνεται στην πράξη τα όργανα του προξενείου ως ισότιμα με τα όργανα του κράτους, αφού μπορούν να επηρεάζουν στον ίδιο βαθμό τις εξελίξεις στην περιοχή. Το τόσο σημαντικό στα μάτια των μουσουλμάνων “ντοβλέτι” αποτελούν τόσο οι ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες όσο και οι τουρκικές προξενικές αρχές της Κομοτηνής.

5. Πολιτική ελληνικού κράτους

α. Η πρώτη περίοδος: 1923-1952

Από το 1922 και εντεύθεν η Ελλάδα ακολούθησε μία επαμφοτερίζουσα πολιτική στο θέμα της μειονότητας. Το πλέον εύπορο τμήμα της μειονότητας πούλησε σε γενικές γραμμές την περιουσία που είχε και έφυγε για την Τουρκία. Όσοι έμειναν ήσαν κυρίως μικροκαλλιεργητές και κτηνοτρόφοι, που δεν δημιουργούσαν ιδιαίτερα προβλήματα και δεν είχαν και κάποιες ιδιαίτερες απαιτήσεις πέραν της διατηρήσεως των παραδόσεων και της προστασίας της θρησκείας τους. Αυτή την πρώτη περίοδο η πολιτική του ελληνικού κράτους εξαντλείται κυρίως στα θέματα εκπαιδεύσεως.

Η εκπαίδευση των μουσουλμανοπαίδων στα χρόνια πριν την ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στο ελληνικό κράτος ήταν καθαρά θρησκευτική. Η ελληνική διοίκηση βρήκε το 1920 ογδόντα έξι (86) μεντρεσέδες, τούρκικα ιεροδιδασκαλεία, στα οποία διδασκόταν κυρίως το Κοράνιο. Μέχρι το 1930 λειτουργούσαν τριακόσια πέντε (305) σχολεία στα οποία τα μαθήματα γίνονταν στην τουρκική γλώσσα.

Μοναδικό αξιομνημόνευτο στοιχείο από εκείνη την περίοδο είναι, όπως προαναφέρθηκε, η απόφαση της κυβερνήσεως Βενιζέλου να εκδιώξει την ηγεσία των Παλαιομουσουλμάνων το 1930 από τη Θράκη, όπου είχε καταφύγει. Οι πολιτικές διεργασίες αυτής της περιόδου ήσαν πάντως εσωτερικές με τους κεμαλικούς να κερδίζουν συνεχώς έδαφος έναντι των αντιπάλων τους. Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής οι Πομάκοι λόγω γλώσσας ταλαιπωρήθηκαν ιδιαίτερος. Κατά τον εμφύλιο πόλεμο τα περισσότερα ορεινά χωριά της Θράκης εκκενώθηκαν από τον πληθυσμό τους.

β. Ο εκτουρκισμός της παιδείας: 1953-1968

Στις 20 Απριλίου του 1951 και ύστερα από σύσταση της Επιτροπής Υπουργών των Εξωτερικών του Συμβουλίου της Ευρώπης, υπεγράφη μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας ένα μορφωτικό σύμφωνο. Αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο και λίγο πριν τη δημιουργία του Κυπριακού η Τουρκία εμφανιζόταν ως ο μοναδικός φίλος σε μία περιοχή που κατακλυζόταν από εχθρούς. Αντιθέτως, ένα τμήμα της μειονότητας, οι Πομάκοι, λόγω του σλαβικού ιδιώματος που μιλούσαν, εκλαμβάνονταν ως φυσικοί σύμμαχοι των Βουλγάρων. Ο εκτουρκισμός τους σήμαινε αποξένωση από τη Βουλγαρία και κατ' επέκταση από την κομμουνιστική προπαγάνδα.

Το σύμφωνο του 1951 προέβλεπε την ίδρυση μορφωτικών ινστιτούτων, την ανταλλαγή επισκέψεων καθηγητών και σπουδαστών, την καθιέρωση υποτροφιών και τη διδασκαλία της γλώσσας, της λογοτεχνίας και της ιστορίας της Τουρκίας στα μορφωτικά ιδρύματα της Ελλάδος,

σε αμοιβαιότητα με αντίστοιχες υποχρεώσεις που ανελάμβανε η εξ ανατολών γείτονα χώρα. Αν και το σύμφωνο δεν όριζε πουθενά ότι η επίσημη γλώσσα της μειονότητας είναι η τουρκική, στην πράξη εισήχθη τότε στα μειονοτικά σχολεία και άρχισε να ακολουθείται το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας. Επίσης, ως απόρροια της Συμφωνίας και του Παραρτήματός της άρχισαν να έρχονται μετακλητοί δάσκαλοι από την Τουρκία, ο αριθμός των οποίων ποτέ δεν ξεπέρασε τους τριάντα πέντε (35). Από τότε πάντως η Άγκυρα, διακρίνοντας ίσως ότι η αχίλλειος πτέρνα της στο χώρο της μουσουλμανικής μειονότητας ήταν η παρουσία των Πομάκων, πίεζε έντονα για την αποστολή μετακλητών διδασκάλων στα πομακικά χωριά της Ξάνθης και της Ροδόπης κάτι που δεν έγινε ποτέ μέχρι και σήμερα δεκτό.

Την ίδια εποχή η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην ίδρυση και χρηματοδότηση δύο εξαταξίων μουσουλμανικών γυμνασίων στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη. Η διδασκαλία στα δύο αυτά γυμνάσια ακολουθούσε το ωρολόγιο πρόγραμμα του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας. Κατ' αυτόν τον τρόπο μέσα στο διάστημα της δεκαετίας του 1950 εκτουρκίζεται η παρεχόμενη στους μουσουλμάνους παιδεία και στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αν και δεν απαγορεύθηκε ρητώς η διδασκαλία άλλων γλωσσών, τα τουρκικά διδάσκονταν ως η μοναδική γλώσσα της μειονότητας.

Τον πλήρη εκτουρκισμό της μειονοτικής εκπαίδευσεως επέφερε το μορφωτικό πρωτόκολλο της 20ης Δεκεμβρίου του 1968. Με το συγκεκριμένο πρωτόκολλο αποφασίσθηκε η εκατέρωθεν ανταλλαγή βιβλίων προς χρήση των μειονοτικών μαθητών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ενώ από το 1954 η ελληνική κυβέρνηση είχε χρησιμοποιήσει ειδικά μεταφρασμένα βιβλία για τους μαθητές της μειονότητας, τα απέσυρε και στη θέση τους δέχθηκε διδακτικά βιβλία που προέρχονταν από την Τουρκία. Στο πρωτόκολλο προβλεπόταν πάντως ότι τα μαθήματα τα οποία διδάσκονταν έως το 1968 στην ελληνική γλώσσα θα συνέχιζαν να διδάσκονται στην ίδια γλώσσα. Όλα τα υπόλοιπα μαθήματα συμφωνήθηκε να διδάσκονται στη γλώσσα της μειονότητας, η οποία εθεωρείτο ως δεδομένο ότι ήταν η τουρκική.

γ. Τα διοικητικά μέτρα και ο απομονωτισμός: 1968-1990

Μετά το Κυπριακό και κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας το ελληνικό κράτος εφάρμοσε κάποια μέτρα διοικητικού χαρακτήρα εις βάρος της μειονότητας. Έτσι κατέστη δυσχερές για τους μουσουλμάνους να αποκτήσουν άδειες ανεγέρσεως ή επισκευής οικιών, άδειες κυνηγιού και άδειες γεωργικών ελκυστήρων. Εάν στόχος αυτής της πολιτικής ήταν η απομάκρυνση της μειονότητας από την Ελλάδα, τότε τα μέτρα ήσαν αστεία. Η μη παροχή αδειάς κυνηγιού δεν είναι επαρκής λόγος για να αναγκάσεις κάποιον να μετοικήσει. Απλώς τον απομονώνεις περισσότερο, όπως και έγινε. Επιπλέον, τα μέτρα δεν ακολουθήθηκαν ποτέ πιστά. Πάντα στις προεκλογικές

περιόδους, για λόγους ψηφοθηρικούς προσφέρονταν αφειδώς άδειες πάσης φύσεως. Το αποτέλεσμα ήταν να απομονωθεί το μουσουλμανικό στοιχείο και να ορθωθούν υψηλότερα τείχη ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους στη Θράκη.

δ. Ισονομία-ισοπολιτεία: 1991-σήμερα

Το 1990 κατόπιν συσκέψεων των τριών αρχηγών των πολιτικών κομμάτων που συμμετείχαν στην κυβέρνηση αποφασίστηκε να ληφθούν μέτρα που θα εξομαλύνουν την κατάσταση διοικητικά προς όφελος της μειονότητας. Τα μέτρα αυτά άρχισαν να εφαρμόζονται μετά το 1991 και έμειναν γνωστά ως μέτρα ισονομίας και ισοπολιτείας Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Καταργήθηκαν με αυτό τον τρόπο οι απαράδεκτες διοικητικές ποσοτώσεις που εφαρμόζονταν σε ορισμένους τομείς. Επίσης δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική ανάπτυξη ολόκληρης της Θράκης και ιδιαίτερος των περιοχών της μειονότητας. Στόχος αυτής της πολιτικής είναι η ενσωμάτωση της μειονότητας μέσα στην κοινωνία και η εξαφάνιση των φαινομένων απομονωτισμού.

6. Προτάσεις-προοπτικές

α. Προβλήματα από την ενσωμάτωσή της μειονότητας στην κοινωνία

Παρά τα θετικά μέτρα για τη μουσουλμανική μειονότητα χρειάζεται να προσεχθούν ιδιαίτερος κάποιοι τομείς που σχετίζονται ευθέως με τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου πληθυσμού. Το πρώτο σημείο που πρέπει να προσεχθεί αφορά στη διάκριση των τριών εθνοτικών ομάδων που αποτελούν τη μειονότητα σήμερα. Παρά τη ημιεπίσημη ρητορική που αποδέχεται αυτή την ανάγκη στην πράξη δεν έχει γίνει τίποτε από πλευράς πολιτείας για να μπορέσουν να διασωθούν η ξεχωριστή πολιτισμική παράδοση και τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας της μειονότητας. Στη Θράκη σήμερα υπάρχει όντως καταπίεση. Αυτή όμως δεν προέρχεται από την πλειοψηφία, δηλαδή τους Χριστιανούς, αλλά από την πλειοψηφούσα μέσα στη μειονότητα ομάδα, τους Τουρκόφωνους, οι οποίοι καταπιέζουν πολιτισμικά τις δύο άλλες ομάδες. Το ελληνικό κράτος μέσω της εκπαίδευσης βοηθά στον πλήρη εκτουρκισμό της μειονότητας.

Ένα δεύτερο σημείο που πρέπει ιδιαίτερος να προσεχθεί είναι ο ρόλος της νεολαίας και των γυναικών. Η νεολαία ιδίως των αστικών κέντρων, που ζει και κινείται δίπλα στους Χριστιανούς ομηλικούς της, νοιώθει ότι καταπιέζεται πολλές φορές από τα παρωχημένα και παραδοσιακά σχήματα στα οποία εμμένει η πλειοψηφία της μειονότητας. Την καταπίεση, πολύ πιο απτή και άμεση τη νοιώθει το γυναικείο τμήμα της μειονότητας. Χωρίς υπερβολή οι ελληνίδες μουσουλμάνες είναι το πλέον καταπιεσμένο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Η πλειοψηφία τους διακόπτει το σχολείο στο δημοτικό ή λίγο μετά, παντρεύονται σε νεαρότατη ηλικία, ζουν μέσα σε

απολύτως πατριαρχικές οικογένειες και δεν είναι οικονομικώς ανεξάρτητες. Τα αδιέξοδα τις οδηγούν στα ναρκωτικά χάπια που κάνουν θραύση όπως και τα μεγάλα ποσοστά αυτοκτονιών. Τέλος, η εφαρμογή του ισλαμικού νόμου στα θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, εκτός του ότι παραβιάζει το υπάρχον σύνταγμα περί ισότητας των δύο φύλων, τις αδικεί κατάφορα.

Τελευταίο σημαντικό πρόβλημα αλλά εξίσου μεγάλης σημασίας με τα δύο προηγούμενα είναι η υπερβολή που χαρακτηρίζει πολλές φορές τον τρόπο εφαρμογής της ισονομίας και ισοπολιτείας. Για να αποφεύγονται εντάσεις πολλές φορές τα τελευταία χρόνια το κράτος αποφεύγει να εφαρμόζει το νόμο με την ίδια αυστηρότητα στους Μουσουλμάνους όπως και στους Χριστιανούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το θέμα των αδειών για νέα τζαμιά. Οι προσπάθειες φανατικών μουσουλμάνων να αυθαιρετήσουν σε σχέση με τις αρχικές άδειες και να ξεπεράσουν οι μινερέδες σε ύψος τα γειτονικά καμπαναριά των εκκλησιών χάριν εντυπώσεως και μόνον έχει πάρει διαστάσεις, όταν η πολιτεία διστάζει να εφαρμόσει το νόμο.

β. Το «πείραμα» του Δ' Σώματος Στρατού μετά το 1995

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την εφαρμοστέα ελληνική πολιτική απέναντι στη μειονότητα μπορούν να βγουν από ένα «πείραμα» του Δ' Σώματος Στρατού μετά το 1995. Με τον όρο πείραμα εννοείται το «πρόγραμμα κοινωνικής προσφοράς των Ενόπλων Δυνάμεων» που εφαρμόστηκε δοκιμαστικά μετά το Απρίλιο του 1995 στην περιοχή του Δ' ΣΣ. Μία από τις πτυχές του συγκεκριμένου προγράμματος αφορούσε στη μειονότητα. Στα πλαίσια αυτά διανοίχθηκαν εκατοντάδες χιλιόμετρα ορεινών οδών, που παράλληλα με τις στρατιωτικές ανάγκες εξυπηρετούσαν και τους μουσουλμάνους κατοίκους ορεινών χωριών. Επίσης έγιναν πολλές εθελοντικές επισκέψεις στρατιωτικών ιατρών σε απομακρυσμένα μουσουλμανικά χωριά κυρίως Πομάκων.

Το πιο σημαντικό και ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της προσπάθειας ήταν η δημιουργία για πρώτη φορά ενός λεξικού της πομακικής γλώσσας. Ήταν η πρώτη φορά που επιχειρήθηκε η καταγραφή αυτής της γλώσσας, της τελευταίας προφορικής γλώσσας της Ευρώπης. Η προσπάθεια αυτή, που συνεχίστηκε με γραμματική και συντακτικό καθώς και με ένα βιβλίο ελληνοπομακικών διαλόγων απέδειξε ότι υπάρχει η δυνατότητα και να καταγραφεί και να μελετηθεί αυτή η γλώσσα. Ουσιαστικά άνοιξε το δρόμο για μία νέα αντιμετώπιση στο χώρο της μειονότητας. Βεβαίως στόχος του Στρατού δεν ήταν να κάνει τη δουλειά πανεπιστημίων και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Είχε περισσότερο την έννοια να ταραξεί τα λιμνάζοντα ύδατα απέναντι σε ένα πρόβλημα που χρονίζει. Επίσης η γενικότερη προσπάθεια του Δ'ΣΣ έτυχε της θετικής αντιμετώπισης εκ μέρους των μουσουλμάνων σε μία κρίσιμη στρατιωτικά περιοχή για την

ασφάλεια της χώρας. Παρά ταύτα, η μη συνέχιση του θέματος της αναδείξεως των ξεχωριστών πομακικών πολιτισμικών στοιχείων έχει πρακτικώς απαξιώσει και την προσπάθεια εκείνη του 1995-96.

γ. Η ελληνική πολιτική απέναντι στις νέες εξελίξεις του διεθνούς δικαίου των μειονοτήτων

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι διεθνείς επιτροπές οι οποίες έχουν πάει στη Θράκη τα τελευταία χρόνια θεωρούν ότι η ελληνική κυβέρνηση με τη στάση της προσπαθεί να αρνηθεί την εθνική ταυτότητα των μουσουλμάνων. Η ελληνική πολιτική απέναντι στη μειονότητα και η οχύρωση πίσω από το κείμενο της συνθήκης της Λωζάνης δεν θα μπορέσει να διατηρηθεί για πολύ καιρό ακόμη. Οι σύγχρονες τάσεις του δικαίου των μειονοτήτων δίνουν το δικαίωμα στα μέλη της μειονότητας να αυτοπροσδιορίζουν την ταυτότητα τους. Αυτό σημαίνει ότι εφ' όσον κάποιος θεωρεί ότι είναι Τούρκος δεν μπορεί το ελληνικό κράτος να τον υποχρεώσει να λέει ότι είναι μουσουλμάνος. Αυτό το σημείο του αυτοπροσδιορισμού έθιξε η δημόσια έκκληση που φέρεται ότι υπέγραψαν οι τρεις μουσουλμάνοι βουλευτές στις 23 Ιουλίου 1999 όπου αναφέρεται ότι:

«η ελληνική δημοκρατία έχει μία σοβαρή αδυναμία: δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη εθνικών μειονοτήτων στο έδαφός της, παρ' όλο που πολλοί Έλληνες πολίτες αυτοπροσδιορίζονται εθνικά ως Τούρκοι ή Μακεδόνες»

Για αυτό το λόγο πρέπει να γίνει αντιληπτό επιτέλους προς τα που ωθούνται τα πράγματα και να λάβουμε τα απαραίτητα μέτρα πριν να είναι αργά. Οι Τούρκοι θα επιδιώξουν η μουσουλμανική μειονότητα να μετονομασθεί συλλήβδην σε τουρκική. Το ελληνικό κράτος οφείλει, σεβόμενο τα δικαιώματα των μειονοτήτων, να προστατεύσει όχι μόνον τη μεγαλύτερη μέσα στη μειονότητα ομάδα, αλλά και τις δύο άλλες εθνικές ομάδες που έχουν διαφορετική εθνική, πολιτισμική και γλωσσική ταυτότητα. Ήδη οι Πομάκοι αντέδρασαν στην προσπάθεια των τριών βουλευτών να τους χαρακτηρίσουν ως Τούρκους. Με ανακοίνωση του το Κέντρο Πομακικών Ερευνών ανέφερε ότι:

«Οι Πομάκοι δεν είμαστε και δεν αισθανόμαστε Τούρκοι...Είναι όμως απαραίτητο η ελληνική πολιτεία να αποσυνδέσει το πομακικό από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και να αναγνωρίσει στους πομακόφωνους πολίτες της Θράκης τα ίδια πολιτιστικά και γλωσσικά δικαιώματα που απολαμβάνουν οι τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι»

Οι τρεις διαφορετικές εθνικές ομάδες πρέπει να ξεχωρίσουν μεταξύ τους. Αυτό μπορεί να γίνει κυρίως με την καλλιέργεια και τόνωση εκείνων ακριβώς των στοιχείων που τις διαφοροποιούν. Προς το παρόν πάντως επιμένουμε να βαυκαλιζόμαστε. Πρέπει να αναγνωρίσουμε επιτέλους τους Πομάκους και τους Αθιγγάνους παράλληλα και ισότιμα με τους Τουρκόφωνους και να κάνουμε ότι μπορούμε για διατηρήσουμε και να τονώσουμε τα ιδιαίτερα στοιχεία τους.

Η αυγή του 21ου αιώνα βρίσκει τη μία από τις δύο μειονότητες, αυτή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, πλήρως εξαφανισμένη λόγω ακριβώς της κατάφορης παραβίασεως της Συνθήκης της Λωζάνης. Η δεύτερη μειονότητα, λίγο μικρότερη σε όγκο απ' ό τι θα αναμενόταν βάσει των στατιστικών αλλά σαφώς ακμαία, ξεκινά μάλλον ευοίωνα την πορεία της στην καινούργια χιλιετία προσβλέποντας περισσότερο στο διαμορφούμενο διεθνώς δίκαιο περί μειονοτήτων παρά σε μία συνθήκη που κλείνει ογδόντα χρόνια ζωής.

ΤΜΗΜΑ V

Η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία

1. Εισαγωγή

Η Τουρκία παρά την εντύπωση της μονολιθικότητας που δίνει από πλευράς συστάσεως πληθυσμού -με την εξαίρεση βεβαίως του κουρδικού στοιχείου- είναι μία χώρα που κατοικείται από αρκετές μειονότητες. Η προβληματική σχέση της προκατόχου Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τους λαούς που βρίσκονταν στο έδαφός της προετοίμασε το έδαφος για την πολιτική του Κεμάλ έναντι των μειονοτήτων μετά το 1923. Οι δύο στόχοι του Κεμάλ ήταν η εκδίωξη των μη μουσουλμανικών πληθυσμών και η αφομοίωση των μουσουλμανικών μειονοτήτων μέσα στους Τουρκόφωνους. Προς το σκοπό αυτό δημιούργησε ένα ολόκληρο οικοδόμημα που βασιζόταν στον επιφανειακά κοσμικό χαρακτήρα του κράτους και στην υιοθέτηση ακραίων θεωριών που ανήγαγαν τους Τούρκους στην κοιτίδα του σύγχρονου πολιτισμού.

Η βασική διάκριση για την προσέγγιση των μειονοτήτων στην Τουρκία γίνεται μεταξύ μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών μειονοτήτων. Το τουρκικό κράτος δεν αναγνωρίζει επισήμως την ύπαρξη μουσουλμανικών μειονοτήτων στο έδαφος της χώρας, αν και υποχρεώθηκε από την ΕΕ να ανεχθεί σε κάποιες περιπτώσεις την έκφραση διαφορετικής εθνοτικής ταυτότητας από την επίσημη τουρκική. Ως προς τις μη μουσουλμανικές μειονότητες αν και όλες θεωρητικώς προστατεύονταν μετά το 1923 από τις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης, στην πράξη η όποια προστασία υπάρχει μόνον για τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως της Ίμβρου και της Τενέδου, τους Αρμενίους και τους Εβραίους. Ουσιαστικά όμως η προστασία περιορίζεται στην περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως, αν και Αρμένιοι και κάποιοι Εβραίοι παρέμειναν μετά το 1923 και σε άλλες περιοχές της Τουρκίας.

Από πλευράς αριθμών και πέραν των Ελλήνων, οι Αρμένιοι της Κωνσταντινουπόλεως υπολογίζονταν στις αρχές του 21^{ου} αιώνα περίπου σε 60.000-65.000 ενώ σε ολόκληρη την Τουρκία σε 80.000-82.000 άτομα. Σύμφωνα με άλλες πηγές οι μεν Γρηγοριανοί υπολογίζονται σε 40.000-45.000 άτομα ενώ οι Αρμένιοι Καθολικοί υπολογίζονται μεταξύ 2.000-7.000 ατόμων. Στην Κωνσταντινούπολη υπάρχει Αρμένιος Πατριάρχης. Στην ίδια πόλη υπάρχουν σήμερα 38 εκκλησίες που λειτουργούν μόλις 30 ιερείς. Υπάρχουν ακόμη 6 εκκλησίες στη νοτιανατολική Τουρκία. Το τουρκικό κράτος δεν επιτρέπει τη λειτουργία άλλων εκκλησιών σε περιοχές όπως η Άγκυρα ή η Μερσίνα όπου επίσης υπάρχουν αρμενικές κοινότητες. Στην Πόλη λειτουργούν 19 σχολεία (τα τέσσερα ανήκουν στους καθολικούς Αρμενίους) με 3.800 μαθητές έναντι 23 σχολείων το 1983 και 32 σχολείων το 1964. Σε άλλες περιοχές της Τουρκίας δεν επιτρέπεται να λειτουργούν αρμενικά σχολεία.

Οι Εβραίοι είναι η τρίτη από τις μειονότητες που αναγνωρίζονται επισήμως από το τουρκικό κράτος. Το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα οι αριθμοί τους ήταν σταθεροί γύρω στα 80.000 άτομα. Το 60% των Εβραίων κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1922. Οι υπόλοιποι έμεναν στη Σμύρνη, ενώ μικρότερες ομάδες κατοικούσαν στα Άδανα, στην Άγκυρα την Προύσα και το Τσανάκ-Καλέ στα Δαρδανέλια. Μετά την ίδρυση του Ισραήλ περίπου 30.000 Εβραίοι μετοίκησαν στο νέο κράτος ενώ κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 περίπου 1.000 Εβραίοι μετανάστευαν κάθε χρόνο στο Ισραήλ. Το 1965, οπότε υπάρχουν και τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής, η εβραϊκή μειονότητα είχε περιορισθεί σε περίπου 40.000 άτομα. Σήμερα υπολογίζονται σε 20.000-25.000 περίπου. Η συντριπτική τους πλειοψηφία κατοικεί πλέον στην Κωνσταντινούπολη ενώ περίπου 2.500 μένουν στη Σμύρνη. Στις υπόλοιπες πόλεις οι αριθμοί τους είναι αμελητέοι. Στην Κωνσταντινούπολη διατηρούν ένα πρωτοβάθμιο σχολείο με 300 μαθητές

και δευτεροβάθμιο με 250 μαθητές. Στη Σμύρνη επίσης υπάρχει ένα πρωτοβάθμιο σχολείο με περίπου 100 μαθητές.

Πέραν της Κωνσταντινουπόλεως, υπάρχουν ξεχασμένες χριστιανικές ομάδες στις νοτιανατολικές περιοχές της χώρας, που δεν απολαμβάνουν κανενός δικαιώματος. Πρόκειται αφ' ενός για τους Αραβόφωνους ορθόδοξους ή Αντιοχείτες που αυτοπροσδιορίζονται ως Ορθόδοξοι Ρωμιοί και τροφοδοτούν τα τελευταία χρόνια σε μεγάλο βαθμό τον μαθητικό πληθυσμό των ελληνορθόδοξων σχολείων στην Κων/πολη. Αφ' ετέρου είναι οι Ασσύριοι, οι Συροχαλδαίοι, και οι Νεστοριανοί κατοικούν στη νοτιανατολική περιοχή της Τουρκίας και είναι Χριστιανοί διαφόρων δογμάτων. Οι Ασσύριοι, γνωστοί και ως Ιακωβίτες, είναι μονοφυσίτες και αποτελούν τη μεγαλύτερη ομάδα. Οι Συροχαλδαίοι ανήκουν στην Ανατολική Συριακή Εκκλησία και είναι Ουνίτες. Οι Νεστοριανοί υπήρξαν στο παρελθόν ουνίτες. Όλες αυτές οι ομάδες προέρχονται από τη νοτιανατολική Τουρκία. Τη δεκαετία του 1960 υπολογίζεται ότι κατοικούσαν σε ολόκληρη την Τουρκία περίπου 130.000 Ασσύριοι, Συροχαλδαίοι και Νεστοριανοί, οι περισσότεροι εκ των οποίων στα νοτιανατολικά της χώρας. Σήμερα υπολογίζεται ότι σε ολόκληρη τη χώρα έχουν παραμείνει περίπου 5.000-8.000 άτομα κυρίως στην Κωνσταντινούπολη.

2. Ο θεσμός των μιλλέτ στην Οθωμανική αυτοκρατορία

Η στάση της σύγχρονης Τουρκίας απέναντι στις μειονότητες είναι στενά συνδεδεμένη με τον οθωμανικό θεσμό των μιλλέτ. Οι σχέσεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τις μη μουσουλμανικές λαότητες που κατοικούσαν στα εδάφη της ήσαν βασισμένες στο σύστημα των μιλλέτ. Το μιλλέτ διέκρινε και ταξινομούσε τους λαούς ανάλογα με τη θρησκεία τους και συνδέεται με τον τρόπο που εκλαμβάνει το Ισλάμ τους πιστούς και τους μη μουσουλμάνους. Στον Οίκο του Ισλάμ περιλαμβάνονταν όλοι οι μουσουλμάνοι υπήκοοι της αυτοκρατορίας (Τούρκοι, Άραβες, Κούρδοι, Αλβανοί και Βόσνιοι μουσουλμάνοι κ.λ.π.) οι οποίοι υπάγονταν απ' ευθείας στο Χαλιφάτο και στον Σουλτάνο. Οι οπαδοί άλλων μονοθεϊστικών θρησκειών που ζούσαν στα εδάφη που κατείχε η Οθωμανική αυτοκρατορία υπάγονταν στην δικαιοδοσία του Ισλάμ και ήσαν συγκροτημένοι σε μιλλέτ.

Η βασική ιδέα στην οποία στηρίχθηκε το μιλλέτ ήταν ότι η κάθε θρησκευτική κοινότητα θα έχει σχετική αυτονομία ως προς τη ρύθμιση των εσωτερικών της θεμάτων. Στα πρώτα βήματα η αυτονομία περιοριζόταν στη ρύθμιση εκκλησιαστικών και θρησκευτικών θεμάτων και στην εφαρμογή κανόνων ιδιωτικού δικαίου (οικογενειακό και κληρονομικό) μεταξύ των μελών του μιλλέτ. Η αρχικά περιορισμένη αυτονομία αυξήθηκε με το πέρασμα των αιώνων αν και πολλές φορές λανθασμένα εκλαμβάνεται ότι τα αυξημένα προνόμια που είχαν τα μιλλέτ τον 19ο αιώνα ίσχυαν από τα πρώτα βήματα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Το πρώτο μιλλέτ που ιδρύθηκε ήταν το ρωμαίικο -ρουμ μιλλέτ- αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Η επιλογή του Γεώργιου Σχολάριου Γεννάδιου ως Οικουμενικού Πατριάρχη από τον Σουλτάνο Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή συνοδεύθηκε από την ανάδειξη του ως θρησκευτικού ηγέτη όλων των Ορθοδόξων Χριστιανών της αυτοκρατορίας. Αργότερα πέραν του ρωμαίικου μιλλέτ δημιουργήθηκαν και άλλα μιλλέτ με κυριότερα το αρμενικό και το εβραϊκό. Οι ηγέτες κάθε μιλλέτ (π.χ. ο Οικουμενικός Πατριάρχης για τους Ορθοδόξους, ο Αρχιεπίσκοπος για τους Εβραίους και ο Γρηγοριανός πατριάρχης για τους Αρμένιους) ήταν υπεύθυνοι έναντι του οθωμανικού κράτους για τη νομιμοφροσύνη των μελών του μιλλέτ καθώς και για τη συλλογή φόρων.

Η υπαγωγή σε ένα μιλλέτ βασιζόταν αποκλειστικώς σε θρησκευτικά κριτήρια. Εθνοτικές ή γλωσσικές διαφορές δεν λαμβάνονταν υπ' όψιν. Έτσι, στο ρωμαίικο μιλλέτ περιλαμβάνονταν όλοι οι χριστιανοί ορθόδοξοι δηλαδή οι Έλληνες, οι Βούλγαροι, οι ορθόδοξοι Αλβανοί, οι Ρουμάνοι, οι τουρκόφωνοι Καραμανλήδες, οι ορθόδοξοι Άραβες κ.λ.π. Στο λατινικό μιλλέτι υπάγονταν όλοι οι καθολικοί της αυτοκρατορίας δηλαδή οι Αρμένιοι και οι Κόπτες καθολικοί, οι Μαρωνίτες του Λιβάνου, οι Ιακωβίτες, οι Μελχίτες κ.λ.π. Κατ' αντιδιαστολή οι Αρμένιοι δεν υπάγονταν όλοι στο ίδιο μιλλέτ. Το αρμενικό μιλλέτ περιελάμβανε μόνον τους γρηγοριανούς Αρμένιους. Οι καθολικοί Αρμένιοι περιλαμβάνονταν στο λατινικό μιλλέτ. Οι Αρμένιοι που προσηλυτίστηκαν στον προτεσταντισμό λόγω της δράσεως αμερικανών και βρετανών ιεραποστόλων κατά τον 19^ο αιώνα, αναγνωρίστηκαν το 1850 ως ξεχωριστό «προτεσταντικό» μιλλέτ από την Πύλη.

Κατά την περίοδο των διομολογήσεων στο σύστημα των μιλλέτ εντάχθηκαν και όλες οι ξένες εμπορικές κοινότητες που ήταν εγκατεστημένες στο έδαφος της αυτοκρατορίας (π.χ. Ενετοί, Γάλλοι, Ολλανδοί, Βρετανοί). Κάθε ξένη εμπορική κοινότητα συνιστούσε το δικό της μιλλέτ που υπαγόταν στον πρόξενο της κάθε χώρας. Ο πρόξενος ήταν υπεύθυνος απέναντι στο Σουλτάνο και το κράτος ενώ υπήρχε και συλλογική ευθύνη της ξένης εμπορικής κοινότητας για εγκλήματα ή οφειλές μεμονωμένων μελών της.

Μετά το 1870, προστέθηκαν και άλλα μικρότερα μιλλέτ όπως τα μιλλέτ των εξαρχικών Βουλγάρων και των Ρουμάνων. Ουσιαστικά μετά το 1870 τα μιλλέτ αρχίζουν να προσεγγίζουν την έννοια του έθνους, όπως είναι γνωστή στην Ευρώπη. Οι ανωτέρω διακρίσεις παρέμειναν σταθερές μέχρι και την εποχή των Νεοτούρκων. Οι Νεότουρκοι επεδίωξαν τον εξοθωμανισμό της αυτοκρατορίας και την κατάργηση των προνομίων των μιλλέτ.

Η νεοτουρκική επανάσταση δημιούργησε τις συνθήκες για τη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Βεβαίως οι Νεότουρκοι δεν είχαν ως στόχο ένα περιορισμένο εθνικό κράτος,

τα όρια του οποίου θα ταυτίζονταν με αυτά της Μικράς Ασίας και της Ανατολίας, όπως έγινε μετά το 1922 η Τουρκία. Σε πρώτη φάση ήσαν «Οθωμανιστές και όχι Τούρκοι ή Έλληνες εθνικιστές», οι οποίοι αντέδρασαν στον εθνικισμό των άλλων λαών της αυτοκρατορίας. Η στάση τους οδήγησε μοιραία στην αφύπνιση του τουρκικού εθνικισμού. Η διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τη συνθήκη των Σεβρών και η δημιουργία της Τουρκικής Δημοκρατίας μετά το 1920 βασίστηκε στην εκκαθάριση των μη μουσουλμανικών λαοτήτων που κατοικούσαν στα εδάφη της νέας Τουρκίας. Είχε προηγηθεί την περίοδο 1914-17 ο βίαιος εκτοπισμός των ελληνικών πληθυσμών της δυτικής Μικράς Ασίας προς την ενδοχώρα και η γενοκτονία των Αρμενίων.

Παρά την κατάργησή του θεσμού του μιλλέτ επί σχεδόν έναν αιώνα, επιβιώνουν σε πολλές περιοχές αντιλήψεις και πρακτικές που προσεγγίζουν στη βασική του ιδέα. Σε όλα τα Βαλκάνια υπάρχει ακόμη και σήμερα κάποια περιορισμένη σύγχυση μεταξύ μουσουλμάνων που αποκαλούνται σε κάποιες περιπτώσεις «Τούρκοι» αν και εθνοτικά μπορεί να είναι Αλβανοί, Βόσνιοι, Πομάκοι ή απλώς μουσουλμάνοι. Στην Ελλάδα επιβίωση του θεσμού του μιλλέτ υπάρχει μέσω της δικαιοδοσίας των μουφτιδών επί θεμάτων οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου μεταξύ των μουσουλμανικών μειονοτήτων της Θράκης. Στην Κύπρο το σύστημα των μιλλέτ επιβιώνει με την ξεχωριστή θέση που έχουν στο πολιτικό σύστημα της Κυπριακής Δημοκρατίας οι Αρμένιοι, οι Μαρωνίτες και οι Λατίνοι. Αντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν στον Λίβανο, στην Ιορδανία και στην Αίγυπτο. Τέλος, η Τουρκική Δημοκρατία βασίστηκε στον θεσμό των μιλλέτ προκειμένου να προσδώσει ταυτότητα στους πολίτες της

3. Το τουρκικό κράτος και οι μειονότητες

α. Οι στόχοι του τουρκικού κράτους έναντι των μειονοτήτων

“Ne mutlu Türküm diyene”- «ευτυχής όποιος μπορεί να πει - είμαι Τούρκος». Αυτή η φράση-σύνθημα του Κεμάλ Ατατούρκ αποτελεί μέχρι σήμερα έναν από τους βασικούς πυλώνες της κεμαλικής ιδεολογίας. Το νέο τουρκικό κράτος από την πρώτη περίοδο της υπάρξεώς του θεώρησε ότι τα προβλήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οφείλονταν στον εθνικισμό των μη τουρκικών λαών. Άλλωστε, η Τουρκική Δημοκρατία οικοδομήθηκε αμέσως μετά από έναν αιματηρό πόλεμο που είχε φέρει τους ξένους στρατούς στην καρδιά της Ανατολίας. Στο συλλογικό υποσυνείδητο δέσποζε το σύνδρομο της συνθήκης των Σεβρών, της διαλύσεως δηλαδή του οθωμανικού κράτους και της διατηρήσεως ως ελεύθερου ενός ελαχίστου τμήματος που βρισκόταν υπό τον ουσιαστικό έλεγχο των μεγάλων δυνάμεων. Η παρουσία των θεωρούμενων ως «ξένων», δηλ. των γηγενών μη τουρκικών πληθυσμών, σε τουρκικό έδαφος δημιουργούσε θεωρητικώς τις

προϋποθέσεις για τη εφαρμογή της αρχής της αυτοδιαθέσεως των λαών, του δικαιώματος της αποσχίσεως των «μειονοτήτων» και της παρεμβάσεως των μεγάλων δυνάμεων.

Για αυτούς τους λόγους οι στόχοι της κεμαλικής Τουρκίας ήσαν δύο. Ο πρώτος αφορούσε τη δημιουργία ενός ομοιογενούς κράτους από πλευράς συνθέσεως πληθυσμού. Στα πλαίσια αυτά οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί έπρεπε να εκδιωχθούν οι δε μουσουλμανικοί να αφομοιωθούν μέσα στους Τουρκόφωνους. Ο δεύτερος στόχος ήταν η τόνωση του εθνικού φρονήματος και της αυτοπεποιθήσεως όσων ήσαν ή αισθάνονταν Τούρκοι. Αυτοί, έπρεπε να είναι υπερήφανοι για την καταγωγή και την ταυτότητά τους. Βασική υπήρξε η ανάδειξη και αναγωγή της τουρκικής γλώσσας, τουρκικής καταγωγής κ.λ.π. ως βάσεως κάθε πολιτισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ίδιος ο Κεμάλ ασχολήθηκε επανειλημμένως με τη συγγραφή των ιστορικών εγχειριδίων για το σχολείο ενώ για αρκετά χρόνια κυρίαρχη στην τουρκική ιστοριογραφία ήταν η «τουρκική Ιστορική Θέση» που εξελάμβανε όλους τους μεγάλους πολιτισμούς ως δημιούργημα των αρχαίων Τούρκων.

Οι κεμαλικοί θεωρητικοί αναφέρουν αυτάρεσκα ότι η ιδεολογία τους δεν είναι εθνικιστική ή ρατσιστική. Κατ' αυτούς, ο «τουρκισμός» κάποιου δεν εξαρτάται από τη θρησκεία ή τη φυλή που προέρχεται αλλά από το «βαθμό που είναι αφιερωμένος στα ιδανικά της Τουρκικής Δημοκρατίας, στον εκσυγχρονισμό και την ανεξαρτησία της Τουρκίας». Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Το τουρκικό κράτος δεν μπορεί να αποδεχθεί εκείνους από τους κατοίκους του που δεν είναι διατεθειμένοι να απαρνηθούν την ξεχωριστή εθνοτική τους καταγωγή και να ενταχθούν στην εθνική ιδέα και τα ιδανικά της Τουρκικής Δημοκρατίας. Το τουρκικό κράτος από την ίδρυσή του μέχρι και σήμερα νοιώθει άβολα απέναντι σε οποιονδήποτε δεν ήταν Τούρκος.

Το παράδοξο είναι ότι, ενώ ο Κεμάλ πολέμησε το Ισλάμ, το πρώτο στοιχείο του τουρκισμού που εξετάζεται ακόμη και σήμερα, είναι η θρησκεία. Η κοινή παραδοχή στην Τουρκία σήμερα είναι ένας μουσουλμάνος είναι Τούρκος ενώ ένας μη μουσουλμάνος δεν μπορεί να είναι Τούρκος. Οι μη μουσουλμάνοι εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται ως άτομα περιορισμένης αξιοπιστίας έναντι των λοιπών Τούρκων. Αυτή η στάση, κατάλοιπο της εποχής που κριτήριο της εθνικής ταυτότητας ήταν η κατάταξη σε κάποιο μιλλέτ, παραμένει κυρίαρχη στον τρόπο αντιμετώπισεως των τούρκων πολιτών. Χαρακτηριστικό αυτής της αντιλήψεως είναι το γεγονός ότι ακόμη και στις περιόδους που την Τουρκία κυβερνούσε ο στρατός, που είναι ο κύριος υπερασπιστής και αυθεντικός ερμηνευτής της κεμαλικής παρακαταθήκης, ο ελεγχόμενος τύπος πανηγύριζε στις συνεχιζόμενες μέχρι και τη δεκαετία του 1980 περιπτώσεις εξισλαμισμών κυρίως Αρμενίων. Αλλά και μεταξύ των μουσουλμάνων, ενώ αρχικώς ο κεμαλισμός αποδεχόταν ομάδες όπως οι Αλεβίτες, τα τελευταία χρόνια έχουν αλλάξει τα πράγματα. Τούρκος θεωρείται εκείνος

που ανήκει στο σουνιτικό δόγμα του Ισλάμ, ενώ οι άλλες ομάδες του Ισλάμ αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη.

Δεν είναι όμως μόνον η θρησκεία χαρακτηριστική των εμποδίων που αποτρέπουν έναν γηγενή κάτοικο της σημερινής Τουρκίας από το να θεωρηθεί Τούρκος. Σημαντικό εμπόδιο είναι και η ύπαρξη μητρικής γλώσσας διαφορετικής από την τουρκική. Για ως ενθαρρυνθούν να μιλήσουν μόνον τουρκικά, όσοι κάτοικοι της Τουρκίας δεν είχαν ως μητρική γλώσσα την τουρκική, αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1930 στην τουρκική γλωσσολογία η «θεωρία του Ήλιου». Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία η τουρκική γλώσσα ήταν η μητέρα όλων των γλωσσών που ζωογονούσε όπως ο ήλιος της υπόλοιπες γλώσσες. Η «θεωρία του Ήλιου» ήταν ενισχυτική και παραπληρωματική της «τουρκικής Ιστορικής θέσεως» στην ιστοριογραφία. Η «τουρκική ιστορική θέση» αντιμετώπιζε την εθνική κατάταξη των μουσουλμανικών πληθυσμών που δεν ομιλούσαν τουρκικά. Μη τουρκικές γλώσσες όπως η κουρδική, μετατρέπονταν αυτομάτως σε απογόνους της αρχαίας τουρκικής και οι ομιλούντες αυτές, σε παρακλάδια τουρκικών φυλών. Αν και οι δύο θεωρίες έχουν πάψει επισήμως να υποστηρίζονται εδώ και χρόνια, τα σχολικά βιβλία και αρκετοί διανοούμενοι ασπάζονται ακόμη παρόμοιες ιδέες.

Τα ξεχωριστά εθνοτικά χαρακτηριστικά ορισμένων ομάδων γηγενών κατοίκων της σημερινής Τουρκίας που τις διαφοροποιούν από τον μέσο Τούρκο, δεν είναι τα μοναδικά σημεία που ενοχλούν το τουρκικό κράτος στην πολιτική του έναντι των μειονοτήτων. Υπάρχει μία γενικότερη δυσφορία έναντι οποιουδήποτε στοιχείου αναφέρεται σε μειονότητες ή στο ότι τα εδάφη της Μικράς Ασίας κατοικούνταν από άλλους λαούς, πριν έλθουν οι Τούρκοι. Η ενόχληση του τουρκικού κράτους φαίνεται χαρακτηριστικά στο θέμα της αναγνώρισης της αρμενικής γενοκτονίας. Παρ' ότι τα γεγονότα εκείνης της εποχής διεπράχθησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από το καθεστώς των Νεοτούρκων, η σημερινή Τουρκία εξακολουθεί πεισματικά να αρνείται το παρελθόν της προκατόχου της.

Εδώ και χρόνια η ακαδημαϊκή κοινότητα γίνεται μάρτυρας μίας τεραστίας εκτάσεως προπαγάνδας που συντελείται ιδίως σε αμερικανικά πανεπιστήμια με τη δημιουργία τμημάτων και εδρών τουρκολογίας που χρηματοδοτούνται είτε από το τουρκικό κράτος είτε από πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην ίδια την Τουρκία. Στόχος τους να αποδείξουν μεταξύ άλλων ότι δεν υπήρξε ποτέ αρμενική γενοκτονία αλλά αντιθέτως οι ίδιοι οι Αρμένιοι στασίασαν και έσφαξαν τους Τούρκους γείτονές τους. Η αντίληψη αυτή δεν μένει εγκλωβισμένη στα όρια της πανεπιστημιακής κοινότητας. Διαχέεται στην κοινωνία και γίνεται αναπόσπαστο στοιχείο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα στην εξωτερική εικόνα της χώρας. Χαρακτηριστική είναι η τουρκική σπασμωδική αντίδραση στην ψήφιση νόμου τον

Νοέμβριο του 2001 από τη γαλλική γερούσια με την οποία αναγνωριζόταν «η αρμενική γενοκτονία του 1915». Η Τουρκία διέκοψε εξοπλιστικά προγράμματα που εκτελούνταν από γαλλικές εταιρείες ενώ το τουρκικό κοινοβούλιο αποδέχθηκε ψήφισμα καταδίκης της γαλλικής ενέργειας και απορρίψεως του νέου νόμου. Με ανάλογο τρόπο αντιμετωπίστηκε το θέμα επιστημονικού συμποσίου σε τουρκικό ιδιωτικό πανεπιστήμιο με αντικείμενο τη γενοκτονία των Αρμενίων, παραμονές της ενάρξεως ενταξιακών συνομιλιών της ΕΕ με την Τουρκία. Ανάλογη στάση παρατηρείται και στα υπόλοιπα θέματα των μειονοτικών ομάδων.

β. Το νομικό καθεστώς

Ολοκληρώνοντας την πρώτη γενική προσέγγιση του θέματος θα πρέπει να αναφερθεί ότι η κυρίαρχη ιδεολογία ως προς τα θέματα των μειονοτήτων στην Τουρκία αντικατοπτρίζεται στο εν ισχύ τουρκικό σύνταγμα. Σύμφωνα με το άρθρο 66 όλοι όσοι είναι πολίτες της Τουρκίας είναι Τούρκοι. Επιπλέον στο άρθρο 3 ορίζεται ότι το τουρκικό έθνος όπως το τουρκικό κράτος και η τουρκική επικράτεια είναι αδιαίρετα και η τουρκική είναι η γλώσσα του κράτους. Για χρόνια ολόκληρα η σχετική διάταξη του τουρκικού Συντάγματος είχε συνδυασθεί με την εφαρμογή του Ν. 2932 που είχε επιβληθεί το 1983 από τη στρατιωτική δικτατορία. Ο Νόμος αναφερόταν στις «εκδόσεις και εκπομπές σε γλώσσες άλλες από την τουρκική». Διακήρυσσε ότι η γλώσσα όλων των Τούρκων πολιτών είναι η τουρκική και απαγόρευε τη χρήση οποιασδήποτε άλλης γλώσσας ως μητρικής πλην της τουρκικής.

Αντιστοίχως, στην εκπαίδευση το άρθρο 42 του Συντάγματος ορίζει ότι «η εκπαίδευση και η παιδεία θα πρέπει να διεξάγονται υπό την επιτήρηση και τον έλεγχο του κράτους, σύμφωνα με τις αρχές και τις αλλαγές του Ατατούρκ και σύμφωνα με τις σύγχρονες αρχές της επιστήμης και της εκπαίδευσως». Αυτή η φράση ακολούθως ερμηνεύθηκε ως μη επιτρέπουσα τη χρήση άλλης γλώσσας πλην της τουρκικής στην εκπαίδευση, εκτός εάν υπάρχει προς τούτο ειδική άδεια από το Υπουργείο Παιδείας.

Οποιαδήποτε προσπάθεια να ξεπεραστούν τα ιδεολογικά όρια που θέτει το τουρκικό Σύνταγμα και να διερευνηθούν οι εθνοτικοί και μειονοτικοί πληθυσμοί που κατοικούν σήμερα στην Τουρκία, αντιμετωπίζει την εχθρότητα του κράτους που θεωρεί ότι απειλείται η ενότητα και ακεραιότητά του. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν έχουν δοθεί τα στατιστικά στοιχεία για τη γλώσσα και τη θρησκεία των Τούρκων πολιτών κατά την περίοδο 1965-85, ενώ έκτοτε έχουν αφαιρεθεί οι σχετικές ερωτήσεις από τα απογραφικά δελτία.

Ως προς τις διεθνείς της δεσμεύσεις απέναντι στις μειονότητες η Τουρκία δεσμεύεται από τη συνθήκη της Λωζάνης του 1923 και από την Οικουμενική Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα του ΟΗΕ το 1950. Μετέχει επίσης στη Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και είναι ιδρυτικό κράτος του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ). Το 2000 υπέγραψε τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, χωρίς να την επικυρώσει.

Η Τουρκία έχει επίσης αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αποδεχόμενη ατομικές προσφυγές. Οι επιδόσεις της στο δικαστήριο είναι σε γενικές γραμμές πολύ αρνητικές. Εάν εξετασθεί η περίοδος μετά το τέλος του αγώνα του PKK θα διαπιστωθεί ότι το 2000 η Τουρκία καταδικάστηκε σε 23 περιπτώσεις, το 2001 σε 169 περιπτώσεις, το 2002 σε 54 υποθέσεις, το 2003 σε 76 υποθέσεις και το 2004 σε 154. Σε γενικές γραμμές η ενασχόληση του δικαστηρίου με την Τουρκία βαίνει διαρκώς αυξανόμενη. Το 2004 το 24% των αποφάσεων που εκδόθηκαν αφορούσε την Τουρκία. Οι περισσότερες από τις καταδίκες αφορούν θανάτους ή εξαφανίσεις προσώπων και μη επαρκή διακρίβωση των συνθηκών εξαφανίσεως τους, βασανιστήρια, παράνομες κρατήσεις και περιορισμούς στην απόλαυση της περιουσίας που έχουν κυρίως ως αντικείμενο χωριά Κούρδων στη νοτιανατολική Τουρκία.

4. Παραμονή της ομογένειας σε Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο

Η μικρασιατική καταστροφή οδήγησε την πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά στο τέλος του 1922 παρέμεναν θύλακες ελληνικής παρουσίας στην Κωνσταντινούπολη, στον Πόντο και στην Καισάρεια που ανέρχονταν σε 400-000 με 450.000 άτομα περίπου. Το πλέον ακμαίο και εύπορο τμήμα του ελληνισμού, που παρέμενε σε τουρκικά εδάφη, ήσαν οι Κωνσταντινουπολίτες που ανέρχονταν σε 280.000 άτομα σύμφωνα με την τουρκική απογραφή του 1924. Στόχος της τουρκικής πολιτικής ήταν η πλήρης εξαφάνιση των Ελλήνων που κατοικούσαν σε τουρκικά εδάφη. Επειδή όμως η Κωνσταντινούπολη παρέμενε και μετά τη Μικρασιατική καταστροφή υπό διασυμμαχικό έλεγχο, δεν μπορούσαν να εξωθήσουν το ελληνικό στοιχείο σε φυγή με τις ίδιες βίαιες μεθόδους που είχαν ακολουθήσει στη Σμύρνη και στις μικρασιατικές ακτές.

Κατά τη διάρκεια της συνδιασκέψεως της Λωζάνης το 1922-23 αποφασίσθηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών από Ελλάδα και Τουρκία. Στις 13 Δεκεμβρίου του 1922 και μετά από μακρές διαπραγματεύσεις έγινε κατ' εξαίρεση αποδεκτή η παραμονή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως σε αμοιβαιότητα με τους Μουσουλμάνους της δυτικής Θράκης. Ως αποτέλεσμα αυτής της συμφωνίας υπεγράφη στις 30 Ιανουαρίου 1923 η

Σύμβαση της Λωζάνης «περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών». Στα δύο πρώτα άρθρα της οριζόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος και εξαιρούντο ρητώς οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως και οι Μουσουλμάνοι της Θράκης:

Άρθρο 1

Από 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθεί η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθοδόξου θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών. Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθρο 2

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγίν:

- α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως·*
- β) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.*

Θέλουσιν θεωρηθή ως έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30ης Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφερεία της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αυτή καθορίζεται δια του νόμου του 1912....

Οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής, περιελήφθησαν στο καθαυτό κείμενο της συνθήκης της Λωζάνης που υπεγράφη τον Ιούλιο του 1923. Στα άρθρα 38-44 περί μειονοτήτων αναφέρονται διεξοδικά οι υποχρεώσεις που ανέλαβε η Τουρκία έναντι της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινουπόλεως. Παράλληλα με τη μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη, παρέμειναν στα πατρογονικά τους εδάφη οι κάτοικοι των νησιών της Ίμβρου και της Τενέδου σύμφωνα με σχετική πρόβλεψη του άρθρου 14 της Συνθήκης της Λωζάνης.

Ενώ όμως θα έπρεπε να παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη το μεγαλύτερο τμήμα των 280.000 ομογενών που είχαν απογραφεί το 1924, οι Τούρκοι προσπάθησαν να μειώσουν κατά πολύ αυτό τον αριθμό. Πιο συγκεκριμένα, η τουρκική πλευρά διαφώνησε ως προς την ερμηνεία του όρου «εγκατεστημένοι» (ή “*établis*” όπως ήταν ο αντίστοιχος γαλλικός όρος) που αναφερόταν στη Σύμβαση της Λωζάνης (*οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30ης Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφερεία*

της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως). Κατά τους Τούρκους ο όρος «εγκατεστημένος» αναφερόταν αποκλειστικώς σε εκείνους τους Έλληνες που ήσαν εγγεγραμμένοι στα οθωμανικά δημοτολόγια. Αντιθέτως κατά την ελληνική πλευρά η εγγραφή στα δημοτολόγια δεν ήταν προαπαιτούμενη για την εγκατάσταση στην Πόλη. Επιπλέον, κατά την οθωμανική περίοδο ήταν εξαιρετικά δύσκολη η μεταδημότευση. Για αυτό το λόγο η ελληνική πλευρά πρότεινε να εξετασθούν τα μητρώα του Πατριαρχείου προ του 1918 καθώς και οποιοδήποτε αντίστοιχο στοιχείο απεδείκνυε μόνιμη διαμονή ή άσκηση εμπορίου ή επαγγέλματος στην Κων/πολη. Επί του θέματος γνωμοδότησε τελικώς το Διεθνές Δικαστήριο το οποίο αποδέχθηκε την ουσία των ελληνικών επιχειρημάτων χωρίς όμως να ορίσει απολύτως σαφή κριτήρια για τον προσδιορισμό της εγκαταστάσεως.

Συναφές με το ανωτέρω πρόβλημα ήταν αυτό 30.000-40.000 εύπορων Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών που αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή διέφυγαν στο εξωτερικό φοβούμενοι επέκταση των αγριοτήτων και στην Πόλη. Οι άνθρωποι αυτοί, ήσαν εφοδιασμένοι με διαβατήρια που είχε εκδώσει η σουλτανική κυβέρνηση. Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Λωζάνης περί ανταλλαγής πληθυσμών ενέπιπταν στην κατηγορία των «εγκατεστημένων». Οι τουρκικές αρχές όμως αρνήθηκαν να επιστρέψουν την επιστροφή τους, τους χαρακτήρισαν ως φυγάδες και κατέλαβαν την κινητή και ακίνητη περιουσία τους. Τελικώς η ελληνική πλευρά μετά από χρόνια άκαρπων διαπραγματεύσεων αποδέχθηκε με τη συμφωνία της Άγκυρας του 1930 τις τουρκικές απόψεις επί του θέματος.

Το αποτέλεσμα της τουρκικής τακτικής ήταν να δοθούν τελικώς μετά τη συμφωνία της Άγκυρας 73.000 πιστοποιητικά μη ανταλλαξιμότητας σε ομογενείς στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι αποκαλούνταν από τις τουρκικές αρχές ως Ρωμιοί (Rum). Στον αριθμό αυτό πρέπει να προστεθούν 30.000 Έλληνες υπήκοοι (Yunan) που τους επετράπη να παραμείνουν στην Πόλη με άδειες παραμονής. Επιπλέον στα νησιά Ίμβρο και Τένεδο δόθηκαν αντιστοίχως 7.000 και 1.200 πιστοποιητικά μη ανταλλαξιμότητας.

5. Τα προβλήματα της μειονότητας στην Πόλη μέχρι το 1990

Η ελληνική ομογένεια αντιμετώπισθηκε εξ αρχής ως ξένο σώμα μέσα στην Τουρκία ενώ οι σχετικές προστατευτικές διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης παρέμειναν σε πολλές περιπτώσεις νεκρό γράμμα. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι, εάν και τα προβλήματα που αντιμετώπισε το Πατριαρχείο αναφέρονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο των ανά χείρας σημειώσεων, δεν παύουν να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την ομογένεια στην Πόλη. Όταν επί παραδείγματι οι τουρκικές αρχές απέλασαν τον Ιανουάριο του 1925 τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντίνο Στ΄

ως ανταλλάξιμο, η ομογένεια είδε να αποκεφαλίζεται ο θρησκευτικός της ηγέτης και ο ουσιαστικός της ταγός. Αντιστοίχως, όταν οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν τον παπα-Ευθύμ Καραχισαρίδη-Ερενερόλ για να καταλάβουν αρχικώς το κτήριο του Πατριαρχείου και στη συνέχεια κάποιες εκκλησίες σε κεντρικά σημεία της Πόλεως, ο ελληνισμός αισθάνθηκε να βρίσκεται συνολικά υπό διωγμό.

α. Τα πρώτα σύννεφα

Πέραν αυτών των γεγονότων όμως το τουρκικό κράτος με μία σειρά πράξεών του έδειξε ότι οι Έλληνες ήσαν ανεπιθύμητοι. Οι πιέσεις ήσαν σε όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής:

- Στο οικονομικό πεδίο απομακρύνθηκαν μετά το 1923 οι περισσότεροι Έλληνες που εργάζονταν ως υπάλληλοι σε πολυεθνικές εταιρείες και τράπεζες. Παράλληλα απαγορεύθηκε σε αρκετούς ομογενείς δικηγόρους η άσκηση της δικηγορίας με το επιχείρημα ότι ασκούσαν το λειτούργημά τους ενώπιον των διασυμμαχικών δικαστηρίων μεταξύ 1918-1922. Το 1932 με το Νόμο 2007/1932 απαγορεύθηκε η άσκηση αρκετών επαγγελμάτων περιλαμβανομένης της ιατρικής και της νομικής από μη τούρκους υπηκόους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ότι πολλοί έλληνες υπήκοοι που είχαν παραμείνει στην Πόλη με άδεια παραμονής, να υποχρεωθούν να φύγουν.
- Με την υιοθέτηση του Νόμου περί «προσβολής του τουρκισμού» [Türklüğe hakaret] ασκήθηκαν σοβαρές πιέσεις στον μη τουρκόφωνο τύπο της Τουρκίας.
- Στα αστικά δικαιώματα, η υιοθέτηση του ελβετικού αστικού κώδικα τον Φεβρουάριο του 1926 παραβίασε το άρθρο 42 της συνθήκης της Λωζάνης ως προς τα θέματα του οικογενειακού δικαίου. Πιο συγκεκριμένα επιβλήθηκε ως υποχρεωτικός ο πολιτικός γάμος στους ορθοδόξους, ενώ εκείνη τουλάχιστον την εποχή, κάτι τέτοιο ήταν εντελώς αντίθετο προς τα ήθη και τα έθιμα των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως. Η Τουρκία πίεσε τους ομογενείς να αποδεχθούν τους νέους κανόνες και επέτυχε να παραιτηθούν «αυτοβούλως» από τα σχετικά αστικά δικαιώματα που είχαν βάσει του άρθρου 42 της συνθήκης της Λωζάνης, αν και βεβαίως μία τέτοια παραίτηση δεν ήταν ισχυρή στο διεθνές δίκαιο. Το 1934 με την υιοθέτηση του Νόμου 2525/1934 για την απόκτηση επώνυμων, Έλληνες, Εβραίοι και Αρμένιοι υποχρεώθηκαν να αλλάξουν τα επώνυμα τους με τουρκικά.
- Στον τομέα της εκπαίδευσης όλα τα σχολεία των μειονοτήτων υποχρεώθηκαν να προσλάβουν έναν αριθμό τούρκων δασκάλων και καθηγητών ενώ υποδιευθυντές σε όλα τα σχολεία τοποθετήθηκαν μουσουλμάνοι τούρκοι. Τους υψηλούς μισθούς των Τούρκων πλήρωναν οι σχολικές εφορίες. Οι έλληνες δάσκαλοι και καθηγητές εξετάστηκαν από τις τουρκικές αρχές για να διαπιστωθεί η επαρκής γνώση της τουρκικής γλώσσας και να τους

δοθεί νέα άδεια διδασκαλίας. Το 1925-26 έκλεισε η εμπορική σχολή της Χάλκης. Το κτήριο της καταπατήθηκε αργότερα από το τουρκικό δημόσιο για να γίνει ναυτική σχολή. Την ίδια περίοδο κλείνουν μία σειρά από μέσες εμπορικές σχολές της μειονότητας, οι οποίες έως τότε παρείχαν εξειδικευμένες γνώσεις στους τομείς του εμπορίου και των υπηρεσιών.

- Ο τομέας στον οποίο υπήρξε η πιο έντονη παρέμβαση από τουρκικής πλευράς ήταν αυτός των πλούσιων ιδρυμάτων της ελληνικής μειονότητας. Τα περιουσιακά δικαιώματα άρχισαν να αμφισβητούνται συστηματικά από το τουρκικό κράτος. Η πρώτη ενέργεια ήταν παρέμβαση στον τρόπο λειτουργίας των ιδρυμάτων. Τα ιδρύματα αυτά κατά την περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας χαρακτηρίζονταν ως «βακούφια» σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο.¹⁵³ Το 1935 το τουρκικό κράτος με το Νόμο 2762/1935 υπήγαγε τη λειτουργία όλων αυτών των ιδρυμάτων στην Γενική Διεύθυνση Βακουφίων. Ένα χρόνο αργότερα οι διοικήσεις των ιδρυμάτων υποχρεώθηκαν και κατέθεσαν δήλωση σχετικά με τα ακριβή περιουσιακά δικαιώματα που είχε κάθε ίδρυμα. Αυτή η δήλωση του 1936 έχει έκτοτε χρησιμοποιηθεί πολλές φορές από τις τουρκικές αρχές για να αρνηθούν την απόκτηση άλλης περιουσίας μετά από το συγκεκριμένο χρονικό ορόσημο. Με βάση το Νόμο του 1935 οι τουρκικές αρχές διόρισαν επιτρόπους της δικής τους αρεσκείας για τη διαχείριση των μειονοτικών ιδρυμάτων. Παράλληλα, μη αναγνωρίζοντας στο Πατριαρχείο νομική υπόσταση και στους κληρικούς τη δυνατότητα να διαχειρίζονται ιδρυματικές περιουσίες, διέκοψαν οιαδήποτε σχέση της εκκλησίας με τα ιδρύματα της ομογένειας.
- Τέλος, μετά το 1928, οι έλληνες ομογενείς όπως άλλωστε και όλες οι μη μουσουλμανικές μειονότητες έπεσαν θύματα της εκστρατείας «πατριώτες, μιλάτε τουρκικά» [Vatandaş türkçe konuş].

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι η ελληνικές κυβερνήσεις της μεσοπολεμικής περιόδου έκαναν ένα σημαντικό λάθος ως προς την αντιμετώπιση των θεμάτων που σχετίζονταν με την παρουσία των Ελλήνων υπηκόων. Όπως προαναφέρθηκε, στην Τουρκία είχαν παραμείνει μετά την ανταλλαγή στην Κωνσταντινούπολη, οι ελληνικής καταγωγής τέως οθωμανοί πολίτες που απέκτησαν την τουρκική υπηκοότητα καθώς και οι Έλληνες υπήκοοι που κατοικούσαν στην Πόλη προ του 1918. Η σύμβαση της Λωζάνης περί ανταλλαγής των πληθυσμών δεν έκανε

¹⁵³ Βακούφιο, κατά τον Ιερό Ισλαμικό Νόμο (σερηάτ), είναι περιουσιακό στοιχείο που έχει αφιερωθεί για την εκπλήρωση ευαγών σκοπών δηλαδή για τη συντήρηση τεμενών, ορφανοτροφείων, σχολείων, ιεροσπουδαστηρίων, πτωχοκομείων ακόμη και κρηνών. Επειδή το βακούφιο χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση ευαγούς σκοπού, θεωρείται ότι είναι αφιερωμένο στο Θεό και πρέπει να χρησιμοποιείται για πάντα υπέρ του ευαγούς σκοπού. Συνεπώς, ως κτήμα του Θεού το βακούφιο παραμένει εκτός συναλλαγής (*extra commercium*) είναι κτήμα θείου δικαίου (*divini juris*) και αναπαλλοτρίωτο.

διακρίσεις ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες. Ανέφερε επί λέξει ότι «θέλουσι θεωρηθή έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ... εν τη περιφέρειά της Νομαρχίας». Επομένως, η παραμονή στην Τουρκία των Ελλήνων υπηκόων ήταν ευθεία απόρροια των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάνης. Παρά ταύτα, η Ελλάδα στην πράξη αποδέχθηκε την τουρκική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η παραμονή των Ελλήνων υπηκόων ήταν κατ' εφαρμογήν της συμβάσεως του Οκτωβρίου 1930 περί εγκαταστάσεως εμπορίου και ναυτιλίας Ελλάδος-Τουρκίας. Αυτά θα είχε μοιραίες συνέπειες τριάντα χρόνια αργότερα, όταν η Τουρκία με αφορμή το Κυπριακό, προχώρησε σε απελάσεις των Ελλήνων υπηκόων.

β. Ο φόρος Βαρλίκ

Την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Τουρκία είχε διατηρήσει την ουδετερότητά της σε αντίθεση με την Ελλάδα που βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση και η κυβέρνηση της είχε μεταφερθεί στη Μέση Ανατολή. Εκείνη την περίοδο η Τουρκία στράφηκε κατά των μειονοτήτων της χώρας στις οποίες βεβαίως περιλαμβάνονταν και η ελληνική. Ένα πρώτο δείγμα ήταν η στρατολόγηση το 1941 όλων των μειονοτικών ανδρών ηλικίας από 25-45 ετών που κατοικούσαν στην Πόλη. Οι στρατολογηθέντες επέστρεψαν στα σπίτια τους περίπου ένα χρόνο αργότερα.

Το πλέον σοβαρό πρόβλημα απετέλεσε η επιβολή από τις τουρκικές αρχές την 11^η Νοεμβρίου 1942 ενός ειδικού φόρου περιουσίας. Θεωρητικώς, ο στόχος του φόρου ήταν η αντιμετώπιση (και τιμωρία) ορισμένων επιτήδειων που λόγω του πολέμου είχαν σωρεύσει πλούτο από τη μαύρη αγορά προϊόντων. Για αυτό το λόγο ο φόρος δεν επιβαλλόταν στο εισόδημα αλλά στην περιουσία.

Στην πράξη ο φόρος λειτούργησε διαφορετικά. Το ύψος του φόρου ήταν σε άμεση συνάρτηση με το θρήσκευμα και την εθνοτική καταγωγή των υπόχρεων. Οι μη μουσουλμάνοι εκλήθησαν να καταβάλλουν ποσά μέχρι και δέκα φορές μεγαλύτερα από αυτά των μουσουλμάνων. Αλλά και οι εξισλαμισμένοι Εβραίοι, οι λεγόμενοι ντονμέδες εκλήθησαν να καταβάλλουν διπλάσια ποσά από τους λοιπούς μουσουλμάνους. Τα ποσά ήσαν σε κάποιες περιπτώσεις ιλιγγιώδη για την οικονομική κατάσταση των μειονοτικών. Όσοι δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να πληρώσουν, εστάλησαν σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως στην γνωστή για τις άγριες κλιματολογικές της συνθήκες περιοχή του Ερζερούμ και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν. Τον χειμώνα του 1942 περίπου 2.000 ομογενείς είχαν αυτή την τύχη.

Ο φόρος καταργήθηκε τον Μάρτιο του 1944. Τα αποτελέσματά της εφαρμογής βεβαίως ήσαν μη αναστρέψιμα. Από το σύνολο των χρημάτων που καταβλήθηκαν, στις μειονότητες

αναλογούσε το 53%, στους ξένους υπηκόους που ήταν εγκατεστημένοι στην Τουρκία το 10,5% και στους μουσουλμάνους που αποτελούσαν και τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού το 36,5%. Στους ξένους υπηκόους περιλαμβάνονταν μόνον οι Έλληνες υπήκοοι καθώς και οι εβραίοι υπήκοοι κρατών του Άξονα. Ο χρόνος και ο τρόπος επιβολής του ρατσιστικού αυτού φόρου έδειχνε ανάγλυφα τις διαθέσεις του τουρκικού κράτους έναντι των μειονοτήτων γενικώς αλλά και των Ελλήνων ειδικότερα.

γ. Τα Σεπτεμβριανά του 1955

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η συμμαχία Ελλάδος-Τουρκίας έναντι του κομμουνιστικού κινδύνου είχε θετικά αποτελέσματα για την ομογένεια. Επιπλέον, η εκλογή του μητροπολίτη Βορείου και Νοτίου Αμερικής, Αθηναγόρα, ως Οικουμενικού Πατριάρχη, το 1948, με τη στήριξη και των ΗΠΑ, έδωσε αισιοδοξία στους Έλληνες, που πίστευαν ότι η περίοδος των προβλημάτων είχε τελειώσει. Ο Αθηναγόρας πίστευε στην ελληνοτουρκική φιλία και προσπαθούσε με κάθε τρόπο να την προωθήσει, παρά την αντίδραση μερίδας των ομογενών που φοβούνταν την έντονη εξωστρέφεια και προτιμούσαν τους χαμηλούς τόνους. Την ίδια περίοδο οι τουρκικές αρχές αποκατέστησαν σε μεγάλο βαθμό της διαχείριση των περιουσιών των μειονοτικών ιδρυμάτων, ήραν τους περιορισμούς στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και επέτρεψαν την πολιτισμική άνθηση της ομογένειας. Παράλληλα, μετά την τέλεση πολυκομματικών εκλογών στην Τουρκία, η ελληνική ομογένεια είχε δύο εκπροσώπους στην τουρκική εθνοσυνέλευση.

Η ακμή του ομογενειακού ελληνισμού επρόκειτο να διακοπεί λόγω του Κυπριακού. Τον Απρίλιο του 1955 ξεκίνησε στην Κύπρο ο αγώνας της ΕΟΚΑ. Το κλίμα στην Τουρκία εναντίον της ομογένειας, η οποία υποτίθεται ότι με εράνους χρηματοδοτούσε τους Ελληνοκυπρίους γινόταν όλο και πιο βαρύ. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1955 η τουρκική κυβέρνηση προμήθευσε με πυροκροτητές έναν ελληνικής υπηκοότητας μουσουλμάνο από τη Θράκη, τον Οκτάυ Εγκίν, που φοιτούσε με ελληνική υποτροφία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τρεις ημέρες μετά οι πυροκροτητές εξερράγησαν στο θεωρούμενο από τους Τούρκους σπίτι του Κεμάλ Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη, όπου στεγάζεται το τουρκικό προξενείο, χωρίς να προξενήσουν ιδιαίτερες ζημιές. Τα νέα έγιναν αμέσως γνωστά στην Κωνσταντινούπολη, όπου μία εφημερίδα η *Istanbul Ekspres* δημοσίευσε αλλοιωμένες φωτογραφίες του κτηρίου του προξενείου, όπου φαίνονταν εκτεταμένες καταστροφές. Η δημοσίευση των φωτογραφιών ήταν το σύνθημα για μία άνευ προηγουμένου οργανωμένη επίθεση κατά του ελληνισμού της Πόλεως.

Υπό την φαινομενική καθοδήγηση της οργανώσεως «η Κύπρος είναι τουρκική» (Kıbrıs Türktür) μεγάλες ομάδες εξαγριωμένων Τούρκων λεηλάτησαν τη νύκτα της 6^{ης} προς 7^η Σεπτεμβρίου 1995 τα ελληνικά εμπορικά καταστήματα στο κέντρο της Πόλεως, κατέστρεψαν ναούς, οικίες και νεκροταφεία, κακοποίησαν και σε κάποιες περιπτώσεις σκότωσαν Έλληνες. Ξεκινώντας από τον κεντρικό δρόμο του Πέρα στο κέντρο της Πόλεως (İstiklal Caddesi), προχώρησαν σε λίγες ώρες στην καταστροφή ελληνικών περιουσιών στον Βόσπορο, στην ασιατική ακτή, στα Πριγκηπόνησα έως τον Άγιο Στέφανο, εκεί όπου είναι σήμερα το αεροδρόμιο Κεμαλ Ατατούρκ. Αρκετές ώρες μετά την έναρξη των επιθέσεων και ενώ η καταστροφή είχε πλέον συντελεσθεί, η τουρκική κυβέρνηση διέταξε την επιβολή στρατιωτικού νόμου στην Κωνσταντινούπολη, την Άγκυρα και τη Σμύρνη. Ως υπεύθυνοι για τις ταραχές υποδείχθηκαν οι κομμουνιστές.

Τον Μάιο του 1960 ο τουρκικός στρατός προχώρησε στο πρώτο πραξικόπημα στην πολιτική ζωή της Τουρκικής Δημοκρατίας συλλαμβάνοντας τον τότε πρωθυπουργό Αντνάν Μεντερές. Μεταξύ του Οκτωβρίου 1960 και του Σεπτεμβρίου 1961 ο Μεντερές δικάστηκε σε μία σειρά από 19 δίκες που είχαν ως κεντρικό αντικείμενο τους την παραβίαση του συντάγματος. Μία από τις δίκες αναφερόταν αποκλειστικώς στα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955 κατά της ελληνικής ομογένειας. Κατά τη διάρκεια της δίκης αποκαλύφθηκε με αδιάσειστα στοιχεία ο κεντρικός ρόλος που διαδραμάτισε η κυβέρνηση Μεντερές στα επεισόδια. Ήταν η ίδια τουρκική κυβέρνηση που είχε προχωρήσει στη σύλληψη του σχεδίου, στην προβοκάτσια περί της δήθεν εκρήξεως στο τουρκικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη, στην οργάνωση και στον εφοδιασμό των διαδηλωτών, στην υπόδειξη των περιοχών και των σημείων όπου θα γίνονταν οι επιθέσεις και στην κάλυψη από πλευράς αστυνομίας.

Η αντίδραση της ελληνικής κυβερνήσεως υπήρξε υποτονική. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι υπήρχε κυβερνητική κρίση λόγω της ασθένειας του Παπάγου. Η στάση των ΗΠΑ περιγράφεται από τον ότε Έλληνα διπλωμάτη στην Πόλη Βύρωνα Θεοδωρόπουλο ως ακολούθως:

«Εκείνο που με τάραξε και εξακολουθεί να με εξοργίζει είναι πως την επόμενη [των Σεπτεμβριανών] κατέφθασε τηλεγράφημα του Φόστερ Ντάλλες, Υπουργού των Εξωτερικών των ΗΠΑ τότε, που με ταυτόσημη (!) διατύπωση καλούσε τις κυβερνήσεις Τουρκίας και Ελλάδος ... να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση. Εξομοίωνε δηλαδή της στάση της μίας με τη στάση της άλλης, ενώ, όπως ήξεραν πολύ καλά οι Αμερικανοί, δεν είχε ανοίξει μύτη στη Δυτική Θράκη»

δ. Οι απελάσεις του 1964

Οι καταστροφές του 1955 δεν οδήγησαν σε άμεση φυγή των Ελλήνων από την Πόλη. Απετέλεσαν όμως την έναρξη για την οριστική εκδίωξη της ομογένειας ενώ ταυτοχρόνως ξεκίνησε ένα ρεύμα μεταναστεύσεως στην Ελλάδα. Το κρίσιμο γεγονός για την ομογένεια όμως που ουσιαστικά άλλαξε δραματικά τα δημογραφικά δεδομένα ήταν η απέλαση των ελλήνων υπηκόων. Την 16^η Μαρτίου 1964 η τουρκική πλευρά κατήγγειλε την ελληνοτουρκική σύμβαση περί εγκαταστάσεως του 1930 αρνούμενη ταυτοχρόνως οποιαδήποτε διαπραγμάτευση για αντικατάστασή της από νέα συνθήκη. Η καταγγελία ήταν ουσιαστικά τα τουρκικά αντίποινα για τα επεισόδια που είχαν γίνει στην Κύπρο τον Δεκέμβριο του 1963 μετά την κατάθεση των 13 σημείων αλλαγής του κυπριακού Συντάγματος από τον Μακάριο.

Την καταγγελία ακολούθησαν οι απελάσεις ελλήνων υπηκόων. Επρόκειτο για άτομα που να μεν ήσαν Έλληνες υπήκοοι, είχαν όμως παραμείνει στην Πόλη ως *etablis* βάσει της συνθήκης της Λωζάνης. Το δικαίωμά τους να παραμείνουν στην Τουρκία δεν το αντλούσαν από τη σύμβαση του 1930 αλλά από τη Λωζάνη. Η Σύμβαση του 1930 αποτελούσε απλώς μία πρόσθετη εξασφάλιση. Τους έλληνες υπηκόους ακολούθησαν και τα μέλη της οικογένειάς τους που είχαν τουρκική υπηκοότητα, διότι ήταν αδύνατο το ένα μέλος της οικογένειας να ζει στην Ελλάδα και τα υπόλοιπα στην Τουρκία. Μέσα σε διάστημα δύο ετών 30.000 περίπου άτομα ελληνικής καταγωγής εγκατέλειψαν την Πόλη. Οι περιουσίες των ελλήνων υπηκόων δεσμεύθηκαν με βάση την περιώνυμη μυστική απόφαση του 1964. Η μυστική απόφαση επρόκειτο να ισχύσει τουλάχιστον μέχρι το 1988 όταν κατά τη συνάντηση Οζάλ-Παπανδρέου αποφασίσθηκε η άρση της. Πολλές περιουσίες πουλήθηκαν σε εξευτελιστικές τιμές.

Ταυτοχρόνως νέο κύμα πιέσεων ξεκίνησε εις βάρος της μειονότητας, των εκπαιδευτηρίων της, των ιδρυμάτων αλλά και του Πατριαρχείου. Μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 συνεχίσθηκε ακόμη πιο έντονο το κύμα φυγής λόγω της έντονης ανασφάλειας που δημιουργήθηκε μεταξύ του ελληνικού πληθυσμού.

6. Η Ίμβρος και η Τένεδος

Η Ίμβρος (Gökçeada) και η Τένεδος (Bozcaada) βρίσκονται στην είσοδο των Δαρδανελίων. Όταν το 1912 το ελληνικό πολεμικό ναυτικό αποβιβάσθηκε στα δύο νησιά ο ελληνικός πληθυσμός της Ίμβρου ανερχόταν σε 9.200 άτομα και ο της Τενέδου σε 5.420. Εξ αιτίας της θέσεως των νησιών και της σημασίας τους για την άμυνα των Στενών, αποφασίσθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης να δοθούν στην Τουρκία. Ο πληθυσμός τους όμως εξαιρέθηκε από την υποχρεωτική ανταλλαγή των

πληθυσμών και επιπλέον δόθηκε στα νησιά τοπική αυτοδιοίκηση. Σύμφωνα με το άρθρο 14 της Συνθήκης της Λωζάνης:

«Αι νήσοι Ίμβρος και Τένεδος, παραμένουσαι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, θα απολαύωσιν ειδικής διοικητικής οργανώσεως, αποτελουμένης εκ τοπικών στοιχείων και παρεχούσης πάσαν εγγύησιν εις τον μη μουσουλμανικόν ιθαγενή πληθυσμόν δι' ό,τι αφορά εις την τοπικήν διοίκησιν και την προστασίαν των προσώπων και των περιουσιών. Η διατήρησις της τάξεως θα εξασφαλίζεται εν αυταίς δι' αστυνομίας στρατολογουμένης μεταξύ του ιθαγενούς πληθυσμού, τη φροντίδι της ως άνω προβλεπομένης τοπικής διοικήσεως υπό τας διαταγάς της οποίας θα διατελή»

Οι συγκεκριμένες υποχρεώσεις, του άρθρου 14 της Συνθήκης της Λωζάνης, συμπληρώνονταν με την κατοχύρωση των μειονοτικών δικαιωμάτων, όπως αναφέρονταν στα άρθρα 37-44 της ίδιας Συνθήκης. Αυτό το προφανές, αφού επρόκειτο περί μη μουσουλμανικής μειονότητας διαμένουσας στην Τουρκία, δεν αποδέχθηκε στην πράξη η τουρκική πλευρά.

Παρά όμως την ύπαρξη τόσο συγκεκριμένων διατάξεων, οι τουρκικές αρχές προχώρησαν σε παραβιάσεις από το πρώτο έτος εφαρμογής της Συνθήκης της Λωζάνης. Πιο συγκεκριμένα το 1923 αρνήθηκαν την επιστροφή 1.500 περίπου Ιμβρίων και Τενεδίων που βρίσκονταν προσωρινά εκτός των νησιών. Τον Οκτώβριο του 1923 οι τουρκικές αρχές επέλεξαν τα μέλη της τοπικής αυτοδιοικήσεως που είχε τυπικό ρόλο ενώ όλες οι διοικητικές υπηρεσίες στελεχώθηκαν αποκλειστικώς από Τούρκους.

Το 1927 η τουρκική κυβέρνηση εξέδωσε το Νόμο 1151/1927 σχετικά με την τοπική αυτοδιοίκηση των δύο νησιών. Στα άρθρα 3 και 4 υπήρχε συγκεκριμένη πρόβλεψη για τις εξουσίες του τοπικού διοικητή/καϊμακάμη, χωρίς όμως να αναφέρεται οτιδήποτε σχετικά με εκλογή του από τους κατοίκους του νησιού. Η σταδιακή εφαρμογή του άρθρου και η απαίτηση για

Το άρθρο 14 του ίδιου νόμου απαγόρευε τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι πλέον εύποροι κάτοικοι του νησιού να αρχίσουν να στέλνουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν στα παρακείμενα ελληνικά νησιά, Λήμνο, Λέσβο και Σαμοθράκη. Η μοναδική αντίδραση της ελληνικής κυβερνήσεως ήταν η αποστολή διαμαρτυρίας προς την Κοινωνία των Εθνών. Ως αποτέλεσμα πάντως της τουρκικής πολιτικής, ο ελληνικός πληθυσμός των δύο νησιών συρρικνώθηκε. Κατά την απογραφή του 1927 στην Ίμβρο κατοικούσαν 6.762 Έλληνες και στην Τένεδο 1.631 Έλληνες. Στην ίδια χρονιά άρχισαν να καταφτάνουν στο νησί οι πρώτοι έποικοι από την Ανατολία. Στην περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι Έλληνες των δύο νησιών υπέφεραν

από την εφαρμογή του φόρου βαρλίκ, ενώ το τουρκικό κράτος δήμευσε τη περιουσία μοναστηριών του Αγίου Όρους.

Τη δεκαετία του 1950 υπήρξε σχετική βελτίωση της καταστάσεως για τους κατοίκους των δύο νησιών. Το άρθρο 14 του Νόμου 1151/1927 αντικαταστάθηκε από το Νόμο 5713/1951 που επέτρεπε τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα νησιά σύμφωνα με τα ισχύοντα στα ελληνικά ομογενειακά σχολεία της Πόλεως. Κατά την περίοδο 1950-63, η Τουρκία, αν και συνέχισε να μην εφαρμόζει τη συνθήκη της Λωζάνης, επέτρεψε την άνοδο του οικονομικού και πολιτισμικού επιπέδου των νησιωτών.

Η κυπριακή κρίση των ετών 1963-64 σφράγισε τη μοίρα των ελλήνων κατοίκων των δύο νησιών. Η Τουρκία θέσπισε το Νόμο 502/1964 που απαγόρευε τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Ακολούθως κατέσχε την κοινοτική περιουσία περιλαμβανομένων των σχολείων. Οι κινήσεις αυτές προκάλεσαν κύμα φυγής των μαθητών από τα δύο νησιά. Το καταλυτικό γεγονός ήταν πάντως η δημιουργία ανοιχτής αγροτικής φυλακής για βαρυποινίτες στην Ίμβρο. Οι περισσότερες αγροτικές εκτάσεις του νησιού δημεύθηκαν από το κράτος και σε αυτές εγκαταστάθηκε η φυλακή. Οι βαρυποινίτες κυκλοφορούσαν ελεύθεροι στο νησί με αποτέλεσμα να τρομοκρατούν τον κόσμο και να προβαίνουν σε εγκληματικές ενέργειες εις βάρος των Ελλήνων. Συνολικά μέχρι το 1984 είχαν δημευθεί από το τουρκικό κράτος για διάφορους λόγους 40.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης, 44.000 στρέμματα δασικής εκτάσεως και 78.000 στρέμματα βοσκοτόπων. Πολλές από αυτές τις εκτάσεις παραχωρήθηκαν σε τούρκους εποίκους που εγκαταστάθηκαν σε τρεις νέους οικισμούς που ιδρύθηκαν στο νησί καθώς και συνοικίες δίπλα στην πρωτεύουσα της Ίμβρου. Επίσης 200 εκκλησίες και ξωκλήσια καταστράφηκαν.

Την ίδια περίοδο τα δύο νησιά χαρακτηρίστηκαν απαγορευμένη περιοχή και η πρόσβαση σε αυτά ήταν δυνατή μόνον κατόπιν παροχής σχετικής αδείας. Παράλληλα απαγορεύθηκε η κατοχή πλωτών μέσων με αποτέλεσμα να πληγεί ανεπανόρθωτα η αλιεία ενώ απαγορεύθηκε και η εξαγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων. Αυτό το μέτρο σε συνδυασμό με τη δήμευση των βοσκοτόπων οδήγησε σε σχεδόν ολοκληρωτική εξαφάνιση της κτηνοτροφίας. Τα μέτρα αυτά είχαν άμεσα αποτελέσματα στον ελληνικό πληθυσμό που εγκατάλειψε σε μεγάλους αριθμούς τα δύο νησιά. Από το 1963 και μετά μεταφέρθηκαν στα δύο νησιά περίπου 9.000 έποικοι. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να διεθνοποιήσει το θέμα της παραβιάσεως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των νησιωτών. Η αντιμετώπιση ήταν απογοητευτική. Λόγω του Ψυχρού Πολέμου πολλές δυτικές χώρες ήσαν απρόθυμες να δεχθούν να εγερθεί θέμα παραβιάσεως ανθρωπίνων δικαιωμάτων εις βάρος μίας χώρας-μέλους του ΝΑΤΟ. Για αυτό το λόγο ακολούθησαν πολιτική «ίσως αποστάσεων» από ένα θέμα που θεωρούσαν ότι ήταν διμερές.

7. Το μέλλον της μειονότητας

Σήμερα στην Κωνσταντινούπολη κατοικούν 3.000-4.000 άτομα από σύνολο περίπου 125.000 ομογενών και Ελλήνων υπηκόων που είχαν παραμείνει μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Στο αριθμό αυτό περιλαμβάνονται και μεικτές οικογένειες με γάμους με άλλες μειονότητες ή και Τούρκους. Αντιστοίχως στην Τένεδο κατοικούν περίπου 25 Έλληνες και στην Ίμβρο 270, κυρίως ηλικιωμένοι, από συνολικό αριθμό 8.500 Ελλήνων που κατοικούσαν στα δύο νησιά μετά το 1923. Σχετικώς με το μέλλον της μειονότητας, θα πρέπει να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ των δύο νησιών και της Κωνσταντινουπόλεως.

α. Η Κωνσταντινούπολη

Στην Κωνσταντινούπολη η μειονότητα είναι σε μεγάλο βαθμό γερασμένη. Τα άτομα ηλικίας κάτω των 35 ετών δεν πρέπει να ξεπερνούν τα 1.000. Το μεγαλύτερο πρόβλημά των νέων οικογενειών είναι το επίπεδο της εκπαίδευσεως στα μειονοτικά σχολεία που παραμένει απηρχαιωμένη και εγκλωβισμένη στην τουρκική κωλυσιεργία και απροθυμία συνεργασίας. Δεν είναι τυχαίο ότι οι οικογένειες που αναχωρούν για την Ελλάδα έχουν παιδιά στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Συναφές πρόβλημα είναι αυτό της τουρκοφωνίας. Το 1/3 των μαθητών στα σχολεία προέρχονται από μεικτούς γάμους, ενώ ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό χρησιμοποιεί σε καθημερινό επίπεδο με μεγαλύτερη άνεση την τουρκική από την ελληνική γλώσσα. Το πρόβλημα έχει επιταθεί από την παρουσία ορθόδοξων αραβόφωνων μαθητών (Αντιοχειτών) που στις τάξεις του δημοτικού φθάνουν σε ποσοστά έως και 50%.

Υπό τις παρούσες συνθήκες και με τον ανταγωνισμό που επικρατεί στην αγορά εργασίας, οι απόφοιτοι των ελληνικών ομογενειακών σχολείων είναι ελλιπώς προετοιμασμένοι για να μπορέσουν να διεκδικήσουν υψηλά αμειβόμενες θέσεις. Δεν γνωρίζουν καλά ούτε την ελληνική ούτε την τουρκική γλώσσα. Οι περισσότεροι έχουν ως στόχο να προσληφθούν ως εκπαιδευτικοί στα σχολεία ή να βρουν κάποια θέση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μεγάλο τμήμα της ελληνικής μειονότητας είναι «κρατικοδίαιτο» ή πιο σωστά εξαρτώμενο από το ελληνικό κράτος. Για την παρούσα κατάσταση ευθύνη έχει κυρίως το τουρκικό κράτος που συνειδητά διατηρεί το επίπεδο της εκπαίδευσεως σε χαμηλό επίπεδο και εμποδίζει τον εκσυγχρονισμό των εκπαιδευτικών διαδικασιών. Ταυτοχρόνως διατηρεί σε εκκρεμότητα το καθεστώς λειτουργίας όλων σχεδόν των ομογενειακών σχολείων, όπως το ίδιο πράττει με τις διοικήσεις πολλών ελληνικών ομογενειακών φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των κοινοτήτων. Επίσης δεν επιτρέπει η μετακίνηση μαθητών από το ένα σχολείο στο άλλο με

αποτέλεσμα να μην μπορεί να γίνει ορθολογική αντιμετώπιση των λίγων μαθητών με βάση την τάξη που φοιτούν.

Από την άλλη πλευρά το ελληνικό κράτος είναι εγκλωβισμένο στο ενδεχόμενο να αρχίσουν να κλείνουν τα ομογενειακά σχολεία και να κινδυνεύσει η μεγάλη περιουσία τους από καταπάτηση του τουρκικού δημοσίου. Ήδη σήμερα (2003) πάρα πολλά ακίνητα που ανήκαν σε ομογενειακά ιδρύματα (κοινοτικά, εκκλησιαστικά και φιλανθρωπικά) έχουν καταπατηθεί με διάφορους τρόπους από το τουρκικό δημόσιο ή από τούρκους ενοικιαστές. Παρ' όλα αυτά οι εναπομείνουσες ελληνικές ιδρυματικές περιουσίες εξακολουθούν να είναι λαμπρές και να αποτιμώνται σε εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια.

Γενικότερα πάντως, οι περιουσίες των ελληνικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων κινδυνεύουν με δήμευση. Χειρότερη είναι η κατάσταση στο θέμα των εκκλησιαστικών και κοινοτικών περιουσιών. Οι Τούρκοι θεωρούν ότι αυτές οι περιουσίες ανήκουν στους κατοίκους κάθε κοινότητας και όχι στο σύνολο της μειονότητας που διαβιεί στη χώρα. Εάν μία μη μουσουλμανική κοινότητα δεν χρησιμοποιεί την ιδιοκτησία της λόγω της μείωσης του αριθμού των μελών σε λιγότερα από 10 άτομα, τότε η διοίκηση των Βακουφίων (Vakiflar) δικαιούται να αποκτήσει τον άμεσο έλεγχο και την ιδιοκτησία της εν λόγω περιουσίας. Εάν η συγκεκριμένη κοινότητα μπορεί να αποδείξει ότι υπάρχει εκ νέου ανάγκη για τη χρήση της εν λόγω περιουσίας, τότε δικαιούται να την επαναδιεκδικήσει από τη Διεύθυνση Βακουφίων. Με αυτή την πρόφαση στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν πλέον Έλληνες να κατοικούν σε μία περιοχή, το κράτος χαρακτηρίζει αυθαίρετα τις περιουσίες κατελιημμένες από τη Γενική Διεύθυνση Βακουφίων. Στην πράξη τα κτήρια καταπατούνται από τρίτους, καταστρέφονται ή χρησιμοποιούνται για σκοπούς αλλότριους

Αυτή η αναφορά γίνεται σε σχέση με τη μείωση του αριθμού όλων των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Τουρκία και των κινδύνων που παραμονεύουν για τις κοινοτικές τους περιουσίες.

Η κατάσταση είναι διαφορετική με τις ατομικές περιουσίες των ομογενών. Πολλές από αυτές έχουν καταπατηθεί με τη μυστική απόφαση του 1964. Σε άλλες περιπτώσεις τα τουρκικά δικαστήρια δεν εκδίδουν κληρονομητήρια για αυτές τις περιουσίες και οι κληρονόμοι δεν μπορούν να τα διαχειρισθούν. Και οι περιουσίες αυτές που είναι διαφιλονικούμενες είναι σημαντικές.

Υπό τις παρούσες συνθήκες είναι σαφές ότι η ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη βαδίζει σταθερά προς το οριστικό τέλος. Η τουρκική πολιτική οδήγησε την ομογένεια στη φυγή και εγκατάλειψη των εστιών. Άλλωστε είναι πολύ πιο εύκολο να απομακρυνθεί ένας αστικός και με υψηλό βιοτικό επίπεδο πληθυσμός σε σχέση με έναν αγροτικό

που είναι προσκολλημένος στη γη του. Η μείωση της εντάσεως μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, τουλάχιστον σε λεκτικό επίπεδο δεν φαίνεται ικανή να αντιστρέψει το ρεύμα. Το ίδιο ισχύει και με την προοπτική εντάξεως της Τουρκίας στην ΕΕ. Μοναδική ελπίδα για διατήρηση της ελληνικής μειονότητας είναι η πιθανότητα αυξήσεως του εμπορίου μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Η Κωνσταντινούπολη παραμένει μεγάλο εμπορικό κέντρο. Ήδη τα τελευταία χρόνια πολλοί Έλληνες από την Ελλάδα έχουν δραστηριοποιηθεί στην Τουρκία εκμεταλλευόμενοι το χαμηλό κόστος του εργατικού δυναμικού. Υπάρχει η πιθανότητα κάποιοι από αυτούς να θελήσουν να εγκατασταθούν και πάλι στην Πόλη. Η ύπαρξη όσων ελληνικών υποδομών (εκκλησιών, ιδρυμάτων, σχολείων) μπορέσουν να επιβιώσουν, θα αποτελεί σοβαρό κίνητρο. Ο δεύτερος λόγος διατηρήσεως της ελληνικής μειονότητας σχετίζεται με το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον μόνο άξιο λόγου θεσμό που έχει παραμείνει. Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να επισημανθεί ότι σήμερα η εγγραφή σε μειονοτικά σχολεία μη τούρκων υπηκόων προϋποθέτει την άδεια των αρχών που συνήθως αρνούνται να την δώσουν.

β. Η Ίμβρος και η Τένεδος

Κατ' αρχάς θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι στην Τένεδο ο ελληνισμός πνέει τα λοίσθια. Αντιθέτως στην Ίμβρο τα πράγματα επιτρέπουν κάποια αισιοδοξία. Σήμερα στην Ίμβρο κατοικούν μονίμως 270 Έλληνες (σχεδόν όλοι ηλικιωμένοι) και περίπου 8.000 Τούρκοι. Το καλοκαίρι όμως πολλοί ιμβριακής καταγωγής Έλληνες μεταβαίνουν στο νησί, ενώ αρκετοί έχουν αρχίσει και επισκευάζουν τα σπίτια τους. Ο τουρκικός στόχος εξακολουθεί να παραμένει η πλήρης απομάκρυνση του ελληνικού πληθυσμού από τα δύο νησιά. Βασικός μοχλός προς αυτή την κατεύθυνση είναι το κτηματολόγιο, όπου καταγράφονται οι ιδιοκτησίες. Οι Τούρκοι επιθυμούν να κλείσουν το θέμα του κτηματολογίου με την υφαρπαγή του μεγαλύτερου τμήματος των περιουσιών υπέρ του τουρκικού δημοσίου. Στην Τένεδο έχουν φθάσει σχεδόν στην ολοκλήρωση του στόχου τους. Μετά την ολοκλήρωση του κτηματολογίου στην Τένεδο και την άρση πολλών αμφισβητήσεων για το ιδιοκτησιακό καθεστώς οι Τούρκοι προχώρησαν σε τουριστική αξιοποίηση του νησιού. Αντιθέτως στην Ίμβρο, όπου δεν έχει ολοκληρωθεί το κτηματολόγιο, τα πράγματα είναι εντελώς στάσιμα από πλευράς τουριστικής αναπτύξεως. Εκτιμάται ότι οι Τούρκοι, όταν θα ολοκληρώσουν το κτηματολόγιο και στην Ίμβρο και μειώσουν τις ελληνικές περιουσίες, θα προχωρήσουν και εκεί στην τουριστική αξιοποίηση του νησιού. Για αυτό το λόγο αρνούνται πεισματικά σήμερα ακόμη και τη λειτουργία απ' ευθείας ακτοπλοϊκής συνδέσεως μεταξύ της Ίμβρου και των γειτονικών ελληνικών νησιών. Θέλουν να αποτρέψουν τους ελληνικής καταγωγής κατοίκους να επιστρέφουν, για να μπορέσουν να καταλάβουν πιο εύκολα τις περιουσίες τους.

Από ελληνικής πλευράς πρέπει να παρατηρηθεί ότι η Ίμβρος (και ίσως και η Τένεδος) σε αντίθεση με την Κωνσταντινούπολη προσφέρει το έδαφος για συνέχιση της παρουσίας του ελληνισμού τους εξής λόγους:

- Είναι ένας σαφώς διακριτός γεωγραφικός χώρος
- Υπάρχει συγκεκριμένη και ρητή δέσμευση στη Συνθήκη της Λωζάνης για το καθεστώς του νησιού
- Οι Τούρκοι έποικοι που εγκαθίστανται μετά το 1964 φεύγουν μετά από μερικά χρόνια διότι δεν μπορούν να συνηθίσουν στις δύσκολες συνθήκες ζωής σε ένα νησί.
- Υπάρχει επιθυμία εκ μέρους πολλών Ιμβρίων που ζουν στην Ελλάδα να εργασθούν και να βοηθήσουν το νησί τους και
- Οι δυνατότητες τουριστικής αναπτύξεως που διανοίγονται είναι μεγάλες

Η δημιουργία κλίματος ασφαλείας, η διευκόλυνση της μεταβάσεως των Ιμβρίων στο νησί τους σε περιόδους διακοπών και εορτών και η μόνιμη εγκατάσταση συνταξιούχων και ηλικιωμένων μπορεί να καταστήσει εφικτή σε δεύτερη φάση τη δημιουργία κοινών ξενοδοχειακών μονάδων μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων επιχειρηματιών με απαραίτητη προϋπόθεση την αποκατάσταση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των γαιών του νησιού.

Στα προβλήματα που είναι προς άμεση επίλυση περιλαμβάνεται η απ' ευθείας ακτοπλοϊκή ή αεροπορική σύνδεση του νησιού με την Ελλάδα. Ο επισκέπτης της Ίμβρου από την Ελλάδα πρέπει να πάει σήμερα είτε αεροπορικώς μέσω Κωνσταντινουπόλεως είτε οδικώς μέσω Θράκης στα Δαρδανέλια και από εκεί να περάσει με πλοίο στο νησί. Η απ' ευθείας σύνδεση της Ίμβρου με τα γειτονικά νησιά Λήμνου, Λέσβο και Σαμοθράκη θα μείωνε σε ελάχιστες ώρες το χρόνο μεταβάσεως. Αν και το μέτρο είναι εξαιρετικά απλό, το βαθύ κράτος της Τουρκίας αρνείται πεισματικά να το προωθήσει.

Από εκεί πέρα πρέπει να γίνουν πολλά πράγματα. Ενδεικτικά αναφέρονται η επαναλειτουργία ενός μειονοτικού σχολείου στην Ίμβρο, η λειτουργία προξενικού γραφείου και η αποκατάσταση αστικών (κληρονομικών) δικαιωμάτων όσων Ιμβρίων έχουν χάσει για διάφορους λόγους την τουρκική υπηκοότητα. Ακολουθώντας θα πρέπει να ξαναγίνουν οι εγγραφές στο Κτηματολόγιο της Ίμβρου, οι οποίες σήμερα αφήνουν ένα πλήθος περιουσιών υπό τη μεσεγγύηση του τουρκικού δημοσίου, αφού φέρονται ως αδέσποτες. Επίσης πρέπει να αποδοθούν οι δημευθείσες περιουσίες. Η ανοιχτή αγροτική φυλακή έκλεισε το 1996, οπότε και ήρθη ο λόγος της δημεύσεως των περιουσιών. Προς το παρόν το τουρκικό κράτος μοιράζει τμήμα της καλλιεργήσιμης γής σε Τούρκους εποίκους

8. Αραβόφωνοι ορθόδοξοι ή Αντιοχείτες

Με τον όρο «Αντιοχείτες» προσδιορίζονται οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι των πόλεων της Αλεξανδρέττας και της Αντιόχειας, που είναι και η αρχαία έδρα του Πατριαρχείου Αντιόχειας. Ονομάζονται Αντιοχείτες διότι ανήκουν στην πνευματική δικαιοδοσία του εν λόγω Πατριαρχείου, που σήμερα έχει την έδρα του στη Δαμασκό. Οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται ως Ρωμιοί ή πιο σωστά ρουμ-ορτοντόξ. Σύμφωνα με μία απογραφή που διενήργησε το Πατριαρχείο Αντιόχειας το 1895, οι Ελληνορθόδοξοι κάτοικοι του Βιλαετιού της Αλεξανδρέττας ανέρχονταν σε 500.000 αν και η περιοχή ήταν κατά πολύ μεγαλύτερη του σημερινού τουρκικού Χατάυ. Μετά το 1939 πολλοί Αντιοχείτες έφυγαν για τη Συρία, τον Λίβανο ή τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και τις ΗΠΑ. Περίπου 4.000 άτομα βρίσκονται στην Ελλάδα.

Ο συνολικός αριθμός των αραβόφωνων ορθόδοξων της Αλεξανδρέττας υπολογίζεται σήμερα σε 20.000 άτομα. Οι περισσότεροι εξακολουθούν να μένουν στην περιοχή της Αλεξανδρέττας ενώ αρκετοί έχουν μετακινηθεί σε άλλες περιοχές και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη. Είναι ουσιαστικά οι μόνοι Ορθόδοξοι που κατοικούν στην Τουρκία πέραν της ελληνικής ομογένειας στην Κωνσταντινούπολη. Θα πρέπει να θεωρείται βέβαιον ότι εάν η Αλεξανδρέττα ήταν υπό τουρκική κυριαρχία κατά την περίοδο της ανταλλαγής των πληθυσμών, οι ελληνορθόδοξοι άραβες κάτοικοί της θα είχαν υποχρεωθεί να αποχωρήσουν. Αυτό άλλωστε έγινε και με ελληνορθόδοξους άραβες της Κιλικίας. Επειδή όμως η Αλεξανδρέττα περιήλθε στα χέρια των Τούρκων το 1939, παρέμειναν στην περιοχή. Οι Τούρκοι για να αποφύγουν την έκφραση μειονοτικών διεκδικήσεων εκ μέρους της Συρίας, τους αναφέρουν ως ελληνορθόδοξους (rum Ortodoks). Είναι ακριβώς ο ίδιος όρος που χρησιμοποιείται και για τους Έλληνες ομογενείς της Κωνσταντινουπόλεως.

Αυτό έχει οδηγήσει την ηγεσία της ελληνικής ομογένειας να χρησιμοποιήσει ευρέως τους αραβόφωνους Αντιοχείτες που έχουν μετοικήσει στην Κωνσταντινούπολη ως αιμοδοσία στην διαρκώς μειούμενη ελληνική μειονότητα. Πολλοί Αντιοχείτες χρησιμοποιούνται ως φύλακες και κηπουροί σε ομογενειακά ιδρύματα και ως νεωκόροι στις εκκλησίες. Στην εκπαίδευση, δυστυχώς, η παρουσία τους είναι ένα νόμισμα με δύο όψεις. Ενώ οι αραβόφωνοι μαθητές έχουν επιτρέψει τη συνέχιση της λειτουργίας πολλών ελληνικών ομογενειακών σχολείων που θα είχαν κλείσει από έλλειψη μαθητών, αυτό έχει οδηγήσει στην ουσιαστική υποβάθμιση της παρεχόμενης εκπαίδευσής. Οι αραβόφωνοι μαθητές έχουν εγγραφεί στις ίδιες τάξεις και στα ίδια τμήματα με τους ελληνόφωνους. Επειδή όμως δεν γνωρίζουν ελληνικά, οι ελληνόφωνοι μαθητές χρησιμοποιούν τουρκικά για να μπορούν να συνεννοηθούν. Η στάση της τουρκικής κυβέρνησης να εμποδίζει τις μετεγγραφές μαθητών μεταξύ των ομογενειακών σχολείων, εμποδίζει τη

συγκέντρωση των Αντιοχειτών σε ένα σχολείο όπου θα μπορούν να διδαχθούν την ελληνική ως ξένη γλώσσα και να την μάθουν σωστά.

Όσοι εξακολουθούν να κατοικούν στην περιοχή της Αλεξανδρέττας αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα. Δεν επιτρέπεται να διατηρούν αραβικά ή ελληνικά σχολεία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι νεώτερες γενεές να μη μιλούν πλέον αραβικά αλλά τουρκικά. Έχουν επίσης υποχρεωθεί να εκτουρκίσουν τα επώνυμά τους. Δεν μπορούν να αντικαταστήσουν τους ιερείς στις εκκλησίες τους, πολλές από τις οποίες εξακολουθούν να μετατρέπονται σε τζαμιά ή να περιέρχονται στο τουρκικό κράτος. Υπάρχει πάντως κάποια συμπάθεια μεταξύ των ορθόδοξων χριστιανικών κοινοτήτων της Αλεξανδρέττας και αλεβιτών Αράβων, αφού αισθάνονται και οι δύο πλευρές ότι αντιμετωπίζουν κοινούς κινδύνους.

9. Ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι της Τουρκίας

Τρεις είναι οι ομάδες ελληνόφωνων μουσουλμάνων που ζουν σήμερα στην Τουρκία. Μία ομάδα αποτελείται από τους λεγόμενους Τουρκοκρητικούς. Οι περισσότεροι μεταφέρθηκαν με την ανταλλαγή των πληθυσμών στη Μικρά Ασία ενώ κάποιοι είχαν μεταναστεύσει νωρίτερα, μετά το 1898, όταν στο νησί κηρύχθηκε η αυτόνομη Κρητική Πολιτεία. Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών των ατόμων ήταν εξισλαμισμένοι Κρητικοί που μιλούσαν μόνον την ελληνική γλώσσα. Στις περιοχές που εγκαταστάθηκαν (π.χ. περιοχή αρχαίας Τροίας, Αϊβάλι, περιοχή Δαρδανελίων και η νότια ακτή της θάλασσας του Μαρμαρά) διατήρησαν ως ένα βαθμό την ελληνοφωνία τους ακόμη και σήμερα, αν και οι νεώτερες γενεές δεν μιλούν αλλά απλώς καταλαβαίνουν λίγα ελληνικά. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Τουρκοκρητικοί έχουν τουρκική εθνική συνείδηση. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ένα κύμα επισκέψεως Τουρκοκρητικών στην Κρήτη, όπου αναζητούν τις ρίζες τους. Μία δεύτερη ομάδα ελληνοφώνων έχουν εντοπισθεί σε ένα χωριό κοντά στην Αντάλεια. Είναι μουσουλμάνοι και μιλούν το κυπριακό ιδίωμα.

Η πιο ενδιαφέρουσα από τις τρεις ομάδες είναι οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι του Πόντου. Πρόκειται μάλλον για απογόνους εξισλαμισθέντων Ελλήνων του Πόντου. Θα πρέπει να τονισθεί ότι σε γενικές γραμμές δεν έχουν ελληνική εθνική συνείδηση. Αντιλαμβάνονται όμως ότι έχουν ξεχωριστά εθνοτικά χαρακτηριστικά και διαφορετικό πολιτισμό από τους Τούρκους, χαρακτηρίζονται από τοπικισμό και αυτοπροσδιορίζονται ως Ρουμ-Ρωμιοί. Μιλούν ελληνικά στην ποντιακή διάλεκτο που οι ίδιοι ονομάζουν «ρωμαίικα». Είναι άγνωστη η ακριβής περίοδος του εξισλαμισμού τους. Από τις σχετικές εκθέσεις των Μητροπολιτών προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι δυνατόν να προσδιορισθούν τουλάχιστον τα χωριά εκείνα που εξισλαμίσθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνας.

Οι περιοχές συγκεντρώσεώς τους, όπως έχουν αναφερθεί σε σχετική δημοσιευμένη έκθεση του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών το 2000, είναι στην ευρύτερη περιοχή της Τραπεζούντος και των Σουρμένων και πιο συγκεκριμένα: Η πλέον ελληνόφωνη περιοχή φαίνεται ότι είναι αυτή του Κατωχωρίου - Τσαϊκάρá (Çaykara). Οι κάτοικοί της εξισλαμίσθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνας. Επίσης, στην περιοχή της Άνω Ματσούκας (Maçka) υπάρχουν οκτώ οικισμοί που διατήρησαν την ελληνοφωνία τους με επίκεντρο το χωριό Χαμσίκιοι (Hamsiköy). Στην ορεινή περιοχή της Τόνιας (Tonya) υπάρχουν επτά ελληνόφωνοι οικισμοί. Τέλος, στην περιοχή του Όφεως (Of) υπάρχει το χωριό Ερένκιοι (Erenköy). Σε περιγραφές του 1922 αναφέρεται ότι οι κάτοικοι του Όφη γνωστοί ως Οφίτες ή Οφλήδες

«είναι απόγονοι Ελλήνων...μουσουλμάνοι το θρήσκευμα και αφοσιωμένοι εις αυτό ως οι εξωμόται...εξισλαμίσθησαν κατά τα μέσα του 17^{ου} αιώνας δια της βίας...διασώζουν μάλιστα μέχρι της σήμερον την ελληνικήν, καθαρωτέρα μάλιστα από τους άλλους Ποντίους, διασώζουν τα ελληνικά των χωρίων των ονόματα ως και τα επώνυμά των (Αντώνογλου, Γιάννογλου, Παπάζογλου, Φώτογλου)...Σέβονται δε και πολλά ήθη και έθιμα των ορθοδόξων (διανομή των κολύβων κ.τ.λ.) και διατηρούν τα άμφια και ιερατικά τινά σκεύη»

Αυτό το τελευταίο στοιχείο αναδεικνύει και το θέμα του Κρυπτοχριστιανισμού. Είναι άγνωστο σε ποιο βαθμό υπάρχει πιθανότητα να είναι Κρυπτοχριστιανοί οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι του Πόντου ή και άλλοι κάτοικοι ης Τουρκίας. Έχουν πάντως αναφερθεί στις δεκαετίες του 1980 και 1990 περιστατικά εκδηλώσεως της κρυφής χριστιανικής πίστεως. Χρειάζεται όμως ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα απέναντι σε τέτοιες αναφορές που, επειδή καλύπτονται από πέπλο μυστικότητας, μπορεί να κινούνται και στα όρια του μύθου.

Σε οποιαδήποτε περίπτωση η στάση των τουρκικών αρχών είναι εντελώς αντίθετη σε οποιαδήποτε προσπάθεια διατηρήσεως της γλώσσας, των ηθών και εθίμων των ελληνόφωνων μουσουλμάνων του Πόντου μέσα από σχολεία ή έστω σωματεία. Αντιθέτως, η γλώσσα τους είναι απαγορευμένη, ενώ γίνονται προσπάθειες να πεισθούν οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι ότι είναι τουρκικό φύλο ή έστω ότι εξελληνίσθηκαν κάποια περίοδο. Επιπλέον, το τουρκικό καθεστώς δείχνει εξαιρετικά αμήχανο στην προβολή των κοινών χαρακτηριστικών προσφύγων Ποντίων που ζουν στην Ελλάδα και ελληνόφωνων μουσουλμάνων που παρέμειναν στον Πόντο. Υπάρχει επίσης γενικότερη ανησυχία για τις τυχόν συναντήσεις των ελληνόφωνων μουσουλμάνων με Έλληνες επισκέπτες.

Χαρακτηριστική της τουρκικής εχθρότητας είναι η περίπτωση του Τούρκου συγγραφέα ποντιακής καταγωγής Ομέρ Ασάν, από την Τραπεζούντα, που εξέδωσε το 1996 στην Τουρκία ένα βιβλίο με θέμα τον πολιτισμό του Πόντου ["Pontos Kulturu"]. Το βιβλίο αναφέρεται σε πολιτιστικά στοιχεία του Πόντου, έχει μία σύντομη περιγραφή της ποντιακής διαλέκτου, περιέχει

συνταγές μαγειρικής και αναφέρει και ανέκδοτα από τα ποντιακά χωριά. Οι τουρκικές αρχές απαγόρευσαν την κυκλοφορία και διέταξαν την κατάσχεση του βιβλίου. Ο συγγραφέας Ομέρ Ασάν και ο εκδότης του βιβλίου Ραγίπ Ζαράκογλου κατηγορήθηκαν ότι προσέβαλαν το πρόσωπο του Κεμάλ.

Τον Δεκέμβριο του 2001 ο στρατιωτικός διοικητής Κερασούντος ανακοίνωσε ότι υπάρχουν μυστικά σχέδια της Ελλάδος για τον Πόντο. Συνέδεσε το αίτημα της Ελλάδος για λειτουργία ελληνικού προξενείου στην Τραπεζούντα με τα σχέδια αυτά. Ανάλογες κατηγορίες διατύπωσε τον Ιανουάριο του 2002 ο διοικητής της Φρουραρχείου στην Κωνσταντινούπολη, Αλή Ονγκίορεν, που ισχυρίστηκε μεταξύ άλλων ότι 35 μουσουλμάνοι ποντιακής καταγωγής εκπαιδεύονται σε στρατόπεδα στην Ελλάδα. Το 2002 η Διεθνής Ένωση για τα Δικαιώματα και την Απελευθέρωση των Λαών έθεσε υπ' όψιν του ΟΗΕ το πρόβλημα των ελληνόφωνων μουσουλμάνων. Η Τουρκία αντέδρασε ζητώντας από την Ένωση να ανακαλέσει το κείμενό της διότι έθιγε την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.

Οι αριθμοί των ελληνοφώνων μουσουλμάνων του Πόντου είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιορισθούν. Πολλοί άλλωστε έχουν μεταναστεύσει τα τελευταία χρόνια στις μεγάλες πόλεις. Στην τουρκική απογραφή του 1960 αναφέρονται 5.895 άτομα που μιλούν ελληνικά στην Τραπεζούντα. Ποντιακά σωματεία αναφέρουν ότι σήμερα υπάρχουν 300.000 άτομα. Ίσως οι πραγματικοί αριθμοί τους στην ευρύτερη περιοχή της Τραπεζούντος να κινούνται σε περίπου 100.000 άτομα. Πάντως, η μετανάστευση προς τις μεγάλες πόλεις της Τουρκίας αραιώνει κατά τα τελευταία χρόνια τους ελληνοφώνους οικισμούς του Πόντου και απειλεί την επιβίωσή τους. Την ποντιακή διάλεκτο ομιλούν σήμερα κυρίως ηλικιωμένοι και όλα δείχνουν ότι η γλώσσα θα εξαφανισθεί κατά τις επόμενες δεκαετίες.

Παράρτημα για την Ελληνική μειονότητα στην Τουρκία

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Μειονότητες στην Οθωμανική αυτοκρατορία και την Τουρκία

Τουρκία

Andrews, P.A., *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden, 1989

Πρόκειται για το πιο ολοκληρωμένο και σχετικά πρόσφατο βιβλίο με αντικείμενο όλους τους μειονοτικούς πληθυσμούς της Τουρκίας.

Dündar, F., *Οι μειονότητες στην Τουρκία-σύμφωνα με τις επίσημες απογραφές της στατιστικής υπηρεσίας της Τουρκίας*, επιμέλεια Καλεντερίδης, Σ., εκδόσεις Infogonomon, Αθήνα 2003

Εκτός από τα πολλά στοιχεία από πηγές, το βιβλίο έχει το πλεονέκτημα ότι κυκλοφορεί μεταφρασμένο στα ελληνικά

Deringil, S., "From Ottoman to Turk: self image and social engineering in Turkey", στο συλλογικό έργο *Making majorities-constituting the nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey, and the United States*, Gladney, D.C., editor, Stanford University Press, Stanford, California, 1998

Kadioğlu, A., "The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity", στο συλλογικό έργο *Turkey-identity-democracy-politics*, editor Kedourie, S., Frank Cass, London, 1998

Lewis, G.L., "Atatürk's language reform as an aspect of Modernisation in the Republic of Turkey", στο συλλογικό τόμο *Atatürk and the modernization of Turkey*, editor Landau, J.M., Westview Press, Boulder, 1984

Οθωμανική αυτοκρατορία

Arai, M., *Turkish nationalism in the Young Turk era*, Brill, Leiden, 1992

Greene, M. *Minorities in the Ottoman Empire: A Reconsideration*, Markus Wiener publications, New York, 2002

McCarthy, J., *Muslims and Minorities: Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York University Press, New York, 1983

2. Ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη

Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983

Πρόκειται για το κλασικό βιβλίο για την ελληνική μειονότητα στην Πόλη μέχρι το 1974. Κυκλοφορεί μεταφρασμένο και στην ελληνική γλώσσα

Αλεξανδρή, Α., [2] «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Εκδόσεις Γνώση-ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 1988

Αν και αρκετά σημεία του συγκεκριμένου εκτενούς άρθρου καλύπτονται από το προαναφερόμενο βιβλίο, συστήνεται διότι περιλαμβάνει και την περίοδο μέχρι το 1987.

Ειδικότερα θέματα (Σεπτεμβριανά-φόρος βαρλίκ-απελάσεις)

Vryonis, S., Jr., *The mechanism of catastrophe-the Turkish pogrom of September 6-7, 1955, and the destruction of the Greek community of Istanbul*, Greekworks.com, New York, 2005

Το πλέον πρόσφατο και συστηματικό έργο για τα Σεπτεμβριανά με πρωτογενή στοιχεία και πλούσιο υλικό αποτελεί ήδη βιβλίο αναφοράς για τα γεγονότα εκείνης της περιόδου

Χρηστίδης, Χ., *Τα Σεπτεμβριανά (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955)-Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμ. Στεφανίδης, Δ., Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2000

Σεπτεμβριανά 1955: η 'νύχτα των κρυστάλλων' του ελληνισμού της Πόλης, εκδόσεις Τσουκάτου, Αθήνα, 1988

Οκτέ, Φ., *Varlık Vergisi – ο ληστρικός νόμος του φόρου περιουσίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης*, [μετάφραση από την τουρκική γλώσσα] εκδόσεις Ηρόδοτος-Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1988

Έργο αναφοράς για τον φόρο βαρλίκ από έναν άνθρωπο που βρισκόταν μέσα στον μηχανισμό

Ντεμίρ, Χ., & Ακάρ, Ρ., *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, Εκδόσεις Τσουκάτου, Αθήνα, 2004

Πρόκειται για μία ενδιαφέρουσα καταγραφή των συνθηκών υπό τις οποίες απελάθηκαν οι Έλληνες μετά τα Σεπτεμβριανά που έχει γίνει από δύο τούρκους δημοσιογράφους

Για την Ίμβρο και την Τένεδο

Τενεκίδης Γ., *Ίμβρος και Τένεδος - ιστορία - νομικό καθεστώς – σύγχρονη πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη, 1986

Γруντάκης, Γ., *Ίμβρος και Τένεδος-δύο ξεχασμένα ελληνικά νησιά (1910-1930)*, έκδοση Συλλόγου Ιμβρίων Αθηνών, χ.η.

Για το κρυπτοχριστιανικό ζήτημα

Πελαγίδης, Σ., *Το κρυπτοχριστιανικό ζήτημα στον Πόντο*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1996.

Πρίντζιπας, Γ., *Οι κρυπτοχριστιανοί*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997.

Φωτιάδης, Κ., *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1993

Για την Αλεξανδρέττα

Beely, H., “The Cession to Turkey of the Sanjaq of Alexandretta”,

Sanjian, A.K., "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)"

Middle East Journal, vol. 10 (4), 1956

Toynbee, A., "The Hatay (Autonomous Sanjak of Alexandretta)" *Documents on International Affairs*, 1937

Για τον θεσμό των μιλλέτ

Braude, B. "Foundation myths of the millet system" στον συλλογικό τόμο *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, Brad, B., & Lewis, B., editors, Vol.1, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, σελ.69-98

Karpat, K. H. "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era" στον συλλογικό τόμο *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, Brad, B., & Lewis, B., editors, Vol.1, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, σελ.141-170

Οι διατάξεις της Λωζάνης για την προστασία των μειονοτήτων

Άρθρον 45

"Τα αναγνωρισθέντα δια των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητες, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας"

Άρθρο 38

Η τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να παρέχη εις πάντας τους κατοίκους της Τουρκίας πλήρη και απόλυτον προστασίαν της ζωής και της ελευθερίας αυτών αδιακρίτως γεννήσεως, εθνικότητος, γλώσσης, φυλής ή θρησκείας. Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας δικαιούνται να πρεσβεύωσιν ελευθέρως, δημοσία τε και κατ' ιδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ή δοξασίαν ων η άσκησις δεν ήθελεν είναι ασυμβίβαστος προς την δημοσίαν τάξιν και τα χρηστά ήθη. Αι μη μουσουλμανικάι μειονότητες θα απολαύωσιν πλήρως τας ελευθερίας κυκλοφορίας και μεταναστεύσεως, υπό την επιφύλαξιν των εφαρμοζομένων, εφ' όλου ή μέρους του εδάφους, εις άπαντας τους [Έλληνας] υπηκόους μέτρων, άτινα ήθελον τυχόν ληφθή υπό της τουρκικής κυβερνήσεως χάριν της εθνικής αμύνης και της τηρήσεως της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 39

"Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας υπήκοοι Τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων ως και οι μουσουλμάνοι. Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας άνευ διακρίσεως θρησκειύματος θα ώσιν ίσοι απέναντι του νόμου. Η διαφορά θρησκείας, δοξασίας ή πίστεως δεν οφείλει να αποτελέση κώλυμα δι' ουδένα Τούρκον υπήκοον ως προς την απόλαυσιν

των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και ιδία την παραδοχήν εις τα δημοσίας θέσεις, αξιώματα και τιμάς ή την εξάσκηση των διαφόρων επαγγελμάτων και βιομηχανιών. Ουδείς περιορισμός θέλει επιβληθεί κατά της ελευθέρας χρήσεως παρά παντός Τούρκου υπηκόου οιασδήποτε γλώσσης, είτε εν ταις ιδιωτικαίς ή εμπορικαίς σχέσεσιν, είτε ως προς την θρησκείαν, τον τύπον και πάσης φύσεως δημοσιεύματα, είτε εν ταις δημοσίαις συναθροίσεσιν. Παρά την ύπαρξιν της επισήμου γλώσσης, θα παρέχονται αι προσήκουσαι ευκολίαι εις τους Τούρκους υπηκόους, τους λαλούντας γλώσσαν άλλην ή την τουρκικήν, δια την προφορικήν χρήσιν της γλώσσης αυτών ενώπιον των δικαστηρίων"

Άρθρον 40

«Οι Τούρκοι υπήκοοι, οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θα απολαύωσιν νομικώς και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών εγγυήσεων των απολαύωσιν και οι λοιποί Τούρκοι υπήκοοι. Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια μετά του δικαιώματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των"

Άρθρον 41

"*Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ενθά διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων μη μουσουλμάνων, η τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη, ως προς την δημόσιαν εκπαίδευσιν, τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής, εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω Τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αυτή δεν κωλύει την τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν τη διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις. Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία Τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικό, θρησκευτικό ή φιλανθρωπικό σκοπό. Τα ποσά τούτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών»*

Άρθρο 42

Η τουρκική κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων... Η τουρκική Κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τους ναούς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή ιδρύματα ως και τα

θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία, θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε τουρκική Κυβέρνησις προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως.

Άρθρο 43

Οι εις τας μη μουσουλμανικάς μειονότητας ανήκοντες Τούρκοι υπήκοοι δεν θα ώσιν υποχρεωμένοι να εκτελώσι πράξεις αποτελούσας παράβασιν της πίστεως ή των θρησκευτικών των εθίμων, ούτε θα περιπίπτωσιν εις ανικανότητα τινα αρνούμενοι να παραστώσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή να εκτελέσωσι νόμιμον τινα πράξιν κατά την ημέραν της εβδομαδιαίας των αναπαύσεως. Ουχ ήττον, η διάταξις αυτή δεν απαλάσσει τους Τούρκους τούτους υπηκόους των υποχρεώσεων, αίτινες επιβάλλονται εις πάντας τους λοιπούς Τούρκους υπηκόους προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως.

Άρθρο 44

Η Τουρκία παραδέχεται όπως αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων του παρόντος Τμήματος, εφ' όσον αφορώσιν εις τους μη μουσουλμάνους υπηκόους της Τουρκίας, αποτελέσωσιν υποχρεώσεις διεθνούς συμφέροντος και τεθώσιν υπό την εγγύησιν της Κοινωνίας των Εθνών. Αι διατάξεις αύται δεν δύναται να τροποποιηθώσιν άνευ της συγκαταθέσεως της πλειοψηφίας του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών... Η Τουρκία δέχεται προς τούτοις όπως, εν περιπτώσει διχογνωμίας επί νομικών ή πραγματικών ζητημάτων αφορώντων τα άρθρα ταύτα, μεταξύ της τουρκικής Κυβερνήσεως και μίας οιασδήποτε των λοιπών υπογραψασών την παρούσα Συνθήκην Δυνάμεων ή πάσης άλλης Δυνάμεως Μέλους του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, η τοιαύτη διχογνωμία θεωρηθή ως διεθνούς χαρακτήρος διαφορά κατά το γράμμα του άρθρου 14 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών. Η τουρκική Κυβέρνησις δέχεται όπως πάσα τοιούτου είδους διαφορά, επί τη αιτήσει του ετέρου των Μερών, παραπέμπηται εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης. Η απόφασις του Διαρκούς Δικαστηρίου θα η ανέκκλητος, θα έχη δε την ισχύν και το κύρος αποφάσεως εκδοθείσης δυνάμει του άρθρου 13 του Συμφώνου.

ΤΜΗΜΑ VI

Οικουμενικό Πατριαρχείο

1. Κάποια στοιχεία για το Οικουμενικό Πατριαρχείο

Στη Συνθήκη της Λωζάνης δεν υπάρχει ρητή αναφορά για το θεσμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η μόνη έμμεση αναφορά είναι αυτή που περιέχεται στο άρθρο 42 παρ. 3 το οποίο αναφέρει ότι

«Η Τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να παράσχη πλήρη προστασίαν εις τας Εκκλησίας, τας Συναγωγάς, τα νεκροταφεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα των ανωτέρω μνημονευόμενων μειονοτήτων. Άπασαι αι διευκολύνσεις και εξουσιοδοτήσεις θα παρασχεθούν εις τα ιερά καθιδρύματα και εις τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα των περί ων ο λόγος μειονοτήτων των επί του παρόντος υφισταμένων εν Τουρκία και η Τουρκική Κυβέρνησις δεν θα αρνηθή προκειμένου δια την δημιουργίαν νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, οιασδήποτε εκ των απαραίτητων διευκολύνσεων αίτινες έχουν παραχωρηθή εις άλλα ιδρύματα της φύσεως ταύτης»

Ο λόγος της απουσίας συγκεκριμένης αναφοράς στο Πατριαρχείο οφείλεται στην αντίδραση των Τούρκων οι οποίοι κατά τη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης ζήτησαν την απομάκρυνση του Πατριαρχείου από την Τουρκία. Στη θέση αυτή αντιτάχθηκαν, εκτός από τον Βενιζέλο, οι αρχηγοί των Αντιπροσωπειών Βρετανίας, ΗΠΑ, Γαλλίας, Ρουμανίας και Γιουγκοσλαβίας που αναφέρθηκαν στον παγκόσμιο πνευματικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου. Τελικώς, ο Τούρκος αντιπρόσωπος Ισμέτ Πασάς απέσυρε την πρότασή του.

Το θέμα του καθεστώτος του Πατριαρχείου επανετέθη το 1925 όταν η Άγκυρα συνέλαβε το νέο Πατριάρχη Κωνσταντίνο ζ' τον οποίο και απέλασε. Η Ελλάδα προσέφυγε στο Συμβούλιο της

Κοινωνίας των Εθνών, ενώ η Τουρκία αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα θεωρώντας το Πατριαρχείο ίδρυμα της τουρκικής εσωτερικής έννομης τάξεως. Το Συμβούλιο ζήτησε από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης γνωμοδότηση και η Τουρκία απείλησε με απέλαση του συνόλου των ιεραρχών του Πατριαρχείου. Η ελληνική κυβέρνηση προτίμησε να συμβιβασθεί, δέχθηκε να κλείσει το θέμα χωρίς απέλαση των υπολοίπων ιεραρχών και με επιστολή της προς το Διεθνές Δικαστήριο ζήτησε να σταματήσει η διαδικασία με αποτέλεσμα να χαθεί η δυνατότητα διευκρίνησεως του νομικού καθεστώτος του Πατριαρχείου.

Έκτοτε η Τουρκία θεωρεί το Πατριαρχείο ως κοινό τουρκικό σωματείο ιδιωτικού δικαίου. Η αντιμετώπιση αυτή είναι μόνον θεωρητική. Στην πράξη το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν έχει νομική προσωπικότητα και δεν έχει δυνατότητα να παρίσταται στα δικαστήρια ή να έχει περιουσία.

Τα θέματα της εκλογής Πατριάρχη καθορίζει το διάταγμα (tezkere) 1092/6 Δεκ. 1923 της Νομαρχίας Κων/πόλεως που περιορίζει την εκλογή Οικουμενικού Πατριάρχη στους κληρικούς με τουρκική ιθαγένεια που ασκούν καθήκοντα στην Τουρκία. Το διάταγμα ως προς την απαίτηση της τουρκικής ιθαγένειας παραβιάστηκε μόνον μία φορά με την εκλογή του Αθηναγόρα, ο οποίος όμως είχε γεννηθεί ως Τούρκος υπήκοος και την περίοδο της εκλογής του ήταν Αρχιεπίσκοπος Αμερικής.

Με νεώτερο κείμενο οδηγιών –talimat- το 1970 η τουρκική κυβέρνηση επανήλθε στο θέμα της εκλογής του Πατριάρχη και συμπλήρωσε τον νομαρχιακό διάταγμα του 1923. Το κείμενο του 1970 διατηρεί την υποχρέωση της τουρκικής υπηκοότητας. Επίσης αγνοεί τον κύριο φορέα εξουσίας σε περίπτωση χηρείας του πατριαρχικού θρόνου, δηλ. την Ιερά Σύνοδο καθώς και τον προεδρεύοντα αυτής. Αντ' αυτών θεσπίζει τον θεσμό του γηραιότερου μητροπολίτη και μίας ad hoc τριμελούς επιτροπής. Απαιτείται η παράδοση στη Νομαρχία καταλόγου τουλάχιστον τριών υποψηφίων, από τον οποίο κατάλογο η Νομαρχία μπορεί να διαγράψει όποιον επιθυμεί. Ορίζεται υποχρεωτική η παρουσία συμβολαιογράφου κατά την εκλογή του Πατριάρχη. Σε περίπτωση μη συμμορφώσεως με αυτά, η Νομαρχία διορίζει Πατριάρχη αυτεπαγγέλτως. Με βάση το κείμενο οδηγιών του 1970 έγιναν οι εκλογές των δύο τελευταίων πατριαρχών, του Δημητρίου το 1972 και του Βαρθολομαίου το 1991.

Αντίστοιχο πρόβλημα με την απαίτηση της τουρκικής υπηκοότητας για τον Πατριάρχη, υφίσταται και με τα μέλη της Πατριαρχικής Ιεράς Συνόδου.

2. Ελληνική εξωτερική πολιτική και Πατριαρχείο 1913-σήμερα

α. Πρώτη περίοδος 1913-1922

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από μετωπική σύγκρουση του ελληνισμού με την Τουρκία (Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13, Μικρασιατική Εκστρατεία-Καταστροφή).

- Κοινός ρόλος ελληνικού κράτους και Οικουμενικού Πατριαρχείου που αρχικώς είναι ουδέτερο, μετά όμως τις ελληνικές νίκες και την προοπτική απελευθερώσεως της Κωνσταντινουπόλεως αλλάζει τακτική και τάσσεται μέσω των ιεραρχών του υπέρ της Ελλάδος (π.χ. μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρύσανθος που πρωτοστάτησε στη δημιουργία Ποντιακής δημοκρατίας την περίοδο 1918-1922).
- Εκλογή το 1921 του (βενιζελικού) Μελέτιου Μεταξάκη ως Πατριάρχη Κων/πόλεως. Καταγγελία εκλογής του από (κωνσταντινική) ελληνική κυβέρνηση και διάσταση μεταξύ ελλαδικού και μικρασιατικού ελληνισμού
- Συμμετοχή Πατριαρχείου σε ενέργειες για τη δημιουργία αυτόνομου Ιωνικού κράτους (Νοέμβριος 1921-Μάιος 1922)

β. Δεύτερη περίοδος 1923-1945

Το Πατριαρχείο χρησιμοποιήθηκε από την τουρκική κυβέρνηση για να ενταθεί η πίεσή της πάνω στην Ελλάδα.

- Διακήρυξη τουρκικής εθνοσυνελεύσεως (1922) για κατάργηση όλων των προνομίων (θρησκευτικού, οικονομικού, πολιτικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα) που είχαν παραχωρηθεί σε ηγέτες θρησκευτικών μειονοτήτων. Το Πατριαρχείο που λειτουργούσε «κυρίως ως πολιτικός θεσμός» έπρεπε να απομακρυνθεί από την Τουρκία
- Συνδιάσκεψη Λωζάνης: οι Τούρκοι αντιπρόσωποι απαίτησαν την απομάκρυνση του Πατριαρχείου από την Κωνσταντινούπολη. Μπροστά στην απόλυτη αντίδραση των μεγάλων δυνάμεων και την μεγάλη πίεση που ασκήθηκε, η Τουρκία δέχθηκε να διατηρήσει το Πατριαρχείο τη διοίκηση της εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως αλλά και να περιορίσει τη δραστηριότητά του σε καθαρά θρησκευτικά θέματα. Η τουρκική αντιπροσωπεία απέσυρε την απαίτησή της για απομάκρυνση του Πατριαρχείου από την Πόλη.
- Ο Βενιζέλος έπεισε τον Μελέτιο Μεταξάκη να παραιτηθεί από Πατριάρχη (1923)
- Δημιουργία προβλήματος ανύπαρκτης τουρκικής ορθόδοξης εκκλησίας της Ανατολής υπό τον Παπα-Ευτύμ (τουρκόφωνο ιερέα από την Καπαδοκία). Κατάληψη Φαναρίου από Παπα-Ευτύμ (1924) και απαίτηση του για παραίτηση του πατριάρχη Γρηγορίου Ζ΄ που είχε αντικαταστήσει τον Μελέτιο. Η Τουρκία δημιουργεί και υποθάλπει το όλο θέμα

- Μετά το θάνατο του Γρηγορίου Ζ΄ ανέλαβε ο Κωνσταντίνος ο Στ΄ που απελάθηκε το 1925 από την Πόλη διότι θεωρήθηκε ως «μη εγκατεστημένος» κατά την ερμηνεία που έδωσε σε αυτό τον όρο της συνθήκης της Λωζάνης η Τουρκία.
- Προσφυγή Ελλάδος στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών ενώ η Τουρκία αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα θεωρώντας το Πατριαρχείο ίδρυμα της τουρκικής εσωτερικής έννομης τάξεως. Το Συμβούλιο ζήτησε από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης γνωμοδότηση και η Τουρκία απείλησε με απέλαση το σύνολο των ιεραρχών του Πατριαρχείου. Η ελληνική κυβέρνηση προτίμησε να συμβιβασθεί και δέχθηκε να κλείσει το θέμα χωρίς απέλαση των υπολοίπων ιεραρχών. Με επιστολή της προς το Διεθνές Δικαστήριο ζήτησε να σταματήσει η διαδικασία με αποτέλεσμα να χαθεί η δυνατότητα διευκρινίσεως του νομικού καθεστώτος του Πατριαρχείου.
- Η Τουρκία θεωρεί το Πατριαρχείο ως κοινό σωματείο ιδιωτικού δικαίου. Τα θέματα της εκλογής Πατριάρχη ορίζει το διάταγμα (tezkere) 1092/6 Δεκ. 1923 της Νομαρχίας Κων/πόλεως που περιορίζει την εκλογή Οικουμενικού Πατριάρχη στους κληρικούς με τουρκική ιθαγένεια που ασκούν καθήκοντα στην Τουρκία.
- Το 1930 οι Ε/Τ σχέσεις αρχίζουν να ομαλοποιούνται. Η ελληνική κυβέρνηση διώχνει την ηγεσία των Παλαιομουσουλμάνων που έχει καταφύγει στη Θράκη. Απαιτεί από την Τουρκία απέλαση του Παπα-Ευτύμ. Η Τουρκία δέχεται και στη συνέχεια υπαναχωρεί.
- Αποξένωση Πατριαρχείου από κάθε διαχειριστική αρμοδιότητα στις εκκλησιαστικές βακουφικές περιουσίες (1935). Παράδοση τμήματος της περιουσίας στον Παπα-Ευτύμ

γ. Τρίτη περίοδος 1945-1954

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από την εκλογή του Αθηναγόρα ως Πατριάρχη

- Η Αμερική απέκτησε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το Οικουμενικό Πατριαρχείο διότι η Μόσχα είχε δραστηριοποιηθεί έντονα στον ορθόδοξο κόσμο και προσπαθούσε μετά το 1945 να υποκαταστήσει τον Οικουμενικό Θρόνο.
- Η Τουρκία βλέποντας την επιδείνωση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων δέχθηκε ενίσχυση διεθνούς ακτινοβολίας Πατριαρχείου.
- Ελληνοτουρκικός διάλογος επί του θέματος (1946)
- Συνάντηση εκπροσώπων του Πατριαρχείου με τον Τούρκο Πρωθυπουργό Σαράτσογλου. Βελτίωση θέσεως Πατριαρχείου
- Συνεργασία ελληνικής και τουρκικής κυβερνήσεως με σύμφωνης γνώμη Αγγλίας-ΗΠΑ για απομάκρυνση πατριάρχη Μάξιμου του Ε΄ που έπασχε από νευρική πάθηση

- Το διάταγμα εκλογής του Πατριάρχη παραβιάστηκε με την εκλογή του Αθηναγόρα, (1948) ο οποίος όμως είχε γεννηθεί ως Τούρκος υπήκοος και την περίοδο της εκλογής του ήταν Αρχιεπίσκοπος Αμερικής. Εφαρμογή διατάγματος 1092/1923 ως προς τον αποκλεισμό βασικότερου αντιπάλου Αθηναγόρα από τουρκικές αρχές.
- Απόκτηση τουρκικής ιθαγένειας από δύο μέλη της πατριαρχικής Ιεράς Συνόδου που ήσαν έλληνες (1949 και 1951)
- Περίοδος ευημερίας στις Ε/Τ σχέσεις
- Μείωση ρόλου Παπα-Ευτύμ

δ. Τέταρτη περίοδος 1955-σήμερα

Η περίοδος σημαδεύεται από τα βίαια επεισόδια κατά της ελληνικής μειονότητας και την ουσιαστική διάλυση της μειονότητας

- Εκτίμηση τουρκικής κυβερνήσεως ότι πίεση πάνω στο Πατριαρχείο και τη μειονότητα θα καθιστούσε Ελλάδα πιο ευάλωτη και υποχωρητική στο ζήτημα της Κύπρου.
- Προσπάθεια για εμπλοκή Πατριάρχη σε σχέση με τον ιεραρχικά κατώτερό του Μακάριο
- Σεπτεμβριανά 1955
- Απελάσεις Ελλήνων υπηκόων από την Τουρκία
- Νέα επίθεση κατά Πατριαρχείου και Αθηναγόρα το 1963 με τη νέα όξυνση Κυπριακού. Καταστροφές ελληνικών εκκλησιών, λιθοβολισμοί, απαγόρευση λειτουργίας πατριαρχικού τυπογραφείου, έκπτωση από την τουρκική ιθαγένεια (1964) των δύο μητροπολιτών στους οποίους είχε δοθεί το 1949 & 1951, δημεύσεις ακινήτων του Πατριαρχείου
- Καλλιέργεια κλίματος για δήθεν απομάκρυνση του Πατριαρχείου από την Πόλη για να ασκηθούν πιέσεις στην ελληνική κυβέρνηση
- Νέα παρουσία του Παπα-Ευτύμ
- Ενόχληση Τουρκίας για συναντήσεις Αθηναγόρα με Πάπα Παύλος τον 5' (1965 & 1967)
- Κλείσιμο Θεολογικής Σχολής της Χάλκης (1971)
- Θάνατος Αθηναγόρα (1972) και εκλογή Δημητρίου μετά από νέα παρέμβαση τουρκικών αρχών για το θέμα της εκλογής και την επαναφορά διατυπώσεως νομαρχιακού διατάγματος 1923.
- Διακριτική δυσαρέσκεια Τουρκίας για ανοίγματα Πατριάρχη προς ορθόδοξο κόσμο.
- Θάνατος Δημητρίου και εκλογή Βαρθολομαίου. Διαπίστωση ότι πιθανότατα δεν θα είναι δυνατή η εκλογή επόμενου Πατριάρχη εφ' όσον εξακολουθεί να ισχύει νομαρχιακό διάταγμα του 1923.
- Ανεπιτυχείς προσπάθειες για επαναλειτουργία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης

- Σκλήρυνση της τουρκικής στάσεως εν όψει της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας και άσκηση πιέσεων για παροχή περισσότερων ελευθεριών από πλευράς ΕΕ.

Επίσημη θέση της ελληνικής κυβέρνησης ότι το θέμα του Πατριαρχείου δεν αφορά στις Ε/Τ σχέσεις αλλά είναι ευρύτερο θέμα θρησκευτικής ελευθερίας για το οποίο υπάρχει ενδιαφέρον από όλο τον κόσμο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Ι.....	2
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΤΣΙΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ: 1922-2012	2
A. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ	3
1. Η ανακωχή των Μουδανιών και η ανατολική Θράκη.....	3
2. Η συνθήκη της Λωζάνης.....	5
α. Το εδαφικό ζήτημα	7
β. Η ανταλλαγή των πληθυσμών και οι μειονότητες.....	9
γ. Η σημασία της συνθήκης της Λωζάνης	11
i. Η συνθήκη της Λωζάνης για την Ελλάδα.....	11
ii. Η συνθήκη της Λωζάνης για την Τουρκία.....	12
iii. Η Συνθήκη της Λωζάνης σήμερα.....	13
3. Παράλληλη απομόνωση: 1923-1926.....	14
4. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση.....	17
α. η Συμφωνία της Αγκυρας (1930).....	18
β. Η «εγκάρδια συνεννόηση» του 1933.....	20
γ. Η βαλκανική Ομοσπονδία	21
δ. Η Συνθήκη του Μοντρέ για τα Στενά	22
4. Αποτίμηση τριών δεκαετιών ε/τ σχέσεων (1923-1955).....	23
5. Αποτίμηση της περιόδου 1955-1973	26
B. ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΜΕΤΑ ΤΟ 1974	27
1. Η ελληνική στάση μετά το 1974	27
α. Αποδοχή της αρμοδιότητας του Διεθνούς Δικαστηρίου	28
β. Μετά τα Ίμια.....	29
γ. Η βήμα προς βήμα προσέγγιση	29
δ. Το ανακοινωθέν της Μαδρίτης.....	30
2. Η νέα βάση των ε/τ σχέσεων	33
α. Η απόφαση στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999	33
i. Το Ελσίνκι για την Κύπρο	33
ii. Το Ελσίνκι για το Αιγαίο	34
iii. Το Ελσίνκι και ο “χάρτης διαδρομής” για την Τουρκία.....	36
iv. Εν κατακλείδι.....	36
v. Οι αντιδράσεις	37
ΤΜΗΜΑ ΙΙ.....	39
ΑΙΓΑΪΟ.....	39
ΑΙΓΑΪΟ: ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ	40
1. Το πρόβλημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου Αρχιπελάγους από το 1974 έως το 1987.....	40
α. Ελληνικές και τουρκικές θέσεις:.....	40
β. Το επεισόδιο του Σισμίκ το 1976.....	42

γ. Το συμφωνητικό της Βέρνης.....	44
δ. Το επεισόδιο του 1987.....	44
ε. Η συνάντηση στο Νταβός.....	46
2. <i>Αιγαλίτιδα ζώνη</i>	48
α. Η παρούσα κατάσταση.....	48
β. Η ύπαρξη διεθνών στενών και ο διάπλους τους.....	49
3. <i>Εναέριος χώρος και FIR Αθηνών</i>	50
4. <i>Η άμυνα των νήσων του Αιγαίου</i>	51
5. <i>Αμφισβήτηση εδαφικής κυριαρχίας</i>	52
α. Η συνθήκη της Λωζάνης.....	54
β. Το καθεστώς των Δωδεκανήσων.....	54
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ Ε/Τ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ 1974	56
1. <i>Η ελληνική στάση (1974-2012)</i>	56
α. Πρώτη περίοδος 1974-1997.....	56
i. Το Κυπριακό.....	57
ii. Το Αιγαίο.....	57
β. Η περίοδος μετά το 1997.....	59
i. Χειραγώγηση της κοινής γνώμης.....	61
ii. Το θηρίο δεν θέλει να εξημερωθεί.....	62
iii. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και η Κύπρος.....	63
2. <i>Η τουρκική στάση (1974-2012)</i>	63
α. Από το βαθύ κράτος στον Ερντογάν.....	63
β. Οι βασικές τουρκικές θέσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.....	65
3. <i>Ανισοβαρή θέματα Ελλάδος-Τουρκίας</i>	66
α. Θέματα που θέτει η Τουρκία.....	67
β. Θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος.....	68
4. <i>Πιθανές προοπτικές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις</i>	70
α. Συνολική επίλυση.....	70
i. Η συνολική συμφωνία.....	71
ii. Η Τουρκία και η έντιμη συνολική επίλυση.....	71
β. Ανάδειξη άλλων τομέων ελληνοτουρκικής συνεργασίας.....	73
γ. Η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο.....	74
i. Επίλυση όλων των ελληνοτουρκικών διαφορών.....	75
ii. Οριοθέτηση μόνον της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ.....	76
iii. Νομιμοποίηση ειλημμένης αποφάσεως.....	78
iv. Εναλλακτική λύση στο αδιέξοδο των διαπραγματεύσεων.....	79
v. Συμπέρασμα.....	79
δ. Μερική επίλυση σοβαρών προβλημάτων.....	80
i. Αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων.....	80
ii. Επιπτώσεις της αυξήσεως των χωρικών υδάτων στα ε/τ ζητήματα.....	81
iii. Οι διερευνητικές και η επιλεκτική επέκταση των χωρικών υδάτων.....	82
iv. Η επέκταση και το casus belli.....	83
v. Οι κινήσεις μετά την επέκταση των χωρικών υδάτων.....	84
5. <i>Επιμέρους σημεία για την ελληνική τακτική</i>	84

α. Ο φόβος του διαλόγου με την Τουρκία	85
β. Τα στερεότυπα και η ελληνοτουρκική σύγκρουση.....	86
γ. Η σημασία του casus belli	88
δ. Το θερμό επεισόδιο	88
ε. Η οικονομική κρίση και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις.....	90
στ. Ο πραγματικός πλούτος του Αιγαίου.....	92
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ	94
ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ	96
ΚΥΠΡΙΑΚΟ: 1955-2004.....	96
A. ΑΠΟ ΤΟ 1960 ΈΩΣ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΝ	96
1. Σύντομη ιστορική αναδρομή μέχρι την εισβολή	96
β. Το αμερικανοβρετανικό σχέδιο για ένωση-ανταλλάγματα	99
i. Αμερικανο-βρετανικοί προβληματισμοί	99
ii. Το σχέδιο δράσεως.....	100
iii. Το περιεχόμενο των σχεδίων Άτσεσον.....	102
iv. Η μυθική διάσταση των σχεδίων Άτσεσον.....	104
2. Το πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο	106
α. Η μοιραία πορεία ως την εισβολή.....	107
β. Η νομική βάση της εισβολής.....	109
γ. Από τον Αττίλα Ι στον Αττίλα ΙΙ.....	110
Τρίτη απειλή πολέμου	112
3. «Η πιο βαρετή διεθνής διαφορά στον κόσμο».....	114
4. Οι στόχοι της τουρκικής πλευράς	115
α. Οι στόχοι της τουρκικής στρατηγικής.....	116
β. Τα κομβικά σημεία της τουρκοκυπριακής τακτικής.....	117
i. Η εγκαθίδρυση του «Τουρκικού Ομόσπονδου Κράτους της Κύπρου».....	117
ii. Μετακίνηση Τουρκοκυπρίων στο Βορρά.....	117
iii. Η «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου».....	118
γ. Από την προστασία των Τουρκοκυπρίων στη γεωστρατηγική	118
δ. Η τουρκοκυπριακή πλευρά.....	119
5. Η ελληνική πλευρά.....	120
α. Διεθνοποίηση και διακοινοτικές συνομιλίες.....	123
β. Ομοσπονδία και συνομοσπονδία	127
γ. Ποιός είναι ο συνομιλητής της ελληνοκυπριακής πλευράς;.....	128
δ. Η σημασία των πρωτοβουλιών ιδιωτών	132
6. Τι διαπραγματεύεται η κάθε πλευρά.....	134
7. Συμπέρασμα	137
B. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΝ	138
1. Η υποβολή του Σχεδίου Ανάν.....	138
2. Τα ασφυκτικά χρονοδιαγράμματα	139
3. Το Σχέδιο Ανάν στην τελική του φάση	144
4. Κρίσεις για τη συνάντηση της Λουκέρνης	148

Γ. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΝ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ	153
1. Από τις αποικίες στις «δύσκολες δημοκρατίες».....	153
2. Αποτυχημένες προσπάθειες για οργάνωση κοινωνιών που εξέρχονται κρίσεων.....	156
3. Η Κύπρος ως πρότυπο	160
4. Οι βασικοί άξονες του Σχεδίου Ανάν για ένα διεθνές πρότυπο	163
Συμπέρασμα.....	167
ΕΠΙΜΕΤΡΟ.....	169
ΤΜΗΜΑ IV	172
ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ	172
1. Η ιστορική-διπλωματική παρουσία της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη.....	173
α. Οι διαπραγματεύσεις στη Λωζάνη το 1922-23	173
β. Οι σχετικές διατάξεις στη Σύμβαση και στη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923	174
γ. Η χρήση του όρου «μουσουλμανικές μειονότητες»	176
2. Η μειονότητα στη Θράκη σήμερα.....	178
α. Οι τρεις εθνοτικές ομάδες της μειονότητας	178
β. Η συγκέντρωσή τους ανά περιοχή.....	180
γ. Άλλες διαφοροποιήσεις.....	180
3. Η άτυπη εσωτερική οργάνωση της μειονότητας	181
α. Ο ρόλος των Μουφτήδων.....	181
β. Ανώτατη Μειονοτική Επιτροπή.....	183
γ. Η πολιτική συμπεριφορά της μειονότητας	184
4. Ο ρόλος του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής.....	186
α. Ίδρυση και λειτουργία του προξενείου.....	186
β. Παρεμβάσεις στο χώρο της μειονότητας.....	186
5. Πολιτική ελληνικού κράτους.....	188
α. Η πρώτη περίοδος: 1923-1952	188
β. Ο εκτουρκισμός της παιδείας: 1953-1968.....	188
γ. Τα διοικητικά μέτρα και ο απομονωτισμός: 1968-1990.....	189
δ. Ισονομία-ισοπολιτεία: 1991-σήμερα	190
6. Προτάσεις-προοπτικές	190
α. Προβλήματα από την ενσωμάτωσή της μειονότητας στην κοινωνία.....	190
γ. Η ελληνική πολιτική απέναντι στις νέες εξελίξεις του διεθνούς δικαίου των μειονοτήτων	192
ΤΜΗΜΑ V	193
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.....	193
1. Εισαγωγή.....	194
2. Ο θεσμός των μιλλέτ στην Οθωμανική αυτοκρατορία	196
3. Το τουρκικό κράτος και οι μειονότητες	198
α. Οι στόχοι του τουρκικού κράτους έναντι των μειονοτήτων	198
β. Το νομικό καθεστώς	201
4. Παραμονή της ομογένειας σε Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο.....	202
ΑΡΘΡΟ 1.....	203

Άρθρο 2	203
5. Τα προβλήματα της μειονότητας στην Πόλη μέχρι το 1990.....	204
α. Τα πρώτα σύννεφα.....	205
β. Ο φόρος Βαρλίκ	207
γ. Τα Σεπτεμβριανά του 1955.....	208
δ. Οι απελάσεις του 1964.....	210
6. Η Ίμβρος και η Τένεδος.....	210
7. Το μέλλον της μειονότητας	213
α. Η Κωνσταντινούπολη	213
β. Η Ίμβρος και η Τένεδος.....	215
8. Αραβόφωνοι ορθόδοξοι ή Αντιοχείτες.....	217
9. Ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι της Τουρκίας.....	218
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.....	221
ΟΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ	223
ΤΜΗΜΑ VI.....	226
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ	226
2. Ελληνική εξωτερική πολιτική και Πατριαρχείο 1913-σήμερα	229
α. Πρώτη περίοδος 1913-1922	229
β. Δεύτερη περίοδος 1923-1945.....	229
γ. Τρίτη περίοδος 1945-1954.....	230
δ. Τέταρτη περίοδος 1955-σήμερα.....	231